УНИВЕРЗИТЕТ МБ У БЕОГРАДУ

ПОСЛОВНИ И ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

УЛОГА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

— Методолошки и политичкоправни аспекти —

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:
Проф. др Нђо Даниловић

Кандидат:
Мср Стефан Дамјановић

Београд, фебруар 2023. године

UNIVERSITY MB IN BELGRADE

BUSSINES AND LAW FACULTY

THE ROLE OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS IN KOSOVO AND METOHIA

— Methodological and politicallegal aspects —

DOCTORAL DISSERTATION

Mentor:
Prof. PhD Neđo Danilović

Candidate:
Msr Stefan Damjanović

Belgrade, February, 2023.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

Др Нђо Даниловић, редовни професор, Универзитет МБ – Пословни и правни факултет

_____

Чланови комисије:

Др Мирко Кулић, професор емеритус, Универзитет Привредна академија у Новом Саду – Правни факултет за привреду и правосуђе (председник)

_____

Др Живанка Миладиновић Богавац, ванредовни професор, Универзитет МБ – Пословни и правни факултет (члан)

_____

Датум одбране: _____

УДК:

Садржај

Резиме 3
Abstract 6

УВОДНА РАЗМАТРАЊА 9

I. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА 14

1. ФОРМУЛАЦИЈА ПРОБЛЕМА ИСТРАЖИВАЊА..... 14
1.1. Основна истраживачка идеја у докторској дисертацији 14
1.2. Значај истраживања 16
1.2.1. Научни значај истраживања 17
1.2.2. Друштвени значај истраживања 18
1.3. Резултати претходних истраживања 21

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА У ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ 35
2.1. Теоријско одређење предмета истраживања 35
2.2. Дефинисање категоријалних појмова у директној вези с предметом Истраживања 37
2.3. Операционално одређење предмета истраживања 40
2.3.1. Чиниоци садржаја предмета истраживања 40
2.3.2. Временско, просторно и дисциплинарно одређење предмета истраживања 41

3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА У ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ 42
3.1. Научни циљеви истраживања 42
3.2. Друштвени циљеви истраживања 43

4. ХИПОТЕЗЕ ОД КОЈИХ СЕ ПОЛАЗИ У ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ 43
4.1. Општа (генерална) хипотеза истраживања 44
4.2. Посебне хипотезе истраживања 44

5. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА У ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ 47
5.1. Узорак истраживања 48
5.2. Методе истраживања 48

6. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИЗРАДЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ 50
6.1. Научна оправданост истраживања 50
6.2. Друштвена оправданост истраживања 51

II. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА 52

1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ 52
1.1. Појам, настанак и развој Српске православне цркве 52
1.1.1. Појам Српске православне цркве 52
1.1.2. Настанак Српске православне цркве 55
1.1.3. Развој Српске православне цркве 58
1.2. Место, улога и функције Српске православне цркве у друштву 104
1. 2.1. Место Српске православне цркве у друштву 105
1.2.2. Улога Српске православне цркве у друштву 111

1.2.3. Друштвене функције и мисије Српске православне цркве у друштву 123
1.3. Односи Српске православне цркве и институција српског друштва 125
1.3.1. Однос Српске православне цркве и државе 126
1.3.1.1. Однос Српске православне цркве и државних власти 130
1.3.2. Однос Српске православне цркве и других верских заједница у Републици Србији 135

2. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИНТЕРЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 141
2.1. Дефинисање појма национални интерес 141
2.2. Дефинисање појма српски национални интереси на Косову и Метохији 143
2.3. Идентификовање националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији 147

III. УЛОГА СПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ КРОЗ ИСТОРИЈУ 156

1. УЛОГА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ВРЕМЕ НАСТАНКА СРПСКЕ ДРЖАВЕ... 156
2. УЛОГА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА СРБА ОД ПОЛОВИНЕ 6. ДО КРАЈА 12. ВЕКА 157
3. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ОД 13. ДО 20. ВЕКА ... 159
4. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У 20. ВЕКУ..... 197
4.1. Улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији у време Првог светског рата 197
4.2. Улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији за време Другог светског рата 227
4.3. Улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији од 1945. до 1999. године 236
4.4. Улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији од доласка међународних снага УНМИК-а до 2020. 256

IV. ОДНОС (СТАВОВИ) СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПРЕМА КОНАЧНОМ РЕШЕЊУ СТАТУСА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ 263

V. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА 270

VI. ЛИТЕРАТУРА 298

VII. ПРИЛОЗИ 307
Биографија мср Стефана Дамјановића 307
Образац 5а на српском 310
Образац 5а на енглеском 311
Образа 5б, Изјава о ауторству 312
Образац 5в, Изјава о истоветности штампане и електронске верзије 313
Образац 5г, Изјава о коришћењу 314

РЕЗИМЕ

Предмет истраживања докторске дисертације је Српска православна црква у заштити националних интереса на Косову и Метохији, од настанка српске државе до данас. У теоријско-емпиријској елаборацији овако сложеног предмета истраживања, јединственим интердисциплинарним научним приступом, уз примену хипотетичко-дедуктивне, компаративне и историјске методе, као и методе анализе садржаја докумената, реалне друштвене појаве из историје Србије, Српске православне цркве (СПЦ) и историје политичкоправних теорија, као и историјски потврђене моралне, државотворне, православноверне, културолошке, уметничке и књижевне чињенице доводене су у функционалне односе и везе са улогом Српске православне цркве у очувању и заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији. У том сложеном научном подухвату дошло се до јединственог закључка да је Српска православна црква кроз целокупну своју историју значајно, а у неким историјским периодима и пресудно, утицала на заштиту националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији и притом је подједнако водила рачуна о очувању сакралног канонског, националног и културног наслеђа у духу Устава Републике Србије, Устава Српске православне цркве и канонског црквеног права.

У докторској дисертацији је потврђена генерална хипотетичка претпоставка да је заштита националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији кроз историју, у значајној мери, зависила од функционалног и институционалног деловања Српске православне цркве на том простору. Теоријски и емпиријски је доказано да се црква потврдила као значајна национална институција која је увек била на бедему одбране српског народа и његових националних интереса и неретко представљала њихову једину заштиту. То је у значајној мери допринело да српски народ вековима изграђује поверење у своју цркву. Као друштвена институција, Српска православна црква је кроз историју много страдала, али то је никада није одвојило од народа.

Разрада теме докторске дисертације садржи нове научно аргументоване ставове, судове, закључке, дефиниције и класификације, као и научна објашњења појединих сегментарних чинилаца предмета истраживања. Из целине резултата истраживања у докторској дисертацији произлази неколико кључних резултата.

Први резултат се односи на проверене чињенице да је заштита националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији кроз историју зависила од функционалног и институционалног деловања Српске православне цркве на том простору.

Други је везан за аксиоматски став да до постизања коначног, обострано прихватљивог, компромисног решења, Косово треба третирати као привремено окупирану и насилно противправно отету територију коју треба држати у положају међународноправно непризнатог ентитета, уз истовремено интегрисање простора на којем већински живе Срби у јединствени уставноправни, политички, економски, социјални, културни, информационо-комуникациони, техничко-технолошки, безбедносни и духовни, православноверни систем Србије.

Трећи резултат истраживања упућује на предикцију будућег понашања Србије која треба у међународним институцијама офанзивно, мудро и снажно да политички делује, да Косово никада не би постало независан државни ентитет.

Четврти резултат истраживања указује на витални национални и државни интерес Србије у будућности, да паметним поступањем свих друштвених институција очува духовно и политичко јединство српског народа на Косову и Метохији, развија јединствену државу у јединственој Европи и да своју стратегију економског развоја усмерава у функцији регионалног повезивања са суседима, водећи прагматичну и ефикасну политику даљих интеграција и превазилажења нагомиланих спорова из прошлости.

Пети резултат истраживања у докторској дисертацијји аргументовано потврђује да Србија на Косову и Метохији треба, пре свега, да штити своје економске интересе, природне, енергетске и водене ресурса, шумска богатства, пољопривредно и црквено земљиште које чини 56% укупне површине земљишта на Косову и Метохији.

Шести резултата до којега се дошло у докторској дисертацији јесте да Српска православна црква и друге друштвене институције у Србији треба још упорније и ефикасније да раде на очувању националног идентитета и културног блага српског народа на Косову и Метохији, пре свега, српског језика, ћириличког писма, српских обичаја,

традиције, породичних слава, народне ношње, српских кола и других традиционалних обележја националног и културног идентитета, посебно на њиховој заштити од разних *изама* и могућих историјских модификација.

Резултати истраживања у докторској дисертацији, засновани на епистемиолошким и историјским чињеницама, имаће значајне импликације на укупан однос државних и недржавних институција српског друштва према очувању и заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији. Добијени резултати упозоравају легитимне представнике Срба да у преломним моментима будуће историје воде мудру политику, да демографски и економски развијају Србију, да је духовно, политички и војно јачају, социјално и културно оснажују, верски освешћују, поштујући православну веру и Српску православну цркву и да никада, без преке нужде, не доводе Србију у позицију да губи своју демографску биолошку основу за рачун туђих интереса на простору Србије, Западног Балкана и Југоисточне Европе.

Кључне речи: Српска православна црква; Косово и Метохија; национални интереси Србије; очување језика, обичаја и ћириличког писма; заштита српског народа; заштита културног блага; Пећка патријаршија; Турска империја

ABSTRACT

The subject of research in the doctoral dissertation is the Serbian Orthodox Church in the protection of national interests in Kosovo and Metohija, from the founding of the Serbian state until today. In the theoretical-empirical elaboration of such a complex subject of research, with a unique interdisciplinary scientific approach, with the application of the hypothetical-deductive, comparative and historical method, as well as the method of analyzing the content of documents, real social phenomena from the history of Serbia, the Serbian Orthodox Church (SPC), the history of political- legal theories and historically confirmed moral, state-building, Orthodox religious, cultural, artistic and literary facts were brought into functional relationships and connections between the Serbian Orthodox Church and its influence on the construction, preservation and protection of the national interests of the Republic of Serbia in Kosovo and Metohija. In this complex scientific endeavor, a unique conclusion was reached that the Serbian Orthodox Church throughout its entire history had a significant, and in some historical periods decisively, influenced the protection of the fundamental interests of the Republic of Serbia in Kosovo and Metohija and, in doing so, equally took care of the preservation of the sacred canonical, national and cultural heritage in the spirit of the Constitution of the Republic of Serbia, the Constitution of the Serbian Orthodox Church and canonical church law.

The doctoral dissertation fully confirmed the general hypothetical assumption that the protection of the national interests of the Republic of Serbia in Kosovo and Metohija throughout history, to a significant extent, depended on the functional and institutional action of the Serbian Orthodox Church in that area. Theoretically and empirically, he proved that the Church confirmed itself as an important national institution that was always on the bulwark of the defense of the Serbian people and their national interests and often represented their only protection. This significantly contributed to the Serbian people building trust in their Church throughout the centuries. As a social institution, the Serbian Orthodox Church suffered a lot, but that never separated it from the people.

The alaboration of the topic of the doctoral dissertation contains new scientifically argued positions, judgments, conclusions, definitions and classifications as well as scientific explanations of certain segmental factors of the research subject. Several key results emerge from the totality of research results in the doctoral dissertation.

The first refers to proven facts that the protection of the national interests of the Republic of Serbia in Kosovo and Metohija throughout history depended on the functional and institutional action of the Serbian Orthodox Church in that area.

The second result refers to the axiomatic position that until a final, mutually acceptable, compromise solution is reached, Kosovo should be treated as a temporarily occupied and illegally seized territory that should be kept in the position of an entity not recognized under international law, while at the same time integrating the area where the majority of Serbs live into a single constitutional, legal, political , economic, social, cultural, information-communication, technical-technological, security and spiritual, Orthodox – religious, system of Serbia.

The third result of the research refers to the prediction of the future behavior of Serbia, which needs to act wisely, offensively and strongly politically in international institutions so that Kosovo never becomes an independent state entity.

The fourth result of the research points to the vital national and state interest of Serbia in the future, to preserve the spiritual and political unity of the Serbian people in Kosovo and Metohija through the smart actions of all social institutions, to develop a unified state in a unified Europe, and to direct its strategy of economic development in the function of regional connection with neighbors, leading a pragmatic and efficient policy of further integration and overcoming accumulated disputes from the past.

The fifth research result in the doctoral dissertation argues that Serbia in Kosovo and Metohija should, above all, protect its economic interests in natural, energy and water resources, forest resources, agricultural and church land, which constitutes 56% of the total land area in Kosovo and Metohija.

The sixth result reached in the doctoral dissertation is that the Serbian Orthodox Church and other social institutions in Serbia should work even more persistently and efficiently to preserve the national identity and cultural treasures of the Serbian people in Kosovo and Metohija, above all, the Serbian language, the Cyrillic alphabet, Serbian customs, traditions, family celebrations, folk costumes, Serbian cars and other traditional features of national and

cultural identity, especially on their protection from various isms and possible historical modifications.

Research results based on epistemological and historical facts will have significant implications on the overall attitude of public and non-state institutions of Serbian society towards the preservation and protection of the national interests of the Republic of Serbia in Kosovo and Metohija. The obtained results warn the legitimate representatives of the Serbs to lead a wise policy in the turning points of future history, to develop Serbia demographically and economically, to strengthen it spiritually, politically and militarily, to strengthen it socially and culturally, to sanctify it religiously, respecting the Orthodox faith and the Serbian Orthodox Church, and to never , without immediate necessity, do not put Serbia in a position to lose its demographic biological basis at the expense of other interests in the territory of Serbia, the Western Balkans and Southeastern Europe.

Keywords: Serbian Orthodox Church; Kosovo and Metohija; national interests of Serbia; preservation of language, customs and the Cyrillic alphabet; protection of the Serbian people; protection of cultural treasures; Pec Patriarchate; turkish empire

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Основна сврха израде докторске дисертације била је да се из недржавних организација од општег друштвеног значаја издвоји Српска православна црква и помоћу научних метода, техника, инструмената и поступака, поштујући епистемиолошке постулате, потпуније анализира и научно објасни њена улога у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији.

Тема докторске дисертације је друштвено актуелна и научно оправдана за истраживање и представља један од горућих проблема у друштвено-политичком и црквеном животу савремене српске државе. Иако се о Косову и Метохији и Српској православној цркви доста писало, у научноистраживачком раду никада није посматран однос Српске православне цркве и Косова и Метохије кроз векове, нарочито није сагледавана улога Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на овом важном делу њене територије.

Полазећи од историјских чињеница и виталних националних интереса Републике Србије на овом простору, у дисертацији се пошло од главне премисе да је Српска православна црква у целокупном свом историјском развоју и црквеном деловању на Косову и Метохији остваривала значајну друштвену улогу духовне колевке и светосавског изворишта српског народа. Српска православна црква се вековима борила за своју самосталност, заштиту опстанка српског народа и очување његових духовних вредности од разних зулума који су у континуитету чинили албански терориста и сепаратисти.

Због своје многоструке сложености, тема докторске дисертације је у теоријско-методолошком смислу захтевала потпуније сагледавање из више аспеката. У обради теме докторске дисертације пошло се од до сада спознатих научних исказа, ставова, судова и закључака са ослонцем на општи теоријски модел места, улоге, мисије и циљева Српске православне цркво у очувању и заштити српских националних интереса на Косову и Метохији, као и на одредбе пројекта докторске дисертације.

Истраживање предметне теме докторске дисертације утемељено је на научним и методолошким параметрима, који дисертацији обезбеђују валидност и научну заснованост. Због тога истраживање није фундирано на једном методолошком приступу, већ је захтевало плурализам примењених методолошких праваца и научних метода у експликацији теме докторске дисертације. Због ширине обухвата предмета истраживања, епистемиолошка разрада предметне теме захтевала је посебан методолошки приступ. Једино је на тај начин било могуће избећи прилагођавање предмета дисертације примењеном методолошком правцу. То је омогућило да у разради докторске дисертације избегнемо сваки облик субјективизма и понављања, а да резултати истраживања буду од значаја за општу политичкоправну и теолошку теорију које, свака из свог угла, проучавају утицај Српске православне цркве на креирање, очување и заштиту националних интереса Србије на Косову и Метохији, као и у осталим деловима територије Републике Србије.

Полазећи од објективних и проверљивих чињеница да је Српска православна црква кроз целокупну своју историју значајно, а у неким историјским периодима и пресудно, утицала на заштиту националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији, што је трајни предмет политичкоправних наука, задовољена су два кључна критеријума научног значаја теме докторске дисертације, пре свега, њена распрострањеност и општост, с једне, и фактички значај за политичкоправну и теолошку теорију и праксу, с друге стране. Ово теоријско-емпиријско, претежно дијагностичко-прогностичко истраживање има одлике изграђивања основе за даља дубинска проучавања улоге цркве у очувању и заштити националних интереса суверених држава, кроз формирање теоријско-методолошког и практичног друштвеног модела за остваривање такве улоге цркве у будућности.

Многе до сада спроведене анализе ове теме, као и сличних тема остале су само евидентиране чињенице на нивоу уоченог, а не и научно објашњеног проблема са откривеним узроцима и анализираним последицама. То указује да досадашња сазнања о утицају Српске православне цркве на очување и заштиту националних интереса Србије на Косову и Метохији потичу из фонда општих сазнања, која нису на адекватан начин методолошки заснована, класификована, сређена, синтетизована, научно елаборирана и поткрепљена доказима, због чега су имала својства оријентационих сазнања.

Отуда се улога Српске православне цркве у овој докторској дисертацији не истражују као изоловани, самостални и посебан предмет, већ као саставни, функционални

део друштвеног система у којем црква, иако уставно одвојена од државе, игра значајну улогу у очувању и заштити националних интереса. У докторској дисертацији с Српска православна црква схвата као посебна и важна институција српског друштва која је мање или више самостална, али у одређеном степену изложена разноврсним утицајима друштва.

У разради докторске дисертације пошло се од теоријске поставке да је Српска православна црква друштвена институција која има значајну улогу у утврђивању и одређивању општих легитимних и легалних националних интереса, начина њиховог остваривања и заштите унутар српског друштва и према другим друштвима. У том сегменту су држава и Српска православна црква, као и разне политичке, државне и верске институције, инструменти остваривања националних интереса. Полазећи од тог становишта, Српска православна црква се, као саставни део тога процеса, у сарадњи са осталим институцијама српског друштва у докторској дисертацији сагледава у функцији остваривања националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији.

Епистемиолошки посматрано, Српска православна црква је одвојена од државе. Она је кроз целокупну своју историју била самостална у свом практичном деловању у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији. Та самосталност је обухватала све варијетете богатог практичног понашања и деловања Цркве у датим историским околностима. Управо та обухватност облика и форми деловања Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији потпуније је елаборирана у докторској дисертацији.

Иако је примењивост уставне и законске улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији научно проверена чињеница, ипак степен те примењивости и степен функционалности, као и размере садржаја и форми практичног деловања и понашања Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији нису били до краја научно спознати, па је то био један од значајних мотива и циљева којима се докторска дисертација бавила. Утицај Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији разматран је као релативно стабилан организован и целовит процес у којем су се анализирани сегментарни и елементарни структурални чиниоци налазили у унутрашњим функционалном односу, рашчлањени у шест логичких целина.

У првој целини потпуније је разрађен теоријски оквир истраживања у докторској дисертације с тежиштем на појмовном одређењу Српске православне цркве и дефинисању националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији.

Друга целина обухвата дескрипцију и класификацију места и улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Срба у време настанка српске државе.

У трећој целини докторске дисертације истражује се улога Српске православне цркве у заштити националних интереса Срба на Косову и Метохији од половине 6. до краја 12. века.

Четврта целина обухвата дескрипцију, класификацију, типологизацију и научно објашњење улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Краљевине (Кнежевине) Србије на Косову и Метохији од 13. до краја 19. века.

У петој целини се први пут потпуније научно објашњава улога Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији у 20. веку, с упоредним приказом те улоге у време Првог светског рата, између Првог и Другог светског рата, за време Другог светског рата, од завршетка Другог светског рата до 1999. године, и од доласка међународних снага УНМИК-а до 2020. године.

У шестој целини докторске дисертације се из епистемиолошког угла анализирају, описују, класификују и пројектују ставови Српске православне цркве и српске државе према решењу статуса Косова и Метохије.

Научни допринос резултата истраживања у докторској дисертацији огледа се у теоријском доприносу промишљању и научном објашњењу улоге Српске православне цркве у очувању идентитета српског народа на Косову и Метохији, што је од ширег научног значаја, а произлази из систематски прикупљеног и критички вреднованог сазнања применом брижљиво одабраних метода, техника и инструмената, као и методолошко-теоријских поступака истраживања.

Са секуларног аспекта, у докторској дисертацији се аргументовано доказује историјски, друштвени, политички, правни, културолошки значај Српске православне цркве у очувању и заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији и потврђују ваљаност и поузданост примењених метода, техника, инструмената и поступака у истраживању предметне теме.

Тиме се досадашњи приступ овој проблематици, са фељтонистичко-публицистичког приступа пребацује на научни приступ утврђивања објективних и интерсубјективно проверљивих научних чињеница, категорија, аксиома, постулата, принципа и законитости у односима између државе и цркве, као и у односима између верника и цркве, чиме се даје скроман допринос политичкоправној и теолошкој теорији и пракси у овој области.

Друштвени значај израде докторске дисертације је знатан и огледа се у непосредној примењивости научног сазнања, чиме се доказује потпуна друштвена оправданост резултата истраживања о улози Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији.

I. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1. ФОРМУЛАЦИЈА ПРОБЛЕМА ИСТРАЖИВАЊА

Проблем истраживања у докторској дисертацији односи се на улогу недржавних организација у очувању националних виталних интереса Републике Србије на Косову и Метохији, међу којима Српска православна црква има значајно место и улогу.

1.1. Основна истраживачка идеја у докторској дисертацији

Основна истраживачка идеја у докторској дисертацији била је да се из недржавних организација од општег друштвеног значаја издвоји Српска православна црква и помоћу научних метода, техника, инструмената и поступака, поштујући постулате у стицању научног сазнања, анализира и објасни улога Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији. Овај проблем је данас друштвено актуелан и научно оправдан за истраживање и представља један од горућих проблема у друштвено-политичком и црквеном животу савремене српске државе.

Полазећи од историјских чињеница и виталних националних интереса, као и од духовног бића српског народа на Косову и Метохији, главна премиса у овако формулисаној истраживачкој идеји била је да је Српска православна црква у целокупној својој дугој историји на Косову и Метохији остваривала значајну друштвену улогу духовне колевке и светосавског извориштa српског народа. Она се вековима борила за своју самосталност, заштиту живота српског народа, очување духовних вредности од разних зулума албанских терориста и сепаратиста кроз векове, од времена Турске империје до данас.

Српском народу су кроз векове били исти непријатељи, који су се само, сходно тренутку, умножавали или се њихов број смањивао, али никад нису нестајали. Отуда је истраживачки проблем у овој докторској дисертацији многострук и врло сложен у својој

експликацији, те по природи ствари и теоријско-методолошким параметрима захтева приступ с више аспеката. Ти аспекти се мање тичу методологије, а више контекста у којем су настали проблеми на Косову и Метохији који се перманентно рефлектују на стабилност Србије, као и региона у целини. Зато је неопходно овај проблем правилно посматрати у једној холистичкој интеграцији различитих чинилаца, који се, у крајњој инстанци, не тичу само политике већ и егзистенције и природних ресурса, једном речју: читавог биодиверзитета, рудних богатстава, материјалне и нематеријалне баштине у целини.

Отуда смо у формулисању проблема и идентификовању основне истраживачке идеје у докторској дисертацији пошли од одређења проблема истраживања са ослонцем на:

а) Теоријски модел места, улоге и функција Српске православне цркве у изградњи, очувању и заштити српских националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији;

б) одредбе пројекта докторске дисертације.

Полазећи од општег теоријског модела о улози Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији, у разради формулисане истраживачке идеје трагали смо за одговорима на неколико истраживачких питања, пре свега:

– колика је и каква била улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији током историје до данас;

– у којем степену су била заштићена материјална, нематеријална и културна добра, уметничко благо и духовне вредности на Косову и Метохији као несумњиви национални интерес;

– да ли се и у којем правцу, током година и векова, мењала улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији;

– у чему се огледа допринос Српске православне цркве у заштити српског народа, културног и духовног блага и очувању црквене имовине на Косову и Метохији;

– колики је допринос Српске православне цркве међусобном помирењу српског и албанског народа и њиховог заједничког суживота на Косову и Метохији;

– каква је заштита историјског наслеђа, националног идентитета, природног, културног и црквеног блага на Косову и Метохији под покровитељством међународних снага?

У одговору на ова и друга истраживачка питања покушали смо да утврдимо објективне ставове, принципе, аксиоме и постулате, директно или индиректно везане за улогу Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији, која је у овој дисертацији посматрана као парадигма.

1.2. Значај истраживања

Имајући у виду актуелност друштено-политичког тренутка у којем је српски народ на Косову и Метохији доведен до границе истребљења, а сама Православна црква до руба правног и егзистенцијалног брисања, неопходно је нагласити да је Црква и једини правни субјект Републике Србије који се свестрано стара о опстанку српског и несрпског народа на Косову и Метохији и тако се непосредно брине о заштити целокупних националних интереса Републике Србије.

Отуда је истраживање улоге Српске православне цркве у очувању националних интереса на Косову и Метохији од несумњивог значаја, како за науку, тако и за цркву и њену организацију. Општи значај истраживачке идеје огледа се у неопходности да се епистемиолошком анализом и синтезом свих до сада погрома Срба на Косову и Метохији допринесе објективном сагледавању улога Српске православне цркве, као друштвене институције (вероисповести) у заштити националних интереса на Косову и Метохији кроз векове. У повременом и потпуном одсуству (што зависи од тренутка који посматрамо) правних институција и државних законодавних и извршних органа Републике Србије, црква је своју институционалну сврсисходност доказала перманентним присуством и улогом заштитника српског народа и националних интереса на Косову и Метохији. За објективно сагледавање улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији неопходно је идентификовати кључне хипотетичке ставове овако постављеног истраживачког проблема.

Битан хипотетички проблем у истраживању предметне теме докторске дисертације је у томе што је фактичка улога и практична делатност Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији много шира и богатија од уставне улоге цркве и што структура уставног и нормативног система о улози цркве у српском друштву није била у свему комуникабилна с друштвеном праксом

практичног деловања Српске православне цркве на Косову и Метохији у појединим периодима српске историје.

Значајан хипотетички проблем истраживања је и то што је доминантно остваривање друштвене улоге и функција Српске православне цркве на Косову и Метохији, у преломним периодима српске историје, било шире од уставних и нормативних одредаба које су регулисале друштвену улогу и функције цркве.

Такође, битан хипотетички проблем истраживања јесте и конструисање система односа и веза функционалне сагласности уставних и нормативних (друштвених и црквених) одредаба о месту и улози Цркве у српском друштву и историјских потреба да у појединим периодима живота српског народа на Косову и Метохији Српска православна црква прилагођава своје црквено и духовно деловање новонасталим условима у циљу заштите националних интереса Републике Србије на овом делу територије српске државе. То је било врло значајно у време петовековне окупације од стране Османске империје и за време протектората међународне заједнице на Косову и Метохији, од 1999. године до данас.

Својим деловањем, Српска православна црква је потврдила да је једина верска установа која има снаге и капацитета да се бори за очување српских националних интереса на Косову и Метохији. Поред тога, Српска православна црква је доказала да, поред верског, обредног живота може бити и средиште културног, па и научног живота, што се опет доказало у пракси организовањем различитих културних манифестација, научних трибина и манифестација од јавног, односно националног значаја. Уз све недаће и бриге, уз врло скромна материјална средства, Српска православна црква никоме није затворила врата, без обзира на націју и вероисповест.

1.2.1. *Научни значај истраживања*

Истраживање у докторској дисертацији биће утемељено и засновано на научно-стручним и методолошким критеријумима, који самом проблему обезбеђују валидност и научну фундираност, уз коришћење одговарајућих интердисциплинарних извора, литературе и резултата постигнутих током вишегодишњег истраживања ове теме. Отуда докторска дисертација није фундирана само на једном методолошком гледишту, већ је

њена израда захтевала плурализам примењених методолошких праваца и научних метода у истраживању.

Због широког и научно разнородног захвата, предметна заокруженост докторске дисертације је захтевала посебан методолошки прилаз. Једино је тако било могуће избећи прилагођавање предмета анализе примењеном методолошком правцу. То је омогућило да у дисертацији избегнемо сваки облик субјективности и понављања. Отуда је функција научног сагледавања истраживачког проблема била доминантна готово у сваком поглављу дисертације, а резултати истраживања биће од великог значаја за општу теорију управљања, као и за теолошку, политичкоправну и социолошку теорију које проучавају улогу Српске православне цркве у заштити државних националних интереса Србије на појединим деловима њене територије.

Како је Српска православна црква кроз своју целокупну историју пресудно утицала на заштиту националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији, што је трајан предмет политичке науке и науке о управљању, задовољена су два кључна критеријума значаја истраживачког проблема: његова распрострањеност и општост с једне, и његов фактички значај, па тиме и научни значај, с друге стране.

Ово теоријско-емпиријско, претежно дијагностичко истраживање има одлике изграђивања основе за даља дубинска истраживања улоге цркве у изградњи, очувању и заштити националних интереса држава, кроз формирање теоријско-методолошког модела за остваривање такве улоге цркве у будућности.

1.2.2. *Друштвени значај истраживања*

Друштвени значај истраживања налази се, пре свега, у његовој самој дисперзији и ширини захвата јер се ради о крупним историјским питањима националне, па чак и егзистенцијалне природе од судбоносног значаја за опстанак српског народа у српској јужној покрајини и очувању националних интереса посредством Српске православне цркве. На основу научних сазнања из историјских, политиколошких и других друштвених наука, простор Косова и Метохије је био центар средњовековне државности, њеног духовног, културног, производног и трговачког живота. У различитим периодима на Косову и Метохији је изграђен велики број српских цркава и манастира, који су и данас

доказ српског и црквеног присуства на овим просторима у континуитету. Сигурно, најзначајнији сачувани културни споменик и споменик српске архитектуре је манастир Дечани, који је подигао Стефан Урош II (Дечански 1321–1331) од 1327. до 1335. године, који је довршио Стефан Душан. Многобројни културни споменици средњовековног феудалног Косова довољни су аргумент да је простор Косова у српској држави био значајна област, у којој су се дешавала кључна догађања, како у политци, тако и у култури. Данас су ти споменици стожерни стубови одбране преосталих Срба на Косову и Метохији.

Простор Косова и Метохије до турског освајања је мање-више чинило компактно српско становништво. Етничка граница између Срба и Албанаца (Шиптара) тада је била код Белог и Црног Дрима. Од турског освајања почиње све веће надирање Албанаца у Метохију и на Косово. У потрази за обрадивом земљом, маса арбанашких брђана је силазила у низију, где окупирана српска држава није могла да их спречи, а црква није имала начина да то учини. Дакле, освајање ове територије од стране Турака условило је велике миграције, с једне стране албанског, а с друге српског народа. То је довело до значајне демографске и етничке промене на терену.

Према статистичким подацима из турског пописа становништва из 1455. године, на Косову и Метохији је било 98% Срба, а само 1% Албанаца. Та слика се битно мења после нешто више од четири века. Наиме, према аустријским пописима из 1871. године, Срба је на Косову и Метохији било 68%, а Албанаца 32%. Према подацима Савезног завода за статичку СФРЈ, у попису из 1991. године, Срба је било свега 9,9%, а Албанаца 81,6%. У односу на 15. век, Срба је на Косову и Метохији остало свега 10%. Практично, Срби су десетковани. Према процени Статистичке канцеларије Косова и Метохије из 2006. године, на Косову је остало свега 5,3 % Срба или, изражено у бројкама, њих 111.300. Наведени подаци су непосредни докази да је од турске најезде и њиховом геноцидном политиком, која се касније наставила са сваком наредном окупацијом, битно измењена демографска структура становништва на Косову и Метохији.

Током Другог светског рата, од 1941. до 1945. године, неалбанско становништво, посебно Срби и Црногорци, због невиђеног терора који су над њим вршили балисти и немачке и италијанске окупационе фашистичке снаге доживели су погром. Много је људи страдало, а много више је расељено. Након завршетка рата почео је процес повратка. Грубом, нестручном политиком владајуће Комунистичке партије и државног врха 1945.

године донет је Закон о ревизији („Службени лист“, бр. 56/45 ФНРЈ), по којем се забрањује повратак српском и црногорском становништву на њихова вековна огњишта. Тако је у мирнодопским утилитарним државним сегрегацијама спровођеним под Титовим руководством само над српским становништвом од 1953. до 1991. године укупно с Косова и Метохије исељено 151.736 Срба и Црногораца. Таквом политиком српско становништво на Косову и Метохији сведено је готово на статистичку грешку. Више је него јасно да је с нестанком државе нестајало и становништво. Етничка и конфесионална слика се мењала кроз историју. Срби су остали и опстајали на овим просторима само захваљујући присутности Српске православне цркве. И данас својим активним учешћем и присуством Архијерејски сабор, Синод, патријарх, епархијски епископи, свештенство, монаштво и бројни верници на Косову и Метохији потврђују како се чувају и штите национални интереси, што довољно говори о ширем друштвеном значају истраживачког проблема у докторској дисертацији.

У том контексту посматрано, патријарх српски Порфирије у једној посланици, између осталог, поручује: „Данас се посебно молитвено сећамо наше напаћене браће и сестара на Косову и Метохији. Њих посебно поздрављамо и охрабрујемо да буду чврсти и постојани у вери, нади и љубави. Распети и васкрсли Христос Господ са вама је, драга децо духовна, синови и кћери Косова и Метохије... Можда ништа није тако силно ујединило православне хришћане света као Косово и Метохија, символ достојанства, части, праведне борбе за слободан живот на прадедовским огњиштима и отпора сили и неправди“ (из Посланице, о Васкрсу 2021. године).

Полазећи од изнетих аргумената, друштвени значај истраживања у докторској дисертацији произлази из: дисперзивности, трајности и значаја улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији, као и из непосредне примењивости истраживања на праксу регулисања уставне (друштвене) улоге цркве у савременој српској држави у будућности.

1.3. Резултати претходних истраживања

Много је стручних, научних и теолошких извора који се баве погромима Срба на Косову и Метохији. Те студије и монографије чине једну мању библиотеку. Много је и сведочанстава о страдању Срба и другог неалбанског живља. Наравно, највећи број публикација, с вероватно и најобјективнијим и најсвеобухватнијим подацима о страдању српског становништва на Косову и Метохији настаје од деведесетих година до данас. Наравно, било је таквих књига и истраживања и раније. Од 1945. све до краја осамдесетих година те студије су биле идеолошки обојене, тако да се у њима није говорило о страшним погромима над Србима и терору који су трпели. Између два светска рата, таквих је студија било, додуше, знатно мање.

Кад говоримо о односу српских научника према Албанцима, углавном се то виђење своди на виђење др Владана Ђорђевића и Димитрија Туцовића. Ова двојица аутора и битна чиниоца српске а други као претеча социјалистичког система који ће доживети свој пуни процват после Другог светског рата, да би пред крај 20. века доживео потпуни крах.

Др Владан Ђорђевић ће своје виђење Албанаца и стварања њихове нације и државе, као и разлоге за то стварање, описати у књизи *Арнаути и велике силе* (1913). То је прва студија заснована на научним аргументима, односно на ранијим записима о Албанцима. Настала је као реакција на непријатељски потез Аустроугарске, која је, увидевши напредовање Срба у Првом балканском рату, да би заштитила своје интересе, уз помоћ Немачке, на Лондонској конференцији 12. децембра 1912. године, донела одлуку о стварању албанске државе, а уз сагласност Енглеске, Француске, Русије и Италије.

Да би та конференција омогућила да Аустроугарска истакне своје захтеве, било је неопходно да претходно „инсталира свог агента Исмајила Ћемајила“ (Милинковић, 2004:5), који ће, пре него што Аустроугарска затражи конференцију, 29. новембра 1912. године прогласити независну Албанију. Ради се о својеврсном парадоксу, на који указује Драгољуб Ђорђевић наглашавајући: „Србија која је своје постојање заснивала на начелу народности оспоравала је то начело Албанији; Аустроугарска која се заснивала на начелу историјског легитимизма и тлачењу права народности, у односу на Албанију позвала се поред осталог и на народоносно начело“ (Ђорђевић, 1983:190). То је Аустроугарској дало шлагорт да се заузме за Албанију, а практично се заузимајући за своје интересе и

сузбијајући снагу Србије, јер је напредовање Србије у балканским ратовима изазвало негодовање Аустроугарске. Било је јасно да нема више повратка на границе пре ратних дејстава. Зато је Аустроугарска по свака цену покушавала да политички остане присутна на Балкану. Јер је у Албанији видела замену „за изгубљено Косово и Санџак, као и средство за даљи притисак на Србију“ (Ђорђевић 1983:190). То је у потпуности одговарало Италији и Немачкој мада ни Енглеска није била наклоњена Србији. Зато су, да би се избегао европски рат ради српског изласка на море, 17. децембра 1912. признали независну Албанију, што је практично значило да српска војска мора да се повуче из Скадра, своје средњовековне престонице, и Драча, своје средњовековне луке. Руски министар спољних послова Сазонов (Сергей Дмитриевич Сазонов), иако је знао да је интерес Русије да Србија шири своје територије, морао је да попусти јер Русија, као, уосталом ни Србија, „нису биле спремне да уђу у рат са Централним силама“ (Ђорђевић, 1983: 191), па је Србија морала да попусти.

За утеху, Србија је добила посредан приступ мору пругом коју би сама изградила преко албанске територије. Међутим, до тога никад није дошло јер ће године које долазе донети нове ратове и другачији положај Србије. Посматрано с данашњег аспекта, можемо закључити две ствари: конференција није отклонила узроке европског сукоба, или, тачније, то није урадила на Балкану, већ је тај сукоб само одложила; тај „одложени сукоб“ није случајност, већ намера европских сила како би држали Балкан под својом управом с диригованим миром. Касније ће се то потврдити кроз Први и Други светски рат, када ће Италија и Немачка, али и Енглеска, користити Албанце, па и косовске Шиптаре, као и Бошњаке из Рашке области, па и неке наше суседе, попут Бугара и Мађара, као идеалне сараднике који су гајили претензије према српским територијама.

Да је то био само одложени сукоб у којем Србији није дозвољено да оствари пуну победу, говори чињеница да је Исмаил Кемал Беј, чим је прогласио независну Албанију, иако није имао контролу над свим албанским племенима, тражио од Србије Пећ, Косовску Митровицу, Приштину, Скопље и Битољ. Дакле, простор који и данас у мањој или већој мери под окупацијом држе Албанци уз помоћ косовских Шиптара и Америке, и простор према којем има јасно изражене аспирације, због чега је Србија у сукобу са Албанцима, односно косовским Шиптарима дужи низ године.

Академик др Владимир Ђорђевић, први школовани хирург, један од оснивача Српског лекарског друштва, оснивач Црвеног крста, писац историјских романа и студија, политичар и дипломата, осујетио је намеру Аустроугарске. Сматрао је да је самопроглашење албанске независности прави тренутак да напише своју већ поменуту студију *Арнаути и велике силе*. То је прва студија на српском језику која представља Албанце, геополитички, културолошки и антрополошки.

Од самог почетка студије Ђорђевић јасно истиче проблем којим ће се бавити у њој: „Кад се српска победничка војска појавила на источној обали Јадранскога Мора и кад је освојила стара српска пристаништа Драч и Љеш, онда се догодило једно чудо невиђено. Аустро-Угарска, дакле баш она велика сила, која нема своје народности, него је састављена из мешавине многих различитих народа, које је она на основи начела 'подели па владај', пујдала једног против другог, те се тиме вековима одржавала, та велика сила претвори се на пречац у великог поборника народоносног начела. Баш та велика сила усвоји наш поклич 'Балкан балканским народима', и на основу те наше девизе стаде тражити да се назор створи једна нова држава за арнаутску націју, јер, вели, ваљда нико не може сумњати да су Арнаути један балкански народ" (Ђорђевић, 2004:9).

Дакле, као што смо претходно наговестили, и Аустроугарска и Србија су упале у један политички парадокс јер су у овом случају истицале права, којих се саме нису придржавали вековима. Мада је аустроугарско историјско право на територије које је она освојила засновано на сили, за разлику од историјског права Србије која је поседовала делове Албаније, ипак је по завршетку Лондонске конференције, 29. јула 1913, Одлуком министара спољних послова великих сила постала Кнежевина Албанија и након Другог балканског рата добила независност коју никада није имала.

Руководећи се истраживањима европског географа Супана (Alexander Georg Supan), Ђорђевић истиче да је та земља под Турском захватала 28 680 квадратних километара и да је имала 721 706 становника. У Скадарском вилајету је имала 133 965 становника муслиманске вероисповести, 81 997 католичке вероисповести и 6642 православне вероисповести, Јевреја није било. У Јањинском вилајету је ситуација била мало другачија, муслимана је било 228 346, католика и православаца 267 317, а Јевреја 3439 (Ђорђевић, 2004:10).

За Албанце/Арнауте каже да живе „изван граница овога правога Арнаутлука, растурени су надалеко по Старој Србији и Македонији, као оазе у маси Срба и Бугара, и не стоје у вези са правим Арнаутлуком. На југу има међу Арнаутима 110 000 Грка и толико исто Цинцара, а на северу им 6000 до 10 000 Срба, односно прикривених Срба“ (Ђорђевић, 2004:10).

Према овом цитату, сазнајемо да Албанци, ми бисмо рекли косовски Шиптари, који су живели изван граница Скадарског и Јањинског вилајета, нису били у већини, нити су имали везе са Арнаутима из ових вилајета. На другој страни, сазнајемо да је већ тада постојала тенденција да није упутно изјашњавати се јавно као Србин. Ко су „прикривени Срби“ није најјасније, мада би они могли бити, како данашњи Горанци, тако и Срби који се нису могли јавно изјашњавати због тортуре коју су трпели од Бугара.

Ђорђевић даље указује на разлике које се налазе на овом простору, а тичу се језика, етноса, антропогеографских, антрополошких, етнографских и других елемената. Руководећи се ставом Епаминдоса Мавроматаса, Ђорђевић истиче како су становници Албаније добили то име према грчком граду Алванон тек 1079. године. Из тог имена је касније настало Абанон, Арбанон, Елбанон и Елбасан. Истиче и да Арнаути имају два назива за своју земљу. На северу је зову Шкиперја, а на југу Сјипења. Међутим, њена различита имена Аустроугари ипак знају, али ово друго име намерно не бележе. Суштина је у томе да нам Ђорђевић указује да на овом простору није било никаквог јединственог и једног албанског народа.[1]

Извлачењем српских и словенских назива места, градова и села из путописа по Албанији аустријских путописаца барона Нопче, др Штајмеца, др Сибертца и руског конзула Јастребова, Ђорђевић доказује да је већи део данашње Албаније заправо припадао што Србима, што Бугарима од 12. до 15. века (Ђорђевић, 2004:12–13). Ми бисмо рекли да је то било и нешто раније.

[1] Ту нам Ђорђевић објашњава одакле и шта значи назив Шкипетар, данашње име за Шиптаре. Он истиче да они умерени кажу да то име долази од речи *шкип* – стена, па би према томе Шкипетари били становници стена. Неки Аустријанци пак тврде да то име долази од речи *шкип* – орао, па би „сваки Арнаутин био царски орао, наравно црно-жути. На њихову жалост, класички зналац Арнаута консул Хан квари им ту красну смицалицу, доказујући да Шкипетар значи просто ‘онај који разуме’. Дакле онако исто као што су стари Словени за себе тврдили да су једини који знају говорити (који су словесни), а за све друге народе да су мутави – Немци, онако исто као што су стари Немци за себе тврдили да једино јасно (deutlich, deutsch) говоре, а сви други натуцују (walschen); тако су исто и стари Арнаути за себе били уобразили да они једино разумеју“ (Ђорђевић, 2004:10).

Руски слависта и албанолог Макушев (Викентий Васильевич Макушев) пронашао у млетачким архивама да се помињу ове арнаутске старешине: Алексије, Боган, Којачин, Умоје син Радићев, Петар Бојчин, свештеник Боган Загорски, Ђин Љубан, Марин Милошић, Радован Словенин, Степан Милутин, Дукађин Будимирвић, Ђорђе Васић, Андрија Брајица, свештеник Димитрије Побаранин, Марушин Милутин, Дешко Крајашанин, Дабо Репчић, Радослав Будан, Иван Крепчић, Андрија Драшић, Ђорђе Мркша, Петар Бичић, Ђуро Мара Колашица, степан Дендрица, Калађорђе Будин, Степан Златар, Богдан Сербин, Добра, Месић итд. (Ђорђевић 2004:13). То само доказује да су Срби били на овом простору од давнина и да Албанци од Срба нису само прихватили владаре већ и обичаје и културу.

Конзул Хан (Johann Georg Hahn), дипломата, филолог и специјалиста за историју Албаније, каже да су словенска имена тако много била распрострањена да су се налазила и у најудељенијим крајевима Албаније. Словени су некада били најбројнији на овој територији. Албанија је била преплављена Србима и Бугарима. Међу малисорима се неретко могло чути да су раније ту живели Срби, Хоти, Кастриоти и Клименти и они знају да су рођена браћа црногорског племена Куча, Братоножића и Пипера, а према Ђорђевићу, Миридити знају да су бугарског порекла и данас чувају ту традицију (Ђорђевић 2004:13).

Према томе, Хан закључује: „Према доказаним границама језика, излази да Словени нису само освојили алпијски део Арбаније, него они још и данас живе у северном порубу те земље. Некада су они настањивали и целу јужну страну алпијског чвора. Ово неколико арнаутских насеобина на северној страни алпијског чвора обележава само народно предање као доцније колоније арнаутске“ (Hahn, према: Ђорђевић, 2004:13-14).

Од барона Нопче (Franc Baron Nopcsa), мађарског племића, природњака, филолога и авантуристе, једног од најзначајнијих албанолога, сазнајемо да су Албанци преузели многе обичаје од Срба, као и да су многе од тих обичаја прилагодили свом осећају етичности. Ту је, рецимо, занимљив обичај побратимства, који су прихватили од Срба. Међутим, за разлику од Срба, код којих се побратимова супруга сматрала сестром, код Албанаца није било тако, већ је могао побратим с побратимовом супругом да изврши и прељубу, а да због тога не страда, јер је с побратимом био под заклетвом Светог Јована (Nopcsa, 1912: 90).

Овај цитат само доказује да су Албанци прво прихватали не само обичаје већ и религију од Срба, а друго, доказује да су Албанци у основи лицемерно прихватали

религијске заклетве и постулате. Албанску некохерентност, Ђорђевић показује преко језика, сматрајући да се „најбољи доказ за то налази у факту што је енглеско библијско друштво, које издаје Свето Писмо за сваки народ на његовом народном језику, било принуђено да за Арнауте штампа библију на пет разних превода“ (Wood, 1911:114). „Један превод је за Арнауте у Калабрији, други за оне на Сицилији, трећи за Геге, четврти за скадарске Геге, а пети за Тоске“ (Ђорђевић, 2004: 14). Најраспрострањенији језици су били они који говоре Геге и Тоске. „То су толико различити језици, да Гега не разуме Тоску и обратно“ (Ђорђевић, 2004: 14).

Што се тиче језика, аустријски конзул Хан језике Гега и Тоски, као и осталих племена, назива дијалектима. „Уколико смо у стању да судимо о тим дијалектима, и њиховим међусобним одношајима, ови стоје један према другом као језици немачки, шведски и дански, и поделили су се још пре сваке историје. Како ће Геге и Тоске састављати једну народну целину кад немају свести о својој заједници, кад говоре два језика, кад граница тих дијалеката лежи баш онде где још Страбо поставља границу између Епирца и Илира, и кад знамо да Епирци нису били Хелени него варвари, зар онда није врло вероватно да је одвајкада одувек тако било као што је сада, да су Епирци припадали илирском стаблу, али да нису имали свести о том сродству, исто онако као што Холанђани и данци знају да су германског порекла, али се не осећају као један народ са Немцима“ (Hann, 1845:218). Нешто даље конзул Хан пише: „оно што је остало од горњих Македонаца и од југоисточних Епираца, научило је бугарски, влашки и грчки; али на приморју и на реци Шкумби остало је како је било, тј. Епирци, који говоре два језика, и река Шкумба дели Геге и Тоске, као што је некада делила њихове претке Илирце и Епирце“ (Hann, 1845:219).

Из досадашњих цитата који се тичу језика види се да су се европске силе трудиле да оснују Албанију и да то подручје етнички и језички учине кохерентним освешћујући их религиозно (преко *Светог писма*) и језички, што је, и једно и друго, било подједнако тешко. Хана су Аустријанци својевремено послали да утврди у којој мери је то могуће постићи, јер су већ средином 19. века имали план који ће остварити у првом десетлећу наредног века. Ту своју геополитичку намеру су продужили и у 21. веку бомбардовањем Србије 1999. године и подржавањем проглашења такозваног независног Косова и Метохије, када су косовски Албанци 17. фебруара 2008. године донели такозвану

Декларацију о независности. Све то је заправо њихов пројекат, али не да би направили Албанију што јачом (што чине), већ да би Србију учинили што слабијом.

Да Албанци нису имали заједнички језик и своју азбуку доказао је још Доситеј Обрадовић. Приметио је да језик Албанаца код којих је боравио близу Валоне може лако да научи: „Ја сам већ могао доста добро албанески говорити. Њи(х)ов је језик прост и зато се ласно даје научити; а с нашим словам пише се колико да су за њега начињена. И тако сваки дан би(х) писао по који разговор и наизуст изучио: томе се Албанези чуђаху и радоваху, видећи што никад пре тога нису вид`ли, да се њи(х)ов тако лепо даје писати. Ја сам наблизо две године после тога у Венецији познао неког попа Теодора, учитеља мосхополскога, који је на штампу издао би нешто албанески с гречанским словами; али са овима се не може ни трећа част тако писати као са словенскима, зашто Греков нема слова за изговорити *жа, ча, ша* и *ћа*, а ово је све неотложно за албанески како год и за словенски нужно. Ово прилажем овде зато, ако се по случају ко нађе да прорече да ће с временом албанески како год и влашки народ с словенскими словами књига на свом имати језику, такови человеченскому роду доброжелатељни прорицељ нека се нимало не боји, но нека слободно пожелатељно опште добро предсказује и прориче“ (Обрадовић, 2007:107).

Доситеј је лако учио албански језик захваљујући своме таленту и наклоности за учење језика. Доситеј први међу Србима, а верујемо и на Балкану, скреће пажњу на покушаје састављања писма и речника албанског језика и даје лингвистичко образложење зашто би српско писмо било боље од оног које је понудио Теодор Каванитис (Јашовић, 2007: 175).

Доситеј у свом делу *Живот и прикљученија* показује управо оно што је показао низ значајних европских албаналога и оно на шта указује у својој књизи Владан Ђорђевић, а тиче се чињенице да су Срби дуго били на овим територијама и да су њима управљали: „како је мени мило било од исти(х) Албанеза чути да говоре: ‘Ко Србијом облада, тога ћемо и ми за нашега владатеља признати, зашто серпски краљи и наши су били.’ Недалеко од Хормова на(х)оде се нека прекрасна поља која албанези не зову другојаче него ‘Лепажита’. Питам и(х) ја шта то значи? ‘Не знамо’, кажу ми, ‘то је име поља’. А кад им ја то изјасних, казујући им да је серпска реч ‘море калуђеру’, одговоре ми, ‘не чуди се ти томе; ми смо са Сербљи један род и племе у старо време били’“ (Обрадовић, 2007:107).

Међутим, иако је то знао, проницљиви просветитељ Доситеј није могао видети зашто су Аустријанци целу српску которску област назвали *Аустријска Албанија*. То ће се име, каже Ђорђевић, у службеној преписци задржати током читавог 19. века. „Доситеј није слутио да је и то једна сметња више за употребу словенских писмена у арнаутским књигама и да се аустријска влада благовремено старала да задобије Арнауте за своју латиницу“[2] (Ђорђевић, 2004:17). То је био велики увод, прво у формирање Албаније, а потом у њено осамостаљивање и, на крају, потпуно супротстављање Србији, што ће кулминирати 2008. године отцепљивањем Косова и Метохије од Републике Србије.

Владан Ђорђевић истиче и да је просто фасцинантно да су Албанци имали Скендербега, знаменитог човека, али да о њему немају ниједну епску песму, као што уопште немају епско усмено стваралаштво. То и чињеница да немају писмо до 19. века потврђују њихову националну и културну инфериорност. Скендербег се потписивао ћирилицом, што не изненађује, јер је према Хану Албанија била српска провинција све до 1360. године, дакле 720 година (Hann, 1845:310–332). Да су Срби владали Албанијом већ од 640. године потврђује низ историјских докумената, од којих је најстарији запис Константина Порфирогенита.

Иако су с временом много добили од Срба, па, по свему судећи, и били у сродству с њима, што су и сами памтили, то им није сметало да према Србима развију невиђену мржњу која ће трајати до данашњих дана. Део те мржње описује и Владан Ђорђевић: „Кад су турске трупе крваво угушиле малисорску буну, заборавише Арнаути сва зла, која су починили Србима у Старој Србији и Црној Гори, и читаво племе малисорско пребеже у Црну Гору, где је толико месеци уживало братско гостопримство Црногораца. Али тек што је букнула борба између Балканскога Савеза и Турске Империје, чим је почела борба за ослобођење целога Балканскога Полуострва, одмах 60 000 Арнаута, с пушкама које им беху поклонили Срби и Црна Гора, стадоше уз Турке и борили се против обеју српских

[2] Не чуди да ће прве историје и историје тзв. албанске књижевности долазити од странаца. Тако, на пример, знамо да су први радови из области албанске друштвене историје, као и књижевна дела долазила од Италијана, Немаца и Британаца. „Први радови о периодизацији и дијахронијском прегледу албанске књижевности долазе од стране италијанских аутора Алберта Стратика (Alberato Stratico) у књизи *Manuale di litteratura albanese* (1896), Папаса Гаетана Петрота (Papas Gaetano Petrotta) у књизи *Popolo, lingua e letteratura albanese* (1931) и *Storia della lettaratura albanese* (1959) Ђузепе Шира Јуниора (Giuseppe Shiro Junior), која је нешто општијег карактера. Циљ ових књига је био да на језичком, стваралачком и културолошком плану уједини Албанце како би ојачали и политички били значајнији разорни фактор на Балкану.

држава на свој дивљачки, подмукли и издајнички начин. У свакој битки, на Мердарима код Приштине, Призрена, на Куманову, код Кичева, код Прилепа, Битоља, Дебра, на Везирову Мосту, свуда су Арнаути видећи да ће заједно с Турцима бити побеђени, истицали белу заставу, као знак да желе да се предаду; али у свима тим приликама, где су Срби испрва поштовали белу заставу, свуда су Арбанаси осули плотунима на пријатељске руке, које су им биле пружене. Чак и арнаутски рањеници пуцали су на српске војне лекаре, који су им ране превијали. Они се претвараху да су мртви само да би мучки с леђа убили којег српског официра“ (Ђорђевић, 2004: 40).

Овим последњим цитатом Ђорђевић је показао да Албанцима не треба веровати ни по којим условима јер су они исконски непријатељи српском народу.

И док се Владан Ђорђевић својски трудио да у својој књизи прво покаже примитивност Албанаца, њихову потпуну националну неосвешћеност, јер још увек нису били превазишли племенско уређење, дотле ће Димитрије Туцовић све учинити да Албанце прикаже као заостао народ коме треба помоћи јер је њихову заосталост малтене узроковала завојевачка политика српске буржоазије.

У својој књизи *Србија и Арбанија – један прилог критици завојевачке политике српске буржоазије* (1914), писаној и објављеној одмах иза Ђорђевићеве, фундирајући своје ставове на идеологији социјализма наводи следеће разлоге за писање књиге. Први разлог садржан је у његовом мишљењу да је српска власт довела српско-албанске односе у такву ситуацију да се њихово измирење не може очекивати: „Завојевачком политиком српске владе према арбанаском народу створени су на западној граници Србије такви односи да се у скорој будућности мир и редовно стање тешко могу очекивати“ (Туцовић 1914:3); други разлог се тиче некоректног обавештавања од стране текуће штампе, која је била на страни погрешне завојевачке политике која се води и, трећи разлог због којег пише ову студију тиче се упознавања са Албанцима, како би се променило мишљење о њима: „ Више обавештења о приликама и сукобима интереса на том крају Балкана треба да послужи правилнијем схватању прилика у Арбанији и стварању бољих односа између српског и арбанскога народа“ (Туцовић, 1914:4).

Што се тиче наведених разлога, можемо констатовати да је заиста могућ овакав поглед на ово изузетно компликовано питање, где би се кривица углавном сваљивала на Србе. Што се тиче првог разлога, и ми смо мишљења да Албанија није крива што је себе

довела у непријатељски положај у односу на Србију, свакако, за то није крива ни Србија. Криви су ментори албанске стране и оне европске велесиле које су решиле да задрже свој утицај на Балкану. Србима су неправедно забранили да после балканских ратова прошире своју територију и на део Албаније, што је иначе било и њихово историјско право, не зато што су волели Албанце, већ зато што им није одговарала јака Србија.

Наравно да се услед вековне жеље Србије за потпуним ослобођењем од Турака у еуфорији победа у српској штампи није могло говорити против победника нити зарад интереса побеђених јер су нам побеђени били вековни непријатељи. Увек је добро упознати непријатеља, али не зато да би се спријатељили с њим, јер је то немогуће са оним ко је вековима имао аспирације према вашим територијама и ко је у актуелности већ на крају пута да приграби добар део наше територије, и то у 21. веку. Добро је упознати непријатеља како би се спознале његове слабости и како би у евентуалним преговорима, познајући их, могао да се заузме сигурнији и чвршћи став.

Туцовић је, идеолошки инструисан, правио исте грешке, чак и веће, као и његов антипод Владан Ђорђевић, зарад чије студије је и написао своју књигу. Обојица су у романтичарском заносу направили низ грешака: Ђорђевић јер је исмевао Албанце, а Туцовић јер није разумео Србе.

Туцовић је сматрао да је заосталост Албанаца последица њиховог положаја: „Тако је природна одсеченост арбанаске постојбине појачала скоро апсолутном културно-саобраћајном искљученошћу“ (Туцовић, 1914:7). Туцовић је сматрао да ту „искљученост“ треба да искорене околни народи. Није обратио пажњу на чињеницу да су се управо због те „културно-саобраћајне искључености“, истакли бисмо овде, пре свега саобраћајну искљученост преко мора, Срби и изборили за своје градове у Албанији, у којима је некад била њихова престоница (Скадар) и средњовековна лука Драч. На другој страни, Срби су се све време ропства борили за свој опстанак и да не остану по страни културно-економског саобраћаја.

Следећи цитат на најбољи начин сагледавао Туцовићев проблем виђења односа између Албаније и Срба: „Продирањем на Исток арбанаски елемент се не само јако измешао са српским насељем, већ је готово потпуно овладао у неким областима, као што су Метохија и Пећ, у којима је до пре неколико векова било политичко и црквено средиште српскога народа под Турцима. Најлепши споменици српске средњовековне

културе налазе се данас у средини скоро искључиво арбанаскога народа, а та мешавина живих људи и старих споменика, која је при ограничењу Арбаније према Србији дала толико посла Лондонској конференцији, постала је укрштањем два правца културнога и народнога кретања: први старији за време трговинских веза средњовековне српске државе са Јадранским Морем, изазивао је продирање српског народа ка приморју, и мртви споменици тог продирања налазе се по целој Северној Арбанији; други, новији, настао је као последица повлачења српскога народа североисточно, дубље у унутрашњост и ближе северној граници. Стопу у стопу за тим повлачењем наступао је арбанаски елеменат.

У првом периоду побеђивала је политика и културна надмоћ српскога народа, у другом периоду побеђивала је културна заосталост и осамљеност арбанаскога народа“ (Туцовић, 1914:10–11).

Из овог нешто дужег цитата уочавамо прво да Туцовић у Северној Албанији види споменике, и то, како каже, „мртве споменике“ продирања. Дакле, он српски народ не доживљава као аутохтони, већ као освајачки народ. Друго, за продор Албанаца на простор Метохије он као да криви Србе јер су напустили своја огњишта, а да притом нигде не наводи разлог тог напуштања, што је просто невероватно. Треће, иако признаје српском средњовековном народу снажнију политику и већу културу, јер их је то, како тврди, довело дотле да освоје Северну Албанију, истиче као нормално то што су културолошки заостали Албанци овладали не само „својом“ Северном Албанијом већ и територијом Срба на Косову и Метохији, а притом не води рачуна да се никад у историји није десило да су инфериорнији народи овладали напреднијим народима. Јесу они за тренутак доминирали војно, то се дешавало, али исто тако се дешавало да потпуно нестану (рецимо, Хуни). Јесу албанска племена продирала у Србију, као и у Северну Македонију и Грчку, али не зато што су била снажна, већ зато што су их тако инструирале велике силе, које су се увек трудиле да задрже Албанију на својој страни.

Иако је Димитрије Туцовић у многим сегментима био против актуелне освајачке владе у којој је био Владан Ђорђевић, он је на свој начин био велики родољуб, зато га ни у ком случају не треба сматрати претечом Соње Лихт, Борке Павићевић, Соње Бисерко, Наташе Кандић и Јелене Милић, с којима га Албанци изједначавају позивајући се на ову његову студију и поједине ставове, јер је он, суштински, био против рата и беспотребног страдања Срба тамо где не може бити резултата.

У суштини, све будуће студије биће у овом антиподном тону, где ће се ситуација посматрати у црно-белом сагледавању чињеница, а ставови само заоштравати, а никад примицати дијалогу и разумевању, с напоменом да ће се у будућности Срби углавном посматрати као злочинци, и то не са именом и презименом, већ с предзнаком Србин, што је тенденција да се осуди читав народ. Владан Ђорђевић и Димитрије Туцовић, иако су имали антиподне погледе на правац у којем ће се Србија развијати, били су родољуби и сваки је у свом домену, колико је могао, допринео развоју Србије.

Значајно је истаћи да у већини реферата, научних студија и монографија не наилазимо на податке о улози Српске православне цркве у очувању Срба и материјалне и нематеријалне културне баштине. За пример, који, нажалост, није усамљен, узимамо зборник *Религија у јавном, политичком и друштвеном сектору* из 2013. године, поред радова као што су *Право на слободу мисли, савести и вероисповести – једно од гарантованих људских права*, *Верска права и слободе у европи – пример Србије*, *Правни положај цркава и вјерских заједница у Босни и Херцеговини*. Нигде нема реферата у којем се помиње случај права Срба на конфенсионално изјашњавање, нигде се не помиње проблем српске православне заједнице на Косову и Метохији, нигде се не помиње Косово и Метохија, нити проблеми опстанка СПЦ на Косову и Метохији. Стиче се утисак да је, макар у зборнику *Религија у јавном, политичком и друштвеном сектору*, већина научних прилога о страдању писана искључиво са секуларног аспекта, па је СПЦ сасвим искључена из круга интересовања научника. То се, нажалост, односи и на многе друге зборнике. Штавише, многи су се утркивали да докажу страдање, а готово нико се није питао зашто и како су то Срби опстали и преживели и условима недостојним човека. Које то перманентно био с њима кроз вековна страдања, од настанка Српске православне цркве до данас.

Постоје зборници и новијег датума, рецимо, у годишњаку *Mi i drugi* Летње школе интеретничког, интеркултуралног и интерконфесионалног дијалога из 2018. године нема ни помена о СПЦ, као државној цркви, нити о православљу, као најбројнијој конфесији која је на Косову и Метохији угрожена до истребљења. Срби на Косову и Метохији се и не помињу као угрожени ентитет и ентитет чија је егзистенција обележена опстајањем, а не прогресом, већ се о сукобу који се догодио на Косову и Метохији говори као о „конфликту“ (Jovanović, 2018: 111). Према мишљењу Верке Јовановић, на Косову се није

догодио РАТ, већ конфликт! Тако посматрајући свесрпски проблем Косова и Метохије, према мишљењу Јовановићеве, стиче се утисак да су се унутар косовско-метохијског друштва две конфесионалне заједнице тек нешто замериле око неких друштвених питања, која и нису од судбоносног значаја. Нема ни речи о погрому Срба на Косову и Метохији, нити о погрому СПЦ и њених представника.

Није овде реч само о територији. Проблем Косова и Метохије није само територијални проблем. Такође, није само реч о отцепљењу једног дела српске територије, већ о много дубљем, националном и верском проблему који се тиче свих Срба ма где они били јер су Косово и Метохија саставни део српског националног бића. Српско национално биће је незамисливо без Косова и Метохије. На другој страни, посматрано с верског аспекта, кад говоримо о Косову и Метохији, не говоримо само о православљу, што је круцијални проблем који се тиче свих хришћана и тако је проблем решавања Косова и Метохије неопходно презентовати свету.

Уводећи нелегалну (енгл. *non-lethal*) коегзистенцију и негативни мир као прву фазу помирења, Јовановићева упада у својеврсну колизију јер нема одрживог мира ако не престане насиље на Косову и Метохији. Односно, има, али само са српске стране. Зашто је тако, сама ауторка је посредно одговорила саопштавајући резултате интервјуа које су обавиле различите стране и невладине агенције. Према тим истраживањима, дошло се до следећих резултата: „У периоду после сукоба на Косову, 90% косовских Албанаца осећало се безбедно у подручју где станују. Ситуација је било потпуно различита за младе косовске Србе, од којих је чак 60% изјавило да се осећају прилично несигурно тамо где живе. Штавише, чак 78% младих косовских Срба изјавило је да се осећа дискриминисано, док се међу младим Албанцима њих 33% тако осећало. Срби су наводили етничку припадност и веру као главне разлоге због којих су изложени дискриминацији“ (Jovanović, 2018:113).

Негативни мир је дефинисан као одсуство насиља у постконфликтним односима различитих друштвено-политичких и конфесионалних заједница. Међутим, за те интеракције карактеристични су одбијање сарадње, осећај несигурности, односно *нелетална коегзистенција* (Erin, Daly, Jeremy Sarkin, 2011:183).

Овакви резултати су само довели дотле да ОЕБС (OSCE) налази да су преговори дошли у ћорсокак без обзира на неке позитивне моменте. Јовановић закључује: „evidentno je da i nakon postizanja briselskih sporazuma i otpočinjanja institucionalne integracije srpske

zajednice u sistem Kosova, i dalje opstaju podele između zajednica prema etničkoj pripadnosti. Glavni uzrok je sam konflikt“ (Jovanović, 2018:113). На Косову и Метохији се није догодио никакав конфликт, већ сецесионистички рат где су терористичку ОВК потпомогле највеће и најјаче силе на свету. Осим тога, у најмању руку је несувисло од домицилног становништва тражити да се интегрише у заједницу која не припада његовој држави, ентитету, традицији, вери и језику. Треће, све док се не реше макар ратни злочини над Србима и другим неалбанским становништвом и злочинци не приведу правди, помирења, вероватно, неће бити. На крају у свом извештају из 2015. године то саопштава и ОЕБС истичући на више места да између Срба и Албанаца не постоји никаква сарадња. На пример, поводом образовања: „Никакав напредак није остварен у решавању питања постојања два засебна система образовања, што неизбежно иде у прилог подели између заједница“ (OSCE 2015:3), или поводом међуетничких односа: „Промовисање међуетничких односа остаје у најбољу руку спорадично и институције нису успеле да реше овај проблем на систематичан начин“ (OSCE 2015:4), или безбедност: „OEBS је током извештајног периода евидентирао укупно 479 инцидента на Косову, који су имали потенцијал да негативно утичу на перцепцију безбедности заједница у бројчаној мањини на општинском нивоу (25). Ови инциденти су варирали од крађа, вербалних увреда и тешког оштећења и бесправног заузимања имовине (укључујући локалитете културног наслеђа и гробља) до инцидената потпиривања мржње и агресивног национализма (26) и стварних физичких напада или застрашивања (укључујући и нападе или застрашивање ходочасника). Више од пола ових евидентираних инцидената (310) претрпела је *заједница косовских Срба*, укључујући повратнике (у 22 одсто од 479 евидентираних случајева) и *Српска православна црква* (подвукао С. Д.). Иако је број инцидента који погађају заједнице у периоду извештавања, од 1. јула 2014. до 30. јуна 2015, благо опао у поређењу са претходних 12 месеци (27), трендови су остали пропорционално слични, где су косовски Срби чинили већину подносилаца пријава и наводних жртава“ (28). (OSCE, 2015:5).

Овај извештај је значајан јер је, колико је нама познато, један од ређих истицања СПЦ на Косову и Метохији као жртве која трпи перманентно злостављање. Налазимо да је то већ по себи од великог значаја јер се прећутно СПЦ тако истиче и као субјект који трпи злостављање, али и као правни субјект присутан на Косову и Метохији.

Такође је значајно да се у овом документу OSCE Срби истичу као наводне жртве. Већ то показује прикривену тенденцију ове организације према српским жртвама на Косову и Метохији и према српском питању уопште.

Има још многих истраживања, зборника и реферата који се тичу културе и традиције, међутим, ни у једном о тих записа нису третирани Црква, њен положај и значај за опстанак Срба на Косову и Метохији. Зато ћемо све остварене резултате током истраживања упоредити с претходним иако су они углавном сажети и информативни, без дубљег залажења у суштину проблема и евентуално његово решавање. О овој теми се, наравно, доста писало у ширим и ужим стручним круговима, али без холистичког методолошког и научног приступа. Темељно спроведене анализе су остале само на нивоу уоченог, али не и образложеног проблема, његових узрока и последица. Зато се намеће закључак да одређена сазнања о опстанку српског народа на Косову и Метохији потичу из опште литературе, али су методолошки недовољно срођена и епистемиолошки елаборирана и поткрепљена доказима или су имала својства оријентационог истраживања. У том смислу наше истраживање је аутентично и аргументовано, методолошки засновано, с мноштвом нових резултата, података, сазнања и драгоцених извора, који поткрепљују оправданост израде докторске дисертације.

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА У ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Основне категоријалне одредбе предмета истраживања у докторској дисертацији произлазе из теоријског и операционалног одређења предмета истраживања који чине једну целину (Базић, Даниловић, 2015: 22).

2.1. Теоријско одређење предмета истраживања

Предмет истраживања у докторској дисертацији обухвата улогу Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији од настанка српске државе до данас. Улога Српске православне цркве не истражују се као изоловани, самостални и посебан предмет, већ као саставни, функционални део друштвеног система у којем црква иако уставно одвојена од државе

игра значајну улогу у изградњи, очувању и заштити националних интереса. У овој докторској дисертацији Српска православна црква се схвата као посебна и важна институција српског друштва која је мање или више самостална али у одређеном степену изложена разноврсним утицајима друштва. Она је, несумњиво, саставни део друштва Републике Србије.

У одређивању предмета истраживања у докторској дисертацији полази се од теоријске поставке да су верске заједнице друштвена појава – процес које имају значајну улогу у утврђивању и одређивању општих легитимних и легалних националних интереса и начина њиховог остваривања и заштите унутар одређеног друштва и према другим друштвима. У томе су држава и црква, као и разне политичке, државне и верске институције, инструменти остваривања националних интереса. Отуда је Српска православна црква, као саставни део тога процеса, у сарадњи са осталим институцијама српског друштва, у функцији остваривања националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији.

Епистемиолошки и искуствено је познато да је Српска православна црква одвојена од државе и да је била самостална, али не у потпуности, у свом практичном деловању у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији кроз целокупну своју историју. Та самосталност је обухватала све варијетете различитог практичног понашања и деловања цркве у датим историјским околностима. Управо та обухватност облика и форми суштинског деловања Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији један је од битних сегмената предмета истраживања у докторској дисертацији.

Такође, епистемиолошки је познато да су уставно и практично деловање Српске православне цркве и осталих институција српске државе у заштити националних интереса на Косову и Метохији у основи били сагласни у већини историјских периода развоја српске државе, али степен и начин те сагласности нису у потпуности научно сазнати, па је отуда и то значајан предмет истраживања у овој докторској дисертацији.

Примењивост уставне и законске улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији је такође научно проверена чињеница, али степен те примењивости и степен функционалности цркве у заштити виталних

интереса Србије на овом делу њене територије нису до краја научно спознати, те је и то истински предмет истраживања у докторској дисертацији.

И на крају, размере садржаја и форми практичног деловања и понашања Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији такође нису у потпуности спознати, те је и то важан сегмент предмета истраживања у овој докторској дисертацији.

2.2. Дефинисање категоријалних појмова у директној вези с предметом истраживања

Основни категоријални појмови у директној вези с предметом истраживања су појмови *Српска православна црква* и *национални интереси Републике Србије на Косову и Метохији*, из којих и на основу којих се могу да изводе и тумаче сви остали појмови и термини у докторској дисертацији.

Из социолошко-политиколошког угла, појам *Српска православна црква* схватамо у најширем значењу као црквену организацију верујућих грађана српског народа чије доктринарне, верске, социјалне и моралне ставове заступају њене највише црквене институције и званичници, пре свега, Свети архијерејски сабор, Свети архијерејски синод, патријарх, епископи и свештена лица.

Појам Српска православна црква у односу на њен значај и функцију за очување српских националних интереса на Косову и Метохији третиран је као парадигма. У научном осветљавању те парадигме пошли смо од православног црквеног права како би функција Српске православне цркве била схваћена у њеној пуној улози у одбрани националних интереса и материјалне и нематеријалне баштине на Косову и Метохији. Према црквеном праву, свака врста својине подразумева и правну регулативу којом се уређује однос према тој својини. То је нарочито важно у разликовању приватне од јавне, државне својине.

Зато је још Улпијан (Domintius Ulpianus), чувени римски правник, осетио потребу да истакне разлику између приватног и јавног права: Pulicum iust est quod od statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singularum utilitatem (јавно је оно право које има у виду положај римске државе, а приватно је у корист појединца). Драгољуб Стојановић у нашој

актуелности истиче да приватно право уређује односе између једнаких субјеката, док јавно право регулише односе подређености и надређености, односно уређује односе надређених државних организација (федерације, републике, општине) према подређеном грађанству (Стојановић, 2000: 9).

О црквеном праву, које се назива и канонско право, као што је познато, има различитих ставова. Поред научника који право, превасходно правну науку, деле на јавно и приватно право, има и оних који сматрају да је та подела вештачка и да у самој правној пракси нема упориште (Лукић 1995:290). Без обзира на могућа неслагања око подела права, за нас је значајно да ова подела утиче правно на својинске односе (Гамс 1991:7–8), што је важно за предмет истраживања у докторској дисертацији у којој тежимо одређењу улоге Српске православне цркве у заштити националних, али и приватних интереса појединаца. Зато Димшо Перић истиче да је код Виктора Сергејевича Троицког значајно да у свом *Црквеном праву* истиче субјекте црквеноимовинског права и органе црквеноимовинског права. Код имовинских привилегија цркве говори се о реалном имунитету цркве од јавних дажбина и слободи од поштанских услуга“ (Перић, 2002:180).

Треба имати у виду да Црква према свом пореклу није настала независно од државе, него чак можемо рећи да је настала и упркос вољи државе. Она није остварена вољом свих чланова, него према њеном учењу одозго, вољом самога Бога како је то записао Јеванђелист Матеј „Сазидаћу цркву своју, и врата пакла је неће надвалати“ (Мт. 16, 18). Као таква, она изражава људску природу, пре свега, а не вољу појединаца. На другој страни, Црква није само друштво, већ значајна установа сваког друштва и зато не може бити укинута вољом својих чланова или државе пошто њиховом вољом није ни настала. Према њеном основном учењу, као Христова црква, она мора вечно постојати и док сва друга удружења могу припадати грани јавног или приватног права, то није случај с црквеним правом (Троицки, 2011:47–49) јер се оно налази негде између и, пре свега почива на библијским канонима на *Старом* и *Новом завету*.

Појам *национални интереси* у својој основи означава дугорочне циљеве државе који представљају комбинацију виталних вредности националне безбедности, морала и међународних односа. Национални интереси једне државе нису прост збир појединачних интереса грађана те земље, већ заједнички интерес свих генерација без обзира на њихово порекло, државност, места становања или положај у власти и друштву.

Национални интереси Републике Србије на Косову и Метохији не зависе од временског периода, политичке странака на власти и опозицији, политичких лидера и елита на власти, социјалних и економских прилика, као ни од степена развоја земље. Национални интереси Републике Србије на овом делу њене територије представљају синтезу тежњи српског државотворног народа за опстанак на својим вековним огњиштима кроз историју, пролазећи кроз све ратове за слободу, самосталност, независност и територијалну целовитост на мукотрпном путу за очување светосавске религије, материјалног и духовног блага ствараног вековима, укључујући природне ресурсе и богато културно и духовно наслеђе својих предака.

Национални интерес Републике Србије је трајна обавеза да се сачува српски народ на Косову и Метохији, да се очувају институције српске државе, Српска православна црква, културна, духовна и сакрална добра и сећање на њих.

Национални интерес Републике Србије јесте да се сачува српски језик на Косову и Метохији и заштити од нецивилизацијских преправки, те да да се очувају српско писмо ћирилица, српски обичаји и традиција, породичне славе, народна ношња, коло и српска традиционална култура.

Национални интерес Републике Србије на Косову и Метохији јесте да се никада не забораве Косовски бој и српски хероји из свих претходних епоха, укључујући најновији период етничког чишћења српског народа.

Такође, национални интерес Републике Србије је да се без оправданих разлога не „конфронтирамо с међународним организацијама, старим и новим савезницима" и да се очувају мир, стабилност, безбедност и слободан развој на Косову и Метохији, као и у региону Западног Балкана.

Национални интерес Србије није да се она свети за злочине и недела који су према српском народу починили албански терористи и сепаратисти у даљој или ближој прошлости, али национални интерес Србије јесте да се све то памти и не заборави и да се с поносом обележава, не вређајући и не понижавајући друге.

Национални интерес Републике Србије на Косову и Метохији, као и у другим деловима земље, јесте да се држава и све њене државне и недржавне институције, установе и организације цивилног друштва боре против одумирања или преименовања српског националног и културног идентитета који су наши преци успели да сачувају. С тим у вези,

никакво чланство у Европској унији и другим наднационалним организацијама и институцијама не сме да потисне национални и културни идентитет српског народа, ма где он живео. Отуда је неопходно да национални и културни идентитет српског народа буде усклађен с политичким, економским, социјалним, културолошким, безбедносним и другим амбицијама Републике Србије да се развија као демократска, правна и просперитетна мултикултурална и мултиконфесионална савремена држава.

2.3. Операционално одређење предмета истраживања

Операционалним одређењем предмета истраживања доносимо судове и тврдње, издвајајући релевантне чињенице од ирелевантних и апстрактних. Садржином рада доказујемо да реалност не постоји као нека предметност, или ствар по себи која само чека да буде откривена. Реалност никад није резултат пасивног откривања, већ је ствар активног процеса истраживања у којем поред реалности откривамо и актере, ликове и њихове личности, различите правне и политичке конструкције, које у односу на пуни контекст добијају смисао и значење. У склопу поменутог у докторској дисертацији су обрађене одреднице везане за временску и просторну димензију истраживања, односно садржај и обим самог истраживања предметне теме.

Полазећи од теоријског модела улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији, у овој докторској дисертацији заштиту националних интереса на Косову и Метохији схватамо као релативно стабилан организовани процес чији се структурални чиниоци (сегментарни и елементарни) налазе у унутрашњим функционалном односу, рашчлањени на следеће чиниоце.

2.3.1. *Чиниоци садржаја предмета истраживања*

У глобалном, садржинском смислу докторска дисертација обухвата две структуралне целине. Једна је методолошки оквир, а друга теоријски оквир истраживања, који су међусобно комплементарни и чине недељиву мисаону и логичку целину. У истраживању ових структуралних целина тежили смо исцрпности једног холистичког сагледавања друштвено-политичког и правог феномена Српске православне цркве, с једне,

и њене улоге у заштити и очувању националних интереса на Косову и Метохији са свом материјалном и нематеријалном националном културном баштином, с друге стране. Непосредни предмет истраживања у докторској дисертацији обухвата шест структуралних чинилаца.

Први структурални чинилац предмета истраживања обухвата теоријско одређење Српске православне цркве и националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији.

Други структурални чинилац предмета истраживања обухвата улогу Српске православне цркве у заштити националних интереса Срба у време настанка српске државе.

Трећи структурални чинилац предмета истраживања обухвата улогу Српске православне цркве у заштити националних интереса Срба на Косову и Метохији од половине 6. до краја 12. века.

Четврти структурални чинилац предмета истраживања обухвата улогу Српске православне цркве у заштити националних интереса Краљевине (Кнежевине) Србије на Косову и Метохији од 13. до краја 19. века.

Пети структурални чинилац предмета истраживања обухвата улогу Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији у 20. веку, са експликацијом те улоге у време Првог светског рата, између Првог и Другог светског рата, за време Другог светског рата, од 1945. до 1999. и од доласка међународних снага УНМИК-а до 2020. године.

Шести структурални чинилац предмета истраживања обухвата ставове Српске православне цркве према коначном решењу статуса Косова и Метохије.

2.3.2. *Временско, просторно и дисциплинарно одређење предмета истраживања*

Временски период истраживања почињемо од половине 6. века, па до 2020. године, када улога Српске православне цркве од доласка међународних снага УНМИК-а постаје изузетно важна и значајна за очување националних интереса на Косову и Метохији. Наравно, та улога није била ништа мања ни у време оснивања Српске православне цркве и националне самосвести, нити је њена улога била занемарљива у средњем веку кад је егзистирала у сличним условима, с том разликом што је тада, па све скоро до краја 19. века

цела Србија била окупирана, док је данас, мада у тешкој политичкој ситуацији, ипак већи део Србије слободан и независтан. Да бисмо сагледали у целини ову проблематику, узећемо у обзир сву релевантну и стручну литературу о овој теми и њој сличним темама, које наводимо у коначном списку литературе.

Просторно, истраживање обухвата искључиво територију Косова и Метохије, у географском и историјском смислу, поштујући духовно и свако друго ближе окружење. Будући да је реч о истраживању интердисциплинарног карактера, оно самим тим припада пољу друштвено-хуманистичких наука, тежишно научним областима политичкоправних, историјских и богословских наука.

3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Циљеви истраживања у докторској дисертацији условљени су формулацијом проблема, као и одређењем предметом истраживања и имају научни и друштвени карактер (Базић, Даниловић, 2015: 27).

3.1. Научни циљеви истраживања

Научни циљеви које смо покушали достићи израдом ове докторске дисертације били су *научна дескрипција* и *класификација* улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији од настанка српске државе до данас. Крајњи ниво научног циља докторске дисертације било је *научно откриће* и *научно објашњење* кључних чинилаца утицаја Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији, са елементима научне прогнозе друштвене улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса српског народа у новонасталим условима протектората међународне заједнице над Аутономном покрајином Косовом и Метохијом.

Успостављајући узрочно-последичне везе, између Српске православне цркве и заштите националних интереса на Косову и Метохији, покушали смо да дубље проникнемо у сазнајне проблеме заштитне улоге Српске православне цркве у очувању српског народа на Косову и Метохији уз евидентно навођење географских и топографских

појмова, као и нових научних потврда и историјски утемељених одговора на круцијално питање зашто је Српска православна црква предодређена да активно и непрекидно, од свог постојања на том простору, још од првих дана Византије, веже себе за очување српског националног бића. Питања заштитне улоге Српске православне цркве у очувању српског народа на Косову и Метохији су до сада углавном посматрана узгредно, као нешто што се подразумева, али никад константа и свеобухватно.

3.2. Друштвени циљеви истраживања

Друштвени циљ истраживања у докторској дисертацији огледа се у обезбеђивању научних сазнања о улози Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији на основу којих ће се моћи предузети додатне друштвене мере у заштити српских националних интереса у јужној српској покрајини, посебно у условима протектората међународне заједнице, као и после постигнутог споразума о коначном решењу статуса Косова и Метохије.

Посебан друштвени циљ израде докторске дисертације јесте утврђивање истине о стварној улози Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији кроз историју српске државе и подстицање будућих истраживања на ову тему и сличне теме. Упоредо са утврђивањем истине о стварној улози Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији, значајан друштвени циљ израде ове докторске дисертације било је и утврђивање обима страдања српског становништва и саме Српске православне цркве, њеног монаштва, свештенства и црквене имовине. Само тако је било могуће свеобухватно сагледати улогу Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији.

4. ХИПОТЕЗЕ ОД КОЈИХ СЕ ПОЛАЗИ У ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

У постављању хипотетичког оквира истраживања у докторској дисертацији пошли смо од већ формираних научних сазнања изражених у општем теоријском моделу улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији; теоријског и операционалног одређења предмета докторске дисертације и научних и друштвених циљева истраживања (Базић, Даниловић, 2015: 7).

Хипотетички оквир истраживања у докторској дисертацији чине једна општа (генерална) хипотеза, шест посебних и њима припадајуће појединачне хипотезе, варијабле и индикатори истраживања.

4.1. Генерална хипотеза истраживања

Генерална хипотеза истраживања у докторској дисертацији гласила је: „Заштита националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији кроз историју зависила је у значајној мери од функционалног и институционалног деловања Српске православне цркве на том простору“.

Овако формулисана општа (генерална) хипотеза је теоријски и емпиријски проверавана (доказивана и оповргавана) кроз систем од четири посебне хипотезе истраживања.

4.2. Посебне хипотезе истраживања

Прва посебна хипотеза (Х-1) гласила је: „Српска православна црква је од свог постанка до стицања аутокефалности (1217) одлучујуће утуцала на јединство православног народа, уједињење српских територија и стварање српске државе, што је у том периоду био витални национални интерес српског народа“.

Појединачне хипотезе

1. Српска православна црква је од свог постанка до стицања аутокефалности одлучујуће утуцала на јединство православног народа на свим територијама где је живео, што је био витални национални интерес српског народа.

2. Српска православна црква је од свог постанка до стицања аутокефалности одлучујуће утуцала на уједињење српских територија и стварање српске државе, што је био витални национални интерес српског народа.

Индикатори:

- искази у историјским књигама;
- искази у научним монографијама и студијама;
- искази у црквеним књигама;

- искази у документима Српске, Цариградске, Васељенске и Руске православне цркве;
- записи о манастирима и српским црквама на Косову и Метохији;
- статистички подаци о имовини Српске православне цркве на Косову и Метохији;
- статистички подаци о броју српског, неалбанског и албанског становништва на Косову и Метохији и њиховом страдању.

Друга посебна хипотеза (Х-2) гласила је: „Српска православна црква је од 13. до краја 19. века, највећим делом под вођством Пећке патријаршије, делила судбину српског народа на Косову и Метохији и својим институционалним присуством несебично помагала свој народ, штитећи виталне националне и државне интересе Србије на овом простору“.

Појединачне хипотезе

1. Српска православна црква је од 13. до половине 16. века под вођством Пећке патријаршије, својим институционалним присуством била снажна духовна снага српског народа на Косову и Метохији и помагала му, штитећи виталне националне и државне интересе Србије на овом простору.

2. Српска православна црква је под турском империјом, од половине 16. до краја 19. века, у време великих сеоба срба, живела сходно положају обесправљене хришћанске раје, делећи судбину свог народа и у границама могућег штитила националне интересе Србије на Косову и Метохији.

Индикатори:

- искази у историјским књигама;
- искази у научним монографијама и студијама;
- искази у црквеним књигама;
- искази у документима Српске, Цариградске, Васељенске и Руске православне цркве;
- записи о бунама и устанцима против Турака, Бугара и Аустроугара;
- статистички подаци о броју Срба и свештеног особља који су у сеобама присилно напустили Косово и Метохију;
- записи о манастирима и српским црквама на Косову и Метохији;

- статистички подаци о имовини Српске православне цркве на Косову и Метохији;
- статистички подаци о пописима и кретању становништва на Косову и Метохији за време ропства под Турцима.

Трећа посебна хипотеза (Х-3) гласила је: „Српска православна црква на Косову и Метохији је била духовна потпора и морална подршка српском народу у Првом и Другом светском рату, као и у периоду социјалистичке обнове, бомбардовања Србије од стране НАТО-а и за време протектората међународне заједнице.“

Појединачне хипотезе

1. У Првом светском рату Српска православна црква је била духовна потпора и морална подршка српском народу у борби за слободу.

2. У Другом светском рату и у време социјализма, улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији је највећим делом зависила од идеологије и воље владајуће Комунистичке партије Србије и ФНРЈ/СФРЈ.

3. У периоду бомбардовања Србије од стране НАТО-а Српска православна црква је институционално била уз свој народ, штитила духовну баштину и црквено благо на Косову и Метохији.

4. За време протектората међународне заједнице на Косову и Метохији (1999–2020), Српска православна црква је једина институционална организација која је остала са својим народом, штитила га и помагала му у најтежим временима и две деценије страдала са својим народом.

Индикатори:

- искази из научних извора о улози СПЦ на КиМ у време Првог светског рата;
- искази из научних извора о улози СПЦ на КиМ у Другом светском рату;
- искази експерата у улози СПЦ у време Првог и Другог светског рата;
- искази из црквених књига и записа о у улози СПЦ у Првом и Другом светском рату;
- искази међународних представника о положају српског народа, свештенства и имовине СПЦ на Косову и Метохији од доласка међународних снага на Косово;

- статистички подаци о броју страдалих Срба на КиМ за време Првог и Другог светског рата и бомбардовања Србије од стране НАТО-а;
- статистички подаци о броју страдалих свештених лица на КиМ за време Првог и Другог светског рата и бомбардовања Србије од стране НАТО-а;
- статистички подаци о броју страдалих Срба и свештених лица на КиМ за 20 година протектората међународне заједнице над КиМ;
- статистички подаци о броју порушених кућа, стамбених објеката, предузећа, црквених светиња у власништву српског народа и Српске православне цркве на КиМ;
- статистички подаци о укупној штети нанетој бомбардовањем Србије од стране НАТО-а на КиМ;
- статистички подаци о попису становништва на КиМ у 20. веку.

Четврта посебна хипотеза (Х-4) гласи: „Ставови Српске православна црква према коначном решењу статуса Косова и Метохије су принципијелни и непромењени, без обзира на притиске који долазе споља и изнутра“.

Индикатори:

- ставови Светог архијерејског сабора о статусу КиМ;
- ставови Светог архијерејског синода о статусу КиМ;
- ставови српских патријараха кроз историју СПЦ о Косову и Метохији;
- ставови Васељенске, Цариградске и Руске православне цркве о статусу КиМ;
- ставови епархија Српске православне цркве о статусу Косова и Метохије;
- ставови епископа Српске православне цркве о статусу Косова и Метохије;
- ставови Православног богословског факултета о статусу Косова и Метохије;
- ставови виђенијих свештених лица о статусу Косова и Метохије.

5. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА

Начин истраживања примењен у овој докторској дисертацији био је одређен проблемом, предметом, циљевима и хипотезама истраживања, а обухватио је узорак истраживања, методе и мисаоне и техничке поступаке којима је реализовано истраживање (Базић, Даниловић, 2015: 18).

5.1. Узорак истраживања

Узорак истраживања улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији чинила су докумената која су била подвргнута анализи. Узорак докумената формиран је по правилима намерног узорка, у који су издвојена:

1. Устав Републике Србије;
2. Устав Српске православне цркве:
3. закони о верским заједницама у Републици Србији кроз историју;
4. закони који индиректно третирају слободу вере и вероисповести;
5. подзаконски акти;
6. међународни акти о црквама и вероисповестима (акти међународне заједнице);
7. научне књиге и монографије о историји српског народа;
8. научне књиге и монографије о историји Српске православне цркве;
9. службена гласила Српске православне цркве;
10. научна истраживања националног идентитета Срба.

На основу садржине и својстава докумената формирана је листа докумената који су подвргнути анализи, са образложењем.

Сваки документ у листи садржавао је основне податке о себи.

Узорци докумената су били темпорално везани за различите временске одсечке, како бисмо анализом могли апстраховати добијене резултате и упоредити их с циљем да бисмо сагледали стање у којем су се налазиле јужна српска покрајина и Српска православна црква и да бисмо то стање упоредили са актуелним.

5.2. Методе истраживања

У дисертацији применили смо готово све основне методе сазнања, као и одабране општенаучне методе и методе за прикупљање података.

У истраживању предметне теме примењене су основне аналитичке методе сазнања: метода анализе, апстракције, класификације и дедуктивна метода, као и примерене основне синтетичке методе сазнања, пре свега: метода синтезе, генерализације и индукције. Предмет истраживања је елабориран као дијалектичко јединство општих и

посебних историјских података и чињеница како бисмо дошли до што објективнијих закључака о улози Српске православне цркве у очувању и заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији.

Методом класификације, сагласно предмету докторске дисертације, извршили смо систематску, доследну и потпуну поделу целокупног историјског периода постојања, деловања и развоја Српске православне цркве на Косову и Метохији по општости и сложености предмета класификације.

Применом методе синтезе и генерализације дошли смо до истинитог сазнања сложених периода развоја Српске православне цркве преко њених посебних фаза, њиховом синтезом, доводећи их у међусобне односе и везе.

Предмет синтезе и генерализације били су ставови, судови и закључци Српске православне цркве о коначном статусу Косова и Метохије.

Поред основних метода сазнања у истраживању предметне теме докторске дисертације примењене су одабране општенаучне методе, пре свега, хипотетичко-дедуктивна, историјска, статистичка и компаративна.

Хипотетичко-дедуктивна метода је примењена у циљу доласка до уопштеног и садржаног искуственог сазнања исказаног у општим ставовима који гласе: „по правилу СПЦ је...“, „СПЦ је најчешће...“, „СПЦ је по правилу обављала...“ итд., која имају нека својства аксиоматизације.

Примена историјске методе била је неопходна јер је проблем истраживања у дисертацији био везан за дијахронију. Дијахронијско научно сагледавање је, као што је познато, немогуће без историјских метода, што између осталих подразумева ваљан избор и аналитичко и критичко читање докумената подвргнутих анализи.

Примена *статистичке методе* је такође била неопходна будући да је више историјских извора директно или индиректно третирало улогу Српске православне цркве у заштити и очувању националних интереса Србије на Косову и Метохији. Сви ти извори садржавали су мноштво исказа разноврсних садржаја, које су саопштавали компетентни друштвени и црквени субјекти у различитим историјским периодима. То је захтевало одређена пребројавања – квантификације квантитативних исказа различитих субјеката које је било неопходно прикупити, средити и анализирати применом општенаучне статистичке методе.

Поред ових метода, у докторској дисертацији примењена је и *компаративна метода* за нужну компарацију улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији у појединим историјским периодима, ради идентификовања сличности и разлика, нарочито у закључним разматрањима. У сврху примене ове методе унапред су формулисане прецизне компарабиле за поређење и дефинисани критеријуми поређења.

Из групе метода за прикупљање података примењена је тежишно оперативна метода *анализе садржаја докумената* који су имали својства историјских извора. У анализи су примењене технике квалитативне и квантитативне анализе садржаја докумената. За примену квантитативне анализе рађен је за ту сврху посебно конструисани инструмент – кодекс појмова и шифара, као и евиденциони образац који је имао својства еластичног, сукцесивног кодекса.

6. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИЗРАДЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

6.1. Научна оправданост истраживања

Научни допринос дисертације налази се, пре свега, у теоријском промишљању и научном објашњењу стварне улоге Српске православне цркве у очувању идентитета Срба на Косову и Метохији што је од ширег научног значаја, а произлази из систематски прикупљеног и критички вреднованог сазнања, применом брижљиво одабраних метода, техника, поступака и инструмената истраживања.

Поред тога, са секуларног аспекта, потврђена су очекивања од резултата истраживања у докторској дисертацији којима је доказан историјски, друштвени, политички, правни, културолошки значај Српске православне цркве за изградњу, очување и заштиту националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији.

Такође, резултати истраживања су доказали сврховитост Српске православне цркве у у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији, у различитим периодима њеног историјског развоја.

Потврђена је и ваљаност и поузданост примењених метода, техника, инструмената и методских поступака у истраживању улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији.

Резултати истраживања у дисертацији дали су скроман допринос политиколошко-правној теорији, као и теорији и пракси управљања друштвеним појавама. Тиме је досадашњи приступ овој проблематици с фељтонистичко-публицистичког приступа пребачен на научни приступ утврђивања објективних и интерсубјективно проверљивих научних чињеница, категорија, аксиома, постулата и законитости у односима између државе и цркве, као и у односима између верника и цркве.

6.2. Друштвена оправданост истраживања

Друштвена оправданост дисертације огледа се у чињеници што је ово прва дисертација у којој се слободно, без ограда, с тенденцијом научне објективности говори о Српској православној цркви која исповеда државну, православну религију. Црква се сагледава као самостални друштвени субјект у заштити и очувању националних интереса Србије на Косову и Метохији, али и као недржавни субјект који у недостатку институционалних државних институција на Косову и Метохији истински ради на очувању идентитета српског народа, заштити културног и духовног блага и тиме, сходно својој канонској организацији, на најбољи начин штити државне и националне интересе на овом делу територије Републике Србије. Друштвена оправданост израде ове докторске дисертације произлази и из непосредне примењивости резултата истраживања, чиме се, заправо, доказује потпуна друштвена оправданост израде докторске дисертације о улози Српске православне цркве у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији.

II. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Предмет теоријског оквира истраживања у докторској дисертацији су појмовно одређење Српске православне цркве с њеним дефинисањем, настанком и развојем; затим место, улога и функције Српске православне цркве у друштву, и однос Српске православне цркве и институција српског друштва.

1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

1.1. Појам, настанак и развој Српске православне цркве

Српска православна црква (у даљем тексту СПЦ) помесна је и аутокефална црква, која се налази на шестом месту у диптиху Православне цркве. Канонско подручје СПЦ покрива територије бивше СФРЈ, а у ширем смислу и подручја где год има православних Срба сабраних у цркви, храму Божјем, где проповедају и исповедају своју православну веру. На основу историјских извора и расположиве стручне литературе у овој докторској дисертацији установићемо њену генезу и развој током настанка од 1346. године, када је у Скопљу Српска архиепископија уздигнута на достојанство патријаршије.

1.1.1. *Појам Српска православна црква*

Појам црква у хришћанском свету није лако дефинисати. У свету секуларних наука, као што су социологија и психологија, или, пак филозофија, чини се да је ствар мало једноставнија када се приступа поимању цркве, али то не значи да је такво поимање цркве тачније.

Према епистемиолошким, секуларним становиштима, црква је место где се слободно окупљају истоверни како би, у складу с верским потребама, своју веру проповедали, у својој вери се молили и вршили верске обреде. Црква се посматра као

организована заједница хришћана настала на основу њихове заједничке вере. Основна социолошка обележја цркве су: жели компромис с друштвом и институцијама; претендује да обухвати читав живот човечанства и не разликује нације и културе без обзира на то што је деловање православних цркава у већини случајева изједначено с границама државе у којој се налазе, па разликујемо различите православне цркве: Руску православну цркву, Бугарску православну цркву, Српску православну цркву итд. (Цвитковић 2009:464).

Појам црква можемо и буквално везати за материјалност, па би црква у том случају представљала објекат и место где се верници окупљају као би учествовали у духовном животу који их повезује као религијску и моралну заједницу (Цвитковић, 2009:464).

Црква се може посматрати и као симбол. Тако поред верског значења поприма и друго пренесено значење које се може тицати религије, али може послужити само као означитељ за наглашавање неке појаве, или успостављање значењске релације те појаве с религијским значењем цркве. У 12. веку код Хилдегарде де Бинген (Hildegarde de Bingen) налазимо две визије цркве. У једној она каже: „Видјела сам слику жене велике и налик на град. На глави је носила прекрасну круну. Из њезиних су руку излазиле зраке славе и силазиле са неба на земљу; трбух јој је био налик на мрежу с тисућу окана, кроз која је силазило и улазило много особа. Чинило се као да је одјевена у свјетлост, али јој се одјећа није могла разабрати. Сјајна зора зрачила је сјајним огњем из њезиних груди, а пјесме су славиле зору. У часу кад је та жена распрострла своју славу попут огртача, рекла је: *Морам постати мајком* (подвукао С. Д.). Анђели су одмах дотрчали и почели припремати мјеста за људе; по земљи су ходала црна дјеца, а друга су пловила зраком попут риба. Жена их је увлачила у себе, а она су излазила на њезина уста. Одједном се појави човјечје лице сјајно попут пламена, стргне са дјеце црну тунику и одјене их у бјеле хаљине“ (Davy, 1964: 227).

У другој визији Хилдегарде де Бинген цркву види као женско попрсје. Оно је „прислоњено о кулу, начињену од једног великог бијелог камена. Кула има три прозора украшена драгоцјеним камењем и окружена златним пламеновима. Ти пламенови симболизирају духа светога, којега је црква примила на благдан Духова. Дарови Духа Светога и даље обасипају Цркву и све кршћане. Лице цркве благо је и озбиљно. На глави носи дијадем, а уздигнуте су јој руке отворене. Скупине од по двије или три мале особе тамних или свијетлих боја и различита држања предочују потврђенике. Има их уз женине уши, на њезиним грудима и на њезином трбуху. Једни су испуњени јаком светлошћу, а

други су тамнији. Сви људи не чују Духа Светога; ти ликови одговарају различитим духовним стањима“ (Davy, 1964:228).

Хришћанска црква је и симбол света. Зато је значајна изрека Петра Дамјана (Petrus Damiani/Pietro Damiani), једног од најзначајних хришћанских теолога 11. века: *Ecclesia enim figura, mundi gerit*. У Дурандовом (Durando de Mareo) делу *Rational* налазимо да црква симболизује Јерусалим, краљевство изабраних у микрокосмосу и људску душу (Grodecki 1953: 80). Поред ових представа код хришћана црква симболизује и Божји народ, али и Христову вереницу и мајку хришћана.

Црква као надобјекат истинског спасења омогућава хришћанима да буду „деца светлости“ (Јн. 12, 35–36). Свети Игњатије Брјанчанинов цркву симболично представља као барку праведнога Ноја: „Барка је Света Црква, која спокојно плови на таласима потопа у мрачну и бурну ноћ, поуздано се на своме путу руководећи небеским светлима: делима светих угодника Божијих“ (Брјанчанинов 2008: 545–546).

Свети владика Николај Велимировић означава цркву као девети члан симбола вере. Црква је „изузетна јединца у људској историји. Јер, то је Божија породица створена речју и крвљу Исуса Христа, а руковођена и надахнута Богом Духом Светим“ (Велимировић 2001/3: 271). Црква је неуништива јер ју је створио Исус Христос: „Сазидаћу цркву своју и врата пакла је неће надвладати“ (Матеј 16, 18). У цркви, према владики Николају, живи Христос, који је рекао: „И ево ја сам са вама у све дане до свршетка века, амин“ (Мт. 28, 20). Чланови цркве су „сви они, мушки и женски, који су уједињени истом вером и надом, везани истим законом Божјим о љубави, освећени истим Светим Тајнама и које руководе законити епископи и свештеници“ (Велимировић, 2001/3: 272).

За светог владику Николаја Велимировића црква није тек пуки објекат. „Цркве све могу нестати, али Црква никад неће. Јер нису цркве дело Христово, већ Црква. Шта више, ако цркве нестану као институције, суштина цркве неће ишчезнути“ (Велимировић 2001/4: 337). Црква је трансцендирана идеја вере, Христовог бића које се не може уништити, нити искоренити јер је надматеријално и захвата духовне димензије у којима материјалне границе и закони не важе.

Посматрано са утилитарног аспекта изван теолошке и филозофске сфере, дефинисање појма Српска православна црква, као самосталне и аутохтоне цркве, јединствене црквене организације код Срба, сасвим је прихватљиво, уз наглашавање

њених разлика у односу на сличне православне и друге цркве. Треба водити рачуна да Црква по свом пореклу, циљу, суштини и средствима којима долази до циља испољава своју суштину другачију од свих других људских организација (Перић, 1999: 18). Зато треба бити опрезан с дефиницијом појма црква јер многи канонолози и теолози сматрају да дефиниција цркве није могућа, да превазилази људске границе разумевања. Ту може бити довољан догматски став са Другог васељенског сабора одржаног у Цариграду 381. године да је црква „Једна, Света, Саборна и Апостолска“. Овде с теолошког аспекта не можемо ништа додати, али је с правног, па и са аспекта канонског права, то могуће јер једино увођење значења цркве у правне оквире можемо тумачити правним средствима. Према томе, Српска православна црква је као институција аутохтона и независна од било које друге организације или управе, осим од оне управе која долази од стране Српског православног синода. То је место где се православни хришћани моле и са свештеницима обављају своје ритуале и то им нико у име било којих идеала не може забранити или онемогућити.

1.1.2. *Настанак Српске православне цркве*

Српска православна црква има богату историју. Њен настанак се везује за јурисдикцију Охридске архиепископије, тачније за Светог Саву (*Растко Немањић*), кога је 1219. године патријарх Манојло I Сарантино Цариградски хиротонисао у Никеји за *„архиепископа српских и приморских земаља“*. Тада српска црква добија аутокефалност и достојанство архиепископије. Од тада се српски архиепископ бирао и хиротонисао у српској земљи. То је означило практично настанак Српске православне цркве која је опстала и прошла кроз исте голготе као и српски народ. У овом одељку настојаћемо са епистемиолошког становишта да покажемо шта је значила аутокефалност Српске православне цркве за Србе јер су они кроз симболе вере добили и национално упориште и јасно национално обележје.

У уводном делу дисертације налазимо упутним да проговоримо о настанку историје Српске православне цркве. Дуго је постојала потреба за једном целовитом историјском синтезом о настанку Српске православне цркве. Она је већ била евидентна у 19. веку и с правом се очекивало да ће једна таква историја настати из пера Илариона Руварца,

тадашњег најзначајнијег историчара и познаваоца историје Српске православне цркве. Зато Мита Костић пише: „У Патријаршији се већ одавно осећала потреба и чинили разни покушаји, али није било способна човека за то“ (Костић, 1932:257). Међутим, иако Иларион Руварац није успео да напише историју, он је оставио обимну и драгоцену грађу (Радонић, 1932:230). Крајем 19. века, тачније 1893. године, епископ Никанор Ружичић објавиће прву књигу *Историје Српске Православне Цркве*, а другу ће објавити 1895. године. Међутим, Ружичић је своју историју публиковао схватајући њен недостатак, али јој никад није придавао научни значај. То је историја пуна „празних“ места, без аргумената, „сасвим некритична и без вредности“ (Hudal, 1922:21). Нићифор Дучић 1894. објављује *Историју Српске Православне Цркве*. И он, као и Станоје Станојевић, нигде не помиње Ружичићеву *Историју*. Изгледа да није уживао углед, па ће Радојчић о њему написати: „Историске књиге и расправе су му биле увек мале научне вредности, а данас су сасвим застареле, преводи и данас вреде, исто тако и описи старина и издања извора, а нарочито мемоарске белешке“ (Радојчић, 1929: 681). Без обзира на то што је Дучић имао другачије мишљење о својој историји, она није много надмашила Ружичићеву, иако је била критичнија и објективнија, али не и потпуна.

У трећој деценији 20. века (1921) Радослав Грујић је објавио књигу *Историја Православне Српске Цркве*. Ова историја, иако писана као уџбеник, дуго се сматрала најбољом историјом цркве у нас. Грујић је мислио да је овом историјом „учињен први покушај, да се у кратком прегледу прикаже прошлост и садашње стање Православне Српске Цркве, тог тако важног чиниоца у животу народа нашега. А при изради његовој, поред познатих резултата историске науке наше, унео сам и необјављене још резултате мојих студија по нашим страним архивима“ (Грујић, 1920: III). Слијепчевић сматра да је „велика штета“ што се Грујић није вратио писању своје историје (Слијепчевић, 2002: 9).

Само годину дана касније изашла је *Die serbish-otodoxe National-kirche* Алојза Худла (Alois Hudal). Он се у овој књизи бавио новијом историјом с тенденцијом помирења Источне и Западне цркве. Године 1929. појавила се *Историја* Чеде Марјановића, која је примљена веома лоше у научном свету. Углавном су је посматрали као компилацију с поновљеним грешкама и низом нетачности. Сматра се да је знатно бољи био уџбеник Андре Гавриловића *Историја Српске Православне цркве за школску и васпитну употребу*, која се појавила 1930. године. Андра Гавриловић је био уверљивији писац и већи

познавалац црквене, грађанске и књижевне историје. Зато је дао један добар историјски пресек уџбеничке намене.

У овом делу дисертације неопходно је нагласити да су од историчара Константин Јиричек и Јован Радонић, његов ученик, у оквиру Јиричекове *Историје Срба* обрадили и цркву, кратак историјат и односе у њој. Они су цркву више посматрали као културолошки феномен, па су је тако и представили. Но, за даљу епистемиолошку разраду наше теме налазимо да је од великог значаја то што је сваки од поменутих писаца давао своју периодизацију. То показује како се разумевало развијање догађаја и њихов утицај на развој Српске православне цркве. Чини се и да је Слијепчевић у праву кад примећује да је неке наше историчаре збуњивала чињеница да је „црквена историја Срба много старија од почетака рада Српске Православне Цркве. Од покрштавања Срба до 1219. године, када је основана Српска Православна Црква као самостална организација, протекло је неколико у животу нашег народа веома динамичних векова“ (Слијепчевић, 2002: 11). Руководећи се најобимнијом, најобјективнијом и чини нам се најкритичнијом историјом СПЦ из пера Ђока Слијепчевића, у овом делу дисертације држаћемо се његове типологије настанка Српске православне цркве.

О српској паганској многобожачкој религији ни данас се не зна много. Вероватно је та религија била слична религији других словенских народа. Константин Јиричек пише „о верским представама код Словена, Прокопије зна да они обожавају једног бога, господара грома и света, коме приносе волове и друге жртве“ (Јиричек, 2006:43). Слијепчевић исправно закључује да Јиричек и Радонић „греше“ кад истичу да су Срби, као и други Словени веровали (Слијепчевић, 2002:24). Иако је ту Слијепчевић у праву, он није уочио да Јиричек, као што се види из цитата, само констатује да „Прокопије зна“ и нигде не потврђује то знање истичући истоветан став. Но уз истицање шта Прокопије зна (читај пише/бележи), он наставља: „Поред тога, они су веровали у богове река, нимфе и друге демоне. Идоли се не помињу“ (Јиричек, 2006:43). Дакле, пре бисмо рекли да Јиричек, супротно истицању Слијепчевићеве замерке, ипак, истиче политеизам код Словена и Срба. Свакако, није искључено да је Прокопијев текст о једном богу дуго погрешно тумачен, јер није било речи о једном богу, већ о највећем богу Перуну у пантеону словенских божанстава. У оригиналном Прокопијевом тексту налазимо: „Верују наиме (и Анти и Словени) да је један од богова, творац муње, једини господар света, и жртвују му говеда и

све остале жртвене животиње“ (*Византијски извори за историју југословенских народа*, 1955: 26).

Но, било како било, до Веселина Чајкановића се о врховном богу у паганској српској религији није знало готово ништа, што, између осталог, и он сам истиче (Чајкановић, 1994:7). Користећи се посредним изворима и интерпретацијама наше усмене књижевности и извора и искустава других народа на исту тему, он је у књизи *О врховном богу у старој српској религији* (1941) покушао да одреди основне обрисе тог бога, у чија тумачења ми у овој докторској дисертацији нећемо улазити.

1.1.3. *Развој Српске православне цркве*

Развој Српске православне цркве пратићемо у њеним битним историјским, духовним и културолошким токовима од самог оснивања, нарочито у средњем веку с доласком Турака, који су укинули патријаршију 1766. године указом султана Мустафе III. Основни историјски токови у којима ћемо сагледавати развој Српске православне цркве кроз дијахронију су: стање вере међу Србима пре Светога Саве; Немањићи и развијање православља; дбијање аутокефалности Цркве и Савин повратак у Србију и формирање Српске православне цркве; формирање српске православне патријаршије; Српска православна црква од Арсенија II до Макарија; борба Српске православне цркве с Турцима; укидање Пећке патријаршије 1766; Карловачка митрополија; Стеван Стратимировић и његов рад; проглашење патријаршије и Јосифа Рајачића за патријарха 1848; Српска православна црква између два рата; Српска православна црква у окупираној Србији; Српска православна црква и нова власт; Српска православна црква на Косову и Метохији осамдесетих и деведесетих година прошлог века; Српска православна црква на Косову и Метохији 1999. године, Српска православна црква на Косову и Метохији од егзодуса на Косову и Метохији, те расељавања по Србији до данас.

Српска православна црква нити је настала одједном, нити је њено настајање и постојање било лако и без препрека. Развијање Српске православне цркве било је тежак и мукотрпан процес, који се, суштински гледано, ни данас није завршио, јер се очекује и од цркве, као и од њених представника, да ослушкује време у којем постоје, као и савремене потребе и невоље својих верника, које су данас битно другачије од оних, рецимо у 19.

веку, или средином, односно крајем 20. века. Већ само ове три временске дистанце представљају три различите епохе, три различите државотворне, културне и идеолошке матрице.

Настанак Српске православне цркве можемо пратити већ од доласка просветитеља Ћирила и Методија. За боље разумевање настанка Српске православне цркве у дисертацији узимамо сазнања свих оних мисионара који су имали највише утицаја. То не значи да није било мисионара и раније. За то налазимо писане изворе код Константина Порфирогенита, који истиче да је још цар Ираклије (610–641) слао мисионаре да покрсте Србе: „И пошто Садашња Србија и Паганија и земља Захумљана и Требињана и земља Конављања беху под влашћу Ромеја, а те земље отпусте од Авара (јер из тамошњих земаља они изгонише Романе који сад станују у Далмацији и Драчу) то цар у овим земљама насели исте Србе и беху они потчињени цару Ромеја; цар их покрсти довевши свештенике из Рима и, научивши их да правилно врше дела побожности, изложи им хришћанско веровање“ (Порфирогенит, 1959: 49). Вероватно зато што се покрштавање није примило у први мах, што због општег словенског паганизма који је био изузетно снажан, што због тога што је учење долазило од Латина, тек знамо да је цар Василије I Македонац (867–886) покренуо ново покрштавање Срба. Ово друго покрштавање омогућили су Ћирило и Методије са својим ученицима којих је било неколико стотина.

До доласка просветитеља Ћирила и Методија Словени, па и Срби, били су многобошци. По свему судећи, та паганска вера међу Словенима није била развијена, нити је била кохерентна, па се ни до данашњих времена није дала реконструисати. Кад су дошла на Балкан, словенска племена су наишла на већ христијанизовани живаљ, па им хришћанство није било непознато. Међутим, није се лако примило иако је међу Словенима било много оних који су прихватили хришћанство.

Бугари су прихватили хришћанство крајем 863. или почетком 864. после једног војничког пораза. Тада ће бугарски цар Борис за крштено име узети име византијског цара Михаила и биће Борис-Михаило. Од тог тренутка он ће се посветити покрштавању Срба, који су то нерадо прихватали јер су га сматрали средством којим се ограничава њихова слобода. Но, било је тешко одупрети се византијском цару Василију и бугарском кнезу Борису-Михаилу, који је био продужена рука Василијева, чији је основни циљ био покрштавање Јужних Словена.Зато није случајно што се највећи број ученика Ћирила и

Методија склонио на Балкан. Они продати у робље били су откупљени и враћени у Цариград. Из Моравске су углавном преко Панонија бежали у Бугарску, где су лепо дочекани и као мисионари упућивани у најзападнији крај Бугарске државе према Драчу и Јадранском мору. О овоме Ћоровић има недоумицу: „Да ли је то било стога што им ипак није много веровао, па их је хтео имати даље од саме Бугарске? Или обратно, да их је слао тамо, на периферију, да делују међу Словенима и да их придобију за његову државу“ (Ћоровић, 2011:91).

Мишљења да је могло бити свега помало није уопште искључено јер су многи ученици Ћирила и Методија били с простора Балкана. То значи, када су растерани, они који су могли, вратили су се у крајеве из којих су дошли, неки у Бугарску, неки у данашњу Северну Македонију. С друге стране, они које је лепо примио практично су морали постати његови чиновници уколико су мислили да остану под његовом заштитом. Јасно је да није свима могао да верује јер није искључено да су неки у ропству били заврбовани, те их је морао држати даље од двора. Опет, многи од њих су одлично знали језик јер су били из тог краја, као рецимо, Климент и Наум, који су развили невероватну делатност за оно време. Климент је, према изворима, имао преко три и по хиљаде ученика, а Наум је на Охриду саградио сопствени манастир. Сигурно је, рекло би се, да су пре српска него балканска племена радије слушала људе које разумеју но странце, па се тако и лакше вера „примала“. Зато Слијепчевић закључује: „Није сасвим извеносно да ли би се без рада Климента и Наума и њихових посленика појавио у наши крајевима онако бујан монашки живот о коме сведоче и наши пустиножитељи на чијем челу стоје Јован Рилски, Јоаким Осоговски и Гаврило Лесновски“ (Слијепчевић, 2002/1: 36-37). То је допринело да се подижу манастири где год је било српских верника.

У историји се узима да је хришћанство захватило дубље српски народ увођењем словенског богослужења. Балкански староседеоци су, према Ердељановићу, још задуго остали удаљени од Срба богослужењем на латинском, односно на грчком, јер су се латинске и грчке епископије одржале на приморју и крајевима ближим мору и после доласка Словена (Ердељановић, 1924: 370). Латинске епископије су се практично одржале до данашњих дана, а грчке све до доба Константина Порфирогенита.

До појаве Светога Саве црква се развијала и одржава, али судећи према историчарима и архивским документима, стање није било увек онакво каквим су га

приказивали црквени великодостојници. Рецимо, патријарх Герман Димитрије Хоматијан је црквени и духовни живот приказивао идилично (*Светосавски зборник*, 1939/2:113). Стање је било сасвим другачије. Срби се нису одрекли својих паганских навика, од којих ће многе задржати и до данашњих дана. Хришћанство су примали, али га се нису придржавали у многим сегментима. Поред те заосталости, српску државу и цркву која је тек у заметку умногоме омета католицизам, па и грчка црква. Међутим, много већа од ових опасности, према историчарима Попруженку, Ћоровићу, Слијепчевићу и другима, претила је од богумила.

Из епистемиолошког угла, поставља се питање зашто је то тако. Опасност од католицизма је била, пре свега, политичке природе. Та опасност је била освајачка, али не и рушилачка. Опасност од богумила је била системска јер је претила да разруши читав систем на којем је почивала средњовековна држава. Слијепчевић, руководећи се Попруженком у Бугарској, пише: „Богумиство је било зло због тога што је подривало духовну снагу народа, приповедало анархију и једно упорно и радикално бунтовништво“ (Слијепчевић, 2002/1:38). Поводом богумилства Острогорски истиче: „Највећи полет богумилски покрет доживљује у епохама криза и невоља, јер његови у суштини песимистички назори, који не одбацују само један одређени поредак већ цео овоземаљски свет као такав, у таквим епохама налазе нарочито погодно тле и наилазе на нарочито јак одјек“ (Острогорски, 1993:260). Мада се може учинити да је богумилски покрет био опаснији по цркву него по државу, није тако из неколико разлога. Развој државе и цркве је ишао руку под руку. Дуго ће црква и држава у средњем веку бити једно. Ненародни покрет (термин Владимира Ћоровића) богумилског покрета садржан је у чињеници да се овај покрет није супротстављао само систему већ и свему изван њега. Богумили нису подржавали никакав напредак. Били су против богатих породица и богаћења уопште. То је само по себи у средњем веку онемогућавало било какав напредак. Сматрамо да је управо у томе и садржан разлог пропасти до потпуног нестајања овог покрета.

Ипак овај покрет је био присутан и умногоме је претио држави и цркви. Знамо да је био присутан све до Душановог *Законика*, у чијем се члану 83 каже: „Ко рече бабунску реч, ако буде властелин, да плати 100 перпера, ако ли буде себар, да плати 12 перпера и да се бије штаповима“ (*Душанов законик*, 2002:50). У то време богумили су називани и бабунима, патаренима, масалијанима, кудугерима, катарима, фундгијагима и албижанима.

Према овом цитату можемо закључити да богумилском покрету нису приступали само сиромашни већ и властела. То већ по себи представља велику опасност по државу. То је била толико велика опасност да је велики жупан Стефан Немања морао да сазове сабор против богомила. На том сабору је „било доста великаша који су и само били прихватили нову веру, а било је и таквих који су је симпатисали и трпели код својих поданика. Сви су се они, из уверења или интереса, врло енергично опирали предлогу, да се ма шта предузме против богомила“ (Станојевић, 1926:101). То само показује да није било лако нити донети одлуку, нити пружити отпор. Велики српски жупан Стефан Немања је на богумиле послао

> „војску наоружану од славних својих, говорећи: ’Ревнујући поревновах за Господом Богом сведржиоцем’. Као некад пророк Илија, који је устао на бестидне јереје, и он изобличи безбоштво њихово, и једне попали, друге разним казнама казни, треће прогна из државе своје а домове њихове и све имање, скупив, разда прокаженим и убогим. Учитељу и начелнику њихову језик уреза у грлу његову, што не исповеда Христа, сина Божјег, а књиге његове нечастиве спали, и изагна га, запретив да исповедају и помињу по свим странама проклето име. И на све стране искорени ту проклету веру, да се и не помиње никако у држави његовој, него да се слави једнобитна и нераздељива и животворна Тројица: Отац и Син и свети Дух, свагда и сад и увек на веке векова, Амин“ (Стефан Првовенчани, 1970:84-85).

Та борба је, према Слијепчевићу, добила облик грађанског рата (Слијепчевић, 2002:42). Но без обзира на Немањину решеност да отера богомиле, они никад нису потпуно нестали. Неки су се разбежали, неки примирили и наставили да раде. Они су најзаслужнији за остатке паганизма који су остали у народу.

Дакле, ни државне ни духовне прилике у Србији пред долазак Светог Саве нису биле безазлене. Поред богомила који су ширили јерес, није мали притисак био ни од грчке цркве која је гледала да српску цркву стави под своју јурисдикцију. Притисак католика је био толико велики да му је подлегао најстарији Немањин син Вукан. Државне, духовне и етичке прилике су биле такве да можемо да кажемо да се Свети Сава појавио у правом тренутку да својом мудрошћу, вером и националним полетом да све те невоље превазиђе, измири браћу, помогне да се заснује и учврсти јака српска средњовековна држава и

формира јака самостална православна црква, која ће од тада, па све до данас бити непосредно уз народ.

Иако се може говорити о српској православној држави пре Светога Саве, практично је историја Српске православне цркве почела с радом Светог Саве. Није случајно што ће Владимир Ћоровић рећи:„српску државну идеју немањићке династије створио је физички Немања, а интелектуално Сава“ (Ћоровић, 1921:23). Ваљда зато што је ова држава настала „из подвига оца и сина“ за српски народ, чак и данас као да је само она постојала у средњем веку (Слијепчевић, 2002:51). „Историја те државе је главна садржина историје српског народа у средњем веку; то је држава Душанова царства, то је држава Косовске битке, и из те су државе готово све народне традиције, и све личности, које се помињу у српској историји и традицији средњег века, играле су улогу у тој држави“ (Станојевић, 1934:23).

Иако није било тако, чини се као да пре великог српског жупана Стефана Немање и Светога Саве није било ничега. Извршена је велика културна, државна духовна акција на учвршћавању засноване српске државе. Био је изграђен културни живот, развијала се уметност, настајали значајни писани споменици и усавршавала се архитектура. Извршена је и српскословенска редакција старословенских књига. Био је развијен монашки живот.

Као што је познато, Растко Немањић, најмлађи син Стефана Немање, рођен је око 1173. године. Родитељи су га добили у поодмаклим годинама, а он је постао њихов миљеник. Чињеница да је на двору свог оца Растко добио добро образовање говори о Немањином односу према образовању и писмености уопште. То доказује и континуирани развој културе писмености и образовања. Зато уопште не изненађује што ће он од најранијих ногу заволети књиге, али ништа мању љубав неће гајити ни према Богу. Његов брат Стефан Првовенчани пише да је млади Растко држао у себи следећу молитву:

> „Господе Исусе Христе, Спаситељу наш, једночедна речи очева, вођо старих, утврђење младих, привуци моју младићку слабост у вољу истинитог твога разумевања да, претекав, идем путем овим, којим се господин мој, овај свети мој хранитељ, труди ићи. Јер ти знаш, зналче срца, Господе Исусе Христе, да овај свет не заволе душа моја, ни оно што је у њему. Зато, Господе, не погуби душе моје са нечастивима и са светодршцима овога

века, него, умилосрдивши се на мене, недостојна, похитај да испуниш јеванђељску реч, коју пречиста и нелажљива уста твоја, Господе рекоше: Онај који остави оца својега и матер, и куће царске, и власти имена мојега ради стогубо ће примити и вечни ће живот наследити. Зато у руке твоје предајем ти дух мој и, припавши ти незадоцњено, идем за тобом, Творче мој!“ (Стефан Првовенчани, 1970:89).

Млади Растко се по свему разликовао од својих вршњака још од најранијег детињства. Њега је од малена занимао монашки живот. Зато сматрамо да није путујући монах тај који је одвео малог Растка на Свету Гору, нити је он био од неког пресудног утицаја. Одлука у младом бићу Растка Немањића је већ била сазрела, само се чекао тренутак кад ће она бити и спроведена у дело. Путујући монах је можда ту одлуку убрзао, али суштински на том путу он није ништа друго био до „путовођа на путу до Свете Горе“ (Слијепчевић, 2002: 53).

О Растковом одласку у манастир Слијепчевић пише: „Све указује на то, да се Растко већ био одлучио за монашки живот и сада је користио прилику да са овим Светогорцем оде тамо где је цветао монашки живот. Ако Растко није био од свога оца одређен за црквену службу, онда се он није могао замонашити ни у једном манастиру Немањине државе без претходне очеве дозволе“ (Слијепчевић, 2002:53).

Из овог експлицита сазнајемо да ништа није било избор слободне воље или какве случајности, већ да је читав процес око Растковог примања монашког чина заправо добро промишљен и дуго припреман. Његов одлазак у манастир је био од врхунског државног значаја и то је Стефан Немања добро знао. Да ли је долазак монаха случајност; да ли је убрзао већ постојећу одлуку за Растков одлазак на Свету Гору; да ли је Растко отишао с монахом на своју руку никога не питавши (што је мало вероватно), остаје отворено питање. Неоспорно је, као и питање о Растковој мајци Ани, касније монахињи Анастасији, која је, према једним записима, вероватно и најверодостојнијим, управо рођена на византијском двору, што значи већ од рођења православна хришћанка. Доказ више да је у Растково биће и мајка уклесала она темељна вероуверења од којих се није могао удаљавати већ, напротив, себе у њима учврстити.

Димитрије Богдановић у својој *Историји* пише:

„У Свету Гору је Сава отишао већ писмен и формиран на делима ранохришћанске, византијске, старословенске књижевности. Његови биографи истичу, свакако не само као опште место, нарочиту заокупљеност Растка Немањића књигом. У његовој лектири, како се она може препознати у делима што их је за собом оставио, налазила су се не само јеванђеља, апостоли и паримејници, а поготову псалтир, него и духовно штиво пролога, патерика сигурно *Лествица* Јована Лествичника, беседе рановизантијских црквених отаца (пре свих Јована Златоустог), као и црквеноправна литература, бар у оној верзији *Закона судног* за коју се вели да ју је са византијске *Еклоге* превео још Методије“ (1991:146).

По свему судећи, млади Растко је озбиљно припреман за живот и службу у организацији државе и цркве које му је намењио његов отац Стефан Немања.

Ко је монах с којим је млади Растко отишао на Свету Гору у руски манастир Св. Пантелејмон услед недостатка писане архивске грађе до данас је остала непознаница (Руварац, 1934:293; Гавриловић, 1900:46). Тек неколико чињеница својом вероватношћу доказују могућу извесност. Наиме, реч је о томе да знамо да су руски монаси на Светој Гори били у незавидном положају пошто су везе с Русијом биле прекинуте (Мошин, 1950:32–60; Слијепчевић, 2002:54). Није уопште искључено да је монах, који је био на Немањином двору и с којим је млади Растко отишао на Свету Гору, управо био руски монах који је код Немање дошао да моли за помоћ. Врло је могуће да је велики српски жупан Стефан Немања ову прилику искористио не само да задобије пријатељство руских монаха већ и да младоме Растку олакша долазак и пријем на Свету Гору. То пријатељство биће нарочито развијано од настанка српског манастира Хиландара. Додатно томе, део оних младића Срба који су већ тада одлазили на просторе Синаја, Мојсијеве Горе, у храм Свете Катарине да се подвизавају и потврђују како су српски владари веома рано слали поклоне овој задужбини, као и задужбинама на Светој Земљи (Јудеји и Палестини), јачао је и у Немањи божанску мисао, као светлосну нит, коју је, ето, имао на кога да пренесе и с чијег ће чела, као најзлатнија реч с језика, засијати дух српске, православне вере.

Око Растковог бега у манастир има још неразјашњених детаља. Сматрамо да се више полагало на легенду о Растковом одласку у манастир но на саму фактографију. Иако знамо да у Теодосијевом *Житију Светог Саве* стоји да је заправо Растко побегао на Свету

Гору јер су га родитељи намеравали „по закону оженити“ (Теодосије, 1970:137), а овај мотив, по свему судећи, није био стран народном предању (Гавриловић, 1900:34,49). Међутим, вероватнија је уздржаност Доментијана, другог Савиног биографа, који не спомиње женидбу, већ указује на велику жалост која је настала на двору пошто су утврдили да је Растко нестао и да је Немања за њим послао потеру. Налазимо да је овде од већег значаја што Доментијан иницира да је читав Растков наум био договорен и да у томе није био сам. После молитве са својим истомишљеницима он долази код родитеља:

> „И свршивши молитву, и укрепивши се надом Пречисте, и *увећавши са собом богобојажљиве људе са којима ће ићи за Христом* (подвукао С. Д.), и оставивши крај у коме живљаше, и дође оцу своме. Родитељи његови примише га са великом радошћу, и пошто је било велико весеље због доласка многољубезног им сина, пошто је минуло не много време, рече ка својим родитељима: ’Господари моји, реците ми да идем на онај крај земље’, рекавши јој име, јер ми рекоше ловци да је много велики лов у гори те земље, а родитељи рекоше да иде“ (Доментијан, 1970: 123).

Цео овај цитат захтева подробну анализу на примеру предлошка с којег је преведен. Постоји неколико недоумица. Прво, да ли богобојажљиви људи иду за Христом тамо куда и млади Растко? Ако је тако, то значи да Растко нити је био сам, односно само са монахом, нити је то био одлазак без најаве. Друго, одакле је дошао? Да није дошао из крајева којима је владао и није ли то весеље о његовом доласку представљало уједно и испраћај на дуг пут јер већ у наредној глави (*О одласку чуднога дечака у Свету Гору и о пребивању у манастиру*) читамо: „И примивши благослов од своји родитеља, изиђе радујући се радошћу у Богу, Спасу своме“ (Доментијан, 1970:123). Овај благослов више делује као благослов за одређени пут, но за неочекивани бег.

Са отвореним питањем зашто је Света Гора и за Немању, његову жену Ану, Растка и све друге у властели називана тако, а не неким местом где живе црнорисци, испосници, пустињаци, јесте засигурно и потврда више да је Растков животни пут, монашки, уткан од његовог рођења у душе не само родитеља већ и у његову душу. Његов пут ка Грчкој, као што и записи потврђују, иде преко Хвосна (данашња Метохија: Метох, црквена имања) а не преко неке друге земље. То путовање местима где већ постоје хришћанске светиње и војници јесте такво као да након сваког казивања потврђује: ишао је кроз она места којима

је могао сигурно и без страха да ли ће стићи где је наумио, и проћи! Као и историја, тако геогрофија, топоними, белешке млетачких и других путописаца, потврђују најраније присуство српског бића преко река Ситнице и Ибра, југозападно од Раса, одакле је Растко пошао на Свету Гору. Зато је, пре писаних трагова који потврђују Растково путовање, неопходно указати на историјске записе, оне што се и данас налазе у библиотекама Фиренце, Беча, Београда, Софије и Лондона, да је на простору Хвостно, Старо Хвосно (назив из старословенске речи „дебело дрво“ или посебне врсте биља) већ у 6. веку живео српски живаљ и све до 11. века припадао српској држави династије Властимировић, да би утицајем бугарске једно време потпао под њихову управу, а потом под Византију. Ти векови додатно потврђују присуство епископа призренског на тим просторима (Призрен, Пећ, Исток) заведених у три повеље цара Василија Другог, а под управом Охридске архиепископије. Сви записи, које су потврђивали и хроничари (изузев оних што би историју да руглу подметну, а реч је о ововременим узурпаторима) подупиру сва сазнања да је делом и Растковим (касније Савиним) путевима грађен већи број православних храмова. Њих су подизали српски краљеви и властела која је на тим просторима живела, с посебним осећањем, оним што је и Растка водило на пут монашења, да припадају ранохришћанском бићу. То је период када се на рушевинама византијске базилике гради храм Пресветој Богородици, назива Мала Студеница Хвостанска, јер архитектуром подсећа на Студеницу, Немањину задужбину, па када је Српска православна црква добила самосталност, после 1219. године, поменути манастир постао је седиште Епархије Хвосно са 17 епископа, да би деценију касније прерастао у митрополију. У време Велике Сеоба Срба (1690. године) предвођене патријархом Арсенијем, а због Турских освајача, већи део православног живља напуста Хвосно. Титулу хвостанског епископа српског и данас, као почасну, има Јустин Јеремић, помоћник епископа патријарха српског господина Порфирија, а она је установљена у новијој историји српског народа.

Сви Савини биографи истичу да се он замонашио у 1191. године, дакле, у осамнаестој години свога живота. Према Никодиму Милашу, кад неко приступи манастиру, не може се одмах рукоположити у монаха већ мора да прође искушенички стаж, а тад већ има двадесет и више година. Данас у новијим уџбеницима црквеног права границе старосне доби за пријем монашког чина не налазимо, а епископ Милаш је овако писао:

„У канонима се разликује доб за ступање у манастир ради вјежбања у манастирском животу и ради искушења, од доби за полагање калуђерских завјета. За ступање у манастир 40. Трулски канон прописује, да дотични мора имати највише десет година од рођења. Побудом да се дотични у тако младим годинама примају у манастир, канон наводи, што треба бодрити свакога да добро бира и да се дуго о томе не предомишља. Али исти канон не допушта самом манастирском старјешини да то чини по својој власти и да се то сматра опћом нормом него наређује да надлежни епископ треба одлучити, да ли се десетогодишње дијете има примити у манастир, или се пак има почекати, док то дијете старије буде. Обичним је правилом за ово пропис 18. канона Василија великога, по којем канону у манастир може примити лице, којему је шеснаест или седамнаест година, јер је тада оно већ превалило детињу доб и разумије шта ради, а на изјаве које неко учини прије тих година, Василије у овом истом канону сматра као на детињске речи (παλοχάς φωνάς). Кад је дотично лице примљено у манастир, оно може одмах почети период односног искушења, и кад наврши искушење, а тада му је већ деветнаест или двадест година, може тада бити удостојен одјејанија раси, и дакле постати расафорним калуђером, ако му његов духовник изда за то прописану свједоџбу. Полагање калуђерских завјета мора касније бити, и то за калуђере по аналогији односног прописа 126. картагенског канона, кад им је двадесет пет година, а за калуђерице, по смислу 15. Халкидонског канона, кад им је четрдесет година.“ (Милаш, 1926:702).

Из овог дужег цитата видимо да није уобичајено било да се неко по самом доласку у манастир замонаши. Милаш нам практично скреће пажњу да није било исто доћи у манастир ради подвизивања и монашења. Подвизивање је вишегодишња претходница монашењу. То што је млади Растко одмах добио постригу чини један преседан. Није искључено да је томе допринела помоћ коју је Немања дао монаху у свом двору, као што је допринело и његово порекло. У сваком случају, колико је значио одлазак младог Растка на Свету Гору за српску државу и цркву, толико је значио и за саму Свету Гору. То је била пострига која се надалеко чула и која је свима користила. У Србији је представљала учвршћивање хришћанства међу Србима: „Од тада се ужеже искра божја у срцима

правоверних у његовом отачаству, и од тог часа бише обуздани страхом божијим сви који разумеше вишњи божији промисао који се догодио са њиме“ (Доментијан, 1970:129).

Нешто даље, биограф Савин пише: „Богом научен положи добар пример своме отачаству, и постаде велики пред Богом, и испуни се духом светим. Јер из младости своје заволе Бога, и многи у отачаству његову заволеше Бога, подобећи се њему, и са њиме последоваше Христу од почетка и до сада се непрестано јављају изабрани Богу, један другог наткриљујући“ (Доментијан, 1970:129–130).

Растко, сад већ монах Сава, по свему судећи није допустио да се види да је он из владарске породице. Трудио се да буде једнак са свима. Чак се подвргао строгом посту на хлебу и води, као да је, с једне стране, хтео да оправда старешине које су га примиле у манастир и замонашиле, а с друге, као да се спремао за оно што га чека у будућности. Он је целином свог бића био посвећен вери и Богу и то је сасвим извесно. У тој својој посвећености никад није Србију и породицу своју заборављао, већ их је, напротив, стављао у први план.

Његов отац и он су помагали свима на Светој Гори. Већ је то показало изузетну нарав монаха Саве. Његово порекло, а још и више његово образовање и наклоност Богу, допринели су да га манастир Ватопед пошаље у Цариград као свог изасланика. „Да су његово и порекло и родбинске везе са царским двором у Цариграду играле знатну улогу при одлуци игумана манастира Ватопеда, да монаха Саву пошаље у Цариград, више је него сигурно. Лични углед његов био је, свакако пресуднији“ (Слијепчевић 2002: 59). Ту је успешно завршио мисију, што потврђују и његова оба биографа, Теодосије и Доментијан. Измолио је од цара и разрушени манастир Хиландар да се припоји Ватопеду, а касније, према мишљену Станоја Станојевића (1935:22), вероватно на наговор српских монаха којих је било на Светој Гори, Сава се изборио да Хиландар пређе у власништво српских монаха. Обнова манастира Хиландара биће завршена јуна 1199. године, а Стефан Немања, сада монах Симеон, преставиће се 13. фебруара 1200. године.

Сада је Сава остао сам. То није била нимало лако. Не само зато што је сада морао сам да управља Хиландаром и доноси значајне и важне одлуке већ и због тога што је Хиландар требало сачувати и од разбојника, који су тада често нападали Свету Гору. Брзо је повећао број монаха. Пошло му је за руком да прошири и посед Хиландара, да самом манастиру припоји још низ манастира и стави их под српску власт (Грујичић, 1924:518).

Брижљиво руководство ће и после Саве увећавати поседе Хиландара тако да ће овај манастир на Светој Гори постати један од најбогатијих манастира.

Иако се Стефан Немања, велики српски жупан, одрекао круне у име другорођеног сина Стефана, он се није придржавао права примогенитуре, тако да није оставио круну прворођеном сину Вукану.[3] До тога није дошло јер је 8. априла 1195. године Алексије III збацио с власти свог брата Исака II, а с обзиром на то да је Стефан био у браку с његовом ћерком Евдокијом, он ће бити практично други човек у Византији, што ће касније то потврдити његова титула севастократор (σεβαστοκράτωρ – узвишени владар). Велики српски жупан је сматрао да ће тако Србија добити моћног савезника, што ће јој обезбедити напредак. Он ће се повући у Студеницу, а потом на Свету Гору код најмлађег сина Саве, где ће подићи Хиландар.

Велики српски жупан је очекивао да ће Стефанова владавина „отворити нову еру византијског утицаја у Србији. Но до тога није дошло јер слаба византијска влада није умела да искористи повољну ситуацију“ (Острогорски, 1993:384). Напротив, већ наредних година је дошло до распада, па се Србија поделила на Рашку и Зету, којом је владао Вук. Већ се осећао велики утицај католички курије у Србији. Подржан од Рима и Мађара, Вукан је 1202. године протерао брата, који ће се наредне године, уз помоћ Бугара, вратити на престо.

Постоје различита мишљења зашто се Сава као архимандрит вратио у Србију. Неки сматрају да се вратио јер је 1205. године Света Гора потчињена католичком епископу, што није искључено, али је тада добио и писмо од браће у којем је писало да је незгодно да у то време мошти њиховог оца почивају на Светој Гори. Та потреба, као и потреба да измири браћу како би у Србији кренуло благостање онако како је то замишљао његов отац, сигурно су допринели да се Сава врати у отаџбину.

Од кад је архимандрит Сава дошао у Србију, а опет је ишао путевима преко Хвосна (део је водио и преко данашњег Косова) где су живели Срби, центар црквеног, монашког и духовног живота постаје манастир Студеница. Он је препородио манастир и веру. Кретао се међу људима не избегавајући ни најниже слојеве. То је допринело да се вера и духовни живот посматрају према његовом лику, да оно што народу у хришћанском

[3] Неки истраживачи тврде да је његово првобитно име било Немања, а да је касније добио име Стефан, што је уједно и титула.

православљу треба, на корист душе и тела, буде жива, изворна, Христова вера и библијско еванђеоско учење. Поред тога што је предузимао мисионарска путовања по Србији, дружио се са народом разговарајући с људима и поучавајући их Христовој вери, он је водио строг монашки, па испоснички живот у манастирској испосници. Народ је све више у њему гледао живог свеца. Све што се дешавало у вери и око вере било је одређено Савиним ликом. Зато је и упамћен у народу као нико пре њега, као велики просветитељ, учитељ, па и лекар, јер је у Хиландару већ основана монашка болница, као и у Студеници, где су примењиване рецептуре постојећих биљних али и ранојерусалимских лечења, чиме се на најбољи начин супростављао многобоштву, јачајући потребу увођења крсних слава. Та Савина додатна духовна мисија донеће нове плодове, не само Српској православној цркви већ и васцелом српском роду, посебно важне српском народу на Косову и Метохији. Крсна, кућна слава очуваће Србе и у временима каснијих османлијских, односно турских освајања, јер се њоме бранила, чувала и јачала не само православна хришћанска вера већ и хришћански светитељи, српско име с потпуним осећајем припадности свом роду и својој вери прослављало је оног у чије име се и крст чувао. Такав однос српског народа на Косову и Метохији према живој вери јачаће дубоко српске корене у косовско-метохијској земљи, без могућности да их било какве непогоде света или светске оружане силе почупају, а још мање униште. То ће с временом учинити да настане и Косовски завет, и то управо под плаштом Светог кнеза Лазара, рођеног у Прилепцу, поред Новог Брда, једног од највећих средњовековних рудника сребра и злата, а владари Немањићи су рударе Сасе позивали из Немачке. Супруга цара Лазара царица Милица била је Савина ближа рођака, тачније Сава јој је био деда, јер је она праунука најстаријег Савиног брата Вукана.

Пошто је измирио браћу и Србија кренула у сваком сегменту свог потврђивања путем духовног, политичког и државотворног просперитета, Сава се враћа у Хиландар 1217. године. Многи сматрају да то има везе са Савиним противљењем политици брата Стефана Првовенчаног која је била окренута Западу. Таквог мишљења су били многи, али за потребе ове дисертације наводимо само Васу Глушца (Глушац, 1934:25), Владимира Ћоровића (2011:142–143) и Јована Радонића (Радонић, 1932:43) мада Слијепчевић доказује у својој *Историји* да Сава није гајио мржњу и нетрпељивост према католицизму (Слијепчевић, 2002:68–69).

Сматрамо да се Тарановски највише приближио истини наводећи да се тадашње попуштање према католицизму Стевана Првовенчаног и његовог брата Вукана не би могло допустити с гледишта православне цркве. „Али то је све изазивано *калкулацијама у области спољне политике* (подвукао С. Д.), а што није имало реалних последица. У земљи је православље остало непоколебљиво“ (Тарановски, 2020:238). Бројни извори указују да су управо калкулације у области спољне политике допринеле таквом виђењу ситуације.

С политичког аспекта посматрано, то је била једна изванредно добро „одиграна“ политичка игра. После пада Цариграда 1204. године цео свет дотадашње Византије пао је под католичку јурисдикцију, па и сама Света Гора. То је, само по себи, значило да су и жупаније морале макар да сарађују, ако не и да се потчине. Стефан Првовенчани, видевши да му прете католички владари (цар Латинског царства Хенрик и краљ Угарске Андрија), да би то предупредио у будућности, а искористівши брачну везу са Аном Дандоло, ћерком чувеног дужда Енрика, ступа у везу с папском куријом и тражи краљевску круну и подршку. Папи Хонорију III одговарало је ово обраћање. То је значило да ће коначно на Балкану овладати католицизам. Тако је Стефан добио 1217. круну.

Како знамо, 1217. година била је врло бурна. Неколико царева Латинског царства умире или страда у рату. Бугарски цар Борило губи престо. Тако је Стефан Првовенчани изгубио подршку с двеју страна. Зато је морао да промени своју политику. Сматрамо да се није „мирио са Савом“, већ да је све било договорено, а да је свађа била инсценирана само за биографе и спољни свет. Наиме, Сави није одговарало да сад већ развијену српску цркву предаје латинској јурисдикцији. То није сигурно одговарало ни Стефану, али је због спољашњих политичких прилика био приморан да се приклони јачима, заштити и добије круну, што је Србију учинило краљевином и значајним саговорником у свим будућим преговорима.

Стефанов поступак и слабљење Латинског царства били су идеалан моменат да Сава напусти Србију и оде и Никеју, да за већ припремљену цркву у Србији затражи аутокефалност. То је било изводљиво јер је сада и сама Србија као самостална могла имати и самосталну цркву. Сава је отишао у правом тренутку у Никеју с врло јасном визијом цркве и државе, од којих ниједна није била у идеалном стању јер је цркви претио расцеп, а држава била растрзана династичким расправама. Иако монах, „у Никеји је Сава био срдачно дочекан“ (Ћоровић, 2002:143). Сава је отишао у Никеју код цара Теодора

Ласкариса који је врло радо примио чувеног монаха Саву. Саслушавши Саву, саопштио је патријарху Манојлу и цариградском патријарху своју одлуку и он је рукоположио за првог српског аутокефалног архиепископа 1219. године. Тако је Србија постала независна краљевина с независном црквом, али је уједно српско признање врховних права никејског патријарха и Никејског царства потврдило легитимитет и подигло углед у тадашњем свету.

То јесте била велика победа Србије, Светог Саве и Стефана Првовенчаног, али с том победом није стављена тачка нити на развој државе, нти цркве, нити су се непријатељи умирили. Зато ће Сава већ од 1220. године кренути у реорганизацију српске цркве, која се развија, уз прекиде, до данас. Отворене протесте Охридске патријаршије Сава је морао да превазиђе. То је постигао својим мисионарским путовањима по Светој земљи и источним патријаршијама (1229–1230, 1234–1235), где је доказао пут којим иду Краљевина Србија и Српска православна ерхиепископија.

Колико је познато у историји, Сава је највише проблема имао после смрти брата Стефана Првовенчаног (1228), којег је наследио његов син Радослав. Будући да је Радослав био ожењен ћерком епирског деспота Теодора, а сам је био син Гркиње Јевдокије, био је гркофилски настројен, па је српску цркву скоро потчинио Охридској епархији. Радослав је „према Грцима отишао чак тако далеко да не само да је подлегао утицају цара епирског Теодора него и охридског архиепископа Хометијана… па је допуштао да се архиепископ охридски меша чак и у унутрашња питања српске цркве. Сава је био незадовољан“ (Радонић, 1932:52).

Иако каснији историчари истичу Савину љутњу на Радослава, она као да није постојала код Саве, ако је веровати његовим биографима Доментијану и Теодосију. Није искључено да је било неслагања, а по свему судећи морало га је бити. Пошто је Радослав збачен с престола, а жена га изиграла због чега је „пострадао умом“ (Теодосије, 1970:264), Сава се сажалио на несрећну судбину свог братанца: „Поменути Радослав, побегав од смртоносног мача, изгнан из краљевства и лишен жене, бивши одасвуд у недоумици, ускоро добегне светоме архиепископу као својему оцу. С радосном душом прими га Свети, и , пошто довољно слатким речима утеши због невоље од брата и лукаве жене, хотећи зауставити братовље непријатељство противу њега, украси га анђеоским и иночким ликом, назва га Јован монах место Радослав“ (Теодосије, 1970:264–263).

Пошто је крунисао синовца Владислава за краља према вољи божјој, који је подигао манастир Милешева, Сави је по смрти брата Стефана Првовенчаног још више порасла слава, јер је народ сматрао да он сад једини брине о српском народу, о свим његовим материјалним и духовним потребама (Теодосије, 1970:265; Доментијан, 1970:239). По смрти брата и измирењу братанаца Радислава и Владислава, пошто је изабрао за свог наследника Арсенија, Сава је отишао на пут у Свету земљу како би одбранио аутокефалност Српске архиепископије, по Малој Азији и у Египат, и на том путу се преставио 1236. године у Трнову.

Због присутности у свести народа, врло брзо се развио култ Светог Саве. Стварни лик Светог Саве, према мишљењу Слијепчевићевом, дуго није представљен у својој пуноћи многоструког деловања и његове ваљаности за српски народ. Истиче да је код највећег броја научника и тумача дела Светог Саве „претегао национално-политички моменат на штету религиозно-моралног лика Светитељева. У овој интерпретацији губили су се подвижник и светац и на сцени се јављао један изузетно активан и мудар политичар, који продубљује и употпуњује државну идеју свога оца. У широким слојевима народа, дубоко ураслог у своју словенску прошлост, у којој је трајно тињало паганско наслеђе предака, лик Светога Саве добио је и неке, чисто митолошке особине без да је престајао бити православни духовник и светац“ (Слијепчевић, 2002:121).

Овај навод је у основи тачан, али из визуре 21. века можемо приметити да је разлог оваквом поступању многих научника јасан.

Прво, међу научницима је било врло мало теолога, или научника који су и теолошки били образовани. Према томе, то су углавном били научници такозвани мирјани, којима је у основи била много ближа друштвена и политичка сфера од секуларне сфере поимања ствари.

Друго, кад говоримо о научницима, то се уопште не односи на Савине биографе из средњег века, од којих највише и сазнајемо о Немањићима уопште.

Треће, баш у средњем веку, када Сава путује преко Хвосна, дела Северне Метохије, с делом садашњег Косова, на тим просторима очито да постоје прве хришћанске цркве, које ће касније, због прихватања православља, бити и прве православне цркве на Балкану, Европи, па можда и у свету. Једна од таквих грађевина, која се темељи на хипотетичној констатацији шефа екипе археолога Турчина Халука Цетињкаја, свакако је вишезначајна

јер он констатује да је на непун километар од Грачанице „постојала најстарија црква на Балкану“ (23. 8. 2017. године, објављено у часопису *Селџук*). Халук с тимом европских експерата ради на ископинама римске рановизантијске провинције Горње Малезије, на месту Улпијана, седам километара од Приштине, па као дугогодишњи водећи археолог превазилази сва досадашња сазнања о првим споменицима ранохришћанске културе, вере и православља, не само на простору Косова и Метохије већ и на европским просторима.

Четврто, од 17. до 19. века хроничари, историчари и научници, којих је било врло мало, морали су, пре свега, да се руководе друштвеним потребама тренутка, где је Србија све време била у опстајању и настајању, свакако са својим неодвојивим делом Косовом и Метохијом. То ће се променити тек у 20. веку. У првој половини 20. века било је услова да се другачије посматрају лик и дело Светог Саве, што је и чињено. То је доба кад се лик и дело Светог Саве посматрају с различитих аспеката који су били неретко и супротстављени, али питање постојања цркава и манастира у власништву Српске православне цркве не да није постављано већ је научним доказима потврђивано да су они „Светлост и луча српског постојања, вере и опстанка“ не само на делу српске јужне покрајине већ у српском трајању. До тога је дошло јер је сазнајни/научни праксис био већ довољно издиференциран на научне и теолошке потребе, где ће се јавити и митологија као једна, условно речено, гранична дисциплина, која ће своје информације црпсти из различитих ресурса – књижевних, научних, теолошких, етнографских, митолошких.

Пето, у другој половини 20. века разлози за проучавање лика Светога Саве с националног, патристичког и друштвено-политичког аспекта били су идеолошки природе јер је већина научника била инструирана социјалистичком пропагандом, било да је веровала у њу, било да је се бојала.

Будући да је Слијепчевић поменуо да су легенда о Светом Сави и његов лик добили митолошке особине, није наодмет рећи да је за то најзаслужнији Веселин Чајкановић, који у црквеним круговима није баш био омиљен због тога (можда га Слијепчевић зато и не помиње у цитату који смо навели). Он је у својој студији *О врховном богу у старој српској религији*, која је први пут публикована 1941. године, пошто је 1939. године примљена на скупу Академије филозофских наука, говорио о митолошким особинама Светог Саве. После тога је књига публикована 1973. и 1994. године у оквиру *Сабраних дела из српске религије и митологије*.

Већ од прве реченице у својој студији он истиче: „на прво место долази најнационалнији наш светац – светац, у исто време, о коме се највише прича и пева – свети Сава. Формално, и по имену, тај традиционални свети Сава, додуше хришћански је светац, и врло ревносни пропагатор Христове вере; у суштини, међутим, по своме карактеру и темпераменту, по митовима и веровањима који се за њега везују, припада он још старом, претхришћанском времену“ (Чајкановић, 1994:21). Руководећи се Ђоровићевим зборником *Свети Сава у народном предању* (1927), Чајкановић анализирајући ова предања и предања до којих је дошао Тихомир Р. Ђорђевић, те предања која налази у *Братству* и *Вардару*, закључује да Свети Сава „не наличи на хришћанског свеца“ (Чајкановић, 1994:22).

Мада заиста овакав закључак може деловати узнемирујуће, морамо имати у виду да је народ правио онаква предања како је у својој свести из колективно несвесног наследио о вери и веровању. Нажалост, тако је и до данас остало, па с у нашем народу провлаче пагански обичаји под покрићем традиције.

Но, све то није умањило лик Светог Саве, још је било мање могуће да се унизи његово дело за српску државу, аутокефалност цркве и српску духовност у целини српског бића које је незамисливо без Светог Саве. Његова реална дела, његова жива духовност и народни доживљај његовог лика и дела заједно су допринели развоју култа Светог Саве као ниједног светитеља пре ни после њега.

Пошто је Свети Сава одступио са архиепископскога престола 1234. године и за свог наследника оставио Арсенија, српска црква, као и српска држава је све до проглашења српске патријаршије 1346. године имала исте проблеме као и дотад. У тих 112 година Србија није назадовала. Штавише, увелико је напредовала и територијално се ширила. Са ширењем државе ширила се и црква, и то не само према југу већ и према северу. Поред постојећих створене су и Липљанска, Кончулска, Лимска, Мачванска, Браничевска, Београдска и Скопска епархија. Липљанска епархија припада древним (Липљан, средње Косово, лат. Улпијана) епархијама, а записи о том простору датирају из 4. века, а последњи са својим најновијим доказима крајем 18. века. Она је пре 535. године припадала Улпијанској епископији, а после архиепископији Јустинијане Приме. Без обзира на то што у време сеобе народа није могла да својим радом доноси бољитак, она од 1019. оживљава свој рад у склопу Охридске архиепископије, средњовековне аутокефалне

цркве са седиштем у Охриду, којој су припадале епархије данашње Северне Македоније, Албаније, Грчке, Србије, с главном Црквом Свете Софије у Охриду, па је и данас Православна охридска архиепископија под јурисдикицијом Српске православне цркве. У поменутим вековима под Липљанском духовном архиепископијом била је и Врањска епархија. Вредно је истаћи да се у записима византијског цара Василија Другог, још почетком 1019. године, град Вратиос назива Врање и припада Епархији приштинској. Зато се почетком 11. века на том простору под планином Козјак, на обалама реке Пчиње, увелико шири хришћански живот, монаси почињу своје монашко тиховање уз непрестане молитве Господу Исусу Христу, па је родоначелник строгог испосничког живота светитељ Прохор Пчињски, а Савин брат, велики жупан Вукан, Немањин син, од Византије цео овај крај припојио српској држави, па Свети Сава бележећи живот и дело свога оце, великог Жупана Немање, записује:

„А приложи ка земљи свога отачаства област нишавску до краја. Липљан и Мораву звано Врање и у Хрисовуљи земљу краља Милутина, градитеља 44 храма, међу којима и манастир Грачаница, из 1321. и Врање, као и многа друга околна места, припадају Липљанској епархији.“ По мишљењу неких историчара, попут др Радослава М. Грујића, ове области само су привремено припадале Липљанској епархији.

Када је реч о поменутим епархијама, на челу с Липљанском, о којој говори и Свети Сава, у њима се променило једанаест архиепископа, од којих нису сви упамћени, али је сваки од њих допринео развоју Српске православне цркве самим постојањем, односно непрекидањем континуитета постојања, а већ то није мало.

С обзиром на то да је на целом Балкану било несугласица, пре свега око црквене превласти, то није могла да избегне ни Србија. Западна црква је имала своје претензије од којих никад неће одступити, а Источна црква се борила за опстанак. У самој Византији је било неслагања јер је једна група тражила да се направи унија с Римском црквом, а друга група се залагала за верску и политичку независност. Сукоб се нарочито заоштрио после обнављања Византије 1261. године јер је цар Михаило III Палеолог тежио успостављању уније с Римом. Ишао је чак дотле да се Српској и Бугарској цркви одузме аутокефалност и да се оне поново потчине Охридској архиепископији. Међутим, на то нису пристали ни српски владари, ни српски архиепископи (Гранић, 1946: 227).

Постојала је и унутрашња тенденција која је могла долазити и с највишег владарског места да се приступи унији. Као што је познато, краљица Јелена, супруга краља Уроша I, а мајка краљева Драгутина и Милутина, као ревносна католикиња желела је и залагала се да се Србија макар приближи римокатолицима. Она је то, према мишљењу Милана Злоковића, покушала својом „римокатоличком задужбином“, која се односила на Градачку цркву (Злоковић, 1936:77).

Било је четири покушаја вршења притиска на краља Милутина да српску цркву приведе унији (1291, 1303, 1306, 1308). Онај из 1308. године био је најозбиљнији, али није прошао захваљујући залагању тадашњих архиепископа. Држећи се оставштине и учења Светога Саве и руководећи се Хиландаром, никад нису одступали од православља.

После великих ломова око престола и превласти, зачудо, Србија је напредовала територијално, али и на плану развијања своје цркве. Врхунац напредовања српска држава доживљава с Душановом царевином. Око његове царевине и проглашења патријаршије било је много неслагања историчара, једни су критиковали те две творевине, а други су их бранили. Не залазећи у те расправе, за потребе ове дисертације можемо констатовати само неколико битних чињеница. Прва је везана за проглашење царевине. Наиме, сасвим је природно што је краљ Душан прогласио царевину на територији којом је владао. С друге стране, то показује и његову јасну опредељеност за православље и чување аутокефалности сопствене православне цркве, јер није ишао да тражи круну од папе, већ је архиепископа Јаниђија прогласио за патријарха, који ће га крунисати царском титулом.

Овде треба истаћи да нигде не стоји да иједан од ових чинова није канонски. Нигде нема правила да је титулу једном поглавару аутокефалне цркве треба да одобри поглавар друге цркве јер се тако аутокефалност обесмишљава. С друге стране посматрано, у проглашењу патријарха Јаниђија је учествовао Српски државни сабор, али и бугарски патријарх Симеон, охридски архиепископ Никола, представници Свете Горе, бугарски цар Јован Александар. Овим поводом Слијепчевић истиче да Драгослав Страњаковић греши (2002: 161) кад тврди да је бугарски патријарх Симеон заједно са охридским архиепископом дао пристанак да се дотадашњи архиепископ прогласи за патријарха Срба, Грка (Страњаковић, 1946:157). За проглашење српског патријарха нико од њих није тражио пристанак. „За уздизање Српске архиепископије на степен патријаршије није, ни у ком случају, могао бити потребан пристанак бугарског патријарха, нити пак охридског

архиепископа. За то није био потребан ни пристанак цариградског патријарха“ (Слијепчевић, 2002:161–162). Према томе, ту се није догодило ништа антиканонично. Анатема која је уследила од цариградског патријарха Калиста није била основана. Ту анатему су српски владари и патријарси покушавали да скину неколико пута. Међутим, то је пошло за руком тек светогорцу старцу Исаији и кнезу Лазару после 1371. године. Цариградски патријарх Филотеј је на молбу Исаије послао свештеномонахе Матеју и Мојсија који су на гробу цара Душана у манастиру Светих архангела у Призрену прочитали грамату цариградског патријарха о скидању анатеме.

Цар Душан је прогласио патријаршију руковођен канонским разлозима. Са освајањем грчких покрајина над њима је престала јурисдикција Цариградске патријаршије. Зато су грчке митрополије морале бити под јурисдикцијом Српске патријаршије, то је опет значило да је неопходно устоличити патријарха. За време Душановог царства напредовале су и црква и држава и то ће се задржати све до његове смрти.

По укидању анатеме и измирењу с Цариградском патријаршијом српска држава и српска црква се нису одмориле од проблема. Штавише, после страшне погибељи 1371. године у бици на Марици, над Србијом, као и над целим хришћанским светом, па и шире, надвиле су се много страшнија опасност од свих дотадашњих, јер је продирање Турака на Балкан претило потпуним брисањем свих хришћанских земаља на Балкану. На првом месту било је тешко наћи патријарха који ће се издићи над актуелним политичким стањем у дојучерашњој царевини. Душанова царевина је била растрзана услед борбе за престо. Тако је било и са црквом: руковођени, славољубљем и сребролубљем, куповани су високи свештенички положаји, јер се нико није бојао Божјег суда: „ (…) по достојности не могоше лако наћи, пошто многи беху свету и самодршцу порабоћени, и покренути славољубљем и осталим трима саборним страстима: да сребролубљем купују високе и свештене и несхватљиве положаје као што и раније купи свештеник Кајафа, тј. сребролубљем богатство небесно; самољубљем и сластољубљем, и суд Божији сматраху као ништа, и ради тога затражише да разбојнички и са нападајем грабе свети престо и апостолско достојанство, и ради тога бива не мала беда“ (Данилов ученик, 1989:132).

Између свих, избор је пао на монаха, „пустиножитеља“ Јефрема, који нити је умео да се отима о власт, нити га је то занимало. Он је био посвећени верник који је уживао

велики углед пошто се прочуло, како међу монашком братијом, тако и у народу: „сведобри и милостиви и човекољубиви Бог, не презре молитву слугу својих, но по својему благовољењу и својим мигом показа часнога и изабранога и одличнога и незлобивога мужа, тиха и који је просијао доброразумним сединама, седа и умом достојнолепна и достојна хвале, овога часнога и преподобнога старца кир Јефрема“ (Данилов ученик, 1989:132). Тако је он послужио да се превазиђе криза. Оног тренутка кад се стање мало смирило, Јефрем је тражио да га смене. После њега ће доћи патријарх Спиридон. Патријарси ће се смењивати у тих осамдесетак година до пропасти деспотовине 1459. године.

На остацима српске царевине деспот Стефан Лазаревић је ипак успео да изгради деспотовину у којој ће владати и благостање. Зато не чуди што је бугарско и грчко монаштво пронашло склониште у деспотовини. У деспотовину је долазио и велики број монаха с југа Србије. Деспот Стефан Лазаревић је градио манастире и окупљао монахе. Монашке колоније су тада настајале у пустињама (Лештијанска пустиња). Монаси су прелазили с киновијанског на анахоретски начин монашког живота. Деспот је доводио и монахе из Свете Горе како би редиговали старе књиге, исправљали их и преписивали, као и писали нове. Тако је надалеко позната такозвана ресавска школа смештена у манастиру Манасији.

Поред тога што је био велики витез, љубитељ књига и посвећени владар, он је био и велики покровитељ и заштитник (мецена) писменим монасима. Довољан је пример Константина Филозофа, који ће и написати деспотово житије. За деспотом Стефаном није заостајао ни деспот Ђурађ Бранковић, који је 1434. године пронашао две верзије текста *Лествице* Јована Лествичника. Пошто је утврдио да се ради о двема верзијама, где се српски превод разликује од грчког оригинала, позвао је светогорце који ће превести *Лествице* с грчког на српски, али овога пута тачно. То нам само показује писменост наших владара од самих почетака, као што нам говори и о њиховој посвећености сваком послу који је био од општег духовног значаја.

С падом деспотовине црква је била једини стожер око којег је српски народ могао да се окупи и постала је једини заштитник државних и националних Срба. Што се Турака тиче, њихов однос према цркви је био толерантан. Међутим, сама црква се налазила у стању опстајања јер су је без обзира на толерантност притискале турске власти, с једне, и

Охридска архиепископија, с друге стране. Не треба сметнути с ума ни притисак римокатолика на северу, па и велике претње све бројнијих конвертита који су прешли у ислам. Тим поводом сазнајемо да су многи „ни од кога мучени отступили од православља и пристадоше уз њихову веру“ (Стојановић, 1903:125).

Код Ђока Слијепчевића, рецимо, налазимо да је Бенедикт Купрешић тврдио да су у Босни млади људи из чисте обести прелазили у ислам надајући се и лакшем животу, без обзира на то што Турци нису дирали ни свештенике ни цркве и дозвољавали су слободно вршење верских обреда. Чак од Скарића сазнајемо да су Турци сами, о свом трошку, подизали џамије за своје колонисте и нове вернике (Слијепчевић, 2002:282). Јован Цвијић је, рецимо, истицао да су Турци рушили, уколико су рушили, само мале цркве, јер су према великим и старим црквама гајили страхопоштовање (Цвијић, 1987:413).

Монаси су могли да одржавају своје манастире, чак и да граде нове уз дозволу. Зна се да су били активни у преписивању богослужбених књига. То је била врло значајна делатност, с једног аспекта јер се њоме успостављао континуитет с ресавском школом, али и са епохама писмености пре тога. На другој страни, ова делатност је имала практичну вредност јер је умножила богослужбене књиге којих је било све мање. Та преписивачка делатност у 16. веку уопште није била занемарива, јер су се богослужбене књиге српске редакције ширили пут Бугарске и Влашке, те је тако извршен не само верски утицај утемељивањем православља богослужбеним књигама већ је извршен својеврсни културолошки утицај.

Богослужбене књиге су још и више ширили културни утицај захваљујући малим црквеним штампаријама које су биле по Црној Гори, Јужној Србији и Србији. „Поред Црнојевића штампарије на Ободу и у Млецима било је мањих штампарија, које су радиле дуже или краће времена, у манастиру Рујну (1537), у Грачаници (1539), у Милешеви (1544–1557), у Мркшиној цркви, чији су монаси у београдској штампарији Тројана Гундулића 1551. године штампали једно јеванђеље“ (Слијепчевић, 2002:287). Монаси су се селили са својим малим лаким штампаријама и стизали до Скопља и Скадра. Тако су ширили Христову науку промишљену бићем српскога народа, што је са становишта развоја, заштите и очувања српских националних и државних интереса у то време православља било од непроцењивог значаја.

Што се Српске православне цркве тиче, по пропасти деспотовине, јасно је да је највећи део територије коју је захватала Српска патријаршија потпао под Охридску архиепископију, али није јасно како је дошло до укидања патријаршије и да ли је она уопште укинута. Изгледа да се стање у науци није променило од 1932. године кад је Ћоровић тврдио да нема поузданих података о томе како је патријаршија укинута и да ли је укинута (Ћоровић, 2020:309). Поред низа различитих ставова историчара од Илариона Руварца до Рајка Веселиновића и Љубомира Стојановића углавном су све тврдње изведене посредно, домишљањем без докумената.

Према свему што знамо, можемо закључити да су области Пећке патријаршије постепено падале под управу Охридске архиепископије. Сигурно је да то није било нити вољно, нити под пристанком цркве. До тога су доводили високи намети које је захтевала турска власт. Није искључено да је сама турска власт самовољно припојила Пећку патријаршију Охридској архиепископији како би лакше владала њима. Сигурно је и чињеница да после смрти патријарха Арсенија II није изабран други патријарх допринела да се Охридска архиепископија шири на све српске крајеве и изван деспотовине (Босна, Херцеговина, Црна Гора) иако над њима никад није имала пуну јурисдикцију. На крају, сигурно знамо да Охридска архиепископија није имала никакав утицај на патријаршијске области изван турске власти.

Иако се мало зна о црквеној управи за осамдесетак година до нестајања деспотовине, ипак није у потпуности тачно да је свака српска епископија била под управом Охридске патријаршије, ако је и била, не значи да српске епископије нису радиле самостално. На пример, захваљујући историчарима, ми данас знамо да се зетски, херцеговачки и београдски епископи нису много обазирали на Охридску архиепископију. Љубомир Стојановић скреће пажњу да је 1500. године за хиротонисање деспота Максима Бранковића у Срем дошао софијски митрополит Калевит, вероватно зато што је Срем био под мађарском влашћу,а вероватно је то важило и за Београд, који је такође био под мађарском влашћу (Стојановић, 1903:111). Дакле, јурисдикција Охридске архиепископије јесте била на добром делу територије Српске патријаршије, али то никако није било у целини. То ће касније олакшати и поновно формирање патријаршије.

Такође, бројни извори указују поред тога што је Охридска архиепископија гледала да уграби што више од патријаршијских области, било је и оних представника који су

водили рачуна о добијеним областима. Један од доказа који ово потврђује јесте превођење *Номоканона* с грчког на српски језик. Уједно, превођење овог списа доказује и да Охридска архиепископија није преводила Србе у грко-православце. Већ од краја 15. века и током 16. века с продирањем Турака преко Саве и Дунава знатно се променио однос према турској власти, јер је међу Турцима било много наших војника, па и оних који су заузимали врло висока места у њиховој војној и управној хијерархији.

Наши младићи су тамо допали преко монструозног пореза у крви (данак у крви). Међутим, та велика жртва је уродила неким плодом јер не заборављајући ко су и одакле су, ти потурчени Српчићи, касније војници и војсковође, помагали су макар крајеве из којих су потекли. Овај „порез“ је допринео да у Порти Срби постану међу повлашћенијим народима, чак се зна да су пограничним местима у Будиму, Темишвару, Београду и другим управљали Срби.

Колико год да је тај положај био олакшан, ни изблиза није био као у слободној земљи. Исто се односи и на цркву. Остављени на цедилу без ичије помоћи у оваквим, олакшаним околностима, могли су да се присаберу, национално освесте и организују. По свему судећи, свесни односа снага, морали су да одложе борбу за ослобођење јер је после битке на Марици било више него јасно да су Турци били у силовитом надирању, које ће трајати вековима. Међутим, одлучили су да врате црквену независност. Први је идеју о обнављању Пећке патријаршије покренуо митрополит Павле. Уз помоћ виђених Срба, али и локалне турске власти, Митрополит Павле је заузео Пећку патријаршију и себе прогласио патријархом српским 1531. године (Дучић, 2002:168, Зеремски, 1931:115). Међутим, то се није одржало. Његов потез није сасвим јасан јер нема писаних докумената о томе. Мало је извесно да је на основу успеха који је имао у Србији веровао да ће превазићи снагу Охридске архиепископије, а доказе за то да му је обећана евентуална помоћ с неке стране немамо. Тако ће Пећка патријаршија бити обновљена тек 1557. године. Чин њене обнове донео је са собом и низ ваљаних, духовних стварности, које у вишедеценијском и вишевековном периоду нису давале плод верских испуњења српском бићу, не само на том делу већ и на деловима територије под јурисдикцијом Српске православне цркве. Освајачки свет наметао је своје законе, нико није под њима апсолутно био слободан, још мање у могућности да исповеда своју хришћанску православну веру, да несметано одлази на недељна богослужења, крштава се у храмовима, венчава, одржава

опела у присуству српског свештенства. То нису толерисале освајачке власти и Срби су се на простору Косова и Метохије налазили у „окупационом кавезу“ чије су кључеве одлучивања у својим рукама држале паше, аге, касније бегови. Познато је да је црква, пролазећи кроз тако дуга и тешка искушења, с посебним осећањем за свој народ, чинила више од могућег да се не дозволи исламизација рода православног. Тежак период и претешка искушења. Свој језик и обичаје турски освајачи нису скривали, већ их наметали, као једину руку спаса хришћанима, као једино исправни пут живота, и једино праву веру. Српски род је својим животима плаћао своју непоколебивост, настојање да пода себе земљи, само да земљу српског бића Косово и Метохију, свакако и остале крајеве у којима су Срби живели, не преда онима што би да је искористе за сопствене интересе. Обновом Пећке патријаршије, на чијем челу је био патријарх и архиепископ пећки Макарије Соколовић, иначе близак рођак Мехмед-паше Соколовића. Свакако, Пећка патријаршија је свој такозвани прави степен имала на црквенонародном сабору у Скопљу, 9. априла 1346, када је пећки архиепископ Јоаникије хиротонисан у првог српског патријарха. Само седам дана касније цара Душана је у Скопљу нови патријарх крунисан за првог српског цара. А након изузетно тешке Маричке, па затим и Косовске битке, хомогеност српске државе не само да се крњи већ и умањује, па ће Стефан Лазаревић, син Светог кнеза Лазара, као да бакљу кроз врео огањ проноси, учинити све да смањење српске државе умањи, ако не и онемогући. Не онолико колико је било Душаново царство, али бар толико да Срби нађу себе на деловима своје земље.

Патријарх Макарије Соколовић, уз подршку Мехмед-паше Соколовића, своју активност је настављао управо у том манастиру, у којем је наставила да ради преписивачка школа, уз њу веома активна иконописачка и ништа мање делатност која је у златарском послу давала и те како ваљане резултате. Тада су отворене и нове штампарије, оживело обнављање дела порушених цркава и манастира, а Српска правослвна црква своје активности повратила, оснажила и проширила, не само на простору Скопља, Велеса и Штипа на југу данашње Северне Македоније него и у деловима Бугарске, од Софије и места на источном делу, до оних најзападнијих делова територије. У богатству материјалног опстајања и духовног јачања Пећка патријаршија, тачније Српска православна црква, с четрдесет митрополија и све активнијих епархија, своју успешну делатност пројављивала је на свим просторима Косова и Метохије, а у централном значају

њеног обновљеног рада већ је засијао и манастир Милешева, с моштима Светог Саве, затим манастир Високи Дечани, с моштима Светог српског краља Стефана Дечанског, да би се крајем 18. века њима придружио и манастир Острог, с моштима Светог Василија Острошког. Неоспорно да је Српска православна црква, користећи поменути временски период, на најкориснији начин по свој верни народ настављала започете и веома успешне делатности средњовековне српске државе, посебно Светог рода Немањића, показујући себи и свету да без правог духовног живота нема ваљаног ни трајнијег опстанка народа. Тако је у времену владавине турског везира Мехмед-паше Соколовића, рођеног у селу Соколовићи код Рудог у српској православној породици. Мада су га као дечака одвели у јањичаре, он није заборавио своје православне корене, своје родно село, ни своје име и презиме: Бајица Ненадић, од оца Димитрија и мајке највероватније Марије, иако се помињу још два могућа имена. Као веома добар ђак у школи манастира Милешева, одакле је с непуних 15 година и одведен, постаће високи званичник турског султана и после деценије и по високих положаја бити убијен.

Пошто су Срби постали свесни енормне снаге Турске империје, настојали су да се постепено измире с њиховом влашћу. То, да кажемо – измирење, допринело је не само да се обнови Пећка патријаршија (Поповић, 1928) већ и да се покрену оне црквене активности, широм српских простора, које су биле угушене. Иако је овој обнови, која је за Србе била од општег националног интереса, највише допринео баш Мехмед-паша Соколовић, има и другачијих мишљења. На Порти су у то време поред Мехмед-паше Соколовића била још два Србина: Рустем-паша Опуковић и Али-паша Семиз. Они су допринели да Сулејман Величанствени обнови Пећку патријаршију.

Мада Слијепчевић и неки други историчари истичу како је Мехмед-паша Соколовић био изванредан политичар, он је схватио како Турска царевина може од измирења са Србима имати велику корист. Тиме се руководио и тако је поступао. Поред сентименталних разлога, којих је вероватно било, превагнули су превасходно они прагматични, политички разлози према којима је Србија Турској царевини много више користила као савезник него као непријатељ. Турци су од Срба узимали војнике, мартолозе, али и земљораднике како би својим јединицама обезбедили храну. Уходе, плаћеници су били ослобођени турских намета, а три четвртине плена су задржавали Турци.

Са обновљеном Пећком патријаршијом дошло је, према речима Владимира Ћоровића, до потпуног уједињавања српског народа као никада до тада, јер Босна и Срем од Немање до Душана никада нису улазили у састав Србије. Сада су сви Срби који су били под окупацијом практично били и под управом Пећке патријаршије и то није сметало Турцима. Штавише, они се нису мешали у организовању патријаршије. Свиме је управљала патријаршија, а угледнији људи су само припомагали. Велика властела је практично нестала. Они нижи (кнезови, војводе, спахије) изједначили су се с народом, тако да у односу на турску власт нису примали никакве ингеренције које би имали над народом. Тим поводом Ћоровић истиче: „Кнез Ђурађ Вранеш, обновитељ манастира Заступа на Лиму (1537), војвода Радоје Храбрен, ктитор цркве у Требињу (1534), Милисав Милорадовић, спахија оснивач манастира Житомислића, спахија Војин Подблаћанин, спахија оснивач манастира Житомислића, Вукић Вучетић, обновитељ Мораче и др., били су угледни људи свога краја, али у основи ипак равни својим сељацима, као и сви други. Ниједан ’двор’ таквог једног властелина није се много одвајао од осталих домаћинских кућа“ (Ћоровић, 2011:409–410).

Обновом Пећке Патријаршије нису обновљени и односи према вери и веровању. Српска православна црква је од свог формирања више била народна црква но строго хришћанска према канонима. Таква ће у многим својим сегментима бити чак и до данас. „Оно што је одувек чинило главну снагу српског православља, оно што се у народу каже ’српска вера’, то није вера ортодоксије или уопште нека дубља религија, него је то оно што је спојено са вером као духовно наслеђе народне старине“ (Ћоровић, 2011:411).

До данас је остала непознаница од кога је потекла идеја о успостављању компромиса. Има историчара који ту заслугу највише приписују Мехмед-паши Соколовићу (Јиречек, К., Ђурђев, Б.) и оних који истичу да су браћа Макарије и Мехмед-паша Соколовић радили на тој идеји (Вукићевић, М.), неки су сматрали да је то само одраз турске добре воље (Ћоровић, В.), а други истицали да би била узалудна воља турске власти да није постојала воља међу црквеним великодостојницима (Слијепчевић, Ђ.) и све је то било тачно. Слијепчевић, чак, налази да је тешко рећи ко је иницирао компромис, али „чињеница, да је за првог патријарха обновљене Српске патријаршије дошао брат (или рођак) великог везира Мехмед-паше Соколовића указује на две могућности: или је иницијативу за обнављање Патријаршије дао сам Макарије или га је његов брат Мехмед-

паша упозорио на могућност, да се у новонасталим околностима може обновити патријаршија“ (Слијепчевић, 2002:305–306).

Са епистемиолошког становишта важно је нагласити да је било неопходно да се у то време усагласи низ друштвено-историјских околности како би дошло до обнове Пећке патријаршије. Нама се чини и занимљив став да је до компромиса дошло „баш онда, када је идеја о слободи, која је још од почетка турске власти била жива, а по где који пут и врло интензивна, почела продирати у цео народ који је имао великих последица у будућности“ (Станојевић, 1926:206). Према овом Станојевићевом цитату можемо закључити да је учињеним компромисом практично била прекинута *идеја о слободи*. Прекинуто је незадовољство и осујећена евентуална побуна, којих је било раније (патријарх Павле). Тако је на дуже време Турцима на свесрпском простору био обезбеђен мир, а Пећка патријаршија је с Косовом и Метохијом поново добила на важности и значају. У току истраживања предмета докторске дисертације на једном месту смо нашли записе да је Макарије називан „првим патријархом по другом обновљењу овога часнога престола *све српске земље* (подвукао С. Д.), западног Приморја и северних крајева“, као и „*све српских земаља* (подвукао С. Д.), приморских и северних крајева и осталога“ (Стојановић, 1909:589).

Макарије је морао да ради од почетка обнове. Патријаршију је организовао према етничком принципу, тако да је она сада заузимала већи простор него икад, неких области на југу се одрекао, јер су етнички припадали Грцима. Спојио је Србе из Босне, старе Рашке, Подунавља, Подравља, Поморавља, Потисја, Мориша, Вардара, Тимока и Дрине са онима на приморју. То није била државна заједница јер државе није ни било, али је једнако пружала помоћ, утеху, наду и духовну снагу свем српском народу. Држала је Србе на окупу, залагала се за њих и чувала их од верског осипања и пропадања.

Без обзира на то како су у писаним споменицима и документима све називали патријарха Макарија, сигурно је да је у тим смутним временима, најтежим у којима се српска црква и држава нашли откад постоје, Макарије имао ширу функцију од управитеља над српском црквом. Чак и да му није дао, прећутно или у писаном облику, брат Мехмед-паше, чињеница да су у сродству била је довољна да се слободније понаша и предузима шире акције и послове зарад опстанка српског народа, а који су излазили из оквира црквених послова. На бранику одбране српске нације налазила се само црква. Макарија су

звали и патријарх пећки који придржава српску власт, а био је патријарх Бугара и поморских крајева, који је према неким записима придржавао престо српске земље (Стојановић, 1909:645, 661).

Пећки патријарх је зато био судија. Имајући свој суд, на свом матерњем језику, народ се није ни обраћао турским властима. Судило се превасходно према *Душановом законику*. Патријарх је чак и појединим еснафима одређивао правила. Тако, не само да се народ приближавао цркви и веровао у њу већ је веровао и да је црква физички континуитет с претходном државом. Пошто је слободно радио низ послова који су се односили на државу, патријарха Макарија можемо сматрати и својеврсним владарем.

Обнављањем Пећке патријаршије пробудили су се национална свест и понос. Међутим, националност неће бити заснована на секуларним, већ на верским основама. Српска вера ће бити српска националност, а српски закон ће бити српско православље. Свако ко буде изван српског закона отпао је од српске националности. Тако смо дошли у ситуацију да се одрекнемо свих Срба муслимана и касније свих Срба римокатолика, што је представљало трећину Срба. Изједначавање вере с националношћу остаће основни начин диференцијације нација на Балкану, све до данашњег дана. То ће узроковати трајне сукобе на Балкану, који ће се пренети и на 21. век.

Пећка патријаршија је добро функционисала и после патријарха Макарија. Прилике су се мало промениле када је на трон патријарха дошао Јован јер је он веровао да ће му са запада помоћи да се Србија ослободи Турака. Папа Климент VIII тежио је да организује хришћански савез за одбрану од Турака који би сачињавали Шпанија, Млеци и Аустрија. Међутим, због неусаглашених интереса овај савез никада није заживео у пуној мери. У српским земљама је било другачије. Патријарху Јовану су се придружили херцеговачки митрополит Висарион и епископ Тодор у Банату. Међутим, колико год да је отпор био снажан, без подршке је морао да пропадне јер су Турци имали неупоредиво јачу и бројнију војску. Најстрашнији ударац цркви Турци су нанели спаљивањем моштију Светога Саве 1594. године.

Од тада су вршили огроман притисак на српску цркву уводећи намете, пљачкајући и убијајући људе на сваком месту. Многа села, засеоци, цркве и манастири су опустели. На једном месту налазимо запис: „Ах каква беше тад туга у тој земљи. Да укратко кажем: палили су села и градове, опустошавали многе цркве, крали свете иконе, скрнавили и

раскопавали света места и у љуто зимње доба скидаху људе до гола и бијаху их; неке, голе, везане коњима за репове, вуцијаху, друге опет сецијаху или стрељаху. И није било места где није било мртвијех: по брдима, долинама, вртовима и пољима; све је било пуно мртвијех тела. Неки су били растављени и одвођени у туђу земљу, брат од брата, син од оца, мајка од сина. Свуда си могао чути горки плач и ридање. 'Јао тешко нама, говораху, боље би нам било, да нас је све примио један гроб, него што нас одводе у туђу земљу'– плакаху и јаукаху један за другим. И запустје та земља сасвим" (Стојановић, 1909:257).

Знајући то, патријарх Јован није одустао од своје вере у Запад чак ни када су га условили да пређе у унију. Он се трудио да осујети сваки њихов покушај унијаћења, али с вером да могу помоћи да се Србија ослободи Турака. Патријарх Јован је био у овом убеђењу све док је то имало смисла, кад је видео да нема ништа од помоћи и да је турска сила превише моћна, он се повукао.

Патријарха Јована, који је иако отишао разочаран неоствареним ослобођењем од Отоманске империје, цркву и њен развој никад није запоставио, наследио је патријарх Пајсије, један од најшколованијих људи тога времена. Школовао се вероватно у Новом Брду и Грачаници. Он се у својој политици руководио потребама народа и трудио се да поврати мир. Зато се за време његове владавине патријаршијом стање доста поправило, што је, наравно, било далеко од нормалног. Цркве се подижу, обнављају и живопишу.

Патријарха Пајсија су наследили прво Гаврило, а потом Максим. У суштини, обојица су била добра за цркву онолико колико су могла. Важно је, без обзира на несугласице и Гаврилово страдање, да су се обојица, а посебно Максим, уздржали од унијаћења. Максима је наследио Арсеније III Црнојевић. Цео живот патријарха Арсенија III Црнојевића био је пун тешких подвига и жртве. Време у којем је живео било је на целом српском простору пуно крупних догађаја који су доносили далекосежне последице за српски народ. Кад су царства почела да се смењују, српски народ, који се налазио на капији Европе, постаје свима интересантан. Сви су гледали како да га придобију, а да притом што мање дају, а да Срби у што већој мери страдају.

Пећку патријаршију су сва царства узимала као озбиљан политички фактор јер је била директни настављач Немањићке државе и то је народ прихватио. Тако јединствена на целокупном простору где су били Срби представља и озбиљног преговарача, али и војног савезника.

Из историјских извора познато је да је патријарх Арсеније путовао по својој патријаршији. Добро је познавао свој народ, своје епископе и митрополите. Тако је ширио и утемељивао веру. Народ је то волео и био му наклоњен. Патријарх је, по свему судећи, био фокусиран на ослобођење од Турака. Кад је Пећку патријаршију 1688. опљачкао Јеген-паша, он је са собом повео и патријарха, с намером да га убије јер га је један од калуђера проказао рекавши да је добио новац од бечког ћесара да подиже војску. Патријарх се извукао тако што је свој живот откупио за 10 000 талира.

Порта је хтела да наредне године поново ухапси патријарха због сумње у његову верност и завереничку делатност против турске власти. Спасио се бегом у Црну Гору. То време је било обележено низом турских пораза од Аустроугарске. Пораз Турака под Бечом унео је нову енергију међу све хришћане. Они су видели да турска сила није непобедива. Уз подршку папе Иноћентија XI формиран је савез хришћанских држава назван *Света лига*, а чиниле су га Аустроугарска, Пољска и Млетачка република. Турци су убрзо 1886. доживели и други пораз, а исте године су се против Турака подигли и Срби из Баната. После тога су се низали порази турске војске. Ослобођен је Београд, што је било од великог значаја за Србе. Турци претрпели пораз и код Баточине, тако да су се повукли све до Ниша, па и даље до Пирота. Аустроугари су избили све до Албаније и Јадранског мора како би Босну и Херцеговину одвојили од турског царства. Зато није било никакво чудо што је патријарх Арсеније „почео веровати да је настало распадање Турске царевине“ (Слијепчевић, 2002:343).

Што због свог убеђења, али још и више да би сачувао свој црквени положај, патријарх је морао да се одазове позиву генерала Енеја Силвија Пиколоминија, који је већ био освојио Пећ. Он му је поручио да уколико не дође за седам дана, да ће поставити неког другог за патријарха. Арсеније је то прихватио. Пиколомини је био врло вешт генерал. Знао је са Србима, а они су га прихватали као ослободиоца. Од Срба је добио 20 000 војника. То му је била огромна подршка јер је његова војска већ била у знатном осипању. Он је Србима чинио уступке, а они га безрезервно подржавали и следили.

Међутим, животне околности су читавом овом хришћанском замаху који је био највећи и најснажнији до тада наменили другачији завршетак. Појавила се куга. Генерал Пиколомини је умро 9. 11. 1689. године. Аустроугрска није могла за кратко време да пронађе тако вештог генерала који ће заменити Пиколоминија као војсковођу и као човека

који је знао да сарађује са Србима. Већ наредне године турска војска се скупља, а Аустрогарска губи прве битке.

Султан је због изгубљених територија убио дотадашњег војсковођу Арапа Рецеп-пашу, а довео на чело војске великог везира Мустафу Ћуприлића. Овај је прогласио свети рат, брзо прикупио расуту војску и уз помоћ Француза кренуо против царске војске. Мање због својих војних способности, а више због околности – царска војска је била преполовљена кугом, није обнављана, напуштају је савезници и он он ју је лако савладао. Већ код Качаника 2. јануара 1690. Мустафа Ћуприлић је извојевао велику победу. Томе су много допринели и Арнаути који су због лошег третирања, а и више због новонасталих околности, прешли на турску страну. Тако је царска војска лако савладана, српска војска међу њима се разбежала, а Турци овом победом кренули у незадрживи пробој.

Патријарху Арсенију је било јасно да не може да избегне турску освету, као ни сви који су учествовали у боју против Турака, тако да су 1690. године кренули на север како би спасили живе главе. С патријархом је кренуло све што је могло и било способно за тај нимало лак пут. На овај пут су кренули с намером да се врате. Та нада ће бити потпуно угашена после Карловачког мира 1699. године којим је одређена граница између Аустроугарске и Турске.

Патријарху Арсенију су турске власти забраниле повратак. Александар Маврокордато, који је добио пуномоћ од Порте да преговара о миру, овако се изјашњавао о патријарху: „Бивши је пећки патријарх зато остављен, што није живео као човек духовног чина, и, оставив црквене, упуштао се без потребе у многе грађанске ствари. При свем том, на његово место је послат тамо други патријарх“ (Димитријевић 1900: 191).

Патријарх којег су Турци „послали“ био је Калиник. Овог патријарха је велики везир Ћуприлић поставио како би онемогућио утицај патријарха Арсенија на Србе или макар мало умањио његов утицај. Друго, постављањем новог патријарха спречио је даље исељавање Срба у Аустроугарску. Зато је Калиник позивао избегле епископе да се врате. После тога било је много других патријараха, неки су страдали, али ниједан није попустио пред претњама Турака, нити је прихватио ислам. Разједињена Пећка патријаршија ће све више пропадати, до потпуног укидања 1766. године. Српска православна црква разбијена је на различите покрајине и тако ће постојати све до краја Првог светског рата 1918.

године. Са укидањем Пећке патријаршије Срби ће остати без икакве државне управе све до кнеза Милоша Обреновића.

Седамнаести и 18. век проћи ће у тешким борбама Срба за одбрану од исламског и унијатског прозелитизма (стр. грч. προσήλυτος). Српским црквеним властима није толико сметало што се ради на томе да српски народ прелази у другу веру, колико је то био много већи проблем који је подразумевао да онај ко промени веру директно се однарођује од свог народа, јер су вера и нација биле једно. Те промене вере је, чини се, било мање око саме Патријаршије, а сматрамо да је томе допринела јача вера самих верника, односно Срба. Превођење из православља у друге вере, које су превасходно биле непријатељски расположене према српском православљу и православљу уопште, често су биле предмет и књижевне обраде, као код Петра Петровића Његоша и Григорија Божовића.

Осамнаести век у Српској православној цркви обележило је неколико личности. Пре свих то је Стеван Стратимировић, који ће обележити крај 18. и прве три деценије 19. века, које су биле најважније у формирању српске нације и нове слободне српске кнежевине 19. века. Он се нарочито залагао за отварање епархијских свештеничких школа како би се искоренила неписменост међу свештеницима. Радио је на васпитању и подизању свештеничког подмлатка. Посебно је радио на материјалном обезбеђењу свештенства, као би се искоренила приватна својина, нарочито међу свештеницима и како би се они вратили на *општежитје*. Градио је цркве и манастире, бранио православље и борио се против унијаћења.

Стратимировић је био велики љубитељ науке и просперитета, али према православном канону. Зато није увек био наклоњен Доситеју Обрадовићу, а Вуку Караџићу никако. Доситеј му је могао сметати својом претераном грдњом на монахе и живот монаха. Оног тренутка кад је видео да Доситеј може да помогне Карађорђу, он се трудио да га тајно пребаци у устаничку Србију. Вука Караџића није могао волети јер су се они у погледу језика концептуално разликовали. Вук се залагао за световни језик народа, а Стратимировић за језик којим се вршила служба у цркви. Вероватно га је од Вука одбијало и то што је иза њега стајао Јернеј Копитар. Бојао се могућности римокатоличког утицаја којим би се нарушили темељи Српске православне цркве и зато га до смрти није прихватио. Можда због тога лик Стевана Стратимировића није у историји истакнут у

пуној мери, посебно жртве које је положио не само за развој цркве већ и за развој школства и ослобођења Србије од Турака јер је нештедимице помагао устаницима.

Јосиф Рајачић је историји познат јер је на Мајској скупштини 1. маја 1848. године проглашен за патријарха, а Стеван Шупљикац за војводу. Цар је у више наврата потврдио Рајачићев избор јер га није занимало нити како је изабран, нити да ли је изабран према канонима Српске православне цркве. Међутим, избор Рајачића се није одржао јер за Цркву није представљао ништа. Он је морао да се бори за остваривање српског националног права, које су Мађари одрицали или спутавали његово испољавање у пуној мери. Тако му је мандат више прошао у опстајању него у неком већем напретку.

Карађорђе је пробао да оствари аутономију Српске цркве постављањем за митрополита Милентија Стефановића, 2. октобра 1909. године, а потом је покушао да се у Русији хиротонише за епископа. Међутим, Руси ово значајно црквено питање нису хтели да решавају без Цариградске патријаршије. Митрополит Стефановић није хиротонисан по истом принципу по којем је архиепископ Јоаникије 1346. хиротонисан у патријарха. Реч је о томе да непризната држава не може имати засебну, аутокефалну цркву, као што је, рецимо у нашем случају, призната Душанова краљевина имала аутокефалну цркву, која је захваљујући својој самосталности могла да прогласи патријарха.

За црквену аутономију ће се изборити тек Милош Обреновић. Слао је изасланике неколико пута, иако преговори нису успели, он је био упоран. Тек је с хатишерифом од 3. августа 1830. године српски народ добио могућност да слободно врши богослужење, да епископе и митрополите бирају народ и грчки патријарх у Цариграду, али да новоизабрани не морају тамо да одлазе. Милош Обреновић је овим хатишерифом добио и наследну кнежевску титулу.

Након шест година је отворена Богословија, која је у почетку трајала две године, па је након две године продужена на три да би 1844. године добила четири разреда, од којих су прва два била тзв. предуготовна, а друга два „богословска. Тако је коначно Доситејева идеја још из 1808. године у потпуности заокружена.

Пошто је Србија 1878. године постала независна држава, створили су се услови да Српска православна црква поврати своју аутокефалност и ослободи се намета које је имала према Цариградској патријаршији. Пошто је Србија постала независна држава, министар спољних послова пише српском представнику у Цариграду: „Србија је иступила

из састава Отоманске царевине, и по сили једног међународног акта, ушла у ред независних држава. Са државом српском повратила се у своју независност и српска црква“ (Живановић, 1923:40, према Слијепчевић, 2002:381). Слијепчевић сматра да је добијању аутокефалности допринело и то што је на патријаршијском престолу био Јоаким III, који не само што је био наклоњен Словенима већ је био у добрим односима с митрополитом Михаилом, који се налазио на челу српске цркве. Пуна независност Српске православне цркве проглашена је 20. октобра 1879. године.

Услед политичких несугласица и смене власти митрополит Михаило, иако је Српској цркви поново изборио аутокефалност после 660 година, није се одржао на патријаршијском престолу. Чак је морао да живи у изгнанству. Враћен је на место које му припада тек после седам година и седам месеци – 1889. године пошто је абдицирао краљ Милан. Михаило је у епископском чину провео четрдесет и три године. За то време је учинио много за Српску православну цркву. Он је пред очима увек имао „целину цркве и нације“ (Слијепчевић, 2002/2:419).

Било је више покушаја да се после српско-турских ратова Стара и Јужна Србија присаједине са Србијом јер су се осећали саставним делом Србије. У више наврата су писали кнезу Милану и Бечком конгресу излазећи са овим захтевом, али је Порта још увек била јака. Срби су подједнако страдали од Турака, Бугара, Албанаца и Грка, јер су сви имали претензије према овом простору. Тек с балканским ратовима 1912. и 1913. године ови српски простори, на којима је практично Србија настала, бивају поново ослобођени и присаједињени Србији.

У Првом светском рату Србија је била највећи страдалник на Балкану, па и шире. Трећина српског становништва страдала је на овај или онај начин, а мушке главе су десетковане. Ништа мањи страдалник није била ни Српска православна црква. Од 3000 свештеника колико их је било почетком Великог рата на разне начине је страдало преко 1000 свештеника. Међутим, по престанку рата, стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године ипак се много тога исправило и кренуло набоље.

Прво, сада су се поново нашли сви некадашњи делови Пећке патријаршије окупљени у хришћанску православну заједницу. По убрзаним припремама – пристанком свих епископа да се уједине у једну јединствену и целовиту српску православну цркву – за то ће бити испуњени сви услови. Краљ Александар Карађорђевић је указом од 17. јуна

1920. године одобрио уједињење Српске православне цркве, а свечано уједињење је проглашено 12. септембра 1920. године. Дана 28. септембра 1920. за патријарха Српске православне цркве Срба, Хрвата и Словенаца проглашен је Димитрије Павловић.

У том периоду и српски народ на Косову и Метохији, који се највећим делом вратио после неколико сеоба, јер их је само од 1876. године у централној Србији живело преко 150 000 прогнаних (већина њих из централног дела Косова, као и Сиринићке, Средачке жупе и Косовског Поморавља није никада одлазила), своју веру је настојао да јавно исповеда: одласком на недељне литургије, крштавањем у храмовима и осталим верским обредима, не запостављајући крсну славу. То општепознато слављење слава код Косовских Срба, по кућама када се није смело у храмове, без обзира на друштвене околности, можда је и потврда више зашто је овај јужни простор Србије заиста свети и у душама људи и у сећањима потомака оних који вековима живе на њему. Срби на Косову и Метохији су на славе код својих рођака одлазили и ноћу, како би јутро крсног свеца дочекали с домаћинима у њиховом дому. И враћали се ноћу, под окриљем мрклог мрака, да их окупаторски поданици не виде. Имали су више стрпљења, можда и од свих других, али и воље и вере, да у име Господа Исуса Христа, ако треба и гладују, не вежу се за свакодневна задовољства и људске пролазности. Свакако да је Србија и у време избеглиштва Срба са Косова водила рачуна о њима, дајући свим прогнанима смештај и новац за издржавање њихових породица. Они су код себе имали тапије о праву на отету и узурпирану земљу. Тада је влада Србије издавала и декрет-наредбу-одлуку, по којој је држава одређивала износ помоћи прогнаним Србима, указивала јавно на невоље и узроке који су довели до прогона, не остајући ниједног тренутка равнодушна према освајачима и њиховим поданицима, албанским групама које су харале Косовом и Метохијом. Било је неопходно да се чешће анализира шта и како даље чинити, како се покренути и на који начин да се прогнани Срби врате на Косово. И поред тога било је неопходно Европи казивати истину о томе иако европске земље то питање није ни интригирало, нити су невољама Срба придаване неке значајније посебности у европским метрополама. Не заборављајући прогоне Срба из јужних делова српске земље, према званичним документима тадашње владе у Београду, али и неких страних путописаца и хроничара, само од 18. до половине 19. века у изгнанство из Старе Србије, како је био други назив за Косово и Метохију, морало је да оде преко пола милиона Срба. Био је то период када је

један број српских породица, посебно оних на просторима Метохије, око данашњег Глоговца, Истока, до неких села према Дечанима и Ђаковици, због немогућности да отрпе зулум, а не желећи да се селе, исламизован. Дневни листови у Србији су у периоду 1987–91. објавили 17 репортажа у којима су поједини Албанци из Глоговца и Србице (данас на алб. Скендерај) казивали да су њихови преци примили ислам, постали Албанци, а на таванима њихових кућа још се налазе склоњене иконе крсне славе: Свети Никола, Архангел Михаило, Свети Јован Крститељ и тако редом. С почетка 19. века, према записима Јована Цвијића, на простору Старе Србије живело је близу милион Срба, око 300 000 насељених Албанаца, и нешто мање Арнаута, оних који су с временом примили ислам, а с простора се нису исељавали. Било је то време када су европске силе, али и бугарски интереси на ширем простору Македоније, одмагали српској влади у Београду у решавању горућих питања српског народа у Старој Србији, дајући тако пуну подршку остварењу албанских сепаратистичких циљева. После тог периода дошле су нове невоље по Србију и њен народ, од Првог балканског рата, на које су утицале и претходне околности када Срби у рату противу Турака губе Скадар, јер су у свим околностима Албанци настојали да помажу турским освајачима. Тако је ослобађање Србије и Косова и Метохије од турске војске пало на већ крхка, али јуначка плећа Срба, без помоћи албанског становништва као могућих војника. И у тим, као и свим претходним околностима, свештенство и монаштво Српске православне цркве остајало је доследно својој вери и свом народу, од којег се нису ни на трен одвајали, већ с њима гладовали када је требало, ноћима и данима путовали да би крштавали или опело чинили, а род српски је тиме показивао задовољство, покоран да сачува веру своју, и непокоран да је одбаци од своје душе, дома и себе. Истовремено је и српска влада у Београду, као и дипломатија, чинила све да представи свету истину о Косову и Метохији, упозоравајући на сецесионистички албански покушај да се простор јужног дела одвоји од матице Србије, као и на деловање истих екстремиста у Западној Македонији, са акцентом на то да су и аустроугарски предлози тада ишли на руку сецесионистима. Ипак, и поред свих невоља и недаћа, Лондонски споразум о границама Албаније није довео у питање суверенитет државе Србије на Косову и највећим делом у Метохији, па је у мају 1913. године одређена и граница Албаније. Неколико ратних сукоба и касније оних подстицаних од албанских побуњеника и сецесиониста није донело никакво задовољство, ни мир Србији, ни Србима

на Косову и Метохији, већ само нове неизвесности и невоље. Тако су Срби и Српска православна црква на Косову трпели нова искушења уз истовремено јачање православне вере кроз учесталије дневне молитве. И у најтежим тренуцима монаштво и верни Срби су били на жртву спремни, а на поданство и промену вере неспремни!

Од овог тренутка, па све до Другог светског рата, црква је била фокусирана на сопствену обнову после страшног погрома у Великом рату; развијање сопствених свештеника , њиховом образовању и квалитету тог образовања; обнављању старих цркава и градњи нових, јер су сад биле још потребније, као и на обнављању манастира. То је био велики посао пун динамике. Према речима Ђока Слијепчевића, одвајање Цркве од државе није ослободило цркву од државне контроле. (Слијепчевић, 2002/2:567). Одлуке цркве увек су биле контролисане. Још снажније ће држава везати цркву за себе одредбом да се патријарху месечно плаћа 35 000 динара и да му се дају сва потребна средства како би несметано вршио своје дужности.

Шта ће се догодити у блиској будућности већ је зацртано *Предлогом закона о одвајању цркве од државе* који је поднео Никола Кешељевић. Према овом предлогу, није било довољно постојеће одвајање цркве од државе, већ је њиме било регулисано да се сви свештеници без изузетка изједначе са свим другим грађанима, да морају имати исте дужности и обавезе. Све установе које су поседовале верске заједнице: вртићи, школе, болнице и друге треба да пређу у државне руке. Сва црквена имовине, осим оне која је потребна за вршење службе, постала је државна својина; сви бракови ће бити бесплатно закључени у општинским судовима, а матичне књиге рођених и умрлих водиће такође општина (Слијепчевић 2002/2: 570–571). Овакав предлог закона наговештавао је потпуно секуларизовано друштво, одређено од своје цркве и вере. То се, нажалост, и догодило одмах после Другог светског рата.

Уочи самог рата црква је радила на одбрани државе и чувању народа. Углавном је развијала родољубље, како се не би лако одступило од одбране домовине. Према наводима Данила Грегорића, тадашњи патријарх Гаврило је кнезу Павлу и Крунском савету, чије је био члан, рекао поводом приступања Тројном пакту: „Црква то не може схватити. У Тројном пакту ми видимо само опасност од поробљавања. Све наше традиције су у опасности, а наша национална осећања су увређена. Србин неће да буде роб. Под вођством својих попова Срби су се борили против Турака и основали своју државу. И

данас, када смо поново у опасности, опет је црква та која и хоће и мора да предњачи“ (Gregorić, 1944: 131). Патријарх и епископи нису непосредно учествовали у пучу, али су „знали за припремање пуча и да су то одобравали и солидарисали се са пучем“ (Слијепчевић, 2002/2: 603). Сматра се да је патријарх Гаврило најзаслужнији што 1941. године нисмо постали вазалска држава Трећег рајха. Због тога је после капитулације државе патријарх Гаврило морао да се повуче из Србије и оде у Црну Гору, у манастир Острог. Било је јасно да се пред црквом налази период који не наговештава ништа добро.

Цркви је, као и држави, предстојало једно страшно комадање. Италија је остварила своје давнашње претензије према Приморју и Црној Гори; Албанија, према Косову и Метохији и Рашкој области; Мађарска према Војводини; Бугарска према Македонији и Јужној Србији. Рат је донео шиптарским сецесионистима нову шансу да на већ знани начин траже да Косово и Метохија буду одвојени од Србије и припадну „великој Албанији“, па је све време Другог светског рата српски живаљ трпео разне облике тортура, с обзиром на то да је фашистичка Италија све време подржавала тај мрачни циљ. Србима није било боље ни на многим другим просторима, нарочито на оним где је владала НДХ, али и у многим местима Црне Горе, па се зато с простора српске јужне покрајине под притиском иселио велики број становника, посебно из многих места Метохије,. Доласком фашистичких војних снага већина албанског живља, као и њихови преци Турци, доживљава их као своје саборце у отимању овог дела територије од Србије. Мањи део територије запоселе су снаге немачког Рајха и бугарских фашиста. Окупационе снаге су формирале од Алнбанаца посебну полицију, па се у школе уводи албански језик, истичу албанске заставе, Србима ускраћује слобода кретања и исповести. Да би сачували светиње, монаси појединих манастира тражили су заштиту окупационих снага, па је тако, на пример, почетком 1943. године део војника из састава Италијанског окупационог контингента прихватио да чува манастир Високи Дечани од насртаја балиста, албанске непријатељске формације. Готово слично је било и пред крај турске окупације, када су почетком 1903. године османлијске војне снаге распоређене да чувају манастире, а пре и након тога део албанских породица Ругова, с простора Руговске клисуре, који се нису слагали са албанским квислиншким ставовима, чувао је и манастир Пећку патријаршију. У време Другог светског рата највише Срба (између пет и девет одсто од укупног броја) страдало је у општинама Пећ, Ђаковица, Ораховац, Дечани. Слично је било и у

општинама Србица, Глоговац, Зубин Поток, али и у осталим срединама. Српска историографија нема потпунијих података о страдањима свештенства и монаштва на Косову и Метохији, оних који су заговарали само српско верске интересе у Краљевини Србији и обављали своју службу и тамо где им се у храмовима смрћу претило. Отуда је Други светски рат донео додатне невоље Српској православној цркви на Косову и Метохији од којих се, ни дуго после рата, неће моћи опоравити и слободније исповедати веру и узношење молитви Господу.

У духу укупне геополитичке ситуације и остваривања ратних циљева фашиста десило се и комадање области/епископија Српске патријаршије. Сам патријарх је ухапшен 1944. и пребачен у Дахау. Обезглављена црква је своју делатност усмерила према збијању сопствених редова, како би опстала и помогла народу на Косову и Метохији. Већина, ако не и свештенство у целини, била је слободарски оријентисано. Свештеници су чак помагали свима који су се јасно декларисали против фашистичке армаде. На стотине свештеника је убијено, што од стране фашиста, што четника, што комуниста. Многи свештеници били су и активно ангажовани у борби. Неки су била на страни четника, а немали број на страни партизана.

Слобода извојевана 1944. донела је опште одушевљење. Свештеници су примили ослободиоце без предрасуда. Чак су држали помене страдалим херојима. Поменима су присуствовали највиши званичници: др Иван Рибар, Марко Вујачић и Моша Пијаде, као представници АВНОЈ-а; у име Националног комитета ослобођења Југославије присуствовали су Владислав Рибникар и Владо Зечевић, а у име Врховног штаба Пеко Дапчевић и Љубомир Ђурић. Сви су они у цркви примили причест и љубили крст.

Радост српског народа, не само на Косову и Метохији, да ће нове власти вратити Српској православној цркви одузету имовину, платити ратну штету, допустити слободу вероисповости која јој свим законима припада показала се као неоснована. Најпре су нове власти Демократске Федеративне Југославије августа 1945. године забраниле повратак на Косово и Метохију, као и у Македонију, свим Србима и Црногорцима који су током рата избегли пред зулумом шиптарских/албанских окупационих снага, било у Србију, било у Црну Гору. Њих су назвали „колонистима“, асоцирајући на чињеницу да их је краљ насељавао, дајући им ненасељене њиве и ливаде, да на њима граде куће, стварају породицу и буду бедем одбране од освајача. Нико од њих, нигде, није добио ни педаљ

нечије приватне имовине, већ су на такозваним утринама мукотрпним радом зидали уџерице углавном од прућа и блата. Преци већине њих су у најезди Османлија на ове просторе избегли зулум, бежали до Лике, Далмације, али и до најсевернијих крајева Србије, па су њихови потомци радо прихватали повратак на прадедовину иако у немогућности да добију земљу на којој су им живели преци. Септембра 1945. године 3352 „привремена колониста“ добијају право за повратак на своја имања на Косову и Метохији, под обавезом да се искључиво на њих и врате, док је осталима онемогућен повратак, под назнаком да су им делови имања припадали албанским породицама, или без образложења им је забрањен повратак. За 306 породица држава је дала могућност трајног насељавања у Војводину, а забрана повратка на Косово образложена је са „претходним заузимањем њихових кућа и делова имања“ од стране албанаца. Такве одлуке, по мишљењу већине савремених историчара, не само да су контроверзне већ невешто потврђују да циљ нових комунистичких власти није било поновно успостављање права једнакости за све, већ удаљавање што већег броја Срба с простора српске јужне покрајине. Тачније, испод жита се ваљао нови антисрпски курс. Српској православној цркви, на конто стварања друштвене имовине, према државној статистици, у Србији је одузето 2827 поседа са око 170 000 хектара земље, међу којима близу половине обрадивих површина и 1181 зграда/објекат. Само на територији Косова и Метохије власништво Срба и Српске православне цркве (располаже тапијама/доказима) обухвата 156 409,497 хектара, што чини 14 процената територије, док држава Србија у свом власништву има 319 999,271 хектар, тачније 29 процената територије јужне српске покрајине. Према подацима Агенције за реституцију уписаним у званичне списе српских истраживача у време Краљевине СХС, као и дела турских пописивача, више од трећине обрадиве земље на Косову и Метохији је у власништву Српске православне цркве. Из имена јужне српске покрајине Косово и Метохија након Другог светског рата избачена је реч Метохија. Наиме, Законом о аграрној реформи 1946. манастири и цркве могли су имати највише до 30 хектара земље, шума и ливада, да би Законом о национализацији 1958. године црква поново дошла у незавидну позицију, када јој је одузета 1181 зграда/објекат. Реч је о конацима и домовима за свештенике и њихове породице. Само су у Београду одузете три палате, више од 50 зграда с преко 200 станова, на десетине квадрата пословног простора, па је 1974. године црква од 3685 службеника могла да на буџету државе има њих свега стотинак. После

Другог светског рата, због све тежих околности у којима се налазило српско православно свештенство, наставља се лош третман Српске православне цркве. Решењем Извршног одбора Обласног одбора – Одељења за аграрну реформу и колонизацију, Пећкој патријаршији су одузета око 223 хектара обрадивих површина и 570 хектара шума. Манастир Високи Дечани остао је без скоро 800 хектара плодних ораница и шума, а у оних 30 хектара на које су једино имали право суд је урачунао и 15 хектара на којима су Албанци подигли куће, штале и пратеће објекте, док је 12 хектара, уместо поред манастира, додељено на простору око Дечанске Бистрице, где река често изазива поплаве и са собом односи и већи део земље. Лоше намере према Српској православној цркви на Косову и Метохији биле су присутне вековима, у разним периодима и освајачким походима отимача, што потврђује и један пример из насеља Дечани. Нешто више од хектара најплодније земље манастирског имања додељено једном функционеру на високој политичкој позицији. Његова деца су почетком 1969. године добијену земљу продала манастиру Високи Дечани, по веома високој цени, пре тога уцењујући братство манастира, ценкањима и поновним покушајима потврђивања да је то „одувек“ била њихова земља.

Убрзо је дошло до отрежњења свештенства јер је нова власт у суштини била безбожничка и разрачунавала се са свим верујућим људима. Црква је била на великим искушењима. Често је у њој долазило и до страшног раскола, као у време патријарха Дионисија 1963. године. Неспоразуми су се примакли решењу тек 1984. године. Но, наредне године, а нарочито деведесете године с распадом Југославије, донеле су нове невоље Српској православној цркви. Тих година почеле су на јавној сцени Косова и Метохије да из темеља сецесионизма ничу нове младице сепаратистичког покрета албанских студената, који су јавно заговарали стварање „Републике Косова“. Дешавају се демонстрације, сукоби с полицијом, на Косову и Метохији је сва државна власт била у рукама албанских/шиптарских кадрова, председник Југославије био је Албанац/Шиптар, а они су били и на другим бројним државним функцијама. Српски народ не само да је осећао већ је због сталних негативних догађаја био уверен да је остављен од матичне државе, па и од Бога, управо због политичких кадрова из редова других народа. Практично, већина Срба у јужној покрајини дигла је руке од себе самих, па и од Бога, јер

им је нова власт забрањивала да одлазе у цркве. Због тога је већина Срба престала да обележава крсне славе, да одлази у храмове...

Назив Шиптар, за косовске Албанце, био је у употреби управо тих година, а често су помињани и као Арнаути, како су их називали Турци, али су у свим демонстрацијама они тежили ка једном, конкретном циљу, стварању самосталног Косова, мимо Југославије и изван Републике Србије. То су године почетка разједињења послератне Југославије, која је стварана после Краљевине СХС, на темељима комунистичке идеологија.

Овог пута, на срећу свих Срба, с разједињењем државе није дошло и до разједињења цркве. Ипак, са страдањем народа суштински је страдала и сама Српска православна црква. То страдање је од деведесетих, па на даље било најстрашније и најочигледније на Косову и Метохији, где црква ниједног тренутка није била поколебана у одлучности да остане с народом, с уверењем да ће тако остати и у будућности, ма како буде решен коначни статус КиМ.

Управо тих година почео је ратни сукоб на просторима претходне СФРЈ, најпре у Словенији, Хрватској а затим у Босни и Херцеговини и на послетку на Косову и Метохији, где је Српски народ тражио од државе Србије да га заштити и спречи прогон од стране албанских екстремиста – иредентиста. У то време на челу Савеза комуниста Србије био је Слободан Милошевић, који је шесто година од Косовског боја обележио својим говором на Газиместану, где се окупило скоро милион Срба из свих крајева тадашње Југославије. Они су у том саборовању видели ново рађање Српског идентитета, на старим коренима српске државности. Истога дана део верног народа окупио се на јутарњој литургији у манастиру Грачаници, одакле су, једним делом, кретале непрегледне колоне Срба ка Газиместану. Ипак, овај збор није приближио део српских кадрова Српској православној цркви, чији великодостојници нису присуствовали милионском скупу Срба на Газиместану. Недуго потом многи из тадашњих југословенских република почели су да одапињу стреле према свему што је српско, најпре скривено, а затим потпуно отворено. Жеље Срба на Косову и Метохији да слободно јачају своју веру, одлазе у храмове, да се порушене цркве и манастири обнављају, слобода заживи, рађале су се из свих порука, па је део Срба из Метохије почетком јесени исте године пошао пешице у сеобу, да опомене надлежне државне власти на своје потребе за слободом, подсећајући на Велику сеобу Срба пре много векова. Дакле, судариле су се тих година две интересне сфере: албанска,

да добије што више простора за слободно одлучивање о самосталности, и српска: да се коначно ослободи притисака дотадашње локалне и државне власти, која је најчешће толерисала све пошасти што су их чинили албански екстремисти. Било је то време евидентног започињања рушења темељних концепција комунизма, па ће недуго потом, са централног места у Београду, Скупштине града, бити скинута и петокрака. Била је то, засигурно, и „прва рана“ задата тадашњем руководству Србије, на челу с Милошевићем, који је схватио и шта се у јужној покрајини дешава и куда српски народ тежи да се усмери. Можда и због тога, или оног што је некада у политици са истовремене дистанце теже препознати, дошло је до одлуке Народне скупштине Републике Србије о повраћају узурпиране имовине црквама, манастирима и Србима на Косову и Метохији, па и оне имовине коју су својевремено „конфисковале“ земљорадничке задруге, углавном Србима, под изговором да не може и посао и земља.

Као што су амбиције водиле многе у непредвидиве сфере, тако су и догађаји, као и разне околности кроз векове, изродили нове духовнике. Тих година је на Косову и Метохији из света световног у свет духовни, кроз светиње, смиреност, мудрост, стрпљење и ревност у вери, попут бистрог погледа из таме, своју светост јачао епископ призренски, касније косовско-метохијски, господин Павле. Својом штедљивошћу, чистотом, марљивим богослужбеним делањем, не само да је давао отпор свему лошем већ ни трун неваљалог није штедео, показујући своје највеће људске и духовне вредности управо на Косову и Метохији. Сам Господ послао је такве богонадахнуте људе тамо где је „духовни пакао“, какав је био завладао српском јужном покрајином. Такав, истрајан и у најжешћим прогонима владика, касније патријарх српски Павле (постао поглавар СПЦ с пролећа 1990) увек је апострофирао чињеницу да су најранији православни српски храмови настајали на Косову и Метохији.

Деведесетих година прошлог века у јеку распада Југославије долази до националног и духовног отрежњења српског народа. Национално готово поништен и духовно осакаћен, српски народ се враћа цркви као јединому уточишту. Кад су све друге друштвене и државне институције заказале, једино је црква остала уз народ, као уточиште и нада у извесну сутрашњицу. То се показало и на самом крају миленијума, кад је Србија бесомучно бомбардована од 24. марта до 10. јуна 1999. године. То је било једно бестијално војно оргијање најмоћнијих велесила над српским народом, све зарад одбране

сепаратистичко-терористичких тежњи албанског становништва на Косову и Метохији. Иако смо политички били поражени, војно никад нисмо без обзира на то што се пред Војском Србије и Савезне Републике Југославије нашла најснажнија војна армада на свету.

Захваљујући цркви и Универзитету који је из Приштине пресељен у северни део Косовске Митровице, Срби никад нису потпуно напустили Косово и Метохију, већ су окупљени на северу Косова и по енклавама у оквиру српских православних црквa успела да се одрже и организују живот у каквим-таквим условима. Црква је била и остаје стожер око којег се Срби окупљају са извесношћу наде коју она доноси. То је једина институција која је била са српским народом обезбеђујући му елементарну сигурност и егзистенцију. Српска православна црква с верујућим народом је заштитник националних и државних интереса Републике Србије на КиМ. Она је истински борац за очување српског идентитета и заштитник верског и културног наслеђа на КиМ, оличеног у 1996 српских топонима, од којих је 1181 цркви и црквишта, 115 манастира и манастиришта, 48 испосница, осам спомен-капела и спомен-костурница, односно укупно 1352 духовна здања која припадају Српској православној цркви. Осим тога, Српска православна црква с верујућим српским народом је заштитник 534 стара српска гробља, 96 историјских остатака српских тврђава, старих градина и трговишта и 14 средњовековних српских двораца (Гвојић, мапе и карте).

1.2. Место, улога и функције Српске православне цркве у друштву

С обзиром на место, улогу и функцију Српске православне цркве у друштву, дужну пажњу посветићемо овом питању, а посебно Светом архијерејском сабору Српске православне цркве као највишем јерархијском представништву, црквенозаконодавној власти и врховној судској власти. Од самих почетака заснивања српске државе, црква, било у зачећу, било као осамостаљена, била је носећи стуб српске духовности и националности у Србији, посебно на Косову и Метохији. У којој мери је била одвојена од државе превасходно је зависило од саме државе. Било је момената када је била саставни део државног апарата и њен глас као државне цркве чуо се у вези са свим одлукама од националног значаја.

И данас је Српска православна црква један од стубова српске националности, духовности и српског бића. Функција цркве је садржана, пре свега, у њеном литургијском значају, сабирању и духовном прочишћењу. Полазећи од ове парадигме, било је неопходно у овом поглављу научно обрадити и са секуларног аспекта расветлити место, улогу и функције Српске православне цркве у друштву.

1.2.1. Место Српске православне цркве у друштву

Место СПЦ у друштву је изузетно значајно, те самим тим заслужује озбиљан и темељан научноистраживачки приступ, којим ћемо указати на њен статус током историје, будући да заслужује боље место него што је то имала нарочито после Другог светског рата. Место Српске православне цркве можемо проучавати с дијахронијског аспекта или са аспекта њене функције у друштву. Тако бисмо могли закључити да је место цркве одређено њеном функцијом коју обавља кроз векове. На тај начин су обухваћени њено дијахронијско простирање, настајање и развој кроз време, али и суштина њене делатности.

Данас је српски националитет незамислив без своје цркве јер је она једно од основних обележја српског националног бића. Због такве важности неопходно јој је и одредити место које јој припада. Њено место се кроз векове мењало, али, суштински гледано, никад није било одвајано од српског друштва све док се српска заједница није диференцирала од других заједница на Балкану као ентитет који је пре свега одређен својом православном вером, а тек много касније одређује се јасно именованим ентитетом Србин. То је један од основних разлога што су црква и српска православна вера неодвојиве од српског националног бића.

Уопштавајући дијахронијску типологију у односу на одређење места Српске православне цркве у друштву, могли бисмо тај временски континуум поделити на:

- место Српске православне цркве у средњем веку до укидања Пећке патријаршије 1766. године,
- место Српске православне цркве у другој половини 18. века и у 19. веку,
- место Српске православне цркве у 20. веку и
- место Српске православне цркве у нашој актуелности.

Место Српске православне цркве у средњем веку практично је одређено непосредним интересом источног дела Византијског царства да на тлу Балкана стекне верску предност у односу на западни део Византијског царства. Србија је, без обзира на своје опредељење за Цариградску патријаршију и прихватања православља, била у непрекидној интересној сфери Римокатоличке цркве, што се није променило ни до данас.

Својим јасним опредељењем за православље велики српски жупан Стефан Немања одредио је и место цркве која је била у настајању. То опредељење је фундирао, практично, без могућности одступања оног тренутка кад је 1198. године са сином, монахом Савом обновио Хиландар. Чињенице да ће монах Сава постати први игуман тог манастира, где ће се и сам Немања, као монах Симеон, рукоположити и упокојити, говоре у прилог томе да је велики српски жупан Стефан Немања, преко Свете Горе, као најправославнијег места у православном свету, и манастира Хиландара тежио да канонски веже Србију за православну веру.

Везивање Срба за православну веру значило је да се цркви, која је била у настајању, даје значајно место у краљевини Стефана Првовенчаног. Сам Стефан Првовенчани је поступком свог оца и брата био везан за православље готово нераскидивим везама. Зато ће аутокефална српска црква од 1219. године на челу с његовим братом постати стожерни стуб српске средњовековне краљевине. Током читавог средњег века Српска православна црква ће само напредовати, од једне непостојеће цркве, преко аутокефалне архиепископије до српске православне патријаршије проглашене 1346. године. Целокупан тај процес, који је трајао 127 година, одвијао се под династијом Немањића. Већ та чињеница одређује место цркве у њиховим краљевинама, односно царевини. Династија Немањића и њихове државе су неодвојиве од цркве. Црква је династији Немањић била духовна вертикала, потврда трајања, јачања и снаге. Упоредо с државом јачала је и црква, а упоредо с црквом напредовали су и Немањићи.

Занимљиво је да с пропашћу Немањића црква није пропала. Патријаршија је опстала, а са слављењем деспотовине Црква је имала све већи утицај на сам народ. После пада Смедерева под турску власт укинута је патријаршија која је припала јурисдикцији Охридске архиепископије. Иако је ово можда и најтеже доба за Српску православну цркву, она није у потпуности пропала, већ је због неподношљивих намета од Охридске архиепископије и турске власти променила начин свога црквеног и духовног деловања.

Штавише, у многим сегментима свога рада заменила је и законодавну управу над српским народом. У то време, српски народ је радије решавао спорове у цркви него што се обраћао турској власти.

Положај цркве међу Србима значајно се мења пошто су браћа Мехмед-паша и Макарије Соколовић обновили Пећку патријаршију 1557. године. Иако у окупацији, тада је српска црква готово потпуно слободна. Вршила је многе послове који су се тицали државе и представљала својеврсни континуитет с моћном немањићком државом. Окупљала је Србе око цркве спречавајући их да прелазе у исламску веру, чинећи основни духовни и национални ослонац своме народу. Иако у ванредним окупационим околностима, Пећка патријаршија је тада окупљала велики број српских земаља. Можемо рећи да је чак била и у једном прогресивном узлету.

Тако је било све до 18. века, односно до 1776. године, када је због сеобе под Чарнојевићем, поново пала Пећка патријаршија, овог пута под јурисдикцију Цариградске патријаршије. То није сломило Српску православну цркву. Она је и даље постојала, али знатно ослабљена, територијално и материјално. Пошто није било ниједне организованије институције, црква је и даље била једина установа која је штитила Србе и око које су Срби могли да се окупе.

У фази опстајања и у фази постепеног јачања црква ће бити кроз цео 18. и 19. век. У 18. веку Српска православна црква је играла значајну улогу не само у ширењу православља већ и на културолошком плану, који се тиче заметка готово свих наука које је тадашњи научни свет познавао. То ће бити велика припрема за ослобођење и стварање модерне уједињене Србије.

За све то време црква је била једино уточиште и исходиште српског народа. Заузимала је значајно место у области науке, културе и просвете. А уз то се све време борила за очување српског националног јединства. Од 1804. године, велике српске револуције у којој је кренуло коначно ослобођење Србије, црква је била уз народ и устанике. Тако је било током Првог и Другог српског устанка док је паралелно трајала борба за самосталну српску државу и самосталну српску цркву, за коју се Милош Обреновић изборио 1831. године, добијањем самосталне Београдске митрополије.

Тако ће се црква развијати, али сада иако самостална у односу на канонско хришћанство, она није била самостална и у односу на кнежевину, односно на књаза, јер је

углавном зависила од његове наклоности, па, неретко и хировитости. Значајно је да је добијањем самосталности одређена и њена национална припадност и из тог оквира она никад неће изаћи, али ће тежити да тај оквир прошири на свесрпски простор (под тим подразумевамо простор где Срби постоје од искона).

Тај простор ће бити посебно проширен стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године када је дошло до уједињења Српске православне цркве. Наиме, Српска православна црква је после вековне разједињености поново уједињена 1920. године. Иако је црква била у узлету, она је сада одвојена од државе. То, међутим, није значило да ће црква у свим својим пословима бити самостална и да ће самостално управљати својим таксама. У краљевини се тежи да се место Српске православне цркве сведе само на њено верско, канонско деловање. Међутим, то је било тешко пошто је црква већ својим називом била национално опредељена због већинског српског народа у Краљевини Југославији. Но то ће се врло брзо показати већ неколико година после Конкордата.[4] Са уласком првих фашиста у Краљевину Југославију било је јасно да је једино црква безусловно на страни народа.

Опет се црква нашла у фази опстанка. Нападнута је споља и изнутра, од свог и од туђих народа. Сама је она била уз свој народ, а њени представници су то чинили како су знали и умели. Немали број свештеника се определио за страну четника, али није било мало и оних који су подржавали партизане и њихову борбу. Место и снагу Српске православне цркве у Другом светском рату можда најбоље одређује страдање њених старешина и свештеника: „Од 21 епископа петорица су убијена, двојица интернирана и у интернацији умрла, двојица су премлаћена и пребачена у Србију где су ускоро умрла, један је држан у затвору заједно са његовом светости Патријархом а затим послан у Немачку у логор у Италију, а двојица протерана из својих епархија у Србију. Само су њих десеторица остали на својим местима. Једна четвртина свештеника је поубијена (око 700), а око 300 је умрло природном смрћу, једна трећина је протерана у Србију, а око 400 је било у логорима у земљи и заробљеништву, а само је једна четвртина свештеника остала

[4] *Конкордат* је у влади Милана Стојадиновића потписао министар правде Људевит Ауер са Светом столицом у Риму, јула 1935. године. Споразум је упућен тадашњој коалиционој влади на ратификацију у Народној скупштини, наредне године. С обзиром на то да су се овим споразумом додељивале знатно веће слободе римокатоличкој заједници, но што их је имала до тада, Српска православна црква се побунила, што је 1937. године довело до кризе. То стање Слијепчевић овако описује: „У међувремену су се догађаји све више замршавали. Влада је била упорна у својој намери да Конкордат озакони. Опозиција се била повезала са масама; црква је била упорна у своме ставу, а психоза је све више мирисала на побуну“ (2002/2: 583).

на својим местима. Једна четвртина цркава и манастира је потпуно уништена а скоро половина од укупног броја мање или више оштећена. Само у горњокарловачкој епархији од 189 цркава порушено је и попаљено 175, а 14 остало. Од 8 500 000 верника 1 200 000 је погинуло или је убијено. Ратна штета цркве износи 7 милијарди предратних златних динара“ (Гласник СПЦ, 1951:10). Свештенство и монаштво на Косову и Метохији су свом верном народу преносили историјско наслеђе, а црква је била најбоља школа.

Страдање само доказује да је Српска православна црква неодвојива од народа јер је и сама народ и изван народа није ништа. Ако је световна држава глава народа, онда је црква душа народа.

После Другог светског рата црква није могла да одахне мада је у почетку изгледало да ће бити могућно њено место у држави учинити виднијим и значајнијим. Мада црква ниједног тренутка није била поколебана пред непријатељем, проглашена је за назадни, чак и непријатељски државни елемент, што ју је довело у изопштавајућу позицију. Оно што ниједан непријатељ није до тог тренутка учинио, учинили су комунисти – изопштили су цркву из народа. Први пут је црква декларативно одвојена од народа, па је своју целокупну делатност вршила конспиративно, иза затворених врата, у строгој тајности.

Српска црква се тешко издржавала. Осим тога што је материјално пострадала у рату, у новој ослобођеној социјалистичкој држави системом разних национализација изгубила је милионе. Национализацијом 1180 зграда, које су вределе осам милијарди динара, одређена је недовољна накнада која се имала исплатити за наредних педесет година (Грђић, 1971:244). С буџетом од 284 000 000 смањеним на 10 000000, црква је морала са свог буџета да скине преко 3500 лица (Грђић, 1970:243). То је значило да ће многи свештеници морати да обрађују своје сесије, или их евентуално дају у наполицу, јер нису смели да их дају под закуп. Давање у закуп значило би конфронтирање с државом у којој нема приватне својине, па би се тако пружио повод властима да конфискују свештеничке сесије.

Да је црква имала значајно место у друштву доказује и чињеница да су се „првобитно наше монахиње бавиле неговањем деце и уметничким везом“ (Слијепчевић, 2002/3: 275). По завршетку рата „дечје домове је преузео државни и друштвени сектор. Монахињама је поверено само неговање стотину дефектне деце у манастиру Света Петка (епархија Браничевска)“ (Радовић, Војиновић, 1971:334).

На основу ових цитата можемо закључити да је власт радо преузела од монахиња бригу о здравој деци јер су она њиховој идеологији представљала основну циљну групу, јер су их, преко васпитања у вртићима, директно спремали за пионире, а одатле су регрутовани у напредне омладинце, од којих су најбољи бирани за партију. Деца ометена у развоју нису им била занимљива, јер нити се могло идеолошком пропагандом деловати на њих, нити су она могла ту пропаганду да шире даље.

Црква на челу с монахињама манастира Свете Петке није напустила ову децу, већ је била на висини задатка своје мисије, па је ову децу, која су ту расла и живела, чувала до њиховог упокојења. Само ова жртва и духовно прегалаштво монахиња доказују значај и место Српске православне цркве у српском народу. У односу на модерне васпитне и просветне тенденције о инклузивном укључивању деце са сметњама у развоју у свакодневни живот, видимо да су се српске монахиње у Светој Петки, код Параћина, тиме бавиле још пре пола века, па и више, не правећи о томе сензацију. То би значило да је црква ишла у корак с друштвом. Поред психо-физичких девијација, које је узроковало бомбардовање НАТО-а, данас Србији и Србима прети страшно духовно пропадање јер насилним одузимањем Косова и Метохије Српској православној цркви, па и народу, биће одузета духовна вертикала, духовни узлет без којег ће само религиозно биће (*homo religiosus*) српског народа бити осакаћено. Биће нарушена равнотежа између материјалног и духовног. Уколико би била призната такозвана независна република Косово, не бисмо изгубили само на материјалном плану део територије већ бисмо изгубили и на историјском, културолошком и, надасве духовном плану. Можда би Република Србија тим признањем заиста доживела у будућности материјални просперитет, али би њени житељи били окрњеног/располућеног духовног бића у расцепу између материјалног и духовног.

Држава, као и црква, данас се налази пред тешким преговорима с јасним ставом да се Косово и Метохија не могу изместити изван граница српске државе. Налазе се у једној врсти „тихог рата“ сами, обесправљени, с тек понеком подршком из света. Данас се на Косову и Метохији не чува држава јер државе нестају и настају и то је разумљиво; не чува се ни црква, јер већ смо показали да је то један постојан, жилав, углавном кохерентан организам који ће опстати иако га пониште; брани се српско национално биће грађено вековима које се не може никако разградити тек за годину или десет година. Силе

ентропије које делују на српско биће на свим духовним плановима увек ће бити слабије од кохезионих сила које српско биће чине целовитим и антрополошки јединственим.

1.2.2. Улога Српске православне цркве у друштву

Улога Српске православне цркве у друштву је вишеструка и значајна. Кроз своју осмовековну историју имала је великих успона и падова, а једно време је била, могло би се рећи, чак и клинички мртва, да би касније васкрсла. То време се углавном односи на послератни период у другој половини 20. века. Међутим, истина је да је онемогућавање постојања знатно мања опасност од оне која је представљала брисање цркве. Чињеница је да се нова социјалистичка власт никад није усудила да, рецимо, обустави рад цркве, јер је знала да ће таквим потезом већину народа окренути против себе. Улога цркве је велика пошто је она суштински заинтересована за *човека* у свим његовим егзистенцијалним, душевним и духовним потврђивањима.

То је нарочито случај са Српском православном црквом јер је она неодвојива од српског националног питања, и српског националног бића, као што је случај и с Косовом и Метохијом. Зато је Српска православна црква и неодвојива од Косова и Метохије, јер уколико би, којим случајем, нестало Косово и Метохија, нестао би и део носећих стубова ове институције. Зато се Српска православна црква, Косово и Метохија и српски народ сагледавају у као јединствено тројство у којем могу имати своју пуну државотворну, правну, друштвено-културну и духовну егзистенцију.

Улога Српске православне цркве у српском друштву је многострука и испољава се на верском, политичком и културолошком плану.

Прва улога цркве је неспорна и она ће с теолошког аспекта увек бити на првом месту. С обзиром на то да је наша теза интонирана правно-историјско-културолошки с тенденцијом да покаже феномен цркве у односу на феномен Косова и Метохије кроз векове, о верској, религијској, канонској и литургијској улози цркве биће речи касније у једном кроки приказу пошто то није тема ове дисертације.

Политичка улога цркве је одувек била велика. У којој мери ће та улога утицати на саме одлуке државе зависило је, пре свега, од државе. Од настанка цркве, односно од Немањића, приметан је политички утицај цркве на државу мада није изостао ни повратни

утицај, који је по правилу, увек био већи. Утицај Православне цркве на државну политику налазимо већ код Немањића (Катана, 2019:11).

Политичку улогу цркве видимо већ у тренутку када монах Сава долази у Србију да измири браћу Вукана и Стефана Првовенчаног. Политичка улога се огледа и у Савином повратку у Хиландар 1217. године. Он се тада вратио у Хиландар, према неким историчарима (Станоје Станојевић, Владимир Ћоровић, Јован Радонић, Васо Глушац), јер је био љут на брата Стефана који је нагињао католицизму, и од папе 1217. године добио круну. Према нашем мишљењу, монах Сава се вратио на Свету Гору не због љутње већ због тога што је то био прави час да са Свете Горе оде у Никеју и избори се за аутокефалност српске цркве. То је био прави политички тренутак, јер је тако Никеја могла потврдити своју јурисдикцију и значај у православном свету. Осим тога, тако се утврђивала источна црква на Балкану, а тек потом је била на дневном реду аутокефалност српске цркве, што је, наравно за Србе, односно Саву, па сигурно и Стефана Првовенчаног, било на првом месту.

Поред низа примера политичке улоге цркве у средњем веку одличан пример је и обнављање Пећке патријаршије. То што је архиепископ Макарије био у родбинској вези с Мехемед-пашом Соколовићем „не треба прецењивати“ (Слијепчевић, 2002/1:303), нити се треба много руководити тиме да поступак Мехмед-паше доказује да код Срба мухамеданаца у 16. веку свест о „националном и верском пореклу није била угашена“ (Јиричек, 1959:297). Нешто од тога вероватно има, али је много вероватније, иако не знамо од кога је потекла идеја за обнову Пећке патријаршије, да је обнови највише допринео повољан друштвено-политички тренутак који је одговарао обема странама које су га искористиле и профитирале сходно својим потребама. Чини се да је тај профит на српској страни био већи, јер су Срби стратешки добили на политичком плану будући да су практично преко Патријаршије објединили све Србе на Балканском полуострву; објединили Србе и онемогућили њихово даље верско и национално осипање, као и што су обновили Патријаршију и ојачали цркву, око које ће се окупљати народ, не само ради црквених обреда већ и кад тражи помоћ и правду.

Епистемиолошки посматрано у богатој историји Косова и Метохије било је много погрешних политичких потеза који су, у већој или мањој мери, због погрешних одлука, нанели штету српском народу и цркви. Једна од погрешних процена може се приписати

патријарху Чарнојевићу. Сеоба коју је покренуо 1690. године узроковаће губитак патријаршије, па ће под турском владавином остати обезглављен српски народ десно од Саве и Дунава.

Једна од политичких одлука је била и проглашење патријаршије 1848. године. На захтев народа који је инсистирао на сазивању скупштине, митрополит Јосиф Рајачић је сазвао Сабор, на којем је вољом народа заказана тзв. Мајска скупштина, на којој ће бити проглашена српска Војводина. На њено чело постављен је као војвода Стеван Шупљикац, царски пуковник, а за патријарха проглашен сам Рајачић. Иако је његово проглашење признао и сам цар Франц Јозеф, овај избор није потврђен јер није био процедурално одређен по црквеним канонима.

Међутим, Војводину је било лакше прогласити него одржати пошто политички њено проглашење није одговарало Бечу. Цар је признао Војводину вероватно да би избегао даље буне, али је сама Војводина постала саставни део Аустроугарског царства, а цар је за себе узео назив *велики војвода војводства Србије*. Тако је престала потреба за српским војводом.

У 20. веку црква је имала значајну политичку улогу у српском друштву. Илустрације ради, у овој докторској дисертацији издвајамо само две. Прва се тиче конкордата. Мада низ историчара данас тврди да је потписивање Конкордата за Србију било корисно (Ничевић, Брчић, 2016: 299–307), има и оних који сматрају да је за Србију и цркву било штетно и некорисно (Балабан, 2018), или оних који ће истаћи да је ово питање имало негативне последице не само на политику тадашње краљевине већ се негативно одразило и на поједине политичке партије (Надовеза, 2018).

Данас знамо да је Српска православна црква на челу са патријархом Варнавом заузела чврст став и да Конкордат никад није заживео иако је прошао ратификацију на скупштини. Тако се црква показала снажнијом од државе. Црква је морала да се избори против Конкордата јер је била свесна да ће ма какво изједначавање њених права с Римокатоличком црквом практично умањити њена права и онемогућити јој право државне цркве чак иако оно није званично потврђено. Било је јасно да је према већинском народу, већинском броју православних верника, прећутно имала то право.

Суштински, за нас је значајно да је овим поводом, који је био од круцијалног значаја за опстанак Српске православне цркве, цркви на челу с патријархом Варнавом[5] пошло за руком да искаже свој јасан став о Конкордату. Још је значајније да је цркви пошло за руком да добије ову битку против државе, али штитећи националне интересе, и то захваљујући народу. Готово цео српски народ је православни, па и они Срби који нису били заклети верници стали су на страну цркве и то је пресудило да Стојадиновићева влада, па и намесник Павле, чак и Римокатоличка црква напусте Конкордат и оставе га за нека друга времена. Та времена никада нису дошла јер је брзо уследио Други светски рат.

Да је црква имала значајну политичку улогу доказује и став цркве уочи самог Другог светског рата. Патријарх Гаврило, који је тада био на челу Српске православне цркве, није могао да се помири с приступањем Србије, односно Југославије Тројном пакту. Према наводима Данила Грегорића, патријарх Гаврило је тим поводом рекао кнезу Павлу: „Црква то не може схватити. У Тројном пакту ми видимо само опасност поробљавања. Све наше традиције су у опасности и наша национална осећања су увређена. Србин неће да буде роб. Под вођством својих попова Срби су се борили против Турака и основали своју државу. И данас, када смо поново у опасности, опет је црква та која хоће и мора да предњачи“ (Грегорић, према Слијепчевић, 2002/3:602).

Колико је овакво обраћање патријарха кнезу веродостојно и дословно до нас пренесено остаје дилема, али је сасвим сигурно да је Српска православна црква била против било које врсте предаје. Познато је да је свети Синод сазвао ванредно заседање за 27. март 1941. године и, по свему судећи, није се на томе завршило. „Са црквене стране дошле су касније потврде о извесном учешћу патријарха Гаврила и неколико епископа у припремању пуча од 27. марта. Можда би било тачније рећи да су патријарх и неки од епископа знали за припремање пуча и да су то одобравали и солидарисали се са пучем“ (Слијепчевић, 2002/3:603).

Патријарх је сигурно имао чврст и одлучан став. То су забележиле и неке од светских новина. Такав став ће се одразити на политику окупатора, и то не само према свештенству већ и према народу. Када су Хрвати прогласили НДХ,[6] Анте Павелић је напао

[5] Неки сматрају да је патријарх Варнава био и жртва свог убеђења, а има историчара који тврде да је због свог изричитог става према Конкордату отрован.

[6] У моменту проглашења НДХ на тој територији је живело 2 200 000 православних Срба, 750 000 муслимана, 70 000 протестаната и 45 000 Јевреја. Други извор говори да је у НДХ било 6 700 000 становника, од којих је

патријарха Гаврила и Српску православну цркву у целини истичући да су комунистички експоненти. Хрватској је било олакшано да прогласи Хрватску православну цркву 3. априла 1942. године, мимо икаквих канонских правила.

Ни с једне окупаторске стране није дошла примедба. А усташе су биле бескрупулозније према српском становништву. Није било милости. Свакоме ко је био Србин у Хрватској висио је живот о концу. Српски народ је био подвргнут убиствима непојмљивим људском уму . Српска православна црква на то није могла утицати, јер су и сами њени поглавари, патријарх и неки епископи отерани у логор или су били заточеници у Србији.

О политичкој улози Српске православне цркве најбоље говори изјава блаженопочившег патријарха Српске православне цркве господина Иринеја. Поводом једног од преговора с представницима такозване државе Косово патријарх је недвосмислено изјавио: „да једини договор који Српска Православна Црква прихвата јесте онај у којем је Косово у саставу Србије“ (Иринеј, 2020).

То је јасан и недвосмислен став. Сам патријарх није се одрицао одговорности и обавезе коју може имати. Он је био спреман да приступи преговорима, али уколико буде позван: „Ако нас неко позове и да нам прилику, ми ћемо се укључити у разговоре око Косова. У супротном ћемо свакако пратити како се одвија процес преговора“ (Иринеј 2020). Колико је нама познато, до данас црква није добила такву прилику. Можда је разлог што сама црква има јасан став о Косову и Метохији.

И нови патријарх српски Порфирије није скривао уверење о Косову и Метохији као колевци српског народа, потврђујући то на Светој литургији у манастиру Грачаница, затим на Газиместану, на парастосу страдалим косовским јунацима.

„Дом православних Срба јесу Косово и Метохија, земља у којој смо се родили за Христа и наравно стекли много тога што други не могу, или не желе да разумеју. Наша имена и презимена јесу Грачаница, Дечани и Пећка Патријаршија, Света Тројица, Девич, Богородица Љевишка, Косово и Метохија, наше име и презиме јесте православна црква. Јесу то бисери и драгуљи светске културне баштине али пре тога јесте баштина наших

било 3 300 000 Хрвата, 2 000 000 Срба, а остало су били муслимани и друге мањине. Непосредно после рата наилазимо на податак да је у границама НДХ било 5 000 000 Хрвата, 1 900 000 Срба и око 750 000 муслимана. Званични подаци Српске православне цркве кажу да је у осам епархија (захумско-херцеговачка, дабро-босанска, зворничко-тузланска, бањалучка, далматинска, горњокарловачка, пакрачка и загребачка) живело 2 403 998 православних Срба.

отаца, наша баштина, баштина Срба православних и то не треба никоме да смета. Свако има своју баштину, свако има своју културу, и свако се на неки начин Богу моли. Ми православни Срби се молимо хришћански православном Христу распетоме и васкрсломе... ако изгубимо свој корен, свој духовни идентитет, онда губимо све... симбол одласка Лазареве војске у бој са Османским царством, била је управо одбрана. Не дамо светиње, а да се и ми трудимо да и ми будемо светиња. Ми, ако смо аутентични и прави Срби, нећемо имати проблема са било ким“ (Патријарх Порфирије, 2021).

Ако се у истраживању вратимо вековима уназад, доћи ћемо до сазнања која тек у овом веку показују оно што је време ставило у страну, а записи и хроничари или затурили или су нестали. Већ смо поменули турске археологе који су с почетка 21. века вршили ископавања на непун километар од Грачанице, западно близу Лапљег Села, простора централне српске енклаве Косова и Метохија, на три километра ваздушном линијом од десне обале Ситнице. Професор Универзитета „Мимар Синан“ из Истанбула Х. Ћетинкај обелоданио је за медије 2. априла 2020. године да је са својим тимом, вршећи ископавања на археолошком локалитету Улпијану, пронашао остатке до сада најстарије цркве на овим просторима: „Најпре смо 2012. године када је потписан уговор о сарадњи са Министарством културе (Приштине) пронашли крстионицу, а ове (2020) и комплетну цркву. Реч је о објекту црквеном из 4. века, срушеном у земљотресу, па обновљеном у 5. веку. Црква је висока од 18 до 19 метара, до сада је откривена трећина, а следеће године планирамо ископавање њеног средишњег дела који је покривен земљом, па ће тада црква бити потпуно откривена“ (Ћетинкај, 2020). Овај професор у изјави за агенцију „Анадоли“ појашњава и друге детаље: „У средини крстионице налази се крст од цигли, јер је знано да је почетком 5. века по наредби цара забрањено постављање крста на под, па то казује да је она с краја 4. века, а поред њега је пронађен 101 новчић, лако читљив, као и други материјални докази“ (Ћетинкај, 2020). Први докази казују да је црквени простор на преко 100 хектара и да је делом лоциран на територији данашње општине Грачаница.

И ова открића постају важна због чињенице да записи о многим православним црквама на Косову и Метохији носе датуме пре или после 1219. године, па је неспорно да постоје и другачији докази, попут овог наведеног. Кад се мало закопа, стижу потврде да су они зидани 400, 700. године, између њих или раније, да су их подизали Византинци са Словенима. Неспорно је да су Срби живели на простору данашњег Косова и Метохије у

време Византије, као домородачки народ. Византија се трудила да Србе преобрати, придобије, с обзиром на то да је на северу имала невоља с народима који ће бити познатији као део мађарске популације, на западу је био Рим – старо Ромејско царство, будуће католичанство. Зато су чинили све да аутохтоне народе, какви су Срби, не само придобију на могуће начине већ и описмене, што ће потврдити и браћа Ћирило и Методије, рођени у Солуну, који су описмењавали српска племена од Дунава до Солуна. Доказа је напретек да су Срби тог времена долазили до Синаја и храма Свете Катарине, пре 900. године. Византија је те српске насеобине, та села, покушавала да ојача ширећи у народу писменост, верујући да ће од Срба добити добре војнике, одличне граничаре, жандарме, добре људе. С њима су се и мешали, много утицали на српски род, па и не чуди да је мајка Светог Саве Света Анастасија родом из Солуна. Срби с Косова и Метохије показивали су лојалност Византији, све док хушкачи са Запада нису почели да завађају синове Стефана Првовенчаног. И бугарски интереси тог времена били су против Византије, повлачећи лоше потезе у деловима Македоније, чак је Самуило подигао устанак против Византије. Он је одвојио подунавску Бугарску, целу Македонију, па и део српских земаља до Драча, иако ће га касније победити византијски цар. Градња византијских храмова засигурно је не само подржавана већ и потпомагана, што касније потврђују и најранији српски манастири из средњег века, попут Грачанице, Студенице, Богородице Љевишке, Пећке патријаршије, Лестова и других грађених српско-византијским стилом. Срби су били веома добри неимари, сељаци су се у црквама ревносно молили, а Византија је с радошћу градила храмове и на простору Косова и Метохије. Неспорно је да су српски храмови највећим делом подизани на темељима тих малих старих храмова. Потом су српски моћни владари, ктитори, давали новац, помагали градњу, подижући све веће цркве и манастире од оних који су били на тим местима. Пошто ископавања потврђују да храмови леже на темељима старих цркава, које нису биле само византијске јер су пронађени и елементи ћирилице, то је доказ више да су ти елементи били српски и да то представља вредно културно добро и историју Србије.

Културна историја је од великог значаја за сагледавање развоја једне државе и нације. Зато су Константин Јиречек и Јован Радонић читав други том своје историје посветили културној историји. У њој је Српска православна црква играла (и игра и данас) значајну улогу и чини њен интегрални део. Културолошку улогу Српске православне

цркве у српском друштву не можемо сагледавати са институционалног, већ с практичног аспекта, који се огледа у општем канонском деловању цркве. У својој христолошкој тежњи Српска православна црква је на културолошком плану учествовала у изградњи бројних архитектонских здања, изради фресака и икона, као што је дала и немерљив допринос средњовековној књижевности. Не треба заборавити ни свесрдно ангажовање на развијању школства од Светога Саве, па све до Доситеја Обрадовића, који ће први, а колико је нама познато и једини световни просветитељ, бити свестан неопходности богословске школе, па ће је први отворити у тек делимично ослобођеној Србији 1810. године. То много говори о Доситејевом концепту просветитељства и његовој просветитељској освешћености (Јашовић, 2007, 2016).

Захваљујући ангажовању цркве на плану просвете, данас српска модерна просвета има континуитет с минулим епохама, што доказује једну ширу, културолошку делатност српске цркве. Тако данас знамо да су три локалитета у Србији из периода Немањића проглашена за културно добро од изузетног значаја за светску цивилизацију. На листи Унеска као културно добро од изузетног значаја за човечанство нашло се чак осам манастира са својим црквама: средњовековни град Стар Рас, који је био престоница Немањићке првобитне Србије, Сопоћани, Ђурђеви ступови и Црква Светих апостола Петра и Павла, а на КиМ Дечани, Пећка патријаршија, Богородица Љевишка и Грачаница, што доказује да је овај простор духовни фундамент српског националног бића.

Манастири Сопоћани и Дечани су пример средњовековног српског градитељства, али и византијског сликарства на овом простору. У тим манастирима јасно видимо византијско канонско сликарство и евентуална одступања од византијских уметничких узуса. Тако је настала варијанта српског византијског сликарства, чији је један од изузетних примера *Бели анђео*, део композиције *Мироснице на Христовом гробу* у манастиру Милешева, из тринаестог века. Светски историчари уметности тврде да је она заправо зачетак ренесансе много пре Ђота (Giotto di Bondone) (види: Velmans, 2007).[7]

Поред ове у Милешеви, једне од најлепших фресака средњег века, у Дечанима постоји преко 1000 фресака којима се потврђује византијско сликарство, као и у манастиру

[7] Када је 1962. године из Европе послат први сателитски сигнал у васиону, „у пакету достигнућа Земљана“, биле су слике човековог освајања Месеца, Кинеског зида, звуци китова, *Библија* и фреска *Бели анђео*, како би порука о миру и љубави била сасвим јасна.

Грачаници *Лоза Немањића* и чудесна фреска Симонидиног лика. Ова фреска је инспирисала Милана Ракића за његову чувену песму.

Филозоф Саша Радовановић фреску *Богородицу са Христом* из Пећке патријаршије пореди са Рафаеловом *Сикстинском Мадоном* и налази да „композиција Богородица са Христом није просто опис једног мотива хришћанског предања да се Христос оваплотио у утроби Богородице. Та фреска је, аналогно Сикстинској Мадони, такође слика суштине. Њена суштаственост произлази из литургијског обреда понављања Христове бескрвне жртве заветоване на Тајној вечери. Она садејствује са осталим живописом и верницима који се моле. Она учествује у ономе што Хајдегер одређује као дозивање бога у *отворено своје присутности*“ (Радовановић, 2009:151).

Сама чињеница да су ове грађевине сврстане уз локалитете попут Кинеског зида, египатских пирамида, париски Нотр Дам, њујоршки Кип слободе, атински Акропољ, доказује њихову архитектонску, али надасве цивилизацијску вредност, као потврду српске културе, као дела светске баштине. То се односи и на писане културне споменике.

Најзначајнији писани споменик писан ћирилицом с краја 12. века сигурно је *Мирослављево јеванђеље*. Од када је пронађено 1845. године, имало дуг пут до Србије, што је допринело да се нађе у доста лошем стању. Томе су допринеле нестручност и небрига музејских радника у Народном музеју приликом излагања 1965. године. Брига о овој богословској књизи, највећем српском писаном споменику, мења се од 1979. године када је ова рукописна књига проглашена за културно благо од изузетног значаја. У новије време судбина ове монументалне књиге је потпуно промењена јер ће се потпуно рестаурирати и фототипски објавити. Од 2005. године је на Унесковој листи *Памћење света*, као светско културолошко добро. Тако се српска средњовековна култура још једном потврдила у светским оквирима једном литургијском књигом, чиме Српска православна црква даје немерљив допринос очувању културне баштине и српских националних интереса Србије на Косову и Метохији.

Поред овог монументалног писаног дела од светског значаја занимљиво је да на том културолошко-књижевном нивоу ми можемо пратити и генезу настанка од првих правних списа који ће, у почетку, регулисати односе међу верницима и у оквиру верских објеката, али су се суштински тицали и народа у целини, све до *Душановог законика*, којим је била правно регулисала већина односа у тадашњем свету.

Генезу овог законика можемо пронаћи у старим римским законицима, као и у *Карејском* и *Хиландарском типику*[8], који су, по својој природи црквеноправни списи. *Карејски типик* представља извесну адаптацију увода у грчки *Евергетидски типик* из Цариграда. Са извесним прилагођавањима, Свети Сава је прописао *Студенички типик* и манастиру Студеници, који је до нас дошао у препису из 17. века, односно из 1619. године. Овај типик је по садржини другачији од сличних књига, али је за нас значајно да представља својеврсни правилник. Правно уређење српске цркве одређено је компилацијом списа коју је начинио Свети Сава и назвао је *Номоканон* или *Крмчија*. „Са овом кодификацијом византијског права Србија је већ на почетку XVIII века добила кодекс чврстог правног поретка и постаје правна држава“ (Богдановић, 1991:144).

Душанов законик је крајњи резултат кодификације права у феудалној српској средњовековној царевини. Он је „најобимнији Закон феудалне српске државе, који целовито обухвата нормативно регулисање правних односа и државног уређења“ (Старчевић, 2002:8). *Душановим законом* су регулисана права и обавезе цркве, из чега се види да је црква уживала велики углед. Зато је као институција и културни чинилац имала повлашћени положај. *Законом* су регулисане права и обавезе сељака и дат зачетак кривичног права којим је било одређено како треба водити поступак. Њиме су одређена и права градског сталежа. Дакле, „Душанов Законик [је] регулисао сталешке и судске односе с јасно одређеним циљем. Да се тачно обележе права и обавезе појединих сталежа (цркве, властеле, грађана и сељака) и да се утврди поштовање према закону у читавој православној царевини Срба и Грка“ (Соловјев, 2002:29).

Средњовековна српска књижевност, иако је готово пола века запостављана, тек се спорадично почела афирмисати у другој половини 20. века и од тада има велики значај за развој српске књижевности у целини. Поред тога што је средњовековна књижевност донела једно дело монументалне вредности за цивилизацију у целини, као што је *Мирослављево јеванђеље*, можемо говорити о књижевним делима у правом смислу те речи. Иако предмет дисертације не допушта да улазимо у типологију средњовековне књижевности, ипак, средњовековну књижевност можемо поделити на књижевност коју су

[8] Типик (својеврсни правилник) садржи законе према којима је организован духовни живот у манастиру, општежиће манастирске заједнице. Манастири су организовани као чврста кохерентна заједница заједничког духовног живота и материјалног привређивања без личне својине по принципу послушности и јасне поделе рада.

стварали монаси и писци из врха цркве, која је првенствено стварана у литургијске сврхе и зарад утемељивања лозе Немањића, и световну књижевност, као што су романи *Роман о Александру Великом*, *Тристан и Ижота* и *Роман о Троји*. Наравно, ова књижевност је била у духу средњовековне духовности, па је, сходно томе, имала и литургијски карактер, као што је касније имала и велики утицај на усмено књижевно стваралаштво.

Хагиографској књижевности је сигурно темеље поставио Свети Сава са *Житијем Светога Симеона*. Овај жанр наставиће Савин брат Стефан Првовенчани и касније Доментијан, Теодосије, Данило и многи његови настављачи. Данас можемо рећи да је, што се историјске документности тиче, Стефан Првовенчани превазишао све монахе. Његово *Житије Светог Симеона* (1216) рађено је према свим захтевима писања у византијској хагиографији. „То је прво византијско опширно житије, са свим конститутивним елементима једне хагиографије: функционално-литургијским насловом, прологом (реторским предговором), биографским сижеом, похвалом и чудима светога. Житије је јединствено и складно у композицији, библијске и патристичке реминисценције су и овде у служби средњовековне поетике апстраховања, али се неке посебности ипак могу уочити: то је владарски концепт житија, у коме земаљска дела, историја, макар у веома ученом и аутентичном теолошком тумачењу, имају централно место“ (Богдановић, 1991: 153–154).

Већ у 14. веку у Теодосијевом *Житију Петра Коришког* (око 1310) наилазимо на психолошка разматрања и једну врсту стваралачке слободе, која, рецимо, није постојала у другим његовим делима. Овим делом је изашао изван оквира средњовековног стваралачког обрасца. Ту наилазимо и на полемички дијалог којим може бити проткана и сама молитва, што ово Теодосијево дело чини врло занимљивим. С друге стране, то указује и на својеврсну оригиналност стваралачког поступка.

У жанровском смислу оригиналну књижевност налазимо већ код монаха Силуана у стиховима које је спевао за *Пролошко житије Светог Саве* и *Пролошко житије Светог Симеона*. Иза себе је оставио и збирку *Епистоле кир Силуанове*. У том стваралачком и жанровском смислу Силуан представаља великог претходника Димитрија Кантакузина, који је био оригинални књижевник из 15. века. Поред обимног и жанровски разноврсног дела најзначајнија је његова *Песма Богородици*. Пун наслов ове песме гласи: *Молитва са умиљењем Пресветој Владичици нашој Госпођи Богородици и с малом похвалом, твореније Димитрија Кантакузина у стиховима*. Ово је била права песма у тонско

силабичким стиховима. Састављена је од 77 строфа од по четири стиха (катрена) који су анафорски изједначени и потпуно су оствареног ритма и мелодије. У његовом песништву и образовању могли бисмо наћи и трагове ренесансног духа. То, с једне стране, доказује свестраност српске средњовековне књижевности, а с друге, доказује да се она није потпуно развијала изван културних токова који су постојали на западу.

Као што је Стефан Првовенчани у погледу историјске информативности свог дела превазишао све монахе, чини се да је деспот Стефан Лазаревић својим песничким делом у погледу лиричности превазишао све писце свог времена. Његово *Слово љубве* је песничка посланица. Пажљиво структурираном садржајем ова посланица, која пева о љубави према Богу, али и плотској љубави, на дискретан и недоречен начин, представља једно од најзначајнијих књижевних дела у српској књижевности уопште. Посланица је састављена од десет строфа, где почетна слова свих десет строфа повезују садржину акростихом *слово љубве* (реч о љубави). Овакав акростих сигурно има утемељење у византијском крајегранесију, али није искључено, с обзиром на то да је посланица настала у првој деценији 15. века, ту има нечег и од ренесансног утицаја, јер је у ренесансној поезији акростих био омиљен. На крају, најизвесније је да се Стефан Лазаревић са акростихом упознао преко Константина Филозофа (Костенечког), који је и сам у своје дело уплео крајегранесије, што се види из *Сказанија о писменах*. Поред тога, Константин је набројао и четрдесет слова, негде спајајући и два по нејасном распореду који ништа не значи. Међутим, кад се друга половина слова постави испод прве и чита одоздо нагоре, види се да је то такође плетеница, својеврсни криптограм из којег ишчитавамо: *самодр`жавному деспоту стефану раб` кон`стантин`*.

Поред списа *О писменах* из 10. века, чији се аутор и данас нагађа, у српској књижевности наилазимо на Константина Филозофа, који је уточиште и сигурност пронашао на двору деспота Стефана Лазаревића, аутора *Сказанија о писменах*, другог лингвистичког рада који се тицао правописа. Константинов спис „није усео да створи школу и није много утицао на стварне промене правописа код Срба, оно је не мање занимљиво као израз конзервативних погледа на писменост, којима се жели обновити старословенска, ћирилометодијска норма у формалном успостављању грчког лика те писмености, све ради чувања верске норме“ (Богдановић, 1991:215).

Своје виђење српског и словенских језика уопште, Константин је овако експлицирао: „Варају се неки кад говоре – једни да на српском језику треба тако рећи, други пак на бугарском или коме друго; није то тако. У почетку, наиме, они који су хтели да сачине (књиге) на словенском језику – очигледно је да то нису могли учинити на бугарском језику, иако говоре неки да су на њему сачињене. Јер ако се тананост јелинска или сиријска или јеврејска могла исказати тако дебелим (грубим) језиком? Али исто тако ни српским високим и уским гласом.

Просудивши о томе, они добри и дивни људи изаберу најтананији и најлепши руски језик, којему је у припомоћ дошао и бугарски, и српски, и босански, и словенски, и део чешког, и хрватски језик, како би се уобличиле свете књиге“ (Филозоф, 1989:53).

Тек чињеница да су „неки“ говорили овако и онако о језику доказује да је расправа о језику и у оно време била жива и да није било јединственог става о језику. Став Константина Филозофа је и за оно време био стереотипан и тенденциозан, а данас је занимљив само као једно историјско размишљање о језику. Наиван је и његов став о томе шта је из којег језика преузето (Јовановић 1989: 17), али је значајан закључак који у начелу јасно одређује његову оријентацију према језику: „добре речи из било којег језика узеше и допунише једне (језике) другима оним што је недостајало, те се тако (књиге) сачинише“ (Филозоф, 1989:54).

У овом поглављу дисертације показали смо да је црква имала велику улогу у српском друштву. Поред основне канонске, њена улога је била и политичка и културолошка. Некад је ту улогу вршила непосредно, а некад посредно, што је превасходно зависило од саме организације и снаге државе, кад ју је било, јер је често сама Црква формално преузимала улогу државе, мада *de jure* то никад није била. Њени културолошки домети, како у оквирима националне баштине, тако и у оквирима светске баштине, још нису проучени и сагледани у пуној мери свог значења, естетичких домета и утицаја.

1.2.3. Друштвена функција и мисије Српске православне цркве

Црква врши канонску и литургијску власт на територији на којој је матични народ суверен. С правног и државотворног аспекта истичемо да у овом случају није реч о оном

старом правилу некадашњих Латина *cuius regio, eius religio* (чија територија, његова религија), већ о модерном заснивању државе. Религија матичног народа је религија на сваком делу територије тог народа, с тим што не ограничава проповедање других религија мањинских народа. Православна црква је саборна: један народ, једна држава, један црквени поглавар. Функције су разгранате и првенствено на „ползу народа“, цркве и државе. То значи да је практично црква организована да служи. Само је тако њено постојање сврховито. Да је тако било кроз векове доказали смо у претходним деловима докторске дисертације.

Вршећи канонску и литургијску власт на територијама које јој припадају, Црква брине и о тим људима. Осим тога што води рачуна о њиховом духовном и душевном стању, води рачуна и о њиховом егзистенцијалном стању с тенденцијом да помогне тамо где може. Зато у оквиру цркве постоји велики број хуманитарних организација.

Отуда и основна канонска мисија Српске православне цркве, која се огледа у ширењу хришћанства, одржању и неговању верских норми и духовних обичаја само је нека од основних мисија којима се тежи уједињењу људи с Богом. Кроз ту тежњу црква води рачуна и о људима јер, суштински, она је без људи тек празан монумент који мало значи. Такође, и друге мисије цркве су од егзистенцијалног значаја, а тичу се неких хуманитарних предузимања како би се помогло најсиромашнијим и многочланим породицама. Црква поред канонских и литургијских мисија, које су суштина њеног постојања, има и *едукативну мисију* која се препознаје кроз чување и развијање вере међу најмлађима преко веронауке, обучавање млађих нараштаја у иконописању и чувању ћирилице. То је писмо које се искључиво користи у цркви. Тако је црква непосредно уз народ, што је суштински одувек и била.

Црква се никад није одвајала од српског народа на свесрпском простору, за разлику од државе, које је, из различитих разлога, што се видело у претходним поглављима, више пута то чинила. Зато и данас, иако је често бескрупулозно нападана, ужива у српском народу највећи углед. Свакако, непобитна је чињеница да друштво, држава у целини, прихвата цркву са свим њеним елементима, што у многим ранијим околностима није био случај. Зато Српска православна црква на просторима где год постоји, као и на Косову и Метохији, своју улогу да све више верника у Дом Господњи позове, обавља на тих и користан начин. Тако се, полако, као после Револуције у Русији, српски род враћа цркви.

Исто онако како се од ње удаљавао, тако јој се, попут посрамљеног детета пред добрим родитељем, сада и враћа.

Упоредо с тим, веома брзо се опоравља црквена издавачка делатност, која постаје све боља и траженија. Црквене продавнице пуне су духовних књига, видео-записа, часописа, а епископије имају посебна издања листова, зборника, неке радио и телевизијских станица, предавања у парохијским домовима, као што нпр. епархија Шумадијска има радио станицу „Златоусти“ и свој часопис „Каленић“. У цркви постоји слобода говора, презентовања вере и свега што је у њеној мисији. Народ купује књиге, црквену штампу и часописе, чита, гледа представе и филмове о светитељима. Све више је и ходочасничких путовања, обилазака манастира, поклоњења светитељима, моштима Светих, просторима Свете Земље и Свете Горе, као и манастирима Косова и Метохије, Црне Горе, широм Србије. Неће ли таква путовања бити названа бисером српског туризма, који прате и духовна литература и књижевност.

1.3. Односи Српске православне цркве и институција српског друштва

Српска православна црква има корелативни и разуђен однос међусобног деловања, сарадње и помоћи с различитим институцијама српског друштва, у зависности од циљева, потребе и намене. У овом делу дисертације осветлићемо однос цркве и најважнијих друштвених институција које су имале и имају значајан утицај на развој српског друштва. У епистемиолошком сагледавању односа Српске православне цркве и институција српског друштва издвајамо, пре свих, школе у којима је са увођењем веронауке дошло до полаганог враћања младих својој матичној православној цркви.

Црква је отворена и за све институције које се баве културом, посебно за оне чији је циљ јачање јединства наше деце, омладине и грађанства, без обзира на њихову верску припадност. Полазећи од таквог односа Српске православне цркве са институцијама културе, неопходно је нагласити да је остварен велики број културних програма од високог националног значаја. Поред институција културе, црква сарађује и с Црвеним крстом и различитим хуманитарним организацијама и друштвима грађана у циљу пружања помоћи што већем броју становника. Неретко и сама преузима различите хумане акције. Бави се и лечењем људи од болести зависности (манастири Црна река, Ковиљ, Лепавина),

збрињавањем ометених у развоју и бригом о њима (Света Петка код Параћина). Водећи рачуна о бескућницима и социјално угроженом делу популације, црква је формирала добротворни фонд *Човекољубље* и *Верско добротворно старатељство,* те милосрдни фонд *Свети Василије Велики*. Сваки од ових фондова даје духовну и материјалну подршку угроженим и болесним верницима.

Колико је црква заинтересована за добре односе са свим институцијама у држави, у толикој мери је и самој држави стало да има добре односе са Српском православном црквом јер према свим анкетама Српска православна црква баштини највећи углед у друштву. Чак, можемо рећи, држава Србија много више дугује Српској православној Цркви, него црква њој. Српска православна црква је највише радила на развијању српског идентитета и његовом очувању до одвајања Тепублике ЦГ од заједничке држве са Србијом (Државне Заједнице Србија и Црна Гора) на референдуму одржаном 2006. када је Србија наставила државно-правни континуитет као самостална држава.

1.3.1. Однос Српске православне цркве и државе

Током историје однос Српске православне Цркве и државе био је различит. Различитост се односила на квалитет односа, односно могућности да се он успостави и унапреди. Можемо закључити да је држава, кад год је била у стању, тежила да оствари што бољи однос са црквом. Тако је било све до формирања нове државе после Другог светског рата у којем су Србија и српски народ постали темељ нове социјалистичке федерације, чији су челници повели народ у будућност под једрима комунизма.

У Краљевини Србији однос државе и верских заједница био је регулисан уставима из 1901. и 1903. године. Устав Краљевине Србије из 1903. године прецизно говори „да је Српска Православна Црква државна Црква“, односно „Државна је вера у Србији источно-православна. Српска је Црква афтокефална. Она не зависи ни од које стране цркве, али одржава јединство у догмама с Источном Васељенском Црквом“ (Шијаковић, 2012:392). Православна црква је због својих националних заслуга имала привилегован положај у односу на друге вере. Однос државе према другим верским заједницама био је регулисан начелом толеранције. То је било могуће јер је већински део становништва био православне вере, па и српске националности.

Отуда је и правило да владар мора бити православне вере, да је верска настава обавезан предмет у школама, да право промовисања има само Православна црква, и да сваки напад на њу, практично, представља напад на државу. Сва народна славља одигравала су се према православним црквеним обредима, а радни и нерадни дани су одређивани према православном календару.

Бракови између супружника православне и неке друге вероисповести склапани су према одредбама Православне цркве и ниједан закон који се тиче цркава и верских заједница није могао бити донет без сагласности Светог архијерејског сабора Српске православне цркве. Црква је имала много повластица, али је ипак држава доносила све законе о цркви и држала под надзором њено целокупно материјално пословање. Такође, епископи и митрополити постављани су после избора краљевим указом. Када је 1914. године потписан конкордат између Краљевине Србије и Ватикана, Римокатоличка црква је добила повластице које су чак биле веће него што је имала Православна црква, што ју је удаљило од државе (*Српске новине*, 199/1914).

После Првог светског рата однос цркве и државе уређен је једнаким признавањем свих вероисповести, чиме су укинуте повластице које је Српска православна црква имала као државна црква. Разлог за такву орјентацију лежи у чињеница да је у држави живео велики број људи који је припадао другим вероисповестима (Устав Краљевине Србије, 1903:39). За Српску православну цркву од великог значаја је период од 1918 до 1935. године због обнове патријаршије и добрих односа и сарадње с државом. Наиме, након формирања Краљевине Југославије, 1. децембра 1918. године, држава и црква су одмах почеле да раде на успостављању патријаршије и уједињењу свих самосталних српских православних црквених области у границама нове државне заједнице. Убрзо је држава формирала Министарство вера, а црква Средишњи архијерејски сабор. Захваљујући раду ова два тела све православне црквене области ујединиле су се 17. јуна 1920. године и тада је успостављена и патријаршија. У Краљевини СХС живело је више националности с различитим вероисповестима, стога је држава морала да свим признатим верским заједницама омогући законски слободу вероисповедања и дозволи им да самостално уреде своја верска питања. Видовданским уставом црква се више не третира као државна, али се у њему не прихвата концепт одвојености цркве и државе.

Циљ државе је био да Православну цркву, као најбројнију, држи близу себе и на тај начин спроводи своју верску политику, те је желела да донесе закон о црквеним властима и прошири га на целу Српску православну цркву. Закон је донет 1929. године и њиме је уређен однос између Православне цркве и државе. По том закону, црква је имала право на самостално уређење. Тек тада је Српска православна црква могла да приступи писању Устава, и он је донет 16. новембра 1931. године. Након доношења Закона и Устава дошло је до одвајања цркве и државе.

Потписивање конкордата у Риму 1935. године изазвало је најоштрији сукоб између цркве и државе у времену пре комунизма. С појавом комунизма, који је био веома погубан, почиње да доминира идеолошки став да је „религија опијум за народ“. За разлику од Римокатоличке цркве, СПЦ нема ту политичку и идеолошку димензију и самим тим њена функција и однос према држави су другачији. Због тога ћемо се у овој докторској дисертацији бавити њиховом сарадњом, тесним везама и међусобном хармонијом, мада морамо водити рачуна и о сличностима и разликама између цркве и државе. Црква и држава треба да буду савршена друштва. Свака има сопствени циљ и различита средства за остваривање тог циља. Цркву схватамо као институцију натприродног поретка, за разлику од државе која је природног поретка. То значи у правном смислу да је за цркву врховни документ *Свето писмо*, а за државу устав. Најважнија мисија цркве је да изражава вољу Божју у свету и служи спасењу људске личности, користећи ауторитет Господа Исуса Христа. Држава треба да осигура опште добро свих грађана, гарантујући им мирно уживање њихових права и обезбеђујући им неопходна средства за остварење егзистенције. „Политичко друштво има само функцију управљања и едукативну функцију. Црква има материнску функцију рађања. То значи да грађанско друштво не треба да конституише људе. Оно их налази и узима их такве какви јесу да би им помогло да живе као људи; али они и без њега имају егзистенцију и поседују своје људске моћи. Натприродно друштво, насупрот томе, треба прво да формира биће и моћ деловања синовима које рађа за Бога и живот по Богу: пре него што их одведе у име Христово, у царство које почиње овде на земљи, оно мора да им да живот новим рођењем из воде и Духа чија су тајанственост и света мајка у њој“ (Congar, 1963:208).

У ФНРЈ религија је сматрана приватном ствари сваког човека, с тим да држава није била равнодушна према религији и верским заједницама. Она је била свесна велике

моралне снаге религије и њеног утицаја на формирање сваког човека, што је утицало и на развој друштва, и зато је настојала да оствари однос са свим верским заједницама. Први устав ФНРЈ донет 1946. године гарантовао је равноправност и једнакост свих народа и народности без обзира на расу или верску припадност. Гарантујући слободу савести и вероисповести, у Уставу је истакнуто да је вера „приватна ствар појединца“ и да нову државу не интересује да ли ће њени грађани бити верујући или не. Уставом ФНРЈ из 1946. регулисано је да је црква одвојена од државе и да су верске заједнице које функционишу у складу са Уставом слободне у вршењу својих послова и верских обреда. Злоупотреба вере и цркве у политичке сврхе била је забрањена, као и оснивање и деловање политичких организација на верској основи. Уставом је била предвиђена и могућност материјалног помагања верских заједница, с тим да се држава није обавезивала на то, него су државни органи сами процењивали да ли ће материјално помоћи неку верску заједницу. Признавање само грађанског брака представљало је велику промену јер је брак као институција у целини из руку цркве прешао у домен одлучивања државе. Тако је све брачне спорове решавао суд, а не црква.

У циљу бољег уређења односа према верским заједницама ФНРЈ је 1953. године донела *Основни закон о правном положају верских заједница*, док је Србија свој Закон донела тек 1977. године. Оба закона су прописивала обавезу грађани који оснивају верску заједницу да надлежном органу унутрашњих послова поднесу пријаву за оснивање верске заједнице. Притом није вођен централни регистар пријављених верских организација и нигде нису сакупљани прецизни подаци о црквама и верским заједницама које су активне у Србији, нити о броју њихових верника. Закон из 1977. године стављен је ван снаге 1993. године без утврђивања прелазних правних норми.

Однос према цркви није се мењао у државама наследницама СФРЈ – Савезној Републици Југославији 1992–2003, потом у Државној Заједници Србија и Црна Гора 2003–2006. и Републици Србији од 2006. године. Будући да је предмет истраживању у докторској дисертацији улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији, нас посебно интересује однос државне власти према цркви.

1.3.1.1. Однос Српске православне цркве и државне власти у Србији

Однос Српске православне цркве и грана државне власти у докторској дисертацији сагледава се из угла уставне позиције односа државе и цркве. Према члану 11 Устава, „Република Србија је световна држава. Цркве и верске заједнице су одвојене од државе и ниједна религија не може да буде државна или обавезна“. Према члану 44 Устава, „цркве и верске заједнице су равноправне и одвојене од државе. Оне су слободне да самостално уређују своју унутрашњу организацију, верске послове, да јавно врше верске обреде, да оснивају верске школе, социјалне и добротворне установе и да њима управљају у складу са законом. Уставни суд може забранити верску заједницу само ако њено деловање угрожава право на живот, психичко и физичко здравље, права деце, право на лични и породични интегритет, имовину, јавну безбедност и јавни ред или ако изазива и подстиче верску, националну или расну нетрпељивост“.

Сагледавајући однос цркве и државе од средњег века до 2020. године може се констатовати да није било суштинске промене односа државе према Православној цркви, осим што је у Краљевини СХС уз Православну цркву пуноправно третиране и Римокатоличка црква и Исламска заједница. Суштински измењен однос према Српској православној цркви, али и свим другим верским заједницама и црквама, настаје 1945. године. Према уставу ФНРЈ од 31. јануара 1946. године „црква је одвојена од државе“. У члану 25 Устава ФНРЈ писало је: „Грађанима је зајамчена слобода савести и слобода вероисповести. Црква је одвојена од државе. Верске заједнице, чије се учење не противи Уставу, слободне су у својим верским пословима и вршењу верских обреда. Верске школе за спремање свештеника, слободне су, а стоје под општим надзором државе. Забрањена је злоупотреба вере и цркве у политичке сврхе и постојање политичких организација на верској основи. Држава може материјално помагати верске заједнице“ (Устави ФНРЈ, 1946). Занимљиво је да је овакав члан устава постојао и у уставима Републике Албаније и Републике Бугарске јер представљају копију устава донетог у СССР после Октобарске револуције. Породица и Брак су стављени у заштиту државе. Од 1945. државне субвенције, као и сви патријаршијски, епархијски и црквеноопштински прирези били су укинути. Црква је покушала да живи од добровољних прилога, али је Министарство унутрашњих послова већ 1946. године то забранило. Илустрације ради истичемо да после аграрне

реформе из 1945. цркви није остало готово ништа јер је максимум земљишта који је у поседу могао имати манастир ограничен на 10 хектара. Тако је Српској православној цркви одузето преко 70 000 хектара земљишта (што ће бити исправљено тек законом из 2006. године), као 1180 црквених зграда. Ратна штета коју је претрпела Српска православна црква процењена је на 331.163.750.900 динара и никад није наплаћена. Црква је била у немилости државе све до деведесетих година прошлог века када почиње раскид са социјализмом и поново оживљава српско национално биће.

Извршна власт је у већој или мањој мери вековима помагала цркву. Таква свесрдна и сврсисходна помоћ нарочито се осећа последњих година друге деценије 21. века, и може у неким елементима да подсети зналце историје на време Немањића, када се с поштовањем помиње Српска православна црква. Ако се присетимо, а неопходно јесте, Немањићи су били и духовни и световни владари. И Његош је био и свештено лице и владар, као и Свети Петар Цетињски. То јединство власти, народа и Српске православне цркве, као и у време Немањића, било је и у Црној Гори. У време Краљевине Југославије владало је нејединство, па је у том контексту неопходно поменути залагања светог владике Николаја Велимировића за јединство цркве. То је изазивало неспоразуме унутар саме цркве, попут стварања Уније с римокатолицима, где су неслагања била толико евидентна да се унутар цркве и међу верним народом то и осећало. Односи Српске православне цркве и власти у последњем веку никада нису били бољи као ових година. Језик чињеница недвосмислено потврђује да се у последњој деценији обнавља све више цркава и манастира, граде се нови храмови, рестаурирају многи стари, а иза свега стоји држава Србија са народом. Неспорно је да није одлучности државе да помогне, тешко да би црква могла толико да уради, па да одржава и своје свештенство онако како то данас успева. Круна успешне сарадње и одлучности државе да цркву помаже, свакако је и Храм Светог Саве у Београду. Србија, чинећи добро цркви, издваја велику суму новца и за завршетак новог конака у Хиландару, а учествује и у многим другим акцијама које Српска православна црква покреће за добробит свог народа, вере и трајања.

Однос Српске православне цркве и судске власти у Србији заснован је на принципу да црква и свештенство поштују одлуке судова, као и законе и подзаконска акта која доноси законодавна и извршна грана власти. То, поред осталог, потврђује и Закон о враћању имовине црквама и верским заједницама из 2006. године. У целокупној српској

историји државни прописи нису спутавали цркву у вршењу њене божанске мисије на Земљи, нити су могли да од ње направе послушног роба. Држава данас даје цркви обилну материјалну помоћ, нарочито од седамдесетих година прошлог века (Цисарж, 1970:199). Помоћ државе омогућавала је да Црква боље живи и несметано обавља своје обавезе.

У правном систему Републике Србије осећа се велика празнина у области теорије и праксе државног-црквеног права. Она се посебно осетила после промена 2000. године када се указала потреба да се донесе нови закон који би регулисао увођење верске наставе у државне основне и средње школе. Неуређеност једне читаве гране права узроковала је недостатак правних искустава у нормирању појединих питања, на пример: како увести верско и духовно образовање у секуларну сферу науке, посебно у јавним институцијама као што су школе, односно како задовољавати религиозне и духовне потребе људи у јавним државним институцијама ко што су војска, полиција, јавна управа, локална самоуправа.

Формирање државно-црквеног права у Србији почело је тек у новије доба, уз доста препрека. Једини закон о верским заједницама стављен је ван снаге 1993. године тако да никаквог закона из ове области није ни било. Ова се правна празнина показала посебно осетљива у погледу могућности стицања статуса правног лица за нове верске заједнице, покрете и групе јер су се оне регистровале код различитих државних органа према прописима о удружењима грађана. Из тог разлога држава није имала поуздану и обједињену евиденцију о њиховом броју.

У новијем периоду, конституисање државно-црквеног права у Србији имало је две фазе. Прва је трајала током 2001. и 2002. године, али је прекинута јер је ускоро Савезна Република Југославија престала да постоји. Друга фаза у стварању државно-црквеног права трајала је од 2003. до 2006. године. Њен носилац било је Министарство вера Републике Србије. Преднацрт Закона је рађен на широкој основи имајући у виду ранија решења у српским законима, као и основне поставке правног поретка пре Другог светског рата, европско законска решења али и нови закони које су у међувремену донеле државе у транзицији. Као узор коришћен је Предлог савезног Закона о верским слободама из 2002. године који није ступио на правну снагу. На овај начин остварен је известан континуитет с ранијим напорима и направљена синтеза две концепције. Током 2004. године одржано је неколико округлих столова и јавна расправа која је трајала готово две године. Након

окончања законодавне процедуре, Народна скупштина Републике Србије је у марту 2006. године усвојила З*акон о црквама и верским заједницама*. „Промене које се односе на начин поимања правног и друштвеног положаја цркава развиле су једну нову научну дисциплину која је почела убрзано да се развија, а бави се теоријским испитивањем и унапређивањем односа државе и цркве, односно државноцрквено право“ (Ђукић, 2012:122).

Верске слободе и права регулисани су Уставом Републике Србије,[9] Законом о црквама и верским заједницама[10] (у даљем тексту ЗЦВЗ), Законом о забрани дискриминације[11] и Регистром цркава и верских заједница.[12] Правни оквир цркава и верских заједница регулисан је, пре свега, Уставом Србије. Према основним начелима Устава, члан 11, став 1, одређује се да је „Србија световна држава“, док у ставу 2 се наводи да су „цркве и верске заједнице одвојене од државе“, а у ставу 3 да се „ниједна религија не може успоставити као државна или обавезна“. Овим одредбама Устава Републике Србије у потпуности је регулисан световни карактер државе на основама одвојености цркава и верских заједница од државе и забране успостављања државне или обавезне религије.

У одељку о људским правима и слободама штити се слобода мисли, савести и вероисповести (Устав РС, 2006: члан 43). Наведеним чланом се „јемчи слобода мисли, савести, уверења и вероисповести, право да се остане при свом уверењу или вероисповести или да се они промене према сопственом избору“, као и то да „нико није дужан да се изјашњава о својим верским и другим уверењима“, док је „свако слободан да испољава своју веру или убеђења вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе појединачно или у заједници с другима, а и свако може приватно или јавно да изнесе своја уверења“.

Посебним чланом 44 Устава регулише се правни положај цркава и верских заједница. Одредбама овог члана регулише се да су „цркве и верске заједнице равноправне и одвојене од државе“ и као такве „слободне да самостално уређују своју унутрашњу организацију, верске послове, јавно врше верске обреде, да оснивају верске школе, социјалне и добротворне установе и да њима управљају у складу са законом“. Као посебан

[9] *Службени гласник РС*, бр. 98/06.
[10] *Службени гласник РС*, бр. 36/ 06.
[11] *Службени гласник РС*, бр. 22/09.
[12] Списак цркава и верских заједница, https://www.mpravde.gov.rs/registar. php?id=1138

аспект слободе савести Устав јемчи право родитеља да „својој деци обезбеде верско и морално образовање у складу са својим уверењима“ (Устав РС, 2006: члан 43).

„Уставни суд може забранити верску заједницу само ако њено деловање угрожава право на живот, право на психичко и физичко здравље, права деце, право на лични и породични интегритет, право на имовину, јавну безбедност и јавни ред или ако изазива или подстиче верску, националну или расну нетрпељивост“ (Устав РС, 2006: члан 44).

Закон о црквама и верским заједницама „јемчи право на слободу савести и вероисповести“, садржајно одређујући „слобиду да се има или нема, задржи или промени вероисповест или верско уверење, односно слободу веровања, слободу исповедања вере у Бога, слободу да се појединачно или у заједници са другима, јавно или приватно испољава веровање или верско уверење учествовањем у богослужењу и обављањем верских обреда верском поуком и наставом, неговањем и развијањем верске традиције, слободу да се развија и унапређује верска просвета и култура“ (Закон о црквама и верским заједницама, 2006: члан 1).

У члану 2, став 1. истог закона прописана је забрана верске дискриминације, којом је регулисано да „нико не сме бити подвргнут принуди која би могла угрозити слободу вероисповести, нити сме бити присиљен да се изјасни о својој вероисповести и верским уверењима или њиховом непостојању“. У ставу члану 2, став 2. прописано је да „нико не може бити узнемираван, дискриминисан због својих верских уверења, припадања или неприпадања верској заједници, учествовања или неучествовања у богослужењу и верским обредима и коришћења или некоришћења зајемчених верских слобода и права“, што је израз опште слободе и експлицираног начела да не постоји државна религија.

Начело одвојености цркве и верских заједница од државе не треба схватити као строгу одвојеност, која би искључивала сваки облик сарадње. На основу одређених решења која су садржана у Уставу, одвојеност цркава и верских заједница од државе укључује синергију аутономног и државног права и развијену сарадњу између државе и цркава и верских заједница у достизању одређених националних и државних циљева.

Природно је и логично да постоји сарадња између државе и цркава и верских заједница, посебно у остваривању слободе вероисповести и обезбеђивању црквама и верским заједницама да регулишу различите облике свога црквеног и друштвеног деловања. Отуда, Устав прописује права цркава и верских заједница да оснивају одређене

установе и јавне службе које укључују јавна овлашћења која олакшавају односе сарадње и координације између државе и цркава и верских заједница.

Према члановима 48 и 81 Устава Републике Србије држава својим „мерама у образовању, култури и јавном обавештавању подстиче разумевање, уважавање и поштовање разлика које постоје због посебности, етничког, културног, језичког и верског идентитета његових грађана“. Тешко је замислити на који начин би држава у наведеним областима друштвеног живота могла да подстиче разумевање, поштовање и уважавање верског идентитета њених верујућих грађана који припадају црквама и верским заједницама ако међу њима нема сарадње. Још једноставније би било поставити питање, како би без те сарадње држава могла да подстиче дух толеранције и међукултурног дијалога између државе, цркава и верских заједница. „Кооперативни однос између државе и цркава и верских заједница представља и европски стандард, а европски принципи и вредности према Уставу чине основе на којима је заснована Србија као држава“ (Ђурић, 2013:46).

1.3.2. Однос Српске православне цркве и других верских заједница у Србији

Српска православна црква има традиционално добре односе и сарадњу са свим верским заједницама у Републици Србији, што сведочи о међусобној толеранцији, поштовању и неговању пријатељских релација. Црква је институција с посебном сфером рада која не може да постоји без контакта с другим заједницама у држави. Пред законом је Српска православна црква у истом положају као и све друге верске заједнице. Мада је организационо и бројно најјача и најзначајнија у Републици Србији, Српска православна црква то никад није злиупотребљавала. Водећи рачуна о заштити српских националних и црквених интереса, бранила је и интересе сопствене институције, али и друге верске и мањинске заједнице.

Сходно Закону о црквама и верским заједницама, субјекти верске слободе су традиционалне цркве и верске заједнице, конфесионалне заједнице и друге верске организације, односно све цркве и верске заједнице. Према Уставу Републике Србије и Закону о црквама и верским заједницама грађани имају слободу удруживања и јавног окупљања ради испољавања својих верских убеђења, као и слободу приступања црквама и

верским заједницама. При томе, „цркве и верске заједнице су независне од државе и једнаке пред законом“, а истовремено су и „слободне и аутономне у одређивању свог верског идентитета“. Оне имају право да „самостално уређују и спроводе свој поредак и организацију и самостално обављају своје унутрашње и јавне послове“, а „држава не може ометати примену аутономних прописа цркава и верских заједница“, осим за пружање одговарајуће помоћи, на њихов захтев, за „извршење правоснажних одлука и пресуда које издају надлежни органи цркава и верских заједница“ [13].

Поред тога, органи цркава и верских заједница су слободни да вршење свештеничке, односно верске службе регулишу у складу са црквеним аутономним прописима, као и да постављају свештенике и верске службенике, без било каквог уплитања државе, а „свештеници и верски службеници су слободни и независни у обављању богослужбене делатности“.[14] Према члану 8 Закона о црквама и верским заједницама, „свештеници и верски службеници не могу бити позвани на одговорност пред државним органима за своје поступање при обављању богослужбене делатности“.[15] Они имају „право да учествују у јавном животу ако то није забрањено унутрашњим правилима или појединачном одлуком цркве и верске заједнице која га поставља“, а држава нема право „ограничавати грађанска или политичка права свештеника и верских службеника на основу њиховог верског положаја или службе коју врше“. Значајно достигнуће у Закону о црквама и верским заједницама је и то што „свештеник или верски службеник не може бити позван да сведочи о чињеницама и околностима које је сазнао приликом исповести“; у случају да буду лишени слободе, „државни орган је дужан да одмах обавести надлежни орган цркве, односно верске заједнице којој исти припада“.[16]

Према члану 9 закона о црквама и верским заједницама „цркве и верске заједнице регистроване у складу са Законом о црквама и верским заједницама у Републици Србији имају својство правног лица, а организационе јединице и установе цркава и верских заједница могу стећи својство правног лица у складу са аутономним прописима цркве, односно верске заједнице, а на основу одлуке надлежног црквеног органа и органа верске заједнице“. Оне „као и њихове организационе јединице и установе са својством прав ног

[13] *Ibid.*, чланови 6 и 7.
[14] *Ibid.*, члан 8.
[15] *Ibid.*
[16] *Ibid.*

лица, у јавној употреби користе службени назив под којим су регистроване“, а „могу својим актима мењати и укидати организационе јединице, органе и установе које имају својство правног лица и захтевати њихово брисање из Регистра“ [17]. Држава је обавезна да штити достојанство свештених лица и верских службеника, као и њихову службену униформу и обележја чина, у складу са законом и аутономним правом цркве или верске заједнице.[18]

Држава преко Министарства надлежног за послове вера води Регистар о регистрованим црквама и верским заједницама, а за упис у Регистар подноси се пријава, на основу које се доноси решење о прихватању или брисању из Регистра.[19]

За обављање своје делатности, цркве и верске заједнице „обезбеђују средства од прихода из сопствене имовине, задужбина, легата и фондова, наслеђивања, поклона, прилога, других правних послова и делатности на непрофитним основама, у складу са законом“ Оне „самостално управљају својом имовином и новчаним средствима, у складу са сопственим аутономним прописима ... могу да обављају привредну или другу делатност на начин и у складу с прописима којима је уређено обављање тих делатности“.[20]

„Сакрална и културна добра цркава и верских заједница, укључујући непокретна културна добра, не могу бити предмет принудног извршења или отуђења у поступку стечаја или принудног поравнања“. Значајно достигнуће у Закону о црквама и верским заједницама из 2006. године јесте да „до доношења прописа о враћању имовине црквама и верских заједница надлежни државни орган или орган локалне самоуправе може им на њихов захтев, у складу са законом, уступити на коришћење одузету имовину или њене делове“.[21]

Република Србија активно сарађује с црквама и верским заједницама на својој територији. Циљ те сарадње је унапређивање верских права и слобода, као и остваривање општег добра од заједничког интереса. У оквиру своје друштвене улоге држава материјално помаже цркве и верске заједнице обезбеђивањем средстава за здравствено, пензијско и инвалидско осигурање свештеника, односно верских службеника. Износе материјалне помоћи за остваривање социјалних права свештеника, односно верских

[17] *Ibid.*, члан 9.
[18] *Ibid.*, члан 8.
[19] *Ibid.*, чланови 17 и 22.
[20] *Ibid.*, члан 26.
[21] *Ibid.*, члан 27.

службеника, сразмерно броју верника појединих цркава и верских заједница, утврђује Влада, према последњем попису становништва у Републици Србији. За цркве и верске заједнице с малим бројем верника примењује се начело позитивне дискриминације. Ради унапређења материјалног статуса, црквама и верским заједницама је дозвољено да оснивају самосталне фондове за социјално, односно здравствено, пензијско и инвалидско осигурање свештеника, односно верских службеника, у складу са аутономним прописима цркава и верских заједница. Штавише, „свештеник и верски службеник који је страни држављанин а врши трајну службу у складу са законом и аутономним правом цркве или верске заједнице и има стални боравак у Републици Србији, има иста права као и свештеник држављанин Републике Србије“[22]. У циљу унапређења њихових прихода, држава може у оквиру својих ингеренција да ослободи пореских и других обавеза цркве и верске заједнице, као и физичка и правна лица која дају прилоге и поклоне црквама и верским заједницама.

Према члану 31 Закона о црквама и верским заједницама, „цркве и верске заједнице обављају богослужење, верске обреде и остале верске делатности у храмовима, другим зградама и просторима у њиховом власништву или у изнајмљеним просторима (...), на јавним местима, односно отвореним просторима, као и на местима везаним за значајне историјске догађаје или личности“. У складу са Уставом, законом и аутономним прописима цркава и верских заједница, богослужбени простор у време одржавања богослужења је заштићен и неповредив. „Богослужење и верски обреди се могу обављати на захтев надлежног органа и у болницама, војним и полицијским објектима, заводима за извршење кривичних санкција и другим институцијама и објектима, као и у школама, установама социјалне и дечје заштите, у пригодним приликама“. Јавне институције, у складу с могућностима, дужне су да обезбеде потребне услове за вршење богослужења и верских обреда на захтев верника или корисника верских услуга у тим институцијама. „Цркве и верске заједнице, у договору с надлежним органом јавних институциа, одређују начин и услове под којима ће удовољити захтевима да се у њој повремено, стално или пригодно обављају богослужења и верски обреди“ [23].

[22] *Ibid.*, чланови 29 и 30.
[23] *Ibid.*, члан 31.

„Цркве и верске заједнице могу самостално у складу са законом подизати храмове и друга здања за богослужбене потребе, као и парохијске домове, манастирске конаке, административноуправне зграде, школе, интернате, болнице, као и стамбене зграде, производне и друге објекте, у складу са законом“, а „надлежни орган јединице локалне самоуправе дужан је да приликом израде урбанистичких планова размотри исказане потребе цркава и верских заједница за изградњу верских објеката“. При томе, „изградња, адаптација и реконструкција верских објеката могу се изводити по доношењу одлуке цркве или верске заједнице, добијању потребних дозвола предвиђених законом и прописима који регулишу ову област“, као и уз сагласности и стручни надзор надлежног државног органа. У буџету локалне самоуправе, града и Владе Републике Србије могу да се предвиде и средства за изградњу, одржавање и обнову верских објеката.[24]

Закон о црквама и верским заједницама омогућава да се „у храмовима и другим здањима за богослужбене потребе који су у власништву цркве и верских заједница, као и на земљишту на којем су изграђени ти објекти, може вршити сахрањивање, на основу одлуке надлежног органа цркве, односно верске заједнице“.[25]

Према позитивним законском оквиру, цркве и верске заједнице у својој социјалној и добротворној делатности имају право да оснивају одређене установе и организације, али морају на видно место да истакну пуни назив под којим су регистроване, као и назив цркве или верске заједнице која је њихов оснивач. Таква добротворна делатност цркава и верских заједница је одвојена од њихове богослужбене делатности.

Осим социјалних и добротворних организација, цркве и верске заједнице према члану 34, 35 и 36 Закона о црквама и верским заједницама могу „оснивати и образовне установе за едукацију будућих свештеника, односно верских службеника, унапређивање духовне и теолошке културе и постизање других сродних циљева“, као и „предшколске установе, основне школе, гимназије, стручне и уметничке средње и високе школе, факултете и универзитете, у складу са законом“. Осим тога, оне могу „покренути поступак акредитације верске образовне установе ради укључивања у систем образовања, у складу с важећим прописима о образовању у Србији, чиме стичу право на финансирање из буџета, сразмерно броју верника према последњем попису становништва.

[24] *Ibid.*, члан 32.
[25] *Ibid.*

У циљу унапређивања просветне активности, држава може пружати, и у пракси пружа, финансијску помоћ верским образовним установама које нису укључене у систем образовања. Као и остале образовне установе, тако и верске образовне установе укључене у систем образовања дужне су да поштују стандарде акредитације образовних установа, а њихова сведочанства и дипломе су валидна као и документа стечене у државним образовним установама. Исто тако, стечене дипломе и сведочанства у верским образовним установама, по законитој процедури утврђивања еквиваленције пред надлежним државним органом, могу имати исто правно дејство као и дипломе и сведочанства стечена у државним образовним установама. Као и свештеници и верски службеници и „ученици и студенти верских образовних установа имају право на здравствену и социјалну заштиту, ученички и студентски стандард и одлагање и цивилно служење војног рока, а њихови родитељи право на дечји додатак, под истим условима који важе за ученике и студенте државних образовних установа“.[26]

Према члану 40 Закона о црквама и верским заједницама зајамчено је „право на верску наставу у државним и приватним основним и средњим школама“. Осим тога, чланом 41 истог Закона регулисано је да су „носиоци научне и културне делатности у црквама и верским заједницама манастири, ризнице, музеји, архиви, научно-истраживачке установе, библиотеке, специјализоване школе и установе, уметничке и конзерваторско-рестаураторске радионице, културно-уметничка друштва, хорови и друге установе и удружења“.[27]

Према члану 41 Закона о црквама и верским заједницама, „верска здања и установе од историјског, националног и културног значаја уживају посебну заштиту државе“, а у оквиру јединственог система заштите, „цркве и верске заједнице могу оснивати стручне и научне установе за заштиту сакралног наслеђа“. Такве „стручне и научне установе могу уживаати финансијску подршку из буџета Републике Србије или буџета јединице локалне самоуправе“[28].

Осим тога, према члану 43 истог Закона, цркве и верске заједнице „имају право да користе јавни радиодифузни сервис и да самостално остварују сопствену информативну и издавачку делатност“, уз обавезу да наведу „природу и садржај делатности, као и пуни

[26] *Ibid.*, члан 41.
[27] *Ibidem*
[28] *Ibid.*

назив цркве или верске заједнице“. У остваривању тога права, државни органи и органи локалне самоуправе могу, у складу са својим могућностима, да обезбеде и донације црквама и верским заједницама за њихове културне и научне програме, а „цркве и верске заједнице имају право да конкуришу за доделу средстава за реализацију културних и научних програма код надлежних државних органа, под истим условима као и друга физичка и правна лица“.[29]

2. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИНТЕРЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

2.1. Дефинисање појма национални интерес

Под појмом национални интерес подразумевамо све оно што једна држава жели да сачува од заборава и негује за своја поколења, односно оно што представља одређене идеје спољне политике у њеном креирању и постизању у односу на другу државу и свет у целини. Поред материјалне баштине, културних тековина и поседа, то је и нематеријална баштина: обичаји, традиција, култура, духовни живот, историјска прошлост, једном речју, то је целокупна материјална и нематеријална баштина од првог помена Срба до данас. У то материјално и нематеријално наслеђе рачунамо све оно што је створио ма који Србин на ма којем поднебљу, а притом се никад није одрекао своје вере и националности. У баштину убрајамо чак и оно што је створио неко или допринео стварању нечега што је од националног српског интереса, ко се у једном моменту можда одрекао своје вере из неког разлога, јер је оно што је створио урадио док је био припадник свог српског национа.

Што се тиче баштине на српском језику, све оно што је написано на српском језику, без обзира на то да ли се тај језик данас назива бошњачки, босански, црногорски или хрватски, ако припада штокавској језичкој баштини, то је српска тековина настала на српском језику.

Национални интерес је у директној вези са међународним односима, визијом и практичним односом политичких елита, а најчешће и продукт политичке стратегије развоја

[29] *Ibid.*, чланови 43 и 44.

државе. Односи се углавном на укупну позицију државе у међународним односима и њено позиционирање у међународним оквирима.

Појам национални интерес има више значења. У свом основном значењу обухвата општи, дугорочни и континуирани циљ (циљеве) које реализују држава, нација и влада и служе се њима. То су суштинске вредности нације које она сматра неопходним, односно оне вредности које представљају опште и трајне циљеве за које се једна нација залаже. Национални интерес је она(е) вредност(ти) које држава настоји да заштити или оствари у међусобном односу с другим државама (Vernon Von Dyke). Национални интерес означава опстанак – заштиту физичког, политичког и културног идентитета једне нације (државе) против затирања од стране друге националне државе. То су вредности, жеље и интереси суверених држава које оне настоје да заштите или остваре у односу једних према другима.

Национални интерес је један од највиших категоријалних појмова у политици, који се у ранијој теорији називао државни разлог. Представља посебно поље проучавања политичке теорије. У својој основи означава захтеве и циљеве којима један народ тежи и труди се да их очува, штити, брани и обезбеђује у односима с другим народима. Из оваквог уопштеног одређења националног интереса могуће је синтезом доћи до радне дефиниције овог појма која гласи: *национални интереси су виталне вредности друштва које држава у дужем временском периоду жели да постигне, сачува или заштити свим дозвољеним средствима, у односу на друге државе.*

Све државе имају своје националне интересе, а неке од њих имају и заједнички безбедносни, економски и идеолошки интерес. За дефинисање националних интереса државе одговорни су највиши представнички, законодавни и извршни органи државне власти и они одређују њену спољну политику. Отуда, појам национални интерес представља комбинацију државних разлога за обезбеђивањем највишег степена политичке и социјалне стабилности, економске и културне развијености, правне сигурности, националне безбедности, морала и међународних односа.

У политичкој теорији постоји више критеријума за класификацију националних интереса, међу којима за потребе ове докторске дисертације издвајамо: идеолошке, моралне и правне, прагматичне, бирократске и расне критеријуме, затим критеријуме статуса класе, спољне зависности, променљивости интереса, промењене ситуације, општих и посебних интереса.

Неки међународни аутори (Робинсон и др.) интересе деле на идентичне, комплементарне и сукобљене, док Џозеф Франкел интересе класификује на аспиративне, оперативне и полемичке.

Посебна комисија Сједињених Америчких Држава за утврђивање националних интереса 2000. године, интересе САД класификује на: а) виталне интересе, б) изузетно важне интересе, в) важне интересе и г) мање важне или споредне интересе.

С обзиром на позицију Републике Србије у међународним односима, за потребе дисертације је прихватљива класификација националних интереса према морално-правним, општим, посебним и прагматичним критеријумима, и то на: виталне српске националне интерее и важне интересе Републике Србије.

2.2. Дефинисање појма српски национални интереси на Косову и Метохији

Република Србија, као независна, суверена и правно уређена држава има своје државне разлоге и националне интересе на Косову и Метохији, који су по природи повезани са историјским, политичким, војним, економским, геостратешким и другим циљевима државе на том простору. У свом суштинском одређењу, појам национални интерес Републике Србије на Косову и Метохији представља највиши државни циљ и историјски, политички, економски, социјални, културолошки и безбедносни разлог око којег постоји политички консензус релевантних политичких фактора, којег држава жели да да штити и брани свим расположивим и правно дозвољеним средствима.

Овај категоријални појам у свој садржај укључује неколико изведених појмова, као што су: *самоочување* српског народа и Српске православне цркве на простору Косова и Метохије, *независност и сувереност* Републике Србије на Косову и Метохији, *одржив економски развој, социјална стабилност и безбедан живот* српског народа и осталих народа на Косову и Метохији.

Српски национални интерес на Косову и Метохији није прости збир појединачних интереса грађана или збир интереса социјалних група, без обзира на њихов сазнајну, економску, социјалну, политичку и интелектуалну моћ. Српски национални интерес на Косову и Метохији чине опште заједничке потребе државе, Српске православне цркве, српског народа и осталих народа на Косову и Метохији, односно синтеза заједничких

потреба и државних разлога свих генерација грађана Републике Србије и Косова и Метохије. Српски национални интерес на Косову и Метохији произлази из општих цивилизацијских вредности, циљева садржаних у Уставу Србије и Уставу Српске православне цркве, реалних могућности државе и цркве и њихове стварне позиције у међународном окружењу.

Општи национални интереси Републике Србије јесу развој и очување стабилне, независне и суверене Републике Србије као целовите државе, засноване на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама, секуларној држави, војној неутралности, припадности европским принципима и вредностима, с развијеним билатералним и мултилатералним односима са утицајним земљама међународне заједнице, и војно способној да помаже и штити српски народ изван граница Србије, српски језик и Српску православну веру.

Српски национални интерес на Косову и Метохији није везан за историјски период, политичке партије режиме на власти, степен економског развоја, политички положај, социјалне и културне стандарде, нити га они одређују. Он представља синтезу свих стремљења српског народа кроз више од осам векова српске државности и осам векова аутокефалности Српске православне цркве, синтезу свих страдања кроз ратове и борбе за слободу и очување светосавске религије, културне баштине и биолошког опстанка на Косову и Метохији.

Витални српски национални интереси на Косову и Метохији су: очување целовите територије Косова и Метохије с високим степеном аутономије у саставу Републике Србије, с тежиштем на очувању компактне територије где живе Срби; одржавање мира и стабилности у региону, заштита српског живља и православних светиња од албанских екстремиста и терориста. У новим, измењеним околностима, где су сепаратисти и терористи признати као ослободиоци и као матични народ „Републике“ Косово, коју су створили уз помоћ НАТО-а, неопходно је сагледати место српског народа на Косову и Метохији. Срби, иако матични народ Косова и Метохије, данас представљају мањину на овом поднебљу где је створена првобитна српска држава.

Епистемиолошки разлози указују да је у дефинисању српских националних интереса неопходно инсистирати на имену Косово и Метохија. Наиме, Косово и Метохија као посебна геополитичка целина први пут се јавља у документима Комунистичке партије

Југославије (КПЈ), у ставовима IV конгреса партије, одржаног у Дрездену 1928. године. На основу те партијске одлуке и Устава из 1946. године овај геополитички појам који означава јединствену географску област преводи се у уставну норму при конституисању нове државе СФРЈ и Републике Србије у њеним данашњим границама. Тако је сама Србија добијајући две аутономне покрајине практично оштећена за два дела своје територије. Током даљег уређења новонастале државе, почев од Устава из 1946. године, Уставног закона из 1953. године, Устава из 1963. године, па све до Устава из 1974. године, Косово и Метохија се као службени назив за област трансформише у засебну територијалну јединицу – Аутономну покрајину Косово и Метохија, која добија иста овлашћења као и република. Уставом из 1974. године „покрајине Војводина и Косово и Метохија се третирају као републике и тиме постају конститутивни елементи федерације“ (Крстић 1994:12). Тако је на Косову и Метохији историјско право Срба поништено зарад етничког права Албанаца којих је услед демографске експлозије бивало из године у годину све више, а Срба, који су перманентно, излагани тортурама и прогонима, било је све мање. Аутономна покрајина Косово и Метохија није створена да би се остварила права Албанаца у Југославији, већ да би се Република Србија онемогућила да остварује државност на целокупној својој територији. Бранислав Крстић тим поводом истиче: „Главни покретачи ових сулудих идеја уставно-правног преображаја, у циљу давања државности покрајини Косово, били су албански националисти и сепаратисти који су свој сан о Косову републици зацртали у документима Призренске лиге 1878. године“ (Крстић, 1994:78).

Са ове временске дистанце посматрано, испоставило се да смо кроз именовање једне територије и њено уставно-правно преображавање у аутономну покрајину политички створили предуслове за губљење те територије. Проблем је утолико већи, уколико се зна да је територија на којој се простире Метохија заправо црквени посед. Епистемиолошки је доказано и непобитно утврђено да на територији Метохије и осталих простора Косова, односно на простору који покрива Епархија рашко-призренска, има око 1500 православних манастира, цркава, црквишта и испосница који вековима су непосредно везани за Српску православну цркву. Научним методама је утврђено и у званичним списима забележено да на Косову и Метохији има 1994 српска топонима. Практично на свака два и по километра налази се неки белег српског присуства на Косову и Метохији.

Према тврдњама протојереја-ставрофора др Велибора Џомић, На карти српских светиња на Косову и Метохији, чији је аутор познати историчар Љубиша Гвојић, налази се 1181 црква, 113 манастира, 48 испосница, 8 спомен-капела и једна спомен-костурница или 1350 црквених здања. Поред тога, налази се и 534 православних српских гробаља, 96 српских тврђава и старих градова и 14 двораца српске властеле на Косову и Метохији Епархија рашко-призренска само на Косову и Метохији има 5 архијерејских намесништава (Призренско, Пећко, Приштинско, Гњиланско и Косовскомитровачко), 32 црквене општине, 57 парохијских свештеника и 3 ђакона, као и 21 активни манастир с више од 130 монаха и монахиња, и око 120–130 000 православних верника. У оквиру Епархије рашко-призренске постоји и обновљена Српска православна богословија Светих Кирила и Методија у Призрену са 50 ученика и 20 наставника и службеника. На Косову и Метохији је и ставропигијални манастир Пећка патријаршија као древно седиште пећких и српских архиепископа и патријараха, која се налази под канонском јурисдикцијом српског патријарха (Џомић, 2018).

Најновија научна истраживања су показали да је Србија само у протеклих 75 година, преко заједничких фондова, директних улагања и на друге начине, у Косово и Метохију улагала у просеку између 600 и 700 милиона америчких долара годишње, што укупно износи између 45 и 52 милијарде и 500 милиона америчких долара. Из анализе укупних улагања искључени су ефекти инфлације, депресије и други утицаји, а у обзир су узети само реални индекси БДП-а. Директним улагањима треба додати вредност 58% непокретности и 1358 предузећа која су у власништву Србије и Срба на Косову и Метохији у укупном износу од око 51 милијарду и 500 милиона евра, као и 107 000 приватних кућа и станова чији су власници Срби (77 000 бесправно усељених и отетих и 30 000 уништених), чија се вредност процењује на око пет милијарди и 350 милиона евра. Овим улагањима треба придодати и дуг аутономне покрајине КиМ од милијарду и 200 милиона евра који Србија уредно враћа иностраним кредиторима после 1999. године, као и огромно богаство у резервама од 15,7 милијарди тона угља, чија процењена вредност експлоатације у наредних 200 година износи око 400 милијарди евра.[30]

[30] Neđo Danilović, Investments of the Republic of Serbia in Socio-Economic Development Kosovo and Metohija in тhe Period 1945–2020 – Methodological, political, legal and economic aspects, Proceedings with 76th International Scientific Conference on Economic and Social Development, University MB, Faculty of

Због овог непроцењивог историјског, економског, културног и духовног блага на Косову и Метохији, српски национални интерес на овом делу територије Републике Србије неопходно је посматрати са историјског, правног, политичког, економског, социјалног, културолошког и духовног аспекта јер нам је Косово и Метохија извор свега тога, поетизованим речником речено – наше извориште и увириште, наша истина и заблуда коју морамо одагнати да бисмо опстали на овом поднебљу.

Отуда, Република Србија као независна, међународно призната и суверена земља има своје државне разлоге на Косову и Метохији и третира их као виталне националне интересе, свесна да се на овом простору вековима укрштају моћни геополитички и национални интереси САД, НАТО-а, ЕУ, Руске Федерације и Турске. На Косову и Метохији, Западној Македонији и Северној Грчкој снажни су и национални разлози Албаније која кроз пројекат „велике Албаније“ дугорочно планира да уједини Косово, делове Северне Македоније и делове Северне Грчке са Албанијом.

То је разлог више да се у овом делу докторске дисертације идентификују национални интереси Републике Србије на Косову и Метохији. Ако бисмо направили општи каталог националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији, онда би они могли да буду следећи.

2.3. Идентификовање националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији

Највиши српски национални интерес је очување правног субјективитета и суверенитета Републике Србије на Косову и Метохији. Овај национални интерес се огледа у тежњи Србије да, упркос настојању већине земаља Европске уније и неких светских сила, Косово и Метохија остане у саставу Републике Србије с високим степеном аутономије постигнутим политичком сагласношћу легитимних представника албанског и српског народа на Косову и Метохији. Свака друга опција за државу и Српску православну цркву није прихватљива.

Државни разлог и витални национални интерес Републике Србије јесу очување стабилности на Косову и Метохији и у региону, што је предуслов остваривања свих других

Management University of Warsaw, Faculty of Law, Economics and Social Sciences Sale – Mohammed V University in Rabat and Polytechnic of Medimurje in Cakovec, Belgrade, December 2–3, 2021.

интереса. „Без обзира на ситуацију у којој је већина држава у свету признала Косово, Србија нема право да губи веру у то да је насилно отета територија Косова њена, ни наду да ће територија Косова опет бити српска земља. Уколико би Србија признала Косово, она би то право изгубила трајно“ (Словић, 2010: 321).

До постизања коначног, обострано прихватљивог, компромисног решења статуса Косова и Метохије, национални интерес државе Србије јесте да Косово третира као етничку заједницу, привремено окупирану и насилно противправно отету територију од суверене и независне државе Републике Србије, у положају непризнате међународноправне заједнице уз истовремено интегрисање територије где већински живе Срби у јединствени уставноправни, политички, економски, социјални, културни, информационо-комуникациони, техничко-технолошки, безбедносни и духовни – православно верни систем Србије, не трошећи даљу етничку и економску енергију и ресурсе на лечење болести у коју је запао већински део Косова насељен Албанцима, уз снажно политичко деловање да Косово никада не постане држава.

У стратешком националном и државном интересу Србије је да својом мудрошћу очува духовно и политичко јединство српског народа на Косову и Метохији, развија јединствену Србију у јединственој Европи и да своју стратегију економског развоја у будућности усмерава у функцији регионалног повезивања са суседним државама, водећи ефикасну политику даљих интеграција и закопавања ратних секира из прошлости.

Витални национални интерес Србије на Косову и Метохији је заштита њених економских интереса од разних облика отуђења имовине, привредних субјеката и урушавања суверенитета и интегритета Србије на том простору. Посебан национални интерес Србије на Косову и Метохији је очување српских природних ресурса, посебно енергетских и водених, пољопривредног земљишта, шумског богатства и црквеног земљишног пространства које чини 56% укупне површине земљишта на Косову и Метохији. Приватна имовина је неприкосновена и на томе треба да се заснива заштита националних интереса Републике Србије и Српске православне цркве на Косову и Метохији. Право на заштиту имовине је основно људско право. Нема европског и грађанског друштва без остварења таквог права.

Суштина националне, државне и црквене политике Србије на Косову и Метохији мора бити повраћај имовине на стање из 1991. године. Да би се то могло урадити,

неопходно је приоритетно донети Закон о повраћају имовине. Сва имовина у складу с либералном западном правном традицијом мора бити враћена неутрално и у целости, као и сва земља (приватна, друштвена и црквена), све зграде, сви привредни и црквени објекти. Ако је на приватном, државном и црквеном земљишту изграђено нешто као што су куће, села, градови, компаније, културни и спортски објекти, онда би постојећи власници морали да плаћају закуп земљишта, што се решава на судовима. Економска наука у деобном билансу капитала нуди прецизне алатке и механизме да се прорачуна учешће у капиталу старих објеката који су били на узурпираној српској земљи. Потребне су само одлучност и организованост државе да крене у реализацију заштите својих виталних националних и државних интереса на Косову и Метохији.

Значајан национални интерес Србије на Косову и Метохији је очување националног идентитета и културног блага српског народа на Косову и Метохији, те очување српског језика и ћириличког писма, као и њихова заштита од разних *изама* и накарадних преправки, те очување српских обичаја, традиције, породичних слава, народне ношње, српских кола и других сачуваних традиционалних обележја националног и културног идентитета Срба.

Епистемиолошки и искуствени разлози упозоравају да никакво чланство у међународним организацијама и институцијама не сме да занемари наш национални и културни идентитет, који треба да буде наша предност у политичким, економским и другим амбицијама да постанемо модерно, развијено и просперитетно друштво.

Такође, епистемиолошки и историјски разлози нас уче да у преломним моментима наше будуће историје морамо бити мудри. Та мудрост подразумева да се демографски и економски развијамо, политички и војно јачамо, социјално и културно оснажујемо, верски освешћујемо, поштујући своју православну веру и развијајући Српску православну цркву и да никада више несмотрено, без преке нужде, не изгубимо своју биолошку основу за рачун туђих интереса на овим просторима.

Таква мудрост подразумева да више улажемо у науку и гледамо унапред 20, 30 или 50 година како бисмо могли да будемо своји на своме, поштујући друге и процењујући интересе моћних на овим просторима, настојећи да своје националне интересе хармонизујемо са интересима светских центара моћи на овим просторима, изналазећи и

негујући савезништво с њима. Само на тај начин моћи ћемо да вратимо и сачувамо Косово и Метохију под пуним суверенитетом Републике Србије.

С црквеног становишта, зарад своје припадности Богу, српски народ треба да поштује Божју вољу, која у виду поруке гласи: трпи и чекај, стисни Крст, јачај у молитвама, у вери не лабави, колевку твоју другима не дај! Сама Српска православна црква у свом власништву на Косову и Метохији има велики проценат процената земљишта, у шта спадају и 534 гробља, 113 манастира и манастиришта, 48 испосница, 8 спомен-капела и спомен-костурница, 1181 цркава и црквишта, које Албанци стално уништавају. Сва црквена, приватна и државна имовина мора се вратити. Држава Србија и Српска православна црква не смеју да прихвате надокнаду за ову имовину, што Албанци прижељкују. У процесу повраћаја имовине неопходно је законски предвидети да власник не сме да је прода појединцу или држави, посебно не Албанцу, бар наредних педесет година.

Српски национални интерес јесте да се сачува и заштити српски народ на Косову и Метохији, да се очувају српске енклаве, упркос покушајима да се униште, да се очувају светиње и гробови наших славних предака, сећање и помен на њих и на њихова дела. Српски национални интерес јесте да се задржи сећање на Светог симеона Стефана Немању и Светог Стефана Првовенчаног, Светог Саву, првог патријарха и потоње патријархе, Светог кнеза цара Лазара, Светог Стефана Лазаревића и њихове потомке, вожда Карађорђа, као првог „револуционара" против вишевековне турске власти књаза Милоша, као природно обдареног првог српског дипломату и државника, великог подвижника Светог владику Николаја Велимировића и остале настављаче светосавља, те сећање на Николу Теслу, Михајла Пупине, Милутина Миланковића и њихове следбенике, нобеловаца Иву Андрића и плејаду амбасадора српског језика и писма па све до највећих светских српских спортиста на челу са Новаком Ђоковићем.

Српски национални интерес је да се не забораве српски хероји с Косова и Метохије, укључујући оне с Кошара и Паштрика. Уколико бисмо то учинили да се не бисмо „конфронтирали са новим савезницима", заборавили бисмо како то рече професор Владан Првуловић на „Стевана Синђелића и његов херојски подвиг у бој на Чегру, заборавили би смо на Ћеле-кулу, победе српске војске у два балканска рата, Церску и Колубарску битку, војводе Степу Степановића и Живојина Мишића, на албанску голготу и крфску „плаву

гробницу", на опоравак српске војске за победоносни јуриш и пробој Солунског фронта, на мујевито ослобађање Србије, на Кајмакчалан и српске гробове расуте у ранијим српским, а данас новоформираним самосталним државама, на српски ратни допринос у пропасти две царевине: Аустроугарске и Османлијске, што је охрабрило балканске народе за слободан развој. Заборавили бисмо српске жртве и гробничке јаме погинулих недужних српских мученика од злочина немачких окупатора и усташких хорди Независне државе Хрватске Анте Павелића у Јасеновцу, Јадовном, на Рабу, у Пребиловцима и широм Херцеговине, на Козари и Мањачи, на Сремском фронту. Српски национални интерес јесте да се све то памти и никада не заборави и да се с достојанством и поносом обележава, да се ниједан Србин не свети за злочине и недела који су према Србији и српском народу учињени кроз његову даљу или ближу прошлост" (Првуловић, 2018).

За Српску православну цркву је неприхватљива идеја о тзв. косовској нацији, односно косовараском/косовском наднационалном идентитету. Идеја овакве нације се превасходно веже за сепаратистичке идеологе из различитих политичких организација Шиптара с Косова и Метохије. Они су ову идеју ширили, прво захваљујући Аустроугарској, а касније су подршку нашли и у Италији, да би до пред крај прошлог века њихов велики заштитник постале САД и Европска унија.

Политичка организација која је иницирала идеју о косовској нацији јесте Косовски комитет, основан 7. новембра 1918. године. Његов претеча је Комитет за одбрану Косова из 1912. године, преименован у Косовски комитет у новембру 2018. године. „Своје политичко дјеловање започео је 28. новембра 1918. учешћем у манифестацијама посвећеним дану проглашења албанске независности у Валони 1912. године" (Борозан 1995: 75). Косовски комитет је био национална организација која је сарађивала са сличним организацијама. Једини циљ ове организације је било остварење јединствене албанске државе (Rama 2004: 131).

Програмске идеје Призренске и Пећке лиге биле су и остале јединство албанске нације и територијално интегрисање свих Албанаца у једну државу, која се у модерној историји и политикологији назива Велика Албанија. Данас, захваљујући својим заштитницима са Запада, Косово је признато као држава, а и Албанија је близу остварења свога сна. У томе им свесрдно помажу НАТО трупе које су окупирале Косово и чине све

да га отцепе од матице Србије, а снажним притисцима на Северну Македонију успели су да Шиптаре прогласе конститутивним народом.

Да бисмо у потпуности разумели овакав концепт и феномен „косовске нације“, потребно је да се одредимо према појмовима „народ“, односно „нација“; „национализам“ и „наднација“.

Народ као појам означава културну друштвену творевину именованог и прихваћеног колективног идентитета човека у замишљеној заједници људи на одређеном геопростору, који имају заједничко порекло, језик, митове, историјска сећања, политичку и друштвену историју и своју државу.

Национализам као појам према свом садржају има дивергентно значење. У првом, национализам се интерпретира као скуп политичких предрасуда, које понекад прати мржња, односно шовинизам, или у екстремним случајевима отворено непријатељство поједине групе, или група према другоме. У другом значењу, национализам је испољавање љубави према свом и никад мржње према туђем народу. Овакав национализам је у православљу код Срба и једино могућ. У пракси, то данас потврђује чињеница да у Србији, као у мало којој европској заједници, постоји мултиетничност, мултиконфесионалност, мултијезичност, и где су у потпуности све мањине равноправне као матични, српски народ.

Појму национализам близак је појам етнички национализам, који је, према дефиницији, назадан јер тежи да понародњачи націју, што, према мишљењу многих, представља регресивно кретање.

Наднација као појам представља вештачку, исконструисану и замишљену нову націју која је настала од постојеће или се разликује од ње. Наднација трпи и націју унутар себе, али је увек њено негирање.

Једна од бољих дефиниција нације сигурно долази од Бенедикта Андерсона (Benedikt Anderson). Он сматра да је нација „замишљена политичка заједница, и то замишљена као истовремено инхерентно ограничена и суверена“ (Андерсон 1998:17). Зашто је то замишљена заједница? Андерсон сматра да је замишљена јер „припадници чак и најмање нације никад неће упознати већину других припадника своје нације, па чак ни чути о њима, но ипак у мислима сваког од њих живи слика њиховог заједништва“ (Андерсон 1998:17). Нација и национализам су творевине посебне врсте с јасним

националним и националистичким циљем. Опет, нација као посебан културолошки феномен и творевина није политички проблем по себи и за себе, већ је то феномен који се афирмише у дијалошком односу других нација и култура. У том дијалогу, односно начину на који се дијалог води између нација и култура, садржан је основни квалификатив национализма. Начин на који се дијалог одвија одредиће да ли је национализам отворен за сарадњу, затворен или ксенофобичан.

Према мишљењу Ернеста Гелнера (Ernest Gellner) национализам и националисти захтевају да националне границе не постану и политичке, а посебно не етничке границе државе. То националисти захтевају како би могли да манифестују своју моћ која је увек претпостављена, све док се не покаже и не потврди као моћ. Феномен моћи је неодвојив од феномена национализма. Наравно, та претпостављена моћ не мора увек долазити из бића национализма, она може бити подстакнута и споља, као што је случај с косовским Албанцима.

Према Гелнеровом мишљењу, „проблем национализма се не јавља када не постоји држава“ (Гелнер, 1997: 17). Тако проистиче да су друштвени и политички идеали националиста превасходно везани за државу, а не за народ. Зато он закључује да је „национализам етничка идеологија према којој одређена група треба да доминира у држави“ (Геленер, 1997: 17). Опет, то значи да је национализам тај који ствара нације (Ериксен, 2004: 172), док нација не ствара национализам. Нација је својеврсни културно-друштвени ентитет који стоји изван идеје национализма. Постојање нације је отелотворена идеологија национализма. То у основи није ништа страшно, нити спорно уколико је тај национализам творачки и уколико настаје у оквирима државе као потврђивање те државе. Опасан је сепаратистички национализам који, као у случају Републике Србије, мањински народ на једном поднебљу на којем је у већини, покушава да оствари своје националистичке тежње упркос свим етичким нормама и међународним законима.

Да бисмо разумели проблем косовске нације и њен наднационални идентитет којем теже, неопходно је етимолошки сагледати значења појмова *Косовар* и *Косовац*. Ови појмови долазе од именице косово. Именица Косово је назив за један део српске покрајине Косово и Метохија. Настала је према називу птице кос (*turdus merula*). Реч косово је присвојни придев средњег рода који показује да нешто припада птици косу. Етимолошки Турци и етнички Албанци су ову реч преузели од Срба. Употребљавају је као *Косова*,

сходно њиховом језику. Та реч у њиховом језику нема никакво посебно значење изузев као ознака за једну област у Републици Србији.

Слично се десило и с појмом Метохија (грч. *метох* – црквени или манастирски посед). Иако Шиптари на Косову и Метохији за метох имају албански назив Dukadjini, они су прихватили такође српски назив за овај део области Metohisë. „Назив Метохија се јавља у географској номенклатури у средњем веку и то као појам за црквене и манастирске поседе и економије различите величине и ранга у хијерархији црквеноманастирских властелинстава“ (Павловић 2001: 7). „За житеље Косова и оне које са њега воде порекло, током времена употребљавани су разни називи. Косовка је женска особа која живи на Косову или је пореклом са Косова. За мушке становнике Косова постоји више имена. Од основне именице Косово и наставака *анин* и *ац* створени су изрази Косовљанин и Косовац. Они имају исто значење, а у народном говору се знатно више употребљава израз Косовац. У Источној Србији (поготово међу влашким живљем) за досељеника с Косова користи се и скраћени назив Косовљан. Под утицајем турског и албанског језика настао је израз Косовалија. Изведен је од речи Косова, како Турци и Албанци зову Косово. Од турско-албанског назива *Косова* и албанског суфикса - *ар*, створен је *Косовар(а),* који у српском језику може да има пежоративно значење“ (Павловић, 9–10).

Пошто је пројекат заједничке државе свих Албанаца на Балканском полуострву, тј. у региону Југоисточне Европе, само један у низу пројеката на којем вековима раде западне силе, а како је у датим условима и околностима, без обзира на притисак, неостварив, решење је у новије време пронађено у конструисању наднационалног идентитета *Косовара/Косовца*, где се географски детерминизам уздиже уместо на национални, на наднационални формативни принцип. Једном речју, нема на свету савремене државе без оснивачке нације. У косовском случају посреди је идентитет наднације *Косовара/Косовца* и на њему фундираних симбола и осталих елемената и прерогатива политичке власти *pro futuro*.

Дакле да закључимо, примерено је српском језику мушкарца или жену с Косова називати Косовац, односно Косовка или Косовљанин или Косовљанка. Чак је и албански назив Косовар етимолошки потекао из српског језика. Међутим, то не значи да је могуће на простору српске државе правити нову наднацију у којој се брише име једног аутохтоног

народа који је изградио своју националну државу много пре појаве Шиптара уопште на овим просторима.

Овај концепт наднације је врло актуелан и његов протагонист је Нецмадин Спахију, који својим наднационалним концептом Косова уводи нови појам Косовар као наднацију. Он се не залаже за Косово у смислу политичке заједнице, као и за формирање плуралистичког демократског друштва различитих нација, већ инструментално читав национални процес интелектуално води и усмерава ка држави Косовара којом ће етнички бројно доминирати косовски Албанци. Он націју не поима етнички у односу на порекло и језик, јер то његов наднационални концепт не трпи. Овај концепт је прозиран и за косовске Албанце јер је, суштински, грађен кроз албански сепаратистички национализам, чија је суштина прављење сепаратистичке државе Косово, која територијално, језички и културолошки припада Србији. То је наднационални концепт, назови државе која треба да настане у делу постојеће демократске вишенационалне и мултиконфесионалне, међународноправно признате државе, и то упркос чињеници да је статус српске јужне покрајине одређен по унутрашњем праву, односно Уставом Републике Србије, а резолуцијом СБ УН 1244, од 10. јуна 1999. године још није одређен и предмет је политичких преговора између Србије и привремених институција Косова, мада је том резолуцијом само назначен статус, али је до даљњег, успостављен и *de iure* и *de facto* међународни протекторат.

III. УЛОГА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА СРБИЈЕ НА КИМ КРОЗ ИСТОРИЈУ

1. УЛОГА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ВРЕМЕ НАСТАНКА СРПСКЕ ДРЖАВЕ

У време настанка старе српске државе у данашњој Рашкој области православна црква била је важан чинилац у њеном животу и формалноправном конституисању. Сталне борбе са завојевачима и несугласице око престола утицале су и на односе између државе и цркве, од прве српске династије Властимировића (780–862). Током Мутимирове владавине Срби званично примају хришћанство између 870. и 874. године. Међутим, доласком Часлава (931) на власт, српска држава се уједињује и оснажује, у чему има заслуге и наша Православна црква. Стефан Немања је био „сакупљач изгубљених делова свога отечества“ од периода његове владавине. Иако је мало података о томе, осветлићемо све релевантне детаље и чињенице из расположиве историјске литературе.

Применом историјске методе можемо констатовати да је хришћанство заживело у нашим крајевима у другој половини 9. века, и то, пре свега, захваљујући Клименту и Науму и њиховим ученицима, којих је било чак неколико хиљада. У прилог томе говоре и манастири и цркве из 9. века, као што су Петрова црква, манастир Свети Роман и други. Од великог је значаја што су Срби практично од првих корака при оснивању своје државе нагињали хришћанству. Стефан Немања, велики српски жупан, доћи ће на погодно, већ формирано тло за потпуно прихватање хришћанства и доношење одлуке којој ће се хришћанској страни приклонити: западној или источној, односно римокатоличкој или православној. Коначно опредељење Немањића постало је кроз историју једини наш историјски пут, друштвена и економска судбина. Тим опредељењем је обележено у целини наше национално биће.

2. УЛОГА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА СРБА ОД ПОЛОВИНЕ 6. ДО КРАЈА 12. ВЕКА

Од половине 6. до краја 12. века улога Православне цркве у заштити националних интереса постаје знатно интензивнија и конкретнија јер су се захваљујући њој очували наш идентитет, вера и традиција, као и духовно јединство целокупног српског народа. Такозвани словенски паганизам био је веома присутан и раширен на нашим просторима. То је буран историјски период када је црква делила судбину свога народа, а посебно од половине 6. до краја 12. века – када се оснива и успоставља династија Немањића.

Православно свештенство почиње да јача с јачањем српске цркве. Утицај цркве се осећа у народу. Са црквом јачају писменост и средњовековна култура, развија се национална свест. Православна црква има значајну улогу у духовној и моралној обнови српске државности и народа, што је у складу с њеном хришћанском мисијом. Православна црква је у средњем веку заузимала важно место у животу сваког појединца и целокупне српске државе. Посебну улогу имали су манастири и свештеници на Косову и Метохији.

Косово и Метохија у том добу не постоји, јер су постојали Рас, Призрен, Пећ и Липљан, који су се налазили између епирске државе и охридске цркве. Али, захваљујући Немањиној „западној оријентацији“ (Богдановић 1981: 316), Рим је рачунао да и те области могу лако прећи у римокатоличанство. Та наклоност према Западу доживеће свој врхунац 1217. године пошто ће Немањин другорођени син Стефан Првовенчани добити круну.

Тим потезом велики српски жупан Стеван Немања није решио питање државног легитимитета, нити га је скинуо с дневног реда, па се морао више посветити организацији српске цркве и њеној самосталности. У претходним поглављима дисертације истакли смо да је томе највише допринео Немањин трећи син Растко Немањић. У тежњи да на Светој Гори заснује српску монашку породицу, он је од византијског цара Алексија III тражио опустели манастирчић Хиландар и добио златопечатни сигилиј којим је овај манастирчић потчињен манастиру Ватопеду ради обнављања. Тако су на Атосу Срби, којих је било и пре Растка, замонашеног Саве, коначно добили свој дом. Кад Ватопед одбије да уступи Хиландар Србима, Свети Симеон и Свети Сава су уз помоћ светогорског проте и Сабора

исте те 1198. године, захваљујући родбинским везама са Алексејем, добили Хиландар, односно добили хрисовуљу којом се овај манастир ставља под управу Светог Симеона и Светог Саве, као самоуправни и независни манастир. Од тог момента је Србија била заокружена држава и на световном и на духовном плану. Свакако, то не значи да су њена изградња и развој приведени крају, већ управо супротно: ударени су чврсти темељи српској средњовековној држави, која се морала развијати.

За постанак и даљу судбину српске аутокефалне цркве, како пишу српски научници и историчари,[31] манастир Хиландар је имао пресудан утицај. Он је био средиште српске цркве на византијском подручју. Потврдом његове независности, омогућен је даљи развој српске цркве и духовности. Практично су Србију избавили из мрака паганства и духовне неодлучности и сврстали је у православне хришћанске земље. Свети Сава је после очеве смрти 1199. остао у Хиландару до оног тренутка кад се јавила потреба да измири браћу Стефана и Вукана. Тим чином ће Србију знатно ојачати и ујединити. Он ће од 1206. године бити у Студеници и све до 1217. фокусираће се на развијање цркве у Србији. У том историјском раздобљу снага цркве и снага државе биле су једно.

Нова аутокефална црква није могла бити организована на само једној српској епископији, оној у Расу, основаној још 1020, нити је могла оставити ван своје јурисдикције грчке епископије у Призрену и Липљану, које су припадале Охридској цркви, јер су све оне биле на српском етничком и државном простору. Нова црква није могла да толерише ни латинско деловање на својој територији. Тих утицаја је било много, нарочито оних из латинских епископија из приморских крајева. Пред српском архиепископијом је био задатак да обухвати све земље које су улазиле у састав српске државе. Зато се већ 1220. приступило стварању нових српских епископија. То је значило потискивање грчких и латинских епископија. Свети Сава је наступао према западним крајевима дипломатски, тежећи да ограничи и сузбије латинске утицаје.

Сасвим другачије се архиепископија поставила према епископима на тлу своје државе. Рашког, липљанског и призренског епископа су убрзо заменили српским епископима. Што се тиче југоисточних српских крајева који су били под константним утицајем хеленизације и Охридске архиепископије, било је неопходно наступати с више

[31] О томе су писали Димитрије Богдановић, Станоје Станојевић, Дејан Медаковић, Војислав Ђурић, Никола Радојчић и многи други.

претензија Охридске архиепископије на територију Српске православне цркве, која је била нескривена и трајала је дуго.

3. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ОД 13. ДО 20. ВЕКА

С јачањем култа Светог Саве јачала је и српска национална свест, али истовремено и српска држава и њена црква. Зато је период од 13. века означавао велике промене у историјском и духовном животу српског народа јер тада Немањићи владају Србијом више од два века, увелико проширујући државне границе. Срби доживљавају свој врхунац и духовни препород, а захваљујући управо Немањићима, граде се и подижу бројне цркве, манастири и задужбине на свим српским просторима, чиме се ојачава улога Православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији, нарочито подизањем Пећке патријаршије (1230), Богородице Љевишке (1306–1307), Грачанице (1315), Високих Дечана (1327–1335), Бањске (1312–1316), Светих архангела (1346) и других знаменитих светиња. Од 13. до 20. века наши манастири и цркве имали су и практичну намену, учвршћујући веру у народу и штитећи његове интересе у сваком погледу. Распад српске државе долази у време владавине последњег Немањића, Стефана Уроша V Нејаког, чиме се мењају улога и значај Православне цркве не само на Косову и Метохији већ и шире, а посебно доласком Турака драстично се мења и опада улога Православне цркве у заштити националних интереса. Када је српска средњовековна држава потпала под турску власт (1455), изгубила се државна и црквена самосталност. Тек сто година након тога обнавља се Пећка патријаршија (1557) и многе цркве и манастири се обновљају и граде. Са сигурношћу можемо тврдити да у време Стефана Немање и Стефана Првовенчаног није било никаквог сукоба између цркве и државе, а није их било ни касније. Свети Сава је и пре него што је постао архиепископ био централна црквена личност којој је народ веровао јер све што је радио, радио је управљајући се према народу. Можда то најбоље показује и *Номоканон* (*Крмчија*), који је он превео и обликовао према потребама свог народа, што је доказао Сергије Троицки. Он је у својој анализи *Номоканона* показао да је Свети Сава преузимао само оне законе који су у пракси одговарали потребама српског народа и српске

државе. То је био „једини Законик који је регулисао правни живот цркве и државе и био у основи свих осталих правних аката који су били за то време издати“ (Троицки, 1953:186). Тај законик је, поред тога што је однос државе и црве регулисао близу век и по, у сва могућа документа укључен и данас. Упркос религиозном опредељењу Немањића држава је тежила да се развије правно и друштвено. „Пошто се средњовековна држава ограничавала на одржавање спољашњег и унутрашњег мира и још није била у стању да преузме на себе и социјално-политичке задатке, то је црква извршавала те задатке. Брига о народном здрављу, о народној исхрани у време глади, потпомагање сиромаха и инвалида, бриге о удовицама и сирочади, и народна просвета – све је то у средњем веку спадало у надлежност цркве“ (Тарановски 1931: 96). Тако је у суштини било увек када је држава била спречена да брине о свом народу. Зато је и у *Душановом законику* грађанима и становницима тадашњих градова предлагано да се суди пред градском влашћу и „црковним клирисом“. То само доказује у коликој мери је црква учествовала у целокупној средњовековној српској држави и колико је радила на заштити српских националних интереса на Косову и Метохији у том периоду. Познати је да су се у време грађења манастира и цркава ширила села, јер је то народу уливало сигурност. На пример, по извештају архиепископа Данила који је поднео Душану Силном, познато је да је за Дечане рекао:

> „Док је Свети родитељ високог ти краљевства зидао В. Дечане, за тих шест година[32] село Чудић које је имало 182 куће, попело се на 197; село Серош од 125 на 145; село Папрађани од 43 а 52; село Истинић од 27 на 37. Дечани имају 120 јеромонаха, 40 села и заселака са 2116 кућа, имају 2097 меропаха, мајстора и попова, 66 сокалника, 9 катуна са 160 кућа или породица, дакле свега 2432 куће“ (Нинковић 1927:18).

Дакле, око Дечана је у 14. веку било више Срба него данас у 21. веку!? Срби су се одржали само у манастиру.

Историографија ни до данас не зна у потпуности какво је било стање Српске православне цркве под Турцима до укидања Пећке патријаршије и после тога. Има

[32] Овај податак није јасан јер су Дечани зидани осам година, то је архимандрит Нинковић сигурно знао, и сам је увидео грешку. Можда је грешка у самом предлошку документа из којег је преузета информација, али могуће је и да је архиепископ Данило поднео свој извештај Душану 1333. године.

индиција да су Турци ишли дотле да су у 16. веку продавали као робље српске свештенике и монахе, који су се скривали по земуницама од очију бесних Турака.

Игуман Великих Дечана Захарије помиње у запису на Прологу 7128 из 1620. године да је те године у манастир дошао Гашли-паша с војском, опљачкао манастир, а њега толико истукао да је он након три дана од убоја издахнуо (Нинковић 1927:24). Иако је било забрањено да наоружани Турци улазе у манастир без кадије, такви упади су били чести. Познато је и да су архимандрита В. Дечана Мојсија Петровића убили Арнаути јер је пријављивао њихова насртања на манастир и пљачку. Зато су га и убили 1778. године. Архимандрит Леонтије Нинковић тврди да је „ово први случај, према до сада познатим изворима, да је дечански калуђер погинуо у манастиру од Арнаута“ (Нинковић, 1927:25).

Такви односи су били све до укидања Пећке патријаршије 1766. године. Од тада је живот у делу Пећке патријаршије који је ушао у састав Цариградске патријаршије био бољи јер је био јасно регулисан. За време архимандрита В. Дечана Хаџи Данила Кажанегра-Паштровића султан Абдул Хамид I бератом од 12. мухарема 1190. и ферманом од 18. Мухарема 1190 (по исламском рачунању, према хришћанском рачунању, то би била 1812. година) именовао је архимандрита Данила за царског соколара и дао му право на соколово гнездо у планини Ломници у Плаву. То значи да су Дечани били у повлашћеном положају, да су ослобођени давања десетине и свих пореза. Хаџи Данило је био у пријатељским односима са арнаутским поглавицама и мутесарифима Дукађина из породице Махмутбеговића из Пећи, засебно са Абурахман-пашом, који му и дао дозволу да обнавља В. Дечане.

Међутим, није увек и са свакиме било тако. Због некаквих лажних оптужби призренски паша Ратуловић затворио је митрополита пећког Захарија, који је због тамновања од скоро годину дана и умро. Иако је имао документе који су потврђивали како манастирске, тако и његове личне привилегије, као човека, то му није помогло да се спасе.

Неки архимандрити нису живели у манастиру, као Григорије, који је живео у Нишу, али је до краја живота активно учествовао у одбрани В. Дечана. Допринео је да султан Абдул Меџид донесе неколико фермана поводом његових молби да се заштити манастир.

Архимандрити су због свог писања били и животно угрожени. Архимандрит Серафим Ристић је због своје књиге *Плач старе Србије* (1864), коју је посветио енглеском

дипломати у Београду Вилијему Дентону, умало изгубио главу у покушају атентата у којем се случајно спасао, али је страдао његов пратилац. Ристић је послао ову књигу турској Порти као меморандум Срба из Метохије. То је наљутило великог везира у Приштини јер је књига говорила против њега и гледао је на сваки начин да се освети Ристићу.

Било је момената када су архимандрити манастира морали да примењују лукавство, као Рафаило Матинац, упамћен као вредан и мудар човек који је градио Дечане. Кад су Арнаути из Истинића напали манастирски забран како би га заузели, сами нису могли да се одбране.

„Рафаило је згодним начином заинтересовао Арнауте из села Дечана, да ови са оружјем ступе са Истинићима у сукоб. У овој борби пало је више мртвих и рањених Истинићана и Дечанаца, што је изазвало посредовање паше са војском, да овај сукоб прекине и да манстирски забран ограничи. По извршењу овога, Рафаило је код паше обиљежен као виновник овога крвопролића и паша га интернира у Цариград, где су га прогласили лудим и затворили у лудницу. На интервенцију дипломатских представника из Русије, Србије и Црне Горе, Рафаило је ослобођен из луднице. По ослобођењу, турски министар унутрашњих дјела изјавио је дипломатским представницима да не може гарантирати за живот Рафаилов, ако се поврати у В. Дечане“ (Нинковић 1927:44).

Зато су Рафаила пребацили у Црну Гору у морачки манастир, где је остао до смрти. После 1830. године Србија није више била побуњена област у Османлијском царству, већ аутономна кнежевина коју су штитили међународни уговори постигнути између Русије и Турске. Милош Обреновић је владао Србијом руководећи се својом славом из претходног периода. Његов статус ослободиоца у новим условима слободне и организоване кнежевине који влада као деспот није био одржив јер су се појавиле нове опозиционе снаге школованих људи који су имали своју визију модерне Србије која се битно разликовала од Милошевог начина владања. Опозиција је подигла и неколико буна, па је Милош Обреновић морао да напусти Србију. На власт је дошао кнез Милан, његов син, који је умро је од туберкулозе. Њега је наследио други Милошев син кнез Михаило, који је морао да абдицира с престола 1842. године јер се није слагао са великашима који су

хтели да диктирају државну политику. На скупштини је изабран Александар Карађорђевић. Суштински гледано, Србијом су све до 1858. године управљали уставобранитељи (Чубриловић 1958: 146–149; Вучковић 1957: 9–10). То је била група политичара која је ускраћивала кнезу пуну власт. Уставобранитељи су се залагали за законитост сваког поступка. Иако су били наклоњени Порти, они су се залагали за заграничну политику у Турској с јасно дефинисаним правима и обавезама (Стојанчевић 1993:149–150; Страњаковић 1952: 96–99).

У новој, слободној кнежевини јавиле су се и нове потребе тадашњег грађанства – да гради културне установе и развија школство. Пошто је настала потреба и за стручним кадром који се није могао ишколовати код нас пошто није било услова за то, многи су од истакнутих ђака постали државни питомци послати да студирају у иностранство. У кратком времену у Србији је основано више културних и научних институција које су имале велику улогу у животу срба у Србији и српским земљама под Турцима и Аустријом (Џамбазовски 1979:17–19). У Београду је 1836. године основана Богословија,[33] која је обарзовала младиће за свештеничко занимање. Настава у школи била је троразредна и као таква остала је све до септембра 1844. године, када је преуређена у четвороразредну. Београдска богословија је до отварања Учитељске школе у Београду (1871) образовала и учитељски кадар за основне школе у Србији и за српске основне школе у српским областима под Турцима (Војводић 1989, 63–64).

Илија Гарашанин је био главни креатор националне српске политике у то доба. То је изнео у свом познатом спису *Начертаније*. Он је сматрао да је Турска царевина препуна слабости и као таква мора пропасти. Гарашанин је полазио од тога да је Србија мала држава и да зависи од Турске. Због тога је она морала наћи начина да прошири своју територију. У супротном би имала мале шансе да опстане, а њена будућност би била неизвесна (Љушић 1993:95). Марта 1849. године Илија Гарашанин је са својим сарадницима саставио Устав политичке пропаганде у земљама славено-турским. Маја 1850. године извршена је допуна Устава којом је добио „Топографическо Штатично Описаније они наија севернога предела у којима је уредно заведена пропаганда“ (Јовановић 1941:73–74).

[33] Богословију је првобитно покренуо Доситеј Обрадовић. Из Трста је довео Вићентија Ракића да буде њен први директор. Међутим, ова установа није дуго радила.

У областима обухваћеним српским пропагандним радом, до лета 1850. године била је организована мрежа српских агената и њихових сарадника. Дужност „начелника“ у Призренској, Ђаковачкој и Пећкој нахији обављао је Тоне Симић, полицијски пандур на рашком ђумруку, који је имао одличне везе са друге стране турске границе (АС, Лични фонд Илије Гарашинина, бр. 654; Предлози Томе Ковачевића, Београд 20. март 1850).

Свештена лица и калуђери били су регрутовани за поверенике. Дечански калуђери Антим и Агатангел били су повереници за Биорску и Васојевићку нахију. Повереник за Нови Пазар, Нову Варош и Сјеницу био је поп Илија из Лопижа. Српски повереник за Вучитрнску и Митровачку нахију био је Максим Н. (родом из Хрватске), док је српским пропагандним радом у Приштинској и Митровачкој нахији руководио Васа Ђорђевић, трговац из Приштине (АС, Лични фонд Илије Гарашинина, бр. 649, СП, No 39, Годишњи извештај Томе Ковачевића о вођењу политичке пропаганде у пределима славено-турским, Београд 25. мај 1850).

Ови агенти и повереници су допринели да пропаганда на терену буде успешно спроведена. Као најпоузданији српски повереник на Косову и Метохији у документима се истиче свештеник Марко Аврамовић. У више наврата, од 1833. до 1850. године, боравио је на Косову, и то у Вучитрну, јер је ту био учитељ, а потом свештеник (АС, бр. 782, Марко Аврамовић – Илији Гарашанину, Пожега 24. 1851). Преко својих извештаја је био у вези са српском владом. Имао је значајну улогу у покрету српских поткопаоничких села против арбанашко-турских зулума који су избили у мају 1840. године.

Уставобранитељска влада је имала два значајна пројекта. Први се тицао српске заграничне акције у Османском царству[34] а други обнове српске цркве у Старој Србији. Други пројекат је предложио Јован Мариновић, незванични српски агента у Паризу, а односио се на увођење грађанских реформи у Турској, којима би се поправио веома тежак положај хришћана у Османској царевини (АКМ, збирка Стојана Зафировића XXXVI, к1-5-1851, Марко Аврамовић Цемовић – Друштву српске словесности, Пожега 24. август 1851).

Црква је била један од темеља српског националног бића. Отуда је било неопходно да се српској цркви поклони значајнија пажња јер је у доброј мери од ње зависио опстанак

[34] Ту је било више предлога. Константин Николајевић је предлагао преуређење Турске у дуалну монархију, где би се Османско царство састојало из две монархије: Азијске Турске и уједињених српских земаља.

Срба на простору Старе Србије. Српска црква је била саставни део свести српског народа и представљала је основ укупног живота Срба на Косову и Метохији. У време доласка Турака на овај простор постојало је 266 цркава и 19 манастира (Перуничић 1989:5). То доказује да није реч ни о каквом миту када се о овом простору говори као о светој српској земљи.

Прва и Друга сеоба Срба које и нису биле неопходне, ратна разарања почињена од стране Турске власти, као и забрана рада Пећкој патријаршији, те албанско-турски зулуми чињени из дана у дан, као и проблеми с грчким митрополитима, довели су српску цркву у веома тежак положај. Готово сви манастири су били опљачкани, српске цркве до темеља порушене, а монаси и свештеници из дана у дан прогањани, без икакве заштите турских власти. Свештенство, нарочито нижег ранга, је било недовољно образовања и није се много разликовало од обичних сељака. Недостатак монашког подмлатка претио је гашењу великих српских задужбина на Косову и Метохији (Костић 1928, 56–60).

У хришћански религиозни живот османска власт се није мешала званично, али је њиховом светом књигом *Кураном* положај хришћана био јасно одређен, као и њихова потчињеност. Прецизно је предвиђено како хришћани, посебно православни могу обављати богослужење, прослављати славе и друге верске празнике, посећивати и одржавати храмове и регулисати живот свештеника. Турске власти су имале право да бирају патријарха, архиепископа и митрополита, као и да издају дозволе за подизање црквених храмова, обнављање порушених и рестаурирање запуштених манастира и цркава (Стојанчевић 1991, 13–15).

Званично Порта је у име великих сила гарантовала хришћанима конфесионалну слободу, заштиту од насилне исламизације, као и пружање потпуне државне заштите. У пракси је било другачије. Основни циљ турске власти било је напредовање Османског царства, а то је било у супротности с постојањем хришћана уопште, а камоли њиховог ширења и поштовање њихових слобода. Турска власт је ретко уважавала молбе хришћана. Није дозвољавала проширење верских објеката нити су богослужења могла бити спроведена према канонима јер су морала да се обављају без звона и јавних литија (Васиљевић 1938:27–29). После 1829. године, у државној управи Турске почео је да слаби прозелитизам и верски фанатизам. Иако је за јавност то представљано као почетак либерализације турске државне управе, у суштини радило се о изразитом верском

фанатизму највећег броја муслимана и и њихове врховне верске пирамиде у Османском царству – улему.

Пећка патријаршија је, као епархија, била је припојена Призренској и Скендеријској, а касније (1808) Рашкој епархији. Од укидања Пећке патријаршије, до преузимања Рашко-призренске митрополије од стране Срба у Призрену било је десет митрополита, од којих су само двојица (Јанићије и Хаџи Захарије) били Срби, док су сви остали били Грци (Костић 1928:58). Од 1830. године, када је умро српски митрополит Хаџи Захарије, до 1896. године, измењало се пет грчких владика на архијерејској столици у Призрену, почев од Ананија (1830–1836), Германа (1837–1840), Игњатија (1840–1848), до Партенија (1849–1854) и Мелентија (1854–1895). Грчки рашко-призренски митрополити углавном су долазили на највишу црквену позицију митрополита куповином положаја. При томе, нису познавали ни српски језик, а били су непријатељски расположени према словенској литургији, језику и писму и оставили су лош утисак на верни српски народ.

Грчки митрополити су били антисловенски орјентисани и та осећања су на различите начине испољавали. Као потврду тога наводимо да је крајем 18. века рашко-призренски митрополит Софроније тражио је да се у цркви у Призрену богослужење врши на грчком језику. Одлука митрополита Софронија да се у српским црквама и манастирима богослужење врши на грчком језику наишла је на оштро супротстављање српске општине у Призрену, која то није дозволила на територији своје црквене општине (Костић 1928:60). У епархији Рашко-призренској постављени грчки митрополити су захтевали да им се приликом сваког доласка у Призрен поклони по 50 гроша од нурије, док су по свештенику појединачно узимали нову „синђелију“, а од верујућег народа мирију, као и посебну таксу за одар и димницу коју је митрополит Ананије повећао, чак на 60 пара. „Овај владика упамћен је и по томе што је покушао да, приликом свог одласка из Призрена (1836), однесе српску митрополитску круну, митру ранијих српских митрополита Јоаникија и Захарија која се чувала у Дечанима. Круна му је силом одузета и враћена у Дечане“ (Недељковић 2011, 343). Пишући о односу грчких митрополита према Србима на Косову и Метохији под Турском владавином, неки савременици су наводили да њихов однос „одише отвореним непријатељством према Србима и према словенству уопште“ (АС, МБ, 1857, No 8, Никола Мусулин – Београдском митрополиту Петру, Призрен 14. децембар 1856).

Доказ тога непријатељског односа може послужити пример митрополита рашко-призренског Партенија који је средином 1849. године наредио да се разбије надгробна плоча ранијег српског митрополита Јоаникија, а словенску литургију у Приштини назвао је „варварским појањем“. Касније је разбијену надгробну плочу митрополита Јоаникија обновио српски добротвор Сима Андрејевић Игуманов (Радосављевић 2013:16–17). Још бољи пример негативног односа грчких митрополита према Србима био је догађај који се десио августа 1845. године у Призрену. Желећи да у овом граду, који је важио за један од најјачих економских центара у Старој Србији, успоставе трговачке везе, у Призрен су стигла два српска трговца из Врања: Миша Николић и његов рођак Никола. Када су дошли у Призрен, тамошњи трговци су их замолили да оду код владике и да га замоле да смањи кирију. Када је владика Игњатије чуо молбу српских трговаца, отишао је код призренског сераскер-паше, и ове трговце оптужио назвавши их српским и руским шпијунима послатим да дижу народ на буну. После овакве оптужбе Турци су посекли Мишу и Николу, а шест највиђенијих српских трговаца из Призрена ухапсили и послали у прогонство“ (АС, МИД-И), 1845, Ф I, P No 223, No 1283, Алексинац 13. август 1845).

„После завршетка борбе с Турцима и стварања Кнежевине Србије српски народ на Косову и Метохији нашао се у веома тешком положају. У тим немирним временима многе српске цркве су порушене, а свештеници које су турске власти и муслиманско становништво доживљавали као српске устанике похапшени или побијени. Положај српске цркве на Косову нарочито је био угрожен за време управе Јашар-паше Џинића. Он је немилосрдно прогањао српске свештенике, а многе цркве претворио у џамије. Забранио је богослужење у манастиру Грачаници, а затим наредио да се са ове српске богомоље скине оловни кров, тако да је манастир био потпуно запуштен“ (АС-ФЉК, бр. 1637, Липљан 2. јули 1834). Такво однос према Србима био је присутан свакодневно. „Поред манастира Грачаница, велике невоље са Арбанасима имао је и манастир Дечане. За време арбанашког устанка 1844/45. године Арбанаси су напали и опљачкали Дечане и Пећку патријаршију, а неколико калуђера убили. Маја 1847. године братство манастира поново се нашло на удару Арбанаса, који су убили два калуђера и однели манастирске ствари у вредности од 10 000 гроша“ (Недељковић 2012:39.).

„Препуштена на милост и немилост фанатизованим Арбанасима и турским властима, српска црква је за помоћ могла да се обрати једино Кнежевини Србији. Слање

помоћи српској сркви на Косову и Метохији почело је за време прве владе кнеза Милоша Обреновића и састојала се од: слања новца, црквених књига и давања дозвола за прикупљање милостиње по Србији. Српски кнез Милош је, кад год су то околности дозвољавале, помагао српске цркве и манастире на Косову и Метохији. Његовом заслугом 1836. године био је обновљен манастирски конак у Високим Дечанима, а манастирском братству послата значајна материјална помоћ“ (АС ДС, 1854, бр. 80, в No 228, кнез Александар Карађорђевић – Совјету, Београд 14. март 1854). „Захваљујући интервенцији кнеза Милоша, призренски феудалац Махмуд-паша Ротул је под своју заштиту ставио манастир Дечане и извесно време га штитио од напада арбанашких банди. За разлику од Махмуд-паше Ротула, кнез Милош није никада успео да успостави боље односе с приштинским феудалцем Јашар-пашом. Разлог за то налазио се у великом прогону српског становништва и Српске православне цркве на Косову и Метохији који је систематски вршио Јашар-паша“ (Стојанчевић 1990-15-18). „Пружање помоћи српској цркви на Косову и Метохији наставило се и за време уставобранитељске владе. Да би помогла оправку оштећеног крова манастира Пећке патријаршије, српска влада је јуна 1847. године послала новчану помоћ у износу од 100 цесарских дуката“ (АС, ДС, 1847, бр 251, в No 893, кнез Александар Карађорђевић – Совјету, Крагујевац 19. јуни). У исто време, српска влада је упутила братству манастира Високи Дечани да набави нови кивот 5000 чаршијских гроша (АС, МБ, 1847, бр. 515, Попечитељство просвете и црквених дела – Београдској Митрополији, ENo 576, Београд 1. август 1847; АС, МИД-В, 1847,Ф IV, р 135, в No 228, Крагујевац 19. јуни 1847).

Великим залагању Илије Гарашанина средином 1852. Године, манастир Пећка патријаршија је добио новчану помоћ од 200 цесарских дуката, за конкретну намену реконструкције манастирске зграде која је претрпела знатна оштећења у земљотресу (АС, МБ, 1852, бр. 455, в No 1030, Совјет – кнезу Александру Карађорђевићу, Београд 24). Две године касније, решењем Совјета братству манастира, ова српска светиња добила је нову новчану помоћ од 100 дуката у злату (АС, МБ, 1854, бр 231, П No 225, Лазар Арсенијевић – београдском митрополиту, Београд 20). У исто време, решењем Совјета, монасима манастира Високи Дечани и Пећке патријаршије одобрено је да сакупљају помоћ по Србији, што је за ове манастире било од веома значајно.

После добијања одобрења од Државног савета Кнежевине Србије, јеромонах Јосиф из манастира Дечана отишао је у Ваљевску нахију и тамо сакупио петнаест кеса новаца. Истовремено, јеромонах Антим је сакупио 16 000 гроша за потребе Пећке патријаршије. Неку годину касније, јеромонах Антим је поново кренуо на пут да сакупља помоћ по Србији и у другом покушају је за манастир Дечане сакупио 340 цесарских дуката. У току 1854. године, одлуком Државног савета Кнежевине Србије братство манастира Дечана је два пута добило новчану помоћ у укупном износу од 300 дуката цесарских (АС, МБ, 1847, бр. 515, Попечитељство просвете и црквених дела – Београдској Митрополији, ENo 576, Београд 1. август 1847). Осим ових манастира, новчану помоћ од српске владе добијали су и остали манастири и цркве на Косову и Метохији, међу којима издвајамо манастир Грачаницу који је 1850. године добио 2500 гроша (АС, ДС, 1850, р 21, в No 850, кнез Александар Карађорђевић – Совјету, Београд 8. априла, док је 1851. године). Новчана помоћ одобрена је и манастиру Св. Марка од 2000 гроша (АС, МБ, 1851, Е No 386, Митрополија Београдска – братству манастира Св. Марка код Призрена, Београд 21. јула 1851) и манастиру Св. Тројице код Призрена од 30 цесарских дуката (АС, ДС, 1851, р 60, в No 311, кнез Александар Карађорђевић – Совјету, Београд 3. април). Давање новчане и материјалне помоћи се наставило и 1852. године када су решењем српске владе помоћ у износу од 50 талира добили манастир Грачаница и српска црква у Вучитрну (АС, МПс-П, 1861, ф IV, р.835, в No 1190, кнез Александар Карађорђевић – Попечитељству просвете и црквених дела, Београд 29. новембар 1852). Приликом сваке додељене новчане помоћи овим српским богомољама послат је и известан број црквених књига, као и два пара свештеничких одежди (АС, МИД-И, 1853, ф I, р 48, П No 1691, Попечитељство просвете и црквених дела – Попечитељству иностраних дела, Београд 12. јануар 1853).

Био је то тежак период кроз који је пролазио српски народ на Косову и Метохији. У том пероиду руски цар Николе I је имао намеру да реши Источно питање у корист Русије. У остваривању те намере дошло је до отвореног сукоба Руског царства с Турском и западноевропским, пре свега, Француском, Енглеском, Аустријом, Пруском и Сардинијом које нису желеле да допусте Русији да оствари своје политичке и војне интересе у Источном Средоземљу, Мореузима и Средњој Азији. Због тога су западне силе, у првом реду, Француска и Енглеска ангажовале своје поморске и копнене снаге у пружању помоћи Турској. Снажан ударац руској спољној политици задао је Париски мировни

конгрес одржан 30. марта 1856. године. Русија је и формално изгубила улогу коју је имала до тада у Источном питању, а силе победнице добиле су право да регулишу сва питања која су се односила на Турску (Јакшић, Вучковић, 1963: 13)

„Завршетак Кримског рата и свечано проглашење Хатихумајуна нису ни у чему поправили положај српског становништва на Косову и Метохији. Све те бројне реформе које су великодостојници Високе порте громогласно најављивали остале су попут обећања датих Гилханским хатишерифима само мртво слово на папиру. Ово је нарочито важило за немирну област Старе Србије где су царски фермани представљали само обичан комад хартије, без икаквог другог значаја“ (Микић 1988, 22). Завршетаком Кримског рата и потписивање Париског мировног уговора дошло је до привидне стабилизације политичких прилика у Османском царству, што је омогућило српској влади да настави да пружа помоћ српској цркви на Турским територијама. Већ у марту 1856. године, на иницијативу српског митрополита Петра, послата је новчана помоћ у износу од 100 дуката у злату манастиру Грачаници. Братство манастира Високи Дечани је 1856. године добило новчану помоћ у укупном износу од 700 дуката. Исте године српска влада је пружила значајну помоћ српској црквено-школској општини у Призрену, којој је за изградњу Цркве Св. Ђорђа у Призрену упућено 150 дуката, зашто највеће заслуге припадају митрополиту рашко-призренске епархије Мелентију, који је више пута писао српском митрополиту Петру, Министарству просвете и Совјету и од њих тражио новчану помоћ за довршење призренске цркве. Такође, половином 1856. године новчану помоћ добила је и православна црквено-школска општина у селу Будисавци, у изосу од 50 цесарских дуката.

Влада Кнежевине Србије је и 1857. године наставила да пружа новчану и другу помоћ српским црквама на Косову и Метохији. Почетком ове године, решењем кнеза Александра Карађорђевића, српској општини у Ђаковици за реконструкцију цркве Успења Пресвете Богородице додељена је помоћ у износу од 100 дуката. Осим новца, за потребе цркве у Ђаковици било је даровано и осам богослужбених књига. Одлуком кнеза Александра Карађорђевића у јуну месецу исте године, за поправку конака манастира Грачанице додељено је 100 цесарских дуката (Крестић, Љушић 1983, 37–40). У жељи да помогне овај манастир који је представљао црквени и културно-национални центар Срба на Косову, Министарство просвете је самоиницијативно прикупило 1200 пореских гроша и за тај новац набавило четири црквене књиге (два апостала и два јеванђеља), које су послате

манастиру. Такође, Министарство просвете је у току исте године упутило новчану помоћ и манастир Св. Тројице Русеничке у Призренској нахији у износу од 100 дуката. Новац је предат духовнику овог манастира оцу Јеротију, који је у то време боравио у Београду. На иницијативу српског митрополита Петра, Министарство просвете је у октобра 1857. године помогло у новцу и црквеним књигама и манастир Св. мученице Марине, који се налазио код Елбасана у Албанији. Старешини овог манастира оцу Харалампију, који се тада налазио у Београду, где је просио милостињу за свој манастир, дата је новчана помоћ од 20 цесарских дуката и 13 црквених књига. У циљу додатне помоћи братству манастира Високи Дечани, Министарство просвете је одобрило архимандриту Серафиму и јеромонаху Кирилу да за потребе манастира Дечани сакупљају милостињу по Србији. Том приликом, Дечански монаси су сакупили 400 дуката у злату, које је потом братство манастира искористило за реконструкцију манастирске зграде.

Спознавши да српске цркве и манастири на Турској окупираној територији имају мало црквених књига, Министарство просвете је почетком августа 1857. године предложило српској влади да из буџета Кнежевине Србије одобри посебну суму у износу од 2566 форинти и 40 круна у сребру. Овај новац био је предвиђен за штампање црквених књига, и то тако да се од сваке црквене књиге штампа по 100 примерака, чиме би се, по мишљењу Министарства, за више година решио овај проблем. (АС, ДС, 1857, р 523, No 872, Совјет – кнезу Александру Карађорђевићу, Београд 1. август, 1957). Током 1858. године новчану помоћ добили су српска православна општина у Призрену и братство манастира Пећка патријаршија којима је додељено 300 цесарских дуката, односно 100 цесарских дуката.

Неколико година након завршетка Париског конгреса дошло је до великих политичких промена у Кнежевини Србији, где је опозиција узела маха у свим порама српског друштва. „Незадовољан одлукама уставобранитеља, народ је изгубио поверење у српску владу, а нарочито у кнеза Александра Карађорђевића. Када се Народна скупштина састала о Св. Андрији (због тога прозвана Светоандрејска), свима је било јасно да се уставобранитељски режим неће одржати. На седници одржаној 11. децембра 1858. године Народна скупштина је донела одлуку о збацивању кнеза Александра Карађорђевића и на подстрек обреновићеваца прогласила за кнеза Милоша Обреновића“ (Раденић 1964, 157). Иако је Влада уставобранитеља заговарала помирљивију политику

према Турској, она је значајан пажњу посветила заграничном раду у српским земљама под Турском владавином. Она је пружила значајну подршку и помоћ српском народу и његовој цркви на Косову и Метохији. То је било од великог значаја за њихов опстанак на заветној српској земљи.

Колико су Арнаути били обесни спрам Срба на Косову и Метохији и нису презали ни од чега говоре бројни извештаји српског конзулата. У једном од тих извештаја стајало је да у селу „Лопашници среза Гиљанског има чета Арнаута која по селима краде стоку од Срба Косоваца, да данас у Лопашници преко 120 говеди крадени чувају заробљени четири чобанина Србина. Свако крадено говече има особену белегу на нози, ако би је сопственик хтео откупити. Сам лопов после крађе намеће се сопственику са уценом да му пронађе неставше марвинче“ (Перуничић 1985:36).

Овај експлицитни извештај нам непосредно потврђује да нема разлике између бандита некад и бандита данас. Они имају апсолутно исту методологију крађа и отимања грађанског добра уопште. Наравно, то је на Косову и Метохији некад, као данас, нарочито изражено према Србима.

Први српски конзул у Приштини Лука Маринковић констатује већ од свог доласка драстично различито стање у којем су се нашли Срби у градовима и селима. Коментаришући писмо попа Срећка, примећује да Срби у Митровици, па и у Вучитрну изјављују да уживају слободу какаве нема нигде на Косову и Метохији, чак ни у Приштини. Међутим, та слобода није била једнака у целом срезу: „Истина, рекоше ми да имају слободу у вароши а сељак је нема на селу, јер га Арнаутин уби и растури и отворено тера Србе са својих огњишта. Огњиште оставише, а гања га други Арнаутин у свом завичају и убија као животињу. У Приштини је свет плашљив, али је сељак слободнији и не продаје се“ (Перуничић 1985: 37).

Неколико значајних чињеница видљиво је из овог извештаја. Прво, свештена лица су били у кореспонденцији с виђенијим Србима и учитељима. Они су том кореспонденцијом одржавали својеврсну медијску мрежу у смислу дневних или недељних извештаја. Њихови записи су представљали конкретна сведочанства о страдањима Срба. То, опет, доказује и посредно ангажовање цркве у целокупном том метежу. Ангажовање

се, пре свега, огледало у задржавању Срба на њиховим огњиштима и пружању какве-такве помоћи.

Друго, одржавање Срба по градовима, без обзира на страх било је могуће јер је у градовима турска власт морала бити ангажована на чувању мира, страхујући да би српски народ могао нестати услед хајдучије Арнаута. Било је у градовима екстремних појединачних испада, као што је убиство првог српског конзула Луке Маринковића у Приштини, или покушај атентата на митрополита Дионисија у Призрену, али већег организованог напада Арнаута на Србе није било. По извештајима конзула, сељаци у селима око Приштине били су слободнији јер је тамо било више манастира и цркава у околини, а и непосредна турска власт је била ближа, па самим ти и ефикаснија. На крају, Приштина је ипак била средиште Косова и Метохије, па је турска власт била дужна да у том срезу заштити Србе, али порта није гледала благонаклоно на косовске Србе. У митровачком крају је било горе јер је то руралнији крај, удаљен од корумпиране турске власти у Косовској Митровици. Ова разуђена брдско-планинска села није било лако бранити нити контролисати, али их је било лако напасти и нестати с места злочина. Велике тешкоће су биле и у Пећком срезу. Те тешкоће су углавном настале доласком из Сјенице Сали-паше, који је био велики србомрзац. У Пећи су виђене домаћине доводили пљачком до просјачког штапа (Перуничић 1985:40).

Из извештаја Луке Маринковића очито је да је конвојима избеглица из Метохије пут био неизвестан јер су их Арнаути често пресретали, пљачкали и убијали, али су их пресретале и турске власти које нису дозвољавале да се Срби исељавају. Ни у том случају Срби ништа боље нису пролазили. Из једног извештаја конзула сазнајемо да половина једног конвоја, „уваћена у бекству лежи у затвору у Митровици, а двојица су у путу злостављана и убијена. Овце, козе и остала стока, коју су терали одузето им је. И саме жене и деца у затвору су. Друга половина прешла је у Србију“ (Перуничић 1985:39).

Нешто даље, у извештају налазимо: „Они Срби који су се задржавали на путу према Србији у Митровици, били су приморани на то пошто им је све одузето и живели су на ивици егзистенције. Неки који су били виђенији домаћини, а избегли са кућнога прага, где су од давнина живели, јер су на њихов посед дошли Арнаути и запретили им, ако се домаћи врате биће убијени. У таквој се ситуацији нашао и чувени домаћин из Пећи Ђорђе

Радуновић, али он не само да није наишао на разумевање мутесарифа приштинског, већ га је овај и изкамџијао због тога што одбија да се врати. Његова породица се вратила. Из извештаја не сазнајемо шта је даље било са њом, али је српски конзул у Приштини забринут за оне остале Србе који су остали да прошњом преживљавају у Митровици: ’многи Срби из пећске нахије просе по Митровици и не могу се од прошње изранити’. Шта ће ова сиротиња зимус чинити и како се изранити постало је брижно питање овдашњи Срба“ (Перуничић 1985:43).

Поред ових проблема који су узроковали да велики број Срба пређе у ислам, па се стога појавио велики број конвертита на овом простору, Србима на Косову и Метохији се као претња јавио и протестантизам. Турске власти нису дирале протестанте јер им је одговарало да на сваки начин што више разбију православне Србе. Тако су се, поред римокатолика, тзв. латина, сада појавили и протестанти. Они су се прво појавили у приштинској средини делећи бесплатне *Библију* и псалме. Волећи књигу, а не разликујући протестантизам од православља, неки су Срби услед лаковерности и неукости, а и знатно ослабљене Српске православне цркве на Косову и Метохији, прихватили протестантску цркву (Перуничић 1985:40–41). Но, пошто је црква одреаговала, оне најтврдокорније чак и искључила из Српске православне цркве, већина се Срба вратила у своју пређашњу веру. Тако је данас број присталица протестантизма на Косову и Метохији на нивоу статистичке грешке.

Српски конзул Лука Маринковић извештава министра ђенерала Саву Грујића о корумпираности ага и турских власти: „У Гиљану живе двојица ага, најгори зликовци у гиљанском срезу, и под њиовом су командом ови бегунци, који су из затвора побегли. Кајмакам и полиција не могу ништа дејствовати на одржање реда и поредка док год овако стање постоји. Мутесариф је ову двојицу гиљанских ага затворио и спровео суду у Скопље. Уместо да их у заточење пошаљу, путем мита вратили су се у Гиљан“ [(43) АС - МИД ПО - I/9 – 1890 Краљев српски консулат, Nº 90. 18. јуна 1890]. На крају извештаја Маринковић закључује: „Кад овако осим хришћана и царске власти признају безредице на Косову и да се исте догађају једино што нема стеге озго, онда није тешко извести исти закључак, који одавна Срби Косовци проносе, да *вилајетска власт по упутству из*

Цариграда кроз прсте гледа сваки неред који у овим крајевима чине Арнаути српском животу, којег систематично истребљују расељавањем“ (подвукао Л. М.).

Други српски конзул у Приштини, Бранислав Нушић поднео је Министарству иностраних дела неколико значајних извештаја. Његови извештаји нису нимало оптимистични, штавише, они делују поражавајуће, јер приказују потпуно расуло у којем су извесни само пропадање човека као бића и истребљење Срба као народа на овим просторима. Нушић извештава с дозом опреза, али и наговештава извесност свог извештавања јер су саме „неприлике“ очигледне: „Господине министре, ја се, додуше, не смем тако нагло да упуштам у познавање овдашњих прилика, те да би вам могао одмах послати опширан и пун садржине извештај. Али су те прилике или боље рећи неприлике тако драстичне (да не треба времена па да се човек упозна са њима), да не треба пропитивања па да човек разабере о њима, већ оне се готово очима виде и на сваком кораку срећу. Отуд долази могућност да вам већ данас поднесем овај извештај“ (Перуничић 1985:45).

Чини се мало неочекиваним, али у свом извештају Нушић се бави и карактерологијом и моралом, пре свега, српског становништва:

> „Ја бих се могао похвалити, да сам наишао на љубазност овдашњег становништва, али и да сам убрзо увидио да је то љубазност од које се ваља обазриво, чувати. *Становништво је искварено* (подвукао С. Д.), било услед нужде која га на то приморава, или услед прилика у којима се свакојако нису могли однеговати карактери, тек тешко је наћи човека према коме се може са сигурношћу поверити. Шпијунажа међу самим Србима развијена је до подлости и мало би изненађење овде било кад би брат брата а отац сина отерао у Канин-кулу. Сама српска општина, коју сачињава прота, најугледнији грађани, поткопава и оно земљишта, које је дозвољавало мало слободније кретање. Појмићете рад те општине, кад вам напоменем, да ми је сам Сали-ефендија терџуман у мутесарифату, узвикнуо једном: ’Па шта оћете, зар да вам ми чинимо, кад ено (ваша општина скрстила руке, па онда немојте се ни чудити што Бугаре не дирамо те отварају школе где год стигну. Камила се неби могла натоварити

да неће да клекне!' Ја верујем, овим речима Сали-ефендијиним, јер сам покушавао да натерам општинаре да сами расправе са мутесарифом питање о школи, па они су се снебивали, смагали раменима и давали ми, сваки појединце, такве одговоре, какви их, све укупно карактеришу. Нико није смео да прими на се иницијативу у меџлису општинском, бојећи се да ће га други потказати власти да је он побунио општину" (Перуничић 1985:45).

Нушић констатује сервилност, неискреност и исквареност српског народа. Он је свестан да је та исквареност последица друштвеног контекста у којем Срби, на Косову и Метохији, практично, живе вековима. Ради пуког егзистенцијалног опстанка жртвовали су лојалност, етичност и осећај за национално прегалаштво. Тај страх држао је на опрезу Србе на Косову и Метохији до последњих егзодуса који су се десили у 21. веку.

Било је међу Србима оних који нису могли издржати тај притисак. Наравно, нису сви постали конвертити, али су служили турској власти на други начин. Нушић наводи случај Михајла Ђорђевића: „Ради још боље илустрације, како се стоји са моралом овде, доста је кад вам кажем да у Приштини живи неки Михајло Ђорђевић, који је свршио призренску Богословију и који је одмах понудио своје услуге мутесарифу, те сад прима 8 белих меџидија месечно, да потказује Србе а нарочито српске учитеље" (Перуничић 1985:46).

Због оваквих појединаца који нису били лојални ни сопственом народу, ни сопственој вери страдали су они часни и поштени: „Прексиноћ је овдашњи Србин Петар Стојимировић, млад али отресит човек, који је чак изабран за судију, збачен са тога звања и ухапшен. Сад му се граде све врсте кривице, неби ли га отерали у Деар-белир. То је опет на доставу Срба" (Перуничић 1985:46).

Оваквим извештавањем где Нушић креће *in medis res*, од средишта самог проблема, мада мислимо да то није и његова суштина, Нушић заправо хоће да прекине с давањем идиличне слике с терена, која ништа друго није до опсена власти у Београду.[35] Он не само

[35] Сматрамо да ово није суштина проблема. Овакво стање на терену је последица вековног домишљања како опстати у вековној окупацији у којој је слобода дозирана. Исквареност која је сигурно постојала била је ништа друго до често једини начин заштите. Та исквареност је, пре свега, била садржана у неповерењу, опрезности, па неретко и неискрености. Зашто? Из простог разлога што је српско становништво вековима живело управо у таквим друштвеним околностима, где су ове врлине представљале само претњу егзистенцијалном опстанку. Српски народ је имао вишеструку опасност – окупациону, од стране Турака,

да то доста храбро износи у свом извештају министру већ децидирано истиче да се с таквом праксом мора престати: „Оно расположење и чини ми се чак ’одушевлење’ о коме сте, господине министре, у ранијим актима овога Консулата били извештавани, мени се чини да је само ружичаста оскорушина кора, која може само каквог младог и бујног ентузијасту да занесе а никако оног који је дужан да вас у својим извештајима упознаје са правим стањем у овим крајевима. Ја тако појмим своју дужност и отуд овај мој извештај неће у многоме бити сличан ранијим извештајима овога Консулата“ (Перуничић 1985:46).

Нушић извештава и с каквим су предубеђењем мештани дочекали српски конзулат. Они су сматрали да је конзулат дужан да јавно штити све њихове интересе, и то по сваку цену. Нушић се прибојава да ће, кад српско становништво види да није могуће да се конзулат бави само појединцима и њиховим оправданим и неоправданим потребама, већ и једним ширим политичким, културним и просветним задатком, то довести до разочарења становништва „после кога, се углед српске заставе, која се виј над Консулатом, никојим начином неће моћи да подигне“ (Перуничић 1985:46).

Ситуацију у којој се налази као конзул Нушић овако представља: „Свакодневно ми долазе људи са жалбама захтевајући да пишем мутесарифу и спасем их од ове или оне беде. Најпосле, јуче ми је долазио један, кога ће затворити и тражио ми азил. Одбијање ових жалаба, одбијање заштите, доводи ме у неприлику, а да би ову избегао, ја долазим у положај да околишавам истину, и одбијам молитеље или жалитеље лажним саветима после којих настаје оно разочарање“ (Перуничић 1985:46).

Када изанализира етичко стање појединих представника српског народа, и апсолвира проблеме које има конзулат, враћа се на сурову реалност у којој се налази српски народ на Косову и Метохији:

> „Но, ипак овај мој извештај биће у толико сличан свима ранијим, у колико вам будем у њему говорио о невољама наше браће. Ти извештаји морају бити једнаки, јер су и невоље једнаке, јер се и оне само повтовравају и нижу једне и исте. Ја верујем, да би низање и набрајање невоља кроз све извештаје, могло постати и монотоно, јер са променом имена, догађаји се понављају једни и исти; али кад би ви, господине министре, слушали те јаде

верску од стране ислама и римокатолика и на крају, можда и најопаснију од комшија Арнаута, међу којима је било и Срба конвертита. У таквом непријатељском окружењу је било готово немогуће развијати врлине мада оне нису изостале код већине српског народа.

из уста онога коме је мајка убијена; онога коме је огњиште разорено и коме је невино чедо обесчашћено, онда би вам при свакој његовој речи капала суза и свака би та суза била израз новога бола, а сваки би тај бол био за вашу душу нов и нов догађај и ви би га као таквог, као нов дакле исписали“ (Перуничић 1985:45–46).

Без обзира на то што се Нушић емотивно односи према овим извештајима, који су према догађају и патњи коју су претрпели оштећени готово идентични, сматрамо да су они од велике важности, нарочито посматрано из угла наше актуелности. Прво, неспорна је њихова историјска вредност, и то од високог националног значаја. Без обзира на истоветност догађаја, различита имена, различите територије на Косову и Метохији и страдања, све то доказује да су Срби постојали и страдали на овим просторима. Показују и правац миграционих кретања Срба са ових простора и на крају, а ништа мање важно, ови извештаји су битни са аспекта ономастике. Зато их је неопходно подробно изучити, као и све изворе у архивима, како бисмо стекли што потпунији увид у страдање Срба на Косову и Метохији.

У извештају од 18. фебруара 1890. Нушић извештава да поред тога што власти позивају на испитивање учитеље како би их застрашили и одвојили од Србије, с времена на време, позивају и виђене грађане Приштине српске националности и задржавају их на испитивању и по неколико дана у Скопљу, где их спроводе како какве криминалце (Перуничић 1985:57) иако немају никакву кривицу. Све то чине с двоструким циљем да уплаше виђене грађане, и пошаљу јасну поруку осталим Србима да нико није изузет од кажњавања. Срби су били у вечитом у страху и њима су манипулисали и владали екстремни Арнаути.

У извештају од 8. марта 1890. Нушић показује на непосредном примеру да је могућ приступ Арнаутима:

„Ту скоро наишао је у Консулат један Арнаутин из фиса ’Гаш’, који насељава предео око Дреновца, у средишту трокута Пећ, Призрен, Приштина. Ја сам га врло лепо дочекао и разбирао о приликама у његовом крају. При поласку, са свим случајно, рекох му да однесе поздрав ’Плећнији’ т.ј. старешинама фиса. Такав поздрав код правога Арнаутина није обична ствар и свакодневни обичај, већ нека света испорука. И он је чак из другога села потегао у

Дреновац где ’Плећнија’ станује и испоручио поздрав Исмаил-бегу, старешини фиса и најстаријем, по годинама, у племену. Исмаил-бег, пак, примање поздрава од ’Српског консула’ узео је као нешто врло значајно. Он је узјахао коња и дошао да се позна. Исмаил-бег, старешина племена ’Гаш’ је велики, коштуњав старац, врло поносит и достојанствен. Његово је понашање лепо, речи су му одмерене. Човек врло бистар и промишљен. Ја сам га дочекао са пуно љубави, тако да сам одмах опазио на њему задовољство, што се са мном упознао. По његовој жељи показао сам му српску заставу; слику нашега краља, причао сам му све и сва о њему; причао сам му о српским судовима, како се у нас дели правда и многе ствари, које је хтео да зна. Он ми је пак причао, како ’његов фис’ (увек га у говору зове својим), много воли Црногорца, што је јунак као и он, вели: ’Та су два народа (Арнаут и Црногорац) богом одређени да држе Царевину: један ју је пустио (Црногорац), ако је и други пусти, неће канда ништа бити од Царевине.’ После осталог разговора, позвао ме је да му дођем у госте, у Арнаутлук ја сам се обећао, ако останем овде. Он се врло лепо опростио са мном и обећао се да ће ми још који пут доћи и ако он ретко излази из Дреновца. Ја сам га молио да ми дође. У опште има услова да се веже лепо пријатељство са Исмаил-бегом, а ја би са одушевљењем бацио себе у ту опасност да му идем у госте, што би било од велике користи. Овим би путем ваљало поћи и код фиса ’Фанди’, ’Шаља’ и ’Кабаш’ који насељавају поједине крајеве Косова, Породимља, Гору, Опоље, Љум и Сирипиће“ (Перуничић 1985:62–63).

Из овог наоко случајног поздрава, који је према нашем мишљењу ипак добро смишљен, постојала је нека намера, а сам Нушић каже да „такав поздрав код правога Арнаутина није обична ствар и свакодневни обичај, већ нека света испорука“ (Перуничић 1985:62–63). Дакле, Нушић је био упућен у значење поздрава, па је према томе и сам поздрав био смишљен, само што је Нушић, вероватно из скромности, био диломатски уздржан. Он је пробао да успостави контакт и то му је пошло за руком. Сам је министру то предочио као свој „мали успех“ (Перуничић 1985:62). Нушић је веровао да што чешће треба контактирати са Арнаутима. Сматрао је да им треба отворити врата конзулата како би се међусобно упознали. Чак је био спреман да и сам иде међу Арнауте, а помало делује

понесено и неоромантичарски кад каже да би сам са одушевљењем, упркос опасности, које је био свестан, пошао да учврсти пријатељство са Исмал-агом.

Поступак Исмаил-аге може бити пријатељски, али то може бити и само привидна пријатељска посета. Може се тумачити као поступак који је Исмаил-ага начинио само да би боље упознао своје непријатеље, што из своје понесености успехом, што због неискварености, Бранисалав Нушић није могао да види. Само да је сагледао поступак Исмал-аге из перспективе извештаја које је саопштавао, који су увек били исти, само су се мењала имена, сматрамо да би му било јасно да се међу непријатељима не тражи добар човек јер и добар човек сме бити непријатељ.

Наравно, Нушићев предлог о отвореном дијалогу, којем и данас тежи наша Влада треба усојити и треба га неговати и развијати, али увек треба имати на уму да су за дијалог потребне две стране и да се о сопственој својини (државној територији) никада не води дијалог јер је она већ одређена. Уколико је јачи отео својину, тј. територију, може се само преговарати о темпу враћања те својине и повлачењу с насилно заузетих или отетих територија.

О непрекидном прогону из свих крајева Косова и Метохије говоре и ове изјаве дате у Начелштву Топличког округа 11. маја 1890. године, а у овом делу дисертације их доносимо у целини као непосредан доказ:

> „Ми смо као земљоделци живили у нашим селима као староседијоци од памтивека; обделавали смо нашу земљу и гајили сточарство, па тако смо и ове године засејали жито по њивама нашим као увек, окопавши кукурузе и уредили поврће; но нас у овоме нашем мирном живовању узнемирише Арнаути, разним кинењем и мучењем, а из којег узрока нас почеше од неког времена гонити незнамо, али ми смо силом и зулумом њиховим натерани били да нашу дедовину оставимо за свагда, и у Србији уточишта потражимо, а то је било овако: ’28. априла т. г. дошли су у наше куће Арнаути из села Укче и то: Зејиул. Ибрахимов, Абаз Муслић, Садик Камберов, Бећир Кајтазов и Даут Арифов, а из Согрла Амет Алитовић. Када ступише у кућу, наложише одмах ватре по кућама, помешташе своје ствари и уведоше своје фамилије, па нас онда почеше гонити напоље из наших кућа, велећи ‚Хајте у Србију – овде за вас нема више опстанка’. Ми се нисмо хтели одмах селити, те су нам тако

чељад наша и арнаутска помешана заједно живила у кућама нашим читаву недељу дана. Но кад нас после тога почеше Арнаути туђи и мучити, претећи да ће нас све редом побити, упирући у груди пуне пушке, а над децом чинећи разна свирепства, шта смо знали радити друго, но да избегнемо извесну смрт, даље мучење и зверско насиље, него да се селимо у Србију, на које смо се и решили, те се тако 3. маја текуће гододине кренемо нас 7 фамилија са 73 душе, 37 коња, 419 грла ситне стоке и 75 грла говеди, а сем тога пртљаг наш и покућанство натоварено на коњима. Када се решисмо да идемо, напред поменути Арнаути понудише се да нас прате, нашта ми и пристадосмо, да би што сигурније до српске границе дошли, а са њима су били још и ови Арнаути: Фета Фејзин и Реџа његов братанац из Кострца, и Хисан из села Балетине. До близу границе путовали смо мирно, но ту нас Арнаути наведу на заседу, коју су били заузели Турци Колашинци, који су у селу Копорићу на самој граници насељени и који тога пута беху у бусијама. Пушке одједанпут запуцаше, те се тако отпочео бој; наша пратња пуцала је на Турке Копорићане и аскер који са њиме помешан беше, а они опет на њих, но то је било тако удешено, да један другог не гађају у месо, него само су привидно пушкарали да тиме нас обмане и да нас побију и опљачкају, а то се и тиме тврди, што ни са једне стране код њих нико није ни погинуо нити је који рањен. Ми смо пак грозно страдали и то: погинуо је Живан Вукајловић, стар 17 година и Стеван Савић стар 45 година његова жена Стојана и њено дете од 3 месеца и Станисава жена Јована Савића, а рањен је син Јоксима из Пољана, младић од 15 година. У тој нашој погибији, а усред дима од пушака, уплашени и без оружја разбежали смо се на све стране, но једва смо, се нас 16 душа спасли и прешли овамо са 10 коња и пртљагом, а оно друго, све паде у рукама Копорићана као робље и плен и бог једини знаде шта је са њима до сада учињено. Ово се све десило па 15 метара близу границе, које и српски погранични стражари посведочити могу, тим пре ’што су нас они и прихватили и под пушчаном ватром с опасношћу свога живота избавили нас и то 10 коња с пртљагом’. Турски пак аскер (низам) који је на караулама намештен да обдржава ред и мир, уместо да су нас бранили и заштитили, они

су још помагали разбојницима, да нас пљачкају, убијају и плене'. О овоме случају јавили смо одмах среском началнику у Куршумлији, чим смо ту приспели и он нас је и на саслушање узео, но незнамо – да ли је што по овој ствари даље предузимао, те да нам се отета стока, пртљаг и покућанство са робљем заједно врати, а убице и разбојници казни подвргну." (Перуничић 1985 67–69).

Ова изјава је дата у канцеларији Начелништва Топличког округа 11. маја 1890. године. Дали су је Боја Јаковљевић из Црколеза, Јован Савић из Белице и Добросав Јефтић из Согрла, Пећке нахије у Турској. Изјаву је с поменутима потписао и С. Миљковић, а оверио начелник Топличког округа П. Божовић (Перуничић 1985 67–69).

Из ове изјаве сазнајемо о невероватном безакоњу које је владало на Косову и Метохији. Видимо да су Срби били потпуно обесправљени. Свако је могао бесправно да нападне и насели њихов дом и да укућане под притиском натера да се иселе. Видимо да су нападнути познавали нападаче. Зато су и могли да дају њихова имена. Дакле, они су били познаници или, чак, комшије. Зато су их могли преварати нудећи им пратњу, а заправо их одводили у заседу како би се докопали њихове имовине.

Извештај од 14. маја 1890. године, заправо, потврђује писана изјава Раденка Вучетића из Пећи дата у Начелству топличком. Он је као бегунац изјавио:

„У петак 3. овог месеца пребегао сам из Турске у Србију преко границе на месту, Мердаре. Из Турске сам пребегао од турског зулума, који узима све веће размере, а ево шта је и како је: Од Митрова дана па на овамо, Арнаути – сељани – сваког дана нападају на нас хришћане и злостављају нас пошто нас претходно опљачкају, они су се тако осилили да им ни саме турске власти ништа не могу, јер несмеју ван вароши да шиљу своје заптије да их хватају, пошто Арнаути и самим заптијама – жандарима – прете убиством. Ради уверења наводим неколико случајева и то: 1. Антоније Раловића и братанца му из Рудника убили су муаџери – насељеници – Арнаути, због тога што је Антоније бранио снају кћер, не давши им да је потурче. Ови су Арнаути из Белице. 2. пре 5 недеља Смаил Аџијини синови и Муртез Пељић из Радавца убили су Милића Ћалића из Требовића само зато што није могао да им

исплати уцену од 1000 гроша. 3. Ђорђа Ковипића и још 3 куће његови рођака, при прелазу за Србију код карауле на Копривици, опљачкали су Бошњаци – Турци, одузев им све. Од људи је пребегло само 1 човек, 1 жена и два детета, остало је које побијено а које заробљено. Да набрајам још, било би много, но овде велим само толико, да Арнаути немилице отимају нам имање и женскиње. Ако се који успротиви сместа буде убијен. Ово би исто и са мном било, да нисам пребегао отуда и ја бих погинуо. У Пећи сам радио терзијски занат, но мада сам у вароши био ипак живот ми је био у опасности. Неки Биља Деволовић, Ћаја чаршијски, судио се са мном због једне механе коју је мој брат држао, па кад није добио код суда турског, он је пратио неког Муккора Арнаут, касапина из Пећи да мог брата Атанасија убије, но срећом ту се десили Бек Алија из Плављана и Рама Усен из Петрча и они га одбранили. Овај Биља кад и ту није успео он ми је јавно претио, ја ли да ми одузме имање, ја ли да ме убије. У Пећи имам од имања једну механу, дућан и кућу, од овог имања имам и тапије које се код мене налазе. Ја бих ово имање продао, јер немам никог у Пећи који би са овим руковао, а вратити се несмем, ако ли пак не одем, за извесно време то ће ми се сво упропастити. Молим власт да ако знаде каквог пута и начина, учини шта треба да се овим зулумима стане на пут, јер ако овако и даље устраје, сав ће народ хришћански из тих крајева напустити своје имање и бегати амо у Србију, да се уклопи од очевидне смрти“ (Перуничић 1985: 69–70).

Из ове изјаве Радена Вучетића сазнајемо да ни живот у граду Србима, како он каже *хришћанима* (подвукао С. Д.) није био сигуран уколико су Арнаути били бацили око на њихову имовину.[36] Арнаути су нападали домаћина с намером или-или – или ће дати имовину – или ће бити убијен. Било је оних, попут Вучетића, који су се повлачили како би сачували живу главу и наставили даље у Србији. Још и више било је оних с породицама који су, како би сачували голи живот свој и своје породице, остављали све за собом или продавали у бесцење.

[36] Неопходно је подвући да Раденко Вучетић истицањем свог хришћанског порекла заправо несвесно скреће пажњу да терор који су спроводили Арнаути на простору Косова и Метохије није био само разбојничке, отимачке природе, већ је то био и верски сукоб, који су подстицале турске власти. То је један од основних разлога што Срби нису могли да се изборе за своја права.

Вицеконзул у Приштини Тодор П. Станковић је Михаилу Кр. Ђорђевићу, министру иностраних дела, 8. септембра 1891. године послао извештај са свог пута у Бањску. У Бањску је с три жандарма, због сигурности, стигао преко Митровице. Међутим, кад је дошао до места Ново Село, сетио се чувене цркве Самодреже, те је напустио вучитрнски пут и кренуо пут места Самодрежа. Тамо га је чекало немало изненађење јер су нашли само на Арнауте. „На питање, има ли у овоме селу која српска кућа, одговорише Арнаути да има само 4 српске куће. Наредих једном заптији – жандарму – да позове једног домаћина од оне 4 српске куће да ми покаже место цркве Самодреже. Оде жандарм и кроз неколико минути дође са Живом Лазаревићем, Србином из истог села, коме беше кућа на крају села.“ (Перуничић 1985: 112).

Даље у извештају министру вицеконзул у Приштини даје живописну слику тог Србина:

> „Жив, човек око 50–60 година старости, у оделу подераном и састављеном све од самих крпа које се држе на по једном кончићу, приђе к мени и пошто се поздрависмо питах га овим речима: ’Јели брате где је црква Самодрежа?’ Е мој господине, нема цркве Самодреже, она је негда постојала а сада је од ње начињена воденица, но ајде да ти је покажем, одговори Жива. Идући тако путем ка цркви Самодрежи, полагано питах Живу овим речима: ’Како живите овде међу овим Арнаутима?’ – ’Само што смо живи, али оваког живота боље да није’ – одговори Жива.“ (Перничић 1985:112).

У том тешком разговору вицеконзул Станковић је дошао и до чувене цркве Самодреже. Жива му је предложио да је најбоље да га поведе до цркве да се сам увери у постојеће стање. Од цркве је остао да се држи „само још један зид у дебљини 1 1/2 а у висини само 1 метар, преко кога тече вода у водeници, која је направљена од камена исте цркве а испод саме цркве. Свуда по селу расејано је тесано камење са цркве Самодреже и нема онде арнаутске куће која није подзидана каменом скинутог са цркве Самодреже“ (Перуничић 1985:112).

Поред разрушене чувене српске цркве у којој су, по свему судећи, причешћивани војници и витезови пред бој на Косову пољу, као да се тежило да се потпуно изгуби сећање на њу и избрише сваки постојећи траг јер је „поред црквеног зида прокопала вода једну јаругу у дужини 35, а у дубини 2,1/2 метара, у којој се на 1,1/2 до 2,1/2 метара у

земљи, на десној обали исте јаруге, виде се врло много костију од одраслих људи, ни једне дечије. Кости ове показују да није сваки гроб засебан, јер се кости од више људи налазе на једноме месту. А преко тих гробова поређано је тесано камење и по свој прилици, гробови се простиру још даље преко којих су сада засејане њиве. Ја као насигурно држим да су онде закопани српски јунаци који су у Косовској борби изгинули. Од тих костију узео сам једно парче од лубање, које је полуокамењено и на које постоји један знак од удара хладним оружјем. То парче лобање част ми је послати вам на увиђај“ (Перуничић 1985:112–113).

У међувремену, док је конзул разгледао оно место не би ли нашао неки запис, било самостално, било на некој плочи, дошао је „власник“ тог парчета земље на којем је некад била Самодрежа, а сад воденица. Тај „Адем Фазлић, из села Самодреже, који ми пошто смо се поздравили, стаде причати како је ту била велика црква, коју је подигао неки цар српски и која је после *фета* (фет значи покорити, подвукао С.Д.) порушена. Упуштих се у разговор са Адемом и казујући му како је и срамота и грехота поништавати и омаловажавати *вакуфе* (вакуф значи задужбина и у опште црквена добра, подвукао С.Д); рекох му и да би требало да он (напусти воденицу и да врати воду у своје речно корито, те да не откопава и не разноси ове свете костију, а најзад му рекох: ’Ко чува и поштује туђе задужбине и бог ће чувати његове’“ (Перуничић 1985: 113).

Ове речи су сигурно дубоко дирнуле у сујеверно биће овог Адема, те се „он заклео да ће одмах напустити воденицу и да ће вратити воду у своје корито и сво оно место плотем оградити, а кад све то изврши, рекао је, да ће доћи да ми то јави“ (Перуничић 1985: 113).

Констатацијом да је „до српско-турског рата било у Самодрежи 50 српских, а сада је 70 арнаутских, а само 4 српских кућа“, конзул је даље кренуо према Вучитрну. Тамо је, према извештају, стигао у 12 сати. Суочио се с поразном сликом Вучитрна. Улице целе вароши биле су излокане и претворене у баре и врло прљаве. Чак и испред тзв. општинске куће није било ништа боље. Једино је стање било мало боље испред турске школе, коју су звали „Руждије“ (полугимназија). Она је делимично изгледала модерно и према конзуловом осећају за архитектуру изгледала је „унеколико по јевропски.“ (Перуничић 1985: 113).

Из Вучитрна је конзул кренуо према Бањској. Тамо су га сачекала два жандарма и домаћин куће Мемет Абдулагић – Диздаревић, из Бањске, с још неколико тамошњих Турака. У Бањској сада нема ниједне српске куће, а турских има 60. „Ондашњим Турцима је матерњи језик српски и српским се језиком служе“ (Перуничић 1985: 113).

Из овог извештаја можемо закључити да су Бањску насељавали муслимани, Срби конвертити – они који су примили ислам. Вероватно су једино тако могли да спасу своје имање и побољшају материјално стање. Међутим, иако су, по свему судећи, некад били хришћани, јер им је матерњи језик српски, они нису водили рачуна о својој прошлости, нити светињама из своје прошлости:

> „После малог одмора у кући Диздаревића, одосмо да обиђемо град и у њему стару цркву, посвећену Св. Стевану. Град је изнад села. Град се још добро држи и има два улаза, један са северне а други са западне стране. На северној страни до градске капије, зид је за један, метар у ширини и два у висини порушен. По свој прилици ту су Турци тражили какву оставу. Црква је доста велика. Јужни је зид уједно спојен са градским зидом. Олтарска округлина прави испупченост граду. Просторија је градска испред северне и западне стране цркве. Сви су зидови црквени до крова здрави, а високи су 6,1/2 метара. На цркви је једно кубе здраво и у њему стоје и сада 11 ланаца од полиелеја, а виде се и остатци живописа. Сва је црква озидана од тесаног камена и цигала, а од земље за два метра у висини, с поља, црквени су зидови, као и сва спољашност олтара, наслагани тесаним каменом беле, плаве и црвене боје, представљајући српску тробојку. Турци су направили мунаре над северним вратима исте цркве, које се није могло одржати но је горњи део до викала пао, а остали део готово је до дна пукао. Турци су се уверили да им се неда да та црква буде џамија, те зато је напустили и направили џамију у самом селу“ (Перуничић 1985:113–114).

Конзул је показао и бригу за заостале рушевине и био свестан да оне представљају више од културног наслеђа и пуких објеката. Они су били потврда о постојању српског народа на овом месту и зато се залагао да се поведе брига о њима и на терену и код највиших представника власти у Србији:

„Извадио сам основни план исте цркве и под ./. достављам вам га на увиђај. У граду код цркве има три турске куће, чији укућани ни мало не штеде цркву као светињу, но сваку нечистоћу у њој бацају па ту и погане. Говорио сам Турцима у Бањској све оно што сам говорио и Адему Фазлићу за цркву Самодрежу. И неколико њих казали су ми да ће гледати да се оне три куће из града преселе доле у селу, те да тиме ослободе цркву сваке нечистоће. Неки стари Турци причали су ми да су до пре 40–50 година у истој цркви и око цркве биле неке гробнице и на њима плоче са натписима, но је то разнешено а нешто и затрпано у земљу. Тражио сам неби ли нашао каквог год натписа, али нисам могао наћи, јер и ако што има, то је затрпано рушевином крова црквеног и нанешеним ђубретом. Свуда по селу расејано је тесано и глатко камење са исте цркве. И на самој Бањи има врло млого камена са цркве, а особито два изрезана мермера, који су шарама својим красили цркву, сада се један налази узидан на спољном зиду Бање, а други до прага, при улазу у Бањи, на земљи“ (Перуничић 1985:113–114).

Српски конзул у Приштини Владимир Карић је од тадашњег министра иностраних дела Николе Пашића добио задатак да се информише о манастиру Дечанима, да пронађе једног виспреног човека који ће регистровати све проблеме у манастиру и евентуално предложити могућност за њихово решавање. За тај посао конзул је пронашао ректора Призренске богословије ахимандрита Илариона С. Васића.

„По вашој наредби имао сам част упутити г. Илариона архимандрита у Дечане, који је по упутству тамо па и у Пећ отишао, уграбивши прилику кад је био код Дечана сабор, Г. Иларион похитао је те је и извештај написао и послао ми га; част ми је тај извештај послати вам у прилогу ./. Извештај је тако опширно и тако јасно написан да ми није потребе давати му икаква коментара. Према њему ћете лако одлуке своје донети моћи. Г. Иларион све више и више искаче као човек кога као да је сам бог изабрао и овамо послао. Патриота је првога реда, неуморан, при том у раду обдарен памећу и искуством које су му живот и године, и посматрање дали; речит, на послетку и одмерено одважан, он је постао предмет уважења и народу и Турцима и турским властима. Овога нам човека, господине министре, ваља чувати и потпомагати“ (Перуничић 1985: 133).

Тај извештај, као својеврсну потврду свега наведеног, у овом делу дисертације доносимо у целини, с неопходним коментарима.

„Према вашој и г.г. тутора препоруци, ја сам ишао лично у М.[37] Дечане, а том приликом посетио и манастир пећску[38] Патријаршију и част ми је поднети вам свој извештај о стању манастира Дечана и његовом дуговању у следећем.[39]

А) Што се тиче непокретног имања тога манастира, могу рећи да манастир има: [40]

1) Код самог манастира

а) једну њиву од 80 радника[41]

б) једну ливаду од 70 коса траве[42]

---

[37] Овако стоји у оригналном документу а представља скраћеницу од речи манастир.

[38] Документ смо навели у целини према оригиналу. То значи да нисмо правили никаве грамтичке, павосписне и стилске интервенције.

[39] Према начину на који је конципиран извештај, можемо закључити да је архимандрит Иларион, не само за ондашње већ и за данашње време био изузетно образован, да је познавао друшвене прилике и економију и манастарску организацију.

[40] Ставка А) под 1, 2 и 3, као и цео документ, доказују да је манастир Високи Дечани у континуитету имао велики посед и знатан број некретнина. Зато није случајно да је Влада Републике Србије 1997. године морала манастиру вратити земљу конфисковану 1946. године. Враћене су две земљишне парцеле, од укупно 23,45 хектара, у непосредној близини манастира које су заједно са још 700 хектара манастирског имања бесправно национализовани. Те парцеле су поклоњене Албанцима који су на њима засновали своја домаћинства. На имањима су подигли куће и окућнице. На поменутим парцелама су подигнути: мотел „Високи Дечани“ и комбинат за паковање меда „Апико“, који још од почетка 90-их година нису активно радили и били су запуштени. По свему судећи, ови објекти нису ни подигнути с намером да раде, већ само да заузму парцеле како би онемогућили манастиру да дође у њихов посед. Иако то није представљало проблем за Владу Републике Србије, локалне власти на Косову и Метохији су 2. 9. 2002. године, под председништвом Хакима Баљаја поништили одлуку Владе и вратили земљу Албанцима без обзира на то што је њихово власништво јасно према закону уведено у земљишне књиге. Поводом овог проблема Бернад Кушнер је издао посебно писмо којим се гарантује приватна својина манастиру, али се новонастали суд на Косову и Метохији није руководио овим документом, већ је општински суд поништио одлуку Владе Републике Србије руководећи се Регулацијом УНМИК-а 1999/24 према којој су сви уговори склопљени након 22. 3. 1989. године неважећи. Наравно, ово је општински суд у Дечанима дао произвољно тумачење ове регулације, тим пре је јасно уколико знамо да овај суд уопште не оспорава оне уговоре потписане у корист Албанаца, а на штету Срба. Чињеница да постоје овакви покушаји да се манастиру Високи Дечани оспори право на извесне парцеле доказује сврсисходност постојања докумената као овог записа архимандрита Илариона, различитих тапија и хрисовуља из средњега века јер су они неоспорни докази.

[41] Ако знамо да мера једна мотика захвата до осам ари обрађене земље и притом изједначимо једну мотику с једним радником, значило би да један радник просторно вреди осам ари, дакле, у нашем случају то би било 640 ари, односно 6,4 хектара. Наравно, водимо рачуна да један радник није мера за површину, већ мера за кулук, барем према *Душановом законику*, сељаци/ меропаси (зависни сељаци који су на имању властеле или манастирског метоха) имали су да му раде два дана недељно, да плате порез и да му раде један дан у косидби и један дан у винограду. Према томе, број радника је одређивао практично количину посла која се имала одрадити с тим бројем радника у предвиђеном броју дана.

[42] 70 коса траве је представљало косидбу ливаде која обухвата 576 ари, односно 5,76 хектара.

в) једну планину ’ Борје’, коју са већим делом притисли Арнаути[43] и сами се ползују њоме, мада манастир има тапију и царске фермане на сву ову земљу.

2) Земље у појединим местима и то:

а) У селу Осојану од 400 радника зиратне земље[44] и 4–5000 радника под шумом.

б) У селу Синају од 120 радника зиратне земље и део сеоске планине, који по броју кућа сразмерно и манастиру припада.

в) У с. Љубџији од 100 радника зиратне земље и део селске планине као и у Синају.

г) У с. Добродолу од 70 рад. зир. земље.

м) У селима В. Хочи и Ораховцу од 50 рад. зиратне земље. Све ове именоване земље чивљуци су манастирски и дају се на четвртину од рода.

ђ) У селу В. Хочи манастир има око 1 600[45] мотика винограда, који кад би се обрађивали као што треба по уверењу стручних у томе људи, које сам пропитао, дали би око 100.000 ока грожђа, овако даје много мање. По уверењу братства сва храна и пиће што се добива са овог имања траши се у манастиру заједно са писанијом, коју добри људи у храни и пићу прилажу манастиру, а ништа се не продаје и то како они веле за то, што манастир поред гостију и укућана својих – братства, служитеља и радника, сваког дана храни околне Арнауте, који биља да дођу, биља да прођу, траже храну од манастира и калуђери несмеју да им не даду.

3) Ван манастира манастир има:

а) У Пећи једну кућу, која служи калуђерима за стан кад тамо по потребама и писанији долазе, те према томе не доноси манастиру никакав доход.

б) У Пећи један дућан, који није на згодном месту и веле да им не даје никакав приход.

---

[43] Ово показује да Арнаути нису поштовали турске фермане који су манастирима гарантовали сигурност и аутономију.

[44] Зиратна земља се односила на оранице, мада ће се с временом, већ од 19. века односити и на запраложену и зараслу земљу.

[45] 1600 мотика износи 60,800 ари, дакле 60,8 хектара винограда који је производио 150 000 литара вина, јер једна ока износи 1,5 литара. По данашњим тржишним вредностима то је најмање 30 000 000 динара. Дакле, смемо закључити да се манастир могао само од тога издржавати, а камоли од 820 радника, овог винограда, једне ливаде, десет некретнина, што кућа, што дућана.

в) У Гилану једну кућу, веле да је приход ишао на њену оправку.

г) У Тетову једну кућу, у којој је од више година срп. школа и не даје никаква прихода.

д) У Скопљу једну кућу, која је уступљена такође за срп. школу без прихода.[46]

ђ) У Србији има: у Пироту једну кућу, у Нишу једну кућу и виноград, у Лесковцу једну кућу и два дућана, у Врању једну кућу. Са овом имовином од више година, веже, руковао г. Сава сад епископ жички и где је приход од тога имања братство, није могло да ми објасни, а у доходним књигама од више година, које сам прегледао, нисам могао наћи нигде заведено што као приход од тога имања. Братство мисли да би требало изискати од преосвећеног Саве рачун како о овом имању тако и о кирији кућној у Нишу, у којој је он седео више година, пошто је он био члан Конзисторије и имао плату, за своје издржавање и према овоме, није имао потребу у безплатном квартиру.

Даље манастир има:

е) У Бугарској у вароши Софији манастир има једну кућу, но ко живи у њој и да ли даје каква прихода братство незна. Мишљења сам да треба послати у Софију пуномоћника манастирског, који би истражио рачун о овој кући и који би њен доход за убудуће уредити могао, или је сасвим продао у ползу манастира.

ж) У Босни, у Сарајеву манастир има такође једну кућу, око које се води парница са наследницима лок. Хаџи Стаке, која је манастиру исту кућу завештала. Но ко рукује са њиме и ко води парницу нису ми умели објаснити. Мишљења сам да и у овој ствари треба послати нарочитог пуномоћника, или дипломатским путем радити код сарајенске владе, да се право стање ове куће и манастирске својине разбистри.

Б) Што се тиче дуга.[47] Према прегледним рачунским књигама нашао сам да је манастир Дечане задужио бивши архимандрит Рафаило од 4. јануара 1886.

[46] Овде, рекли бисмо, непосредно сазнајемо да се црква бринула и о развијању писмености на Косову и Метохији и да је, упркос непрофитабилности суда где је то било потребно давала своје објекте за покретање српских школа. То цркву чини и потврђује је као једним од стубова развијања српског школства и писмености, што је значајан српски национални интерес који је Српска православна црква на Косову и Метохији и пределима изван Косова и Метохије вековима и са успехом заступала и штитила.

[47] Архимандрит је без обзира на манастирске поседе установио да се манастир налази у великом дугу.

године до свога одласка из манастира у 1888. години свега са интересом кога сам ја рачунао по 12% годишње (мада има облигација, по којима је он задужио манастир са интересом још неких на 15%, код неких на 12% а код неких на 10%, но ја сам узео средњу цифру на све) и то у 98.361 грош чар. а после његовог одласка братство је задужило манастир, по уверењу њиховом због куповине једног имања – чивлука – које би пало у арнаутске руке да га они нису купили и њиме би пропала многа манастирска земља да га они нису купили, која се око овог купљеног имања налази – свега са интересом од 1. јула ове године по 17.111 гроша чар. Тако да је сад манастир дужан свега око 115.472 гроша чаршиска. Сав овај дуг манастир дугује разним богатим и силним Арнаутима, са малим изузетком што дугује хришћанима, и први прете да притисну манастирску имовину, ако им се дуг по Митрова дана не исплати. Према овоме, манастир осећа јаку и скору потребу у 27.736 динара или у округлој цифри рећи најмање у, око 30.000 динара за одужење овога дуга, пошто ће до Митрова дана сигурно бити ако не више а оно 30.000 динара, јер облигације гласе да тече интерес на интерес и Арнаути неће ни паре попустити.

На питање моје братство је пристало да овај новац узме под видом зајма са што је могуће мањим интересом, и пристало је да даде писмену обавезу, да неће више никакав дуг правити без одобрења г. г. тутора из Србије. Покушавао сам да нађем сигурна лица из Призрена или из Пећи преко којих би се овај дуг исплатити могао, но ни један од сигурних и поштених лица није смео да прими на себе ову обавезу, бојећи се, да Турци не прочују и да им не ударе већу порезу или да их не опљачкају кад чују да имају толике паре. У осталом било би опасно поверавати оволику суму људима одавде, а још опасније преносити или интабулисати манастирско имање на њихова имена, јер, ако не од садашњих, можемо се бојати од потомака њихових, да не злоупотребе са овим поверењем. Са тога размишљајући о овоме да сам дошао до закључка да би најбоље било исплатити овај дуг следећим начином: маса пок. Симе Игуманова и иначе има својих новаца у банци под интерес, (то знају сви Турци, јер се од тога интереса издржава Богословија. Тутори манас.

могу подићи ову суму из банке и дати на зајам манастиру са онаким интересом какав прима од банке и овај дуг овамо (може исплатити Богословија из масених новаца слободно и јавно са) знањем турске власти и месног г. митрополита место интабулације, која чини ми се и по турским законима и не може да се стави на вакупска – црквена имања, узети од братства обавезу да више неће правити нове дугове без одобрења тутора, и чак ради сигурности одузети им половину манастирског печала, без кога никаква облигација не вреди, и онда се старати да манастир од својих редовних прихода плаћа интерес и одплаћује маси дуг и дуг би се на тај начин могао кроз неколико година сасвим одужити.[48]

В) Што се тиче братства манастирског то сам, нашао да манастир има 5 јеромонаха и 3 монаха. Један од јеромонаха по имену Данило врши дужност настојатеља, а други по имену Руфим дужност економа и благајника, остали врше службу у цркви и шаљу се по писанији. Плате редовне немају, но кад иду по писанији добијају четврти део од писаније. Само Руфим прима једну лиру тур. месечно за особени рад око економије манастирске, која му недозвољава да иде по писанији и према овоме не би имао никакав доход ради издржавања. Сва братија имају од манастира храну, квартир, послугу и одела. Развићу економије и реду у манастиру много смета, што манастир нема свога сталног игумана или архимандрита, који би стајао више свију њих и водио строги надзор над свима и свему. Садањи привремени настојатељ човек је стар, прост и кротак, и приметио сам да га се нико не боји. Отац Руфим мада је доста енергичан за рад економни је душа манастира, но сувише је млад, да му се може дати какав већи чин. Једном речију ниједан од њих није се својим ауторитетом уздигао над другима, да би могао стајати знањем или личном заслугом за манастир више свију осталих, и због тога манастир и манастирски ред много пате. Без строге дисциплине у кући ни једна кућа не може да напредује, међутим, чини ми се да и сам митрополит иде на руку

[48] Оваквим закључком је архимандрит показао да познаје друштвени контекст у којем се налазе српски народ и црква, као и да кад се ради с новцем, човек мора бити обазрив у узети у обзир све могућности. Архимандрит Иларион је као игуман Богословије пронашао најлакши и најсигурнији начин да манастир Дечане у што краћем року извуче из дужничког ропства и његову економију постави на здраве ноге. То се и догодило.

растројству реда у манастиру, а тиме и његовом упропашћењу, јер ни до данас неће да посвети кога од братства за игумана или архимандрита и тиме да уздигне једнога над осталима, са чиме би се колико толико знао ред у кући и неби радио сваки на своју страну а на штету манастира.[49] Са тога сам мишљења, да треба наћи бар за једну годину каквог способног архимандрита из Србије, који би манастирску братију могао довести у ред и после године дана предати управу у руке ономе из братија дечанских, који се у тој години најотличнији у раду и реду покаже, или ако не може да буде, или се неби нашло лице у Србији добро за овај посао, онда радити код г. митрополита да посвети Данила за игумана ради унутрашњег реда, но пошто је он врло кротак човек то да и њега и братију привремено подчини моме надзору, давши ми звање почасног архимандрита манастира Дечана, и ја мислим да би стање манастира, његови дугови, ред у братству и све остало пошло сасвим правилнијим путем.

Г) Што се тиче стања саме цркве и манастирских зграда то сам нашао, да је веома потребно да се Црква што скорије прекрије оловом, јер прокишњава на 8 места, по уверењу братства још од 1889. године, кад су Арнаути водили међусобну борбу око шуме манастирске и куршумима и испроваљивали на више места кров црквени.[50] Даље, да се оправе конаци а нарочито трпезарија велика, која је готово постала неупотребимнужна је због гостију да се изнова подигне лебарница и да се доведе пијаћа вода у манастир, која је и раније била доведена, (Но сад су чуњкови покварени. У манастиру се налази богата скривница из стародревних златних и сребрних ствари, из писаних на кожи књига, и других знаменитости, веома важних, но, чини ми се, без да су ове ствари инвентарисане и описане. Мишљења сам да све ове ствари треба тачно

[49] Иларион је овде јасно скренуо пажњу да стање у манастиру није на завидном нивоу ни према манастирском животу, ни према карактеру монаха и њиховој етичности. Зато је захтевао да се јасно одреди један који ће руководити и чувати манастир, пре свега од финансијског јавашлука, а потом и несразмерног понашања канонима хришћанским и манастирским. Игуман је морао постојати. То је био једини начин да се манастир заштити и да напредује.

[50] Овде сазнајемо да не само да су Арнаути узурпирали манастирску земљу већ и да су ратовали међусобно супротстављени фисови. То је представљало велики проблем јер, поред тога што су реметили мир, како за манастирску братију, тако и за читаву околину. Поред тога, с обзиром на то да су се сукоби дешавали у близини манастира, у самом манастиру није било мира и манастирске зграде су оштећиване, што је представљало велики издатак приликом поправљања.

описати и у бољи ред довести, јер је нестало оних калуђера старих, који су умели са таким самопожертвовањем да очувају ове светиње своме потомству, а не би згорега било, кад би се ове драгоцености могле пренети где на сигурније место, јер ма да се налазе у скривеном месту, ипак се можемо бојати да случајно не буду пронађене и разграбљене. На крају овога мога извештаја могу рећи да, кад би се поставио добар старешина овоме манастиру, кад би г. митрополит месни хтео мало више да се заузме за благостање манастирско и кад би се могла зауставити насиља арнаутска или бар ограничити, овај манастир, који служи обједињавајућим центром свију Срба из свију крајева српских, јер се светоме краљу српском подједнако клањају и Срби и тако звани Бугараши из Македоније, могао би имати велика дохода и стајати у правом благостању. Ради објашњења! На шта манастир највише троши нашао сам у рачунским књигама, да манастир плаћа два војводе из поглавица арнаутских са целим издржавањем и још петорицу других, који су дали „бесу“ да чувају манастир и братију од оружаног нападаја Арнаута, даље много троши на плаћање крви, кога чине Арнаути у међусобној борби, па се после и на манастир плаћање разрезује, на подарке појединим Арнаутима о барјамима, на дочек паша и других власти кад долазе да мире Арнауте, још порез и друге глобе, које Турци против царског фермана ударају на манастир и томе подобно, но тако исто доста троше и на обделовање и чување земље и винограда и на оправке манастирских здања и цркве. Прихода пак имају сем прилога од писајније и поклоника од црногорског књаза и од Србије по некада. Тако по рачунским књигама за 1891. годину било је прихода од поклоника и писаније 22.641 грош чаршиски, но у тој години било је расхода око 55.142 гроша што излази да је расход превазишао приход у 32.501 грош чар и да није било у тој години ванредног прилога из Србије, и у 80 наполеона од књаза црногорског, манастир би се за толику суму морао задужити. Скора и брза помоћ потребна је овоме манастиру. При прегледању стања овога манастира и његовога дуга показао ми је велику помоћ г. Петар Костић наставник ове Богословије, који је са мном ишао у манастир Дечане и Пећ. На овај пут, сем прилога кога сам

учинио из своје сопствености и то манастиру Дечану и манастиру Пећском око три златне турске лире, потрошио сам на подвоз тамо и обратно, на пратиоце и бакшише Турцима, Арнаутима, - момцима и ђацима манастирским свега 790 гроша чар. из богословске касе, које држим, да би требали г.г. стараоци да ми накнаде за касу богословску а не за мене. Братија пећског манастира изјавила ми је манастирску нужду у оправци распукнуте цркве, у препокривању цркве која прокишњава, у оправци конака и подигнућу звонаре њихове. При посети Пећи учинио сам посету месном мутесарифу, који је био добар те ми је истог дана вратио посету, пославши свога зета, секретара и још једног официра. У једном и другом манастиру, како од стране братије, тако и од стране месних хришћана дочекан сам био најсвечанијим начином. Служио сам у једном и другом манастиру са архимандритском мантијом, штаком и митром, говорио поуке маси народа, који је био сем месних хришћана из Пећи и околине, још и из Тетова око 60 фамилија, који беху дошли да се поклоне Св. краљу српском и то махом од Бугараша“ (Перуничић 1985: 134–138).

Имамо пример и да су се турске власти грубо мешале у рад Призренске богословије одређујући коме се може, а коме не дозволити да предаје. Пошто је пала сумња на јеромонаха Јанићија и Саву Јакића да нису свештена лица, већ војници маскирани у калуђере, турска власт је све учинила да се они, а посебно јеромонах Јанићије, отерају из Призрена. Јанићије је то морао да учи јер му је био угрожен живот: „пошто ми је немогуће у Призрен вратити се, јер сада мој повратак у Призрен, не би значио ни више ни мање – но да идем очигледно на сусрет смрти – пошто Арнаути више жале фишек но живот човека“ (Перуничић 1985: 140).

То само доказују да су турске власти у сарадњи са Арнаутима држале Призренску богословију на оку као непријатељску институцију, што се дешавало и са свим црквеним институцијама. Арнаути су помагали Турцима, а неретко и сами доприносили сплеткарењу, прогонству и убијању свештеника и највиших црквених великодостојника. Колико год да их нису волели, они су увек били у милости турске власти. Реаговали су само када би увидели да се претерало у насиљу јер су се бојали да ће Срби кренути у устанак, не против Арнаута, већ против Турака, као врховне власти.

Православни народ осим тога што је трпео тешке зулуме, пљачке, убиства, имамо је тешке намете и од самих турских власти. Ти намети су утолико били тежи, уколико су били предмет пљачке. Међутим, Срби су морали да их плаћају јер само док су плаћали, могли су да буду слободни. Та слобода иако привидна ограничена и ометана, у односу на некадашњу турску власт била је врло широка и функционисала је све док су се плаћали намети.

Хришћанима који су желели живот у заједници/задрузи, то се и дозвољавало. Они су могли да се уједињавају само под условом да не смање своја давања. Због опште беде, дешавало се да и сами патријарси и епископи одлазе у народ да скупљају средства јер су и само имали велике намете које су морали да плате Турцима. Према доказима до којих је дошао Ђоко Слијепчевић, народ је прилагао Пећкој патријаршији добровољно и много више од расписаног (Слијепчевић 2002:409–410). Управо су давања и залагања за опстанак цркву на Косову и Метохији чинила народном. Црква и српски народ су били у нераскидивој симбиози.

Протоком временаа стање у Цркви биће врло променљиво. Српска православна црква, нарочито на Косову и Метохији, није имала својих пријатеља. Грци су на њу гледали с подозрењем тежећи да је и онако сиромашну још више искористе. Римокатолици су гледали да је ослабе не би ли што лакше превели Србе у католичанство, што је била њихова вековна тежња. Турцима је одговарало да Српска православна црква буде слаба јер је тако најлакше могла управљати полупоробљеним српским народом.

Стеван Стратимировић ће се залагати крајем 18. и у првим деценијама 19. века да се оживи Српска православна црква. Он се трудио да у њој оживи унутрашњи живот и подигне интелектуалну спрему свештеника, од којих су многи били неписмени. Такође се залагао за подизање духовно-етичког нивоа свештенства који је био на врло ниском нивоу. „Добар зналац и световног и црквеног права, Стратимировић је будно чувао канонски ред у цркви и бдио над свим оним законским повластицама, које је црква још имала“ (Слијепчевић 2002/2:94–95). То је умногоме допринело да Српска православна црква, по ослобођењу од Турака, представља солидан темељ на којем ће се градити модерна Православна црква. У другој половини 19. века Српски народ, нарочито на југу Србије и Косову и Метохији, живео је у веома тешком положају, нарочито након српско-турских ратова 1876–1878. где је после Санстефанског мира Турска постала још гора према

Србима, забранивши им сваки културни рад, слободно исповедање религије и школовање на српском језику. „Наш живаљ се нашао још у тежем положају. Уништавали су га и Арнаути, и Турци, и Грци и Бугари, јер су само кроз уништавање Срба могли бити остварени њихови циљеви“ (Слијепчевић 2002/2:437). На Косову и Метохији, према речима Стевана Димитријевића, „само је Призренска богословија остала на попришту те тешке борбе“ (Слијепчевић 2002/2:437). Српски положај се политички поправљао тек од 1887. кад је отворен српски конзулат у Приштини. Тај положај ће се коначно заиста променити победом Срба у балканским ратовима 1912. и 1913. године, крунисаном српском победом и у Старој и Јужној Србији и њеним припајањем Србији. Све ове, рекли бисмо, делимично познате чињенице, указују да је неопходно овој проблематици поново приступити на озбиљан истраживачки начин и сагледати је из новог херменеутичког угла 21. века и националних значења и потреба српског народа у независној Републици Србији. Ове чињенице истумачене из актуелности новог страдања на Косову и Метохији откривају врло јасно изворе и разлоге старих страдања и потврђују континуитет вековних непријатеља Арнаута према српском народу на Косову и Метохији. Посебно потврђују снажну улогу Српске православне цркве у заштити националних и државних интереса Србије на Косову и Метохији.

4. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У 20. ВЕКУ

4.1. Улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији у време Првог светског рата

Опште је познато да је Краљевина Србија ратовала против Аустроугарске и других страних сила од 1914. године све до њихове коначне капитулације 1918. године. То стање се и те како одразило на Православну цркву и српски народ на Косову и Метохији, о чему има одређених података и научних сазнања. У истраживању за потребе израде докторске дисертације анализирали смо садржаје бројних црквених и државних архива, у којима смо дошли до научно вредних података о ратним материјалним разарањима и људским страдањима на Косову и Метохији, о избеглиштву и окупацији, када су поједине цркве

биле опустошене и препуштене на милост и немилост судбини. Црква се убраја међу велике страдалне установе српског друштва у време Првог светског рата иако њени интереси у заштити српског верног народа нису јењавали и престајали ни ратним условима. У тим најтежим околностима за десетковани српски живаљ црква је све време била уз народ и борила се за очување националног интереса, што ћемо на конкретним примерима доказати низом анализираних докумената.

После Берлинског конгреса положај српског становништва на Косову и Метохији и тзв. Ибарском Колашину нагло се погоршао. Не могавши више да поднесе неподношљив притисак турског и албанског башибозлука, качачких и наоружаних одметнутих банди, бројне породице биле су приморане да напуштају своја вековна огњишта и преко границе беже у матицу Србију. Прогон српског становништва се увећао и претворио у колоне незаштићених избеглица нарочито крајем 19. и почетком 20. века када је ослабљена османска власт била потпуно немоћна да очува ред на Косову и Метохији и Новопазарском санџаку.

О догађајима из тог периода највише података налазили смо у извештајима конзула Краљевине Србије из Приштине и Скопља, који су на разне начине покушавали да заштите угрожено српско становништво. Бројније вести о томе почеле су да пристижу у Србију, односно у Београд, од момента постављења првог српског конзула у Приштини Луке Маринковића, који маја 1890. године упозорава да је сигурност становништва, иако постоји разлика између живота на селу и граду, веома угрожена, а ситуација изузетно тешка и алармантна: „Истина, рекоше ми, да имају слободу у вароши а сељак је нема на селу, јер га Арнаутин уби и растури, и отворено тера Србе са својих огњишта. Огњиште оставишег гања други Арнаутин у свом завичају и убија га као животињу. У Приштини је свет плашљив, али је сељак слободнији и не подаје се“ (Перуничић, 1985: 37).

Посебно значајна чињеница о заштити српског народа на Косову и Метохији и Македонији била је она о постављању познатог „научника и дипломате Стојана Новаковића за српског посланика у Цариграду 1886. године, који је својим вештим заузимањем успео да Србија добије дозволу за отварање српских конзулата у европском делу Турске, укључујући конзулат у Приштини. Отварање конзулата у Приштини 1889. године био је почетак званичног и службеног присуства Србије на Косову и Метохији.

Иако конзулат у Приштини није могао да побољша или измени тежак положај Срба на Косову и Метохији, он је бројним интервенцијама код турских власти делимично, у конкретним случајевима то и успевао, али слањем бројних извештаја Министарству иностраних дела Србије српска влада је била благовремено обавештавана о свим битним догађајима везаним за положај и угњетавања Срба, па је она на основу њих могла да интервенише у Цариграду“ (Јанчић 2017: 266).

Притиснути неподношљивим насиљем зликоваца и под сталном егзистенцијалном претњом, многобројни Срби из Ибарског Колашина, са својим породицама, покушавали су да преко граница, преко Копаоника, на доњем Ибру код Јарања и на Јавору, пронађу спас бежањем у Србију. На граничном сектору они су најчешће наилазили на унапред припремљене заседе наоружаних одметника муслимана и Арбанаса, као и турских граничара, који су их пресретали, хватали и слали у митровачки затвор, а неретко и убијали на самој граници. Неретко су у организовању заседа учествовали они Шиптари и Турци којима су Срби остављали имање и кућу на поверење. Често су то поверење и плаћали, као што су плаћали и пребацивање преко границе.

Сазнајемо да је од свих Срба митровачке казе најугроженије било становништво Ибарског Колашина јер је оно било најруралнијег састава, а живело је у највишем безвлашћу знатно ослабљеног турског управљања. Вицеконзул српског конзулата у Приштини Бранислав Нушић обавештавао је о томе своје претпостављене средином јуна 1895. године:

„Од дужег времена хајдукују у Ибарском Колашину две чете, једна Шабана Коприве, а друга Хисена Кошутове. Они су уцењивали и убијали људе, односили стоку и затварали друмове. Турске власти су то стрпљиво гледале, јер су хајдуци штићеници најзначајнијих ага у Митровици. Кад су најзад насиља дозлогрдила и сам се овдашњи мутесариф дигао у Митровицу, те са близу 150 заптија извршио напад на хајдуке. Потера се, међутим, без икаквих резултата завршила, јер је погинуо један жандармеријски капетан и рањено 4 жандарма, а никога од хајдука није ни глава заболела и они су тек сад Колашин опколили и прете истребљењем, јер верују да су се Срби Колашинци жалили властима против одметника. Колашин је сав затворен, нико из куће у кућу не сме да оде; попови не смеју из куће да изађу да би у цркви служили; деца школска која су се затекла код кућа не

смеју да дођу у школу а она која су се затекла у школи не смеју да оду кућама. Учитељ је сам остао и у манастиру (Дубоки поток) и у школи и није смео да излази ван школе да добавља храну; држао је са револвером у руци још два-три дана предавања деци, која су се затекла, те је, најзад, на бесу једнога Арнаута, а по савету свију да се што пре склони побего невиђен и добегао овамо у Приштину пред испите. До душе није било напада па школу и цркву, али ова није могла даље да ради, кад јој нико не сме да приступи, а нико не сме из ње да изађе“ (Перуничић 1985:168).

Овај цитат доказује неколико чињеница. Срби су се и крајем 19. и почетком 20. века налазили готово у истој ситуацији као крајем 20, односно почетком 21. века. Срби су услед несагледивог бестијалног понашања шиптарских банди морали да живе потпуно затворени у енклавама, као у логору, препуштени на милост и немилост Шиптарима.

Друга значајна чињеница не само да потврђује да је црква непосредно била уз народ и пролазила онако како и народ већ и да је она у свом окриљу организовала секуларне школе јер јој је једино био важан духовни напредак српског народа.

О приликама у Ибарском Колашину Нушић је више пута обавештио и српског посланика у Цариграду Стојана Новаковића, уз напомену да се то стање из месеца у месец погоршава и постаје несносно. Према једном извештају из новембра 1895. године, Нушић обавештава Стојана Новаковића: „Колашин је једнако затворен. Нити ко из Колашина сме да сиђу у Митровицу, нити ко из Митровице сме у Колашин; нити ко од Клашинаца може продати нити купити, а власт их равнодушно оставља себи самима. Уцењују их хајдуци, пљачкају их, а они не могу да оду ни на суд да се туже. Све су им друмове затворили хајдуци, и тако прекинули везу са свим странама“ (Перуничић 1985: 172).

Стање је било толико тешко да Срби нису могли да дођу ни до српског конзулата у Приштини. Нушић тврди да за настало стање највећу одговорност сносе качачке и одметничке банде, као и шира родбина зликоваца Шабана Коприве и Хусеина Делића, који су са својим бандама харали по српским селима Ибарског Колашина и митровачке казе (Перуничић 1985: 194–202).

Од Нушића сазнајемо да су шиптарске банде вршиле притисак на српско становништво Ибарског Колашина и током наредне године. Сазнајемо да је до тада било уобичајено да пљачкају у пролеће кад се обрађују имања и у јесен кад се убире и продаје

летина: „Доба зулума је обично у пролеће, кад народ излази у поље да ради, или јесен кад је сељак од свога труда донео коју пару са пазара“ (Перуничић 1985: 194). Међутим, Нушић обавештава да зулум сада траје у континуитету: „Ове године, као никад до сад, зулуми трају и преко целе зиме и нема дана да се што не деси какво ће тек пролеће бедни народ дочекати, кад му је оваква зима“ (Перуничић 1985: 194).

Насиље је дошло дотле да су бандити у селу Сендо, десет километара од Митровице, наметнули порез, и то: Вукашину Јевтићу 4 турске лире, Николи Митровићу 4 лире, Вукашину Атанасковићу 5 лира, Зарији Радовићу 2 лире и Вукашину Марковићу 3 лире. Умножиле су се и пљачке по Ибарском Колашину тако су групе и појединци у селу Разела Милану Вучићу украли 4 краве, а његовим суседима 4 коња, Арсенију из Варага 9 грла говеда и читаво покућство, и запретили му да ће га убити ако се одмах не исели у Србију. У исто време друга група пљачкаша уцењивала је и ударала рабош на српске домове у селу Пресека. Само је домаћинствима Цветка и Косте отето 9 говеда, један коњ и 30 коза и оваца. Нису била поштеђена ни свештена лица. Опљачкано је и домаћинство попа Јована у Дубоком Потоку, а њега су свукли до голе коже и оставили га тако по најгорем времену (Перуничић 1985: 194).

У истом извештају Нушић каже да „уопште Колашин не може главу да дигне“ (Перуничић 1985: 195) од зликоваца Шабана Копривe и Хусеина Делића, против којих су се Колашинци жалили кајмакану у Митровици и валији у Скопљу, али без икаквих резултата, јер су зулумћаре бранили најмоћнији људи нахије, који су били „чланови меџлиса и судова“ (Перуничић 1985: 195). Нушић је навео и имена свих из власти који по косовском вилајету помажу бандитима: „Такви су заштитници хајдука на пример у Пазару Дауд бег, у Сеници Спаховић и у Пећи Мула Зекин брат, кад он сам није у Пећи, у Призрену Хајрула ага, у Митровици Мемед ага Ћамил и Јаја ага, у Вучитрну Ајдар ага Мацун и Ћамил ага, у Гилану Шефхи ефендија, Хусејин ага и Саит ага, а у Приштини муфтија, Сулејман ага и Јусуф Фетах“ (Перуничић 1985:195).

Дакле, и поред јасних сазнања о томе ко је умешан у тај, данашњим речником речено, организовани криминал, турска власт није хтела ништа предузети, што због тога што је добрим делом учествовала с бандитима који су могли да чине зверске злочине над целокупним српским становништвом, без икакве ограде и контроле турских власти.

Због повезаности тадашњег председника митровачке општине Ћамил Мет-аге с бандитима, Колашинци су тражили издвајање из митровачке казе/среза да би се припојили било којем како би добили какву-такву заштиту. Тако су се једно време припојили приштинском срезу/кази.

У другој половини 1896. године зулумћари су се толико намножили и осилили да су услед бела дана почели да пресретају, пљачкају и свлаче људе остављајући их наге по најгорем времену. Опљачкани су на тај начин Станислав Стојановић и његов син из села Угљара, којима је поред одеће одузето и по пар волова с колима и целокупним товаром. Ага села Јасеновика Мемет Барјактаровић насилно је уграбио своју чифчијкињу Миљу, ћерку Милентија Ђуровића.[51] Једно време ју је држао скривену у Митровици, а касније је превео у ислам и узео за жену. У то време је Ћаја-ага Терзић Сали, члан митровачког меџлиса, при повратку с пазарске пијаце убио Милентија Ђорђевића из села Тушића на путу Нови Пазар – Косовска Митровица (Перуничић 1985: 196).

Група од 11 наоружаних одметника из села Кошутова упала је усред дана у српско село Банов До (Бандо) и Милији Јоксимовићу насилно отерала 15 говеда, а у сукобу с потером код села Јагњенице у Колашину убила једног турског жандара. Маја 1897. године група бандита је упала у Митровицу и неколико сати шенлучила како би заплашила српско становништво. Група бандита је упала у село Коваче, где пљачка стоку, отима и уцењује Павла Савића са 8 турских лира. Друга група бандита је у селу Чечеву опљачкала домаћинство Миливоја Трифуновића. Нушића записује у свом извештају да је последњих десет месеци у Ибарском Колашину убијено 37 Срба, а опљачкано 213 волова, 120 коња и 600 оваца и коза (Перуничић 1985: 197).

Током летњих месеци 1897. године нападана су многа села Ибарског Колашина. Прво је нападнуто домаћинство Вукадина Миљковића из Јасеновика, коме су узета два коња, и домаћинство Радована Миловновића из Варага, коме су отели два коња, а на Димитрија из истог села су пуцали. Нападнут је и Зубин Поток, где су украли 6 коња. деветог јуна исте године (1897, прецизирао С. Д.) одметници Ашим и Паче из Драиновића убили су Живка Симеоновића из Кијева у Колашину. Било је уобичајено да из свих села из

[51] Сељанка. Чифчије су у Османском царству у Србији били најчешће православци. Они нису имали право на непокретну имовину све до 1878. године. Тако их је било лако држати у вазалном положају.

сваког домаћинства по неколико радника кулуче недељом, и то на својој храни (Перуничић 1985: 276).

Због неподношљивог стања у митровачком крају српски живаљ је морао да се обрати султану. Око тога се посебно ангажовао колашински кнез прота Вукајло Божовић. „Чувени поп Вукајло из Колашина већ је два пута долазио к мени ради тога. Ми у Колашину имамо у компактној маси око 500 чистих српских домова и до 1000 за пушку дораслих глава“ (Перуничић 1985: 346). Према његовом уверењу, „њихово наоружање створило би услове да се сами могу бранити, а тиме би се јачао дух српског народа и отпора до коначне победе над многобројним колашинским непријатељима. Несносно, бестијално шенлучење и бесрамна пљачка шиптарских банди подстакнутих небригом турских власти учинили су да Митровчани, Вучитрнци и Колашинци пошаљу молбу султану, а преписе тих молби је српски конзул Светислав Симић из Приштине послао министру Сими Лозанићу у Београд. Те преписе, ради увида у оригиналне изворе, доносимо у целини у овој докторској дисертацији:[52]

Препис

„Ваше царско величанство, премилостиви господару! Веран и одан вашем величанству, српски народ, који у овим крајевима ваше светле царевине живи, пун је наде у ваше очинско старање за свој опстанак и напредак, свакад је тачно и верно испуњавао све дужности, јер је уверен, да ће само тиме милост вашег величанства бити над нама трајна и онда се можемо слободно називати: достојни синови светле и моћне ваше царевине, где по наређењу ваше велике милости може сваки веран и одан поданик, ма које вере и народности био, живети слободно на свом благостању. Но на жалост нашу, има у овим крајевима ваше светле царевине, људи такви, који не обзирући се на та наређења вашег величанства, но нас јадне ни криве ни дужне, муче, гоне, убијају, како би што пре нас уништили са овога света. Да не би вашем величанству, својим жалбама на досади били, ми смо се уздржавали, јер смо

[52] Преписи су преузети из извора: Перуничић Бранко. (1985). *Писма српских конзула из Приштине 1880-1890,* стр. 354-358. Београд: Народна књига.

уверени, да су све невоље пролазне, а да је само милост вашег величанства трајна. Али како нас у последње време почеше све веће и веће несреће сналазити у рђавих и несносних људи, које нас испуњују, страхом за нашу личну и имовну безбедност, тај је страх за нас у толико већи, што не видимо да се такви несносни људи кажњавају, но им се оставља на вољу, да од јадне раје раде што ко хоће. Да би се јадни једном за свакад ослободили од тих мука и несносног за нас стања нама још остаје једина нада на милост вашега величанства, да нас својом моћном руком, ослободи од ових врло тешких мука и несрећа за наш живот. Уздајући се у безграничну милост вашег величанства, надамо се, да ће се ваше величанство смиловати на нас јадне и упропашћене своје верне и одане поданике ових крајева, који из дубине душе кличу: Живео наш премилостиви господар, његово царско величанство султан Абдул Хамид!

У Колашину (срез Митровица) 13. фебруара 1899. године

Долазе Општински печати 13 села у Колашину.

Поп Вукајло Божовић, с. р.“

Препис

„Ваше царско величанство, премилостиви господару!

Српски народ у овим крајевима ваше славне царевине, пун поуздања у ваше очинско старање за његово добро и напредак увек је вољно-радо испуњавао све дужности верне и вашем величанству одане раје; као верни поданици, ми смо били уверени, да ћемо се тачно и вољно вршећи све те дужности, најпоузданије показати се достојни високе царске милости, којима ваше величанство као добар и милостив отац увек обасипало своје поданике. И кад су нас невоље какве почеле притискивати, ми смо се уздржавали, да својим жалбама не досађујемо вашем величанству, јер смо знали да су невоље пролазне, а да је само милост вашег величанство трајна. Али се у последње доба почеше све чешће збивати у нашим крајевима догађаји, који нас испуњују страхом за нашу личну и имовну безбедност. Тај је наш страх толико већи и оправданији, што не видимо да се зли људи гоне и кажњавају, те да их страх од казне, кад немају страха од бога, уздржи од рђавих дела.

Наш је положај услед тога, сваким даном све тежи, а живот све несноснији, јер живимо у непрестаном страху. Да нас не би издала нада на поправку овог несносног стања,

нама је остало још једино уздање, да ће нас ваше величанство, чијој милости нема граница узети у заштиту. И ми се, принуђени крајном невољом, за ту заштиту обраћамо вашем величанству, јер смо уверени, познавајући безграничну вашу доброту да нећете одрећи своју помоћ вашим верним и оданим поданицима, који из дубине душе кличу: Живео наш узвишени султан Абдул Хамид!

Вучитрн 14. фебруара 1899. Председник Вучитрнске општине

(М. печата црквеног) Јереј Милосав Ф. Парлић, с. р.

(М. печата црквене општине)

Чланови:

Јоргаћије Ђ. Ћамиловић, с. р.

Фића А. Елезовић, с. р.

Трајко М. Унић, с. р.

Јевтимије Г. Којић

Коста Живић, с. р.

Јанко Радивојевић, с. р.

Х. Данило свештеник иконом

Фртунић, с. р.

Давид М. Парлић, парох прилушки, с. р.

(М. П.) Епитроп Димитр. М. Елезовић, с.

Јован Стева с. р. (М. П.)

Гвозда Димитријевић, с. р.

Јован Јанчетовић, с. р.

Арса Миленковић, с. р.

Цветан Петковић, мутавџија, с. р.

Живко П. Баичић, с. р.

Симеон П. Студић, с. р.

Јосиф Ћамиловић, с. р.

Гаћа Мугановић, с. р.

Михаило Илић, с. р.

Аксентије Костић, с. р.

Петар Костић, с. р.

Станимир Грбановић, с. р.

Лазар Аксентијевић, с. р.

Аксентије Чкворић, с. р.

Светозар Д. Елезовић, с. р.

Урош Б. Елезовић, с. р.

Јевђа Мурганић, с. р.

Милосав Л. Маљок, с. р.

Славко Деспотовић, с. р.

Спира Л. Маљак, с. р.
Јован Димитријевић, с. р.
Риста Анђелковић, с. р.
Живко Петковић, с. р.
Сава Данчетовић, с. р.
Ставра Николић, с. р.
Акса Гаћа, с. р.
Јован Данче, с. р. (М. П.)
Апостол Аксић, с. р.
Матош Д. Топличић, с. р.
Трајко Димић, с. р.
Тоза Давић, с. р.
Динка К. Влаић, с. р.
Акса А. Елезовић, с. р.
Јевта Милетић, с. р.
Димитр. Живковић, с. р.
Апостол Костић, с. р.
С. Јован Минић, с. р.
Атанаска Матошевић, с. р.
Ленпа Здравко, с. р.
Тона Петковић, с. р.
Гапа Ђорђевић, с. р.
Мита Анђелков, с. р.
Јован Милић, с. р.
Трифун Младеновић, с. р.
Ђорђе Карљигачанин, с. р.
Јанко Лазаревић, с. р.
Ленка Ђурђевић, с. р.
Коста Ездић, с. р.“

Препис

„Ваше царско величанство!

Премилостиви и преузвишени господару!

Срби грађани вароши Митровице у Косовском вилајету ваше славне царевине у највећој својој понизности подносе вашем царском величанству следећу молбу. Као верни поданици вашег царског величанства, ми се у свему покоравамо наредбама и законима ваше високе владе и од вајкада смо тачно и савесно испуњавали све дужности верне и вашем величанству одане раје. Пуни поуздања у ваше очинско старање за наш бољитак и напредак, ми смо били уверени, да ћемо се само тако показати достојни ваше царске милости ако вољно и радо вршимо све оне дужности, које закони и интереси наше миле отаџбине налажу свима верним поданицима вашег царског величанства. Као такви, ми смо увек рачунали на вашу превелику милост, којом је ваше величанство обасипало све своје верне поданике без разлике вере и народности. Од неког пак доба почеше нас сналазити и неке невоље, које смо ми ипак Ћутећи подносили, не хотећи да вашем величанству

досађујемо жалбама, јер, уверени у вашу превелику милост и очинско старање за све своје верне поданике, надали смо се, да ће и те невоље проћи. Али, у последње време невоље нам се умножише и све већма и већма у овим крајевима ваше славне царевине учесташе неповољни неки догађаји, који су нас веома заплашили и довели скоро до очајања, јер осећамо на сваком кораку, да је у питању наша лична и имовна безбедност. И наш страх није без оправдања, јер људи, који чине зла, не гоне се и не кажњавају, те тако остају им одрешене руке, да још већа зла чине. Најновији догађај, који се овде десио у очи 27. јануара т. г. и који нам је још већи страх нанео, проузроковали су ни од чега и без икаквог повода такви неки људи, који су такође остали некажњени и, разуме се, слободни да и даље терају у том правцу. Услед тога ми смо у великом страху и положај нам је сваким даном све тежи и тежи. Принуђени тако крајњим невољама, ми се усуђујемо замолити ваше царско величанство, да нас као своје верне поданике, као добру своју децу благоизволи узети у заштиту. Ваша је милост бескрајна, ваша је доброта безгранична и ми смо у пуној нади, да ћете благоизволети пружити вашу моћну и силну руку и заштитити од самовоље појединаца ваше верне и одане поданике, који једнако и из свег срца моле бога за дуг живот и крепко здравље вашег царског величанства, нашег премилостивог и преузвишеног господара Абдул Хамид Хана.

15. фебруара 1899. г. Вишег царског величанства

У Митровици најпонизнији верни поданици

Деловођа општине: Председник општине,

Данило Катанић, с. р. Прото Јован, Симић, с. р.

(М. печата црквене општине)

Чланови општине:

Михаило Ј евтић, с. р.

Јака Ф. Х. Јакић, с. р.

Михаил Денић, с. р.

Мина Даниловић, с. р

Грађани вароши Митровице:

Атан. Јосифов. с. р.

Живко Попадић и синови, с. р.

Милутин Стерђевић, с. р.

Коста Јанић, с. р.

Ђорђе Часић, с. р.

Јово М. Даниловић, с. р.

Симијон С. Милић, с. р.

Глигорије Николић, с. р.

Јеротије Икић, с. р.

Илија Поповић, с. р.

Јеротије Ристић, с. р.

Пера Ђокић, с. р.

Сима Ничин, с. р.

Стефа Перић, с. р.

Пера Лукић, с. р.

Алекса Јордановић, с. р.

Витко Аритоновић, с. р.

Сава Јеремић, с. р.

Риста Стојановић, с. р.

Рака Крстић, с. р.

Александар Николић, с. р.

Риста Дамјан, с. р.“

Ови преписи су од великог значаја јер доказују непосредну улогу српског свештенства у организовању народа да се брани, као и у непосредном учешћу у заштити народа пошто су увек стајали и радили у име народа као народни прваци, због чега су, неретко, губили и главе. Нема много записа, књига још и мање у којима се говори о јунаштвима српских свештеника кроз историју. Сматрамо да би то била једна занимљива тема, али је врло тешко доћи до података будући да се српска црква никад није истицала посебним наглашавањем свога рада ни у једном сегменту деловања и постојања, већ је само радила живећи заједно с народом његову народну муку.

Као сведочанство о тешком и несигурном животу чак и највиших црквених великодостојника за пример узимамо покушај атентата на митрополита Дионисија Петровића (1858–1900), којем су се сви Срби Рашке области и на Косову и Метохији много обрадовали јер су коначно добили Србина на место Грка-фанариота за архиепископа и митрополита. Дионисије Петровић је за архиепископа пећког и митрополита рашко-призренског и скендеријског хиротонисан 1896. године.

Предузимајући разне акције код власти против арбанашког зулума, он је постао омражен код Арбанаса и Турака, али је постао врло брзо омиљен у народу јер је представљао једину заштиту српском народу на Косову. Зато, а вероватно и због славе,

Рамадан Заскок је решио да изврши атентат на митрополита.[53] На срећу, овај напад није успео, али је било пострадалих. Сам митрополит у писму српском конзули у Приштини Браниславу Нушићу овако описује тај догађај:

> „Бог ме је спасао. У прошлу суботу отишао сам у Срецку жупу да служим и благословим народ. У недељу по подне враћајући се за Призрен око 11 сати по турски, више самога Призренскога града, на путу куда ћу проћи, била је намештена заседа на коју су наишли овдашњи најпрви грађани Младен и Андрија Чичкарићи, који су изишли ван вароши мало ради шетње. Но два минута пре него што ћу ја са мојом пратњом стићи на оно место, зликовци су из пушака горњу двојицу на мртво убили а Тому Шарпеља опасно ранили. На путу нађем ову двојицу мртвих а зликовци су се повукли у шуму, бојећи се да се не поватају. Те тако ме бог спасе код ове грозне смрти. Убијене смо јуче сахранили и ја сам био у цркви Св. Ђорђа са свима овдашњим свештеницима из почаст на опелу.
>
> Према оваквом стању ствари не знам како ћу се кренути за Епархију јер зликовци су сад промашили своју намеру али не треба ни мислити да неће другу згоднију прилику вребати. Зликовцима се још није могло ући у траг. Немојте ми се несигурно надати тамо 6. и 7. јуна, као што, сам ти пре јавио. Ја се не смем на пут, нарочито преко Црнољеве, кренути, док ово не видим како ће бит“ (Перуничић 1985: 204–205).

Пошто је догађај подробно испитао, Нушић је 7. јуна 1896. године написао министру спољних дела да је сасвим сигурно на митрополита извршен неуспешни атентат јер су атентаторе пуким случајем омели пролазници, који су на том месту били сасвим другим поводом, али пошто су с брда видели где путем иде митрополит, решили су да сиђу да га поздраве и у том часу су налетели на атентаторе и сами настрадали:

[53] То закључујемо на основу записа: „Рамадан Заскок заклео се да ће убити таквог човека да ће седам краљева чути“ (Нушић, према: Перуничић 1985:212). Овај цитат и непосредно доказује да ни највиђенији Срби попут митрополита нису били сигурни. Ако се већ зна за Рамаданову заклетву, онда је више него јасно да је она била јавно изречена. Према томе, турска власт је морала знати за овакву отворену претњу и морала је да макар саслуша Рамаданија, тим пре што је он већ био осведочени убица.

„Нема више сумње да су разбојници хтели митрополита Дионисија да убију и да су браћа Чичкаревићи случајне жртве. На дан убиства два брата Чичкаревића, Тома Шарпељ и још један Призренац (дакле четворица) изашли су, не у сретање митрополиту, не ни оном стазом у шетњу, већ у свој виноград који је више те стазе далеко до осам стотина метара. Бусија арнаутска међутим била је доле крај пута. Да је бусија Чичкаревиће чекала она их је прво могла наћи у Винограду, друго, они не иду тим путем у виноград па да их чекају при повратку и најзад и по самом току убиства види се да није била намера да се они убију. Чичкаревићи са висине на којој је њихов виноград видели су из далека да иде митрополит и сишли су кроз туђе винограде да изађу на стазу којом ће проћи митрополит (мисли се да су сишли и рад тога да пију воду јер ту има чесма). Пролазећи тако кроз туђе винограде они натрапају на бусију. Бусија их најпре упути да се врате горе одакле су дошли велећи: Зове вас горе чауш. Но они се нису вратили и противили су се у неколико. Један од њих одмах почне да бега у правцу ка Призрену а други почне да бега у противном правцу, то јест у оном којим иде на сусрет митрополит. Арнаути су морали, дакле, брзо поступати јер ова двојица откриће све, један ће јавити војсци у граду а други ће јавити митрополиту и пратњи му. С тога они одмах из пушака убију двојицу који су заостали а другу двојицу у два разна правца појуре да стигну. Једнога, Тому Шарпеља, који је бегао ка граду заиста и стигну и ножевима свог искасапе, а оног другог не стигну већ он доспе до митрополита. Пошто нису успели да им бусија остане тајна, повуку се одмах уз брдо“ (Перуничић 1985: 210–211).

Више је него јасно да је само случајност спасила живот митрополиту. Да је атентат пажљиво припреман и да су и други Арбанаси били укључени говори чињеница, да пољари који су чували сеоске ливаде, њиве и винограде нису дозвољавали ђацима Богословије да туда пролазе. Чак се зна да један пољар није пустио општинског чиновника да прође туда, а да је други вратио Србе, мужа и жену, који су тим шеталиштем кренули ка свом винограду упозоравајући их да ће се на том путу десити нешто страшно. Било је још низ чињеница које указују на то да је већина

знала за планирани злочин. Војска тог дана није уопште изашла на место страдања недужних Срба, чак су се неки и подсмевали страдалима (Перуничић 1985: 211–212).

Митрополит Дионисије је у својој доброти и тежњи да помогне српском народу знао да буде и лаковеран. Сазнајемо од Нушића да се у заједничкој тежњи за отварање прве гимназије у Приштини митрополит заузео за добијање сагласности, верујући неким својим пријатељима Турцима из Скопља да ће му они то завршити очас посла, само да он добије благослов од приштевског меџлиса. Испоставило се да ови пријатељи нису били искрени, тако да се покретање гимназије морало одложити за још једну школску годину.

Српско становништво Ибарског Колашина и других села Митровачке нахије највише је страдало од арбанашких одметника и качака села Чабре и Кошутова, који су их редовно пресретали док су били на пути ка митровачкој, вучитрнској и новопазарској пијаци. У једном извештају је записано како су се Колашинци у свим таквим случајевима добро држали захваљујући својој отпорности, јунаштву и одлучности њиховог кнеза проте Вукајла Божовића, кога је као свог вођу слушало преко 400 домова из двадесет села поред Ибра. То су године када је Ибарски Колашин насељен искључиво Србима имао неку врсту полуаутономије. Подељен на четири кнежевине, за чауша има неког Арбанаса Кећу и још три заптије од којих је један Србин, Миле из Придворице, док га је пред турском влашћу представљао кнез и прота Вукајло Божовић. Качаци су годинама овим људима претили убиством и прогоном. У тим претњама је пред крај века предњачила група коју је водио Берош Кошутовац, а кога је као свог ћају пред митровачким турским властима штитио ага колашинског села Угљара. Захваљујући овом аги ова је група Колашином харала, пљачкала и убијала Србе из Читлука, Уљара и Придворице.

Друга група качака коју су предводили Салко Црнишанин и његов највернији друг Каро харала је 1899. године по селима Новопазарске и Митровачке нахије, као и по неким селима Ибарског Колашина. Они су прво уценили са по 10 турских лира Анђелка из Кијеваца, Јована из Јунака, Недељка из Змајева и Арсеније из Буба, са 8 лира Неша из Заграђа, Јеремију Симића из Јошанице, Анђелка Вукомановића из Вукосављевића, Ристу Косављевића из Плакаонице, са 12 лира Танасија Јаниђијевића

из Витковића, са 20 лира Николу Бабића из Борја, Јевту Добрића из Врановића са 24 лире, Радисава Милентијевића из Крчмара са 8 лира и многе друге (Перуничић 1985:507).

Сви наведени напади на Колашинце и становнике околних подучја у задњој деценији 19. и првој деценији 20. века довели су до великог исељавања Колашинаца, а неки од исељеника били су: из *Већег Брега* – Радуле Савић с четири члана и једним коњем, Тодор Костић с три члана, Марко Милентијевић с два члана; из *Придворице* – Лакета Младеновић с пет чланова, Славко Радојковић са 8 чланова, четири грла говеда и једним коњем, Трајко Јовановић с три члана породице и једним коњем, Атанасије Лазовић с четири члана и шест брава оваца, Алекса Радивојевић са шест чланова, три вола, два коња и десет брава коза; из *Јасеновика* Радисав Радоичић с пет чланова, Миљко Милић са шест чланова и пет грла говеда, Милан Станојевић с једанаест чланова, осам грла говеда и једним коњем, Станоје Радомировић са шест чланова и једним коњем, Милан Николић с два члана и два вола; из *Јагњила* – Милош Млађеновић с дванаест чланова, пет коња и девет брава оваца; из *Јунака* – Живко Ђуровић с три члана, петнаест грла говеда, три коња, Радисав Станисављевић с три члана, Анђелко Илић са осам чланова, дванаест грла говеда, и једним коњем; из *Ковача* – Антоније Илић с пет чланова и једном кравом; из *Колашина* – Милија Павловић; из *Резала* – Милун Миленковић са осам чланова и једним коњем, Радован Гвозденовић с дванаест чланова; из *Брњака* – Добривоје Јокић с пет чланова, Веселин Ђукић с једанаест чланова, десет грла говеда и два коња; из *Чечева* – Веселин Ђукић с једанаест чланова, десет грла говеда и два коња, Јован Ђукић с девет чланова, дванаест грла говеда и једним коњем; из *Глувића* – Добривоје Јокић с пет чланова; из *Бања* – Перица Ђорђевић с пет чланова; из *Варага* – Милија Радовановић са шест чланова и једним коњем, из Мојстира – Веселин Вучићевић са шест чланова и једним коњем, Милун Вукићевић (с породицом); из *Каладуре* – Милош Ђоковић (с породицом).

Наведене породице (мада их је било неупоредиво више) углавном су прелазиле Копаоник и насељавале Топлицу. Лесковачки округ су углавном насељавали они коју су с Косова дошли преко Мутиводе, или су избегли из Косовског Поморавља. Има породица из Ибарског Колашина и с Рогозне које су границу прелазиле на делу од Јавора до Ужица. Из писаних извора и усмених исказа знамо да су с породицама из

Крајиновића овде границу прешли: Радован Златић, Радуле Јанковић, Мато Вукић и Радош Млађеновић.

Нарочито тешки погроми над Србима у Ибарском Колашину дешавају се на прелазу векова. Иса Бољетинац је терорисао четрдесет села и нико није могао да му стане на пут. Србима су пљачкане куће, отимана стока и вршена физичка тортура над њима, неретко су и сами страдали. Да би се одупрли учесталим нападима, Колашинци су почели сами да се наоружавају. Међутим, то је отежало њихов положај јер су Арбанаси почели да шире пропаганду како се Колашинци наоружавају оружјем из Србије. Чак се говорило од око 3000 пушака које су из Србије прешле на Косово. Тој пропаганди је насео Шемси-паша, па је напао Колашин, али оружје није пронашао. Дрски арбанаси, незадовољни акцијом, тражили су да сами, у име власти, скупљају оружје. У јулу исте године (1901) Иса Бајевац је са турским војницима напао Колашин. Применивши ужасни тортур над мештанима, скупио је само тридесетак пушака, али није могао да докаже да су из Србије. (Војводић 1990: 63–96). У историји српског страдања на Косову и Метохији овај догађај је упамћен као *колашинска афера*.

За време претреса и терора по селима Ибарског Колашина и Митровачке нахије нападачи су се повремено пребацивали у села: Дољане, Сен До, Падине, Рујиште, Јагњеница, Жеровица, Војмислиће, Матицу, Локве, Бањску Реку, Козарево, Кобиљу Главу, Врбу и многа друга. Том приликом су тешко премлаћени кмет села Вукадин Марковић, Богосав Радојковић, Коста Радојковић, Павле Раденковић, Давид Богосављевић, Томица Радојковић, Милош Стефановић, Трајко Мићановић и други. Поред батинања скоро до смрти, бандити су пљачкали, отимали и силовали жене и девојке. Нису штедели ни свештенике, поред пљачке и батинања и на њих су и пуцали.

Велико страдање су доживела села Вараге, Лучка Река, Јунаци и Брњак и становништво окупљено на Митровдан око манастира Црна река. Син Али Драге Пашића и велики арбанашки србомрзац Абдул Амжовић из Рибарића напали су са шездесетак бандита голорук народ. Супротставио им се поп Павле Стакић. То је бандите до те мере разбеснело да не само што су га претукли и гурали му пушчану цев у уста претећи да ће га убити већ су га наизменичним тортурама натерали да побегне

за Нови Пазар и остави „пустошну курију и цркву без свештеника“ (Јевтић 1987: 657–659).

Напад на Колашин, премлаћивање и пљачкање тобоже због оружја многе су Србе из овог краја отерали у шуме. Они су се крили јер више нису могли да издрже терор. Под таквим околностима се и родило убеђење да је неопходно подићи се на оружје. Конзулати у Скопљу и Приштини то нису саветовали јер би тако потврдили да имају оружје, што би имало знатно теже последице. Колашинцима је саветовано да што боље сакрију оружје како Арбанаси никако не би дошли до њега.

Због настале ситуације Колашин је посетио српски конзул у Приштини Сима Аврамовић с руским конзулом Машаковим из Скопља. У колашину је био и арбанашки екстремиста Иса Бајевац, који је претходно извршио терор над српским мештанима у Колашину. Машаков је одлучно захтевао да се Иса Бајевац врати у Митровицу. Међутим, он је то осионо одбио, рекавши: „док не починим по Колашину чуда, која ће свет памтити, па у Митровицу допао и сам руски цар, а не његов конзул“ (Јевтић, 1987: 658). Свестан озбиљности ситуације, Машаков је преко своје амбасаде у Цариграду тражио интервенцију Порте и султана како би престало страдање Срба на овом поднебљу. И заиста, долазак султановог изасланика Нури-паше убрзао је повлачење банде Исе Бајевца из Ибарског Колашина.

Иса Бајевац је донео наводно одузете пушке, али се испоставило да је нешто пушака додао из свог арсенала само да би доказао да пушака има. Тврдио је да сигурно међу Колашинцима има још 150–200 пушака и захтевао да му дозволе да их пронађе. Томе се Машиков оштро успротивио, на шта је Иса Бајевац одговорио заклетвом да ће испећи свакога за кога чује да има пушку и да ће убити сваког попа у чијем селу се нађе пушка (Јевтић 1987: 659). И ово потврђује да је свештенство било неотуђиви део народа и да је представљало стожер око којег се народ окупљао јер су села, или мање области без попа/свештеника била обезглављена.

После успешне интервенције руског конзула српски конзул Сима Аврамовић извештава да се Исина банда повукла, али да није престала мука српског народа са овог подручја јер су се појавиле нове групе чије су вође били осведочени србомрсци Ферат-бег, Али Драгић, Сејди Сака и Рецеп-ага, који је као верни човек Исе Бајевца заправо

наставио Исину акцију. Ибарски Колашин је поново био блокиран и није се могло ни на једну страну. Били су затворени сви путеви, како према Митровици и Приштини, тако и према Новом Пазару. Из Приштине су стизали извештаји да је око Колашина опустошено свако село, а „листину, сено, усеве и баште све то је Исина војска упропастила. Народ преплашен, многи су у гори, многи претучени, а деца и жене од страха су се парализовали, једном речју ужас који опомиње на негдашње најезде Хуна и Авара“ (Јевтић, 1987: 660).

Над Србима овог краја чињени су тешки зулуми и приликом сакупљања десетка. Арбанашки прваци су куповали од турских власти право да од сељака скупљају десетак уз одређени проценат. Они су отимали десетоструко више, тако да су сељаке остављали у пуком сиромаштву. Многи закупци, пре свега, грабили су се за српска села, „јер силом, претњом, отимачином и наметом они успевају да место десетог дела узму јаднику чак и половину“ (Аврамовић, 1902). Тако су поједини сељаци једва могли да преживе зиму, а други су, не могавши да трпе ту отимачину, напустали свој родни праг.

Овом злу је решио да се одупре намесник, свештеник Арсеније Поповић, а према договору са српским конзулом из Приштине. Он је инсистирао код турских власти да се у будуће не даје закуп за десетак Арбанасима, већ да се сваком селу у Колашину одреди колики је десетак и они ће га сами скупљати и непосредно предавати турским властима. Поред зулума који Срби трпе, Арсеније Поповић је свој захтев правдао турским властима чињеницом да сами закупци, пошто скупе десетке, држави не исплаћују сакупљене десетке. Молбу коју је примио и обећање које дао Мутесариф из Приштине није одржао.[54] Све је остало по старом.

Можда и због ове жалбе, тек из Пећке нахије се на Колашинце покренула и једна бандитска армада од око шест стотина људи. Они су кренули да села Окланце и Брњак претресу и узму оружје јер због интервенције руског конзула Иса Бајевац није стигао да претресе ова села. Међутим, према њима је упућена чета руских војника, тако да је ова акција Арбанаса осујећена (Аврамовић, 1901).

Пошто су били у константној блокади и пошто су годинама живели у страху, једна група колашинских првака је решила да се обрати српском конзулу у Приштини

[54] Правник/гувернер једне области у хијерархији турских власти.

како би видели шта им је чинити. Међутим, били су у потпуној блокади од самих турских власти јер је у Митровици наређено да ниједан Србин не сме да напусти Митровицу, свако писмо писано српским језиком је отварано. Мутесариф у Приштини је отишао тако далеко да је наредио да сваки Србин коју дође у Приштину из Митровице мора бити ухапшен. Тако су Срби из Ибарског Колашина били потпуно окупирани, а качаци и башибозлуци су харали (Аврамовић, 1901).

Потрага за пушкама у Колашину није престајала. У тој потрази, према извештајима конзула, многи су Срби убијени, а они који су допали затвора били су злостављани, неретко, до смрти. Конзул Сима Аврамовић сматра да су све то припремили мутесариф и муфтија из Приштине са циљем да раселе Колашинце који су им, фокусирани на једном ширем простору, представљали препреку и опасност од организоване побуне у будућности (Аврамовић, 1901).

После напада на села Оклаци и Брњак Арбанаси нису нападали отворено, али нема дана да се није десила понека пљачка или убиство. Многе су сељаке довели до просјачког штапа. Многа села су пљачкана, сакупљан је незаконити десетак и ударан незаконити рабош/намет на поједина села. Стока је редовно отимана. Арбанаси су претили и најстрашнијим казнама. Пошто нису могли да у селу Угљару пронађу ниједну пушку, запретили су да ће село запалити уколико се оружје не преда у заказано време. Због тих несносних напада поп Алимпије Божовић је писао писмо конзулу у Приштини, у којем је, између осталог, нагласио: „Откако је конзул руски отишао из Колашина, Арнаути су са свијух страна навалили на Колашин као скакавци, једни краду, други гоне да им радимо земљу џабе, трећи нам сваки дан прете и пушке траже, четврти четама долазе да их гостимо. Богами већ је ударила коса до камена, овде нам живота нема, а у град да идемо не смемо, па нам савете дајте шта да радимо“ (Аврамовић, Пов. бр. 258, 1901).

Наредних дана појавила се друга група одметника коју је предводио Адем Кошутова, који је напао домове села Крчмара, Витковића, Табалија, Врановића, Бања и Бурлата и нудио да купе пушке које су им друге Арбанашке банде на челу са Исом Бајевцем одузели. Сељаци ових села су морали да купују пушке које су предавали као да су их одраније имали. Конзул је о овим догађајима редовно извештавао, али сам није смео ништа да предузме.

Нарочито тешке прилике уследиле су када су поједине аге и бегови, у договору с мутесарифом и муфтијом из Приштине, покушали да са својих поседа отерају Колашинце, као своје чифчије, доприносећи тако коначном истребљењу Срба. Намера је била да се на аговско-беговским господарлуцима у дотадашњим српским кућама населе Арбанаси мухаџири – исељени раније из Србије. Ову по Србе опасну меру, како видимо из документа, највише је турским власницима земље препоручивао и то подстицао приштински муфтија који је више пута доказао да је велики непријатељ Колашинаца. По његовом наговору и уз подршку мутесарифа, чифчије је први протерао Зејнел-ага Шишковић из Вучитрна, чији су посед били у селу Зупче, па Шаћир-ага и Малић Халим из Митровице, који су држали села Прелез и Јасеновик, те Шефки-бег из Приштине, чији је посед било село Угљаре. Њима се придружио Шериф Кучица. Често су протеривани и они сељаци који су своју земљу обрађивали вековима. Тако је са своје земље теран Аксентије Божовић из Придворице јер је његову земљу хтео Мујо-ага Рожајац, на земљу Антонија Радовића из Ранчића бацио је око Махмут-ага из Бањске, а Мирославу Радуловићу из Веље Брега је претио његов ага. Српски конзул Сима Аврамовић се залагао у Београду преко руског конзула Зиновјева у Цариграду да се заштите права чифчија (Аврамовић, Пов. бр. 275, 10/23 IX, 1901).

Како је време пролазило, зулум осионих Арбанаса је био све већи, а брига турских власти о својим поданицима српске националности све мања. Појављивале су се нове групе које су пљачкале и отимале девојке које су преводили у ислам, а потом женили. Срби нису могли да их врате иако су знали ко их је отео и код кога се налазе. Тешке прилике по Србе у Ибарском Колашину, али и широм Косова и Метохије, биће још теже до коначног ослобођења 1912. године. Сама црква је била уз народ, као и њени прваци, али је често и сама била у незавидном положају јер су уништаване цркве, црквена и манастирска имања, а неретко су мучени, па и убијани свештеници и монаси који би се усудили да бране црквено и манастирско имање и имања српских сељака.

О томе нам сведочанства из прве руке даје архимандрит Леонтије Нинковић у књизи из 1927. године *Братство лавре Високих Дечана*. То је једна од ретких књиганихастала из пера монаха, а која говори о стању у једном манастиру кроз векове. Књига је написана да би се сачувала сећања на векове у којима су опстајали Дечани: „Мени је главни циљ: да сабирам историјски материјал према писменим изворима и

народном предању; да га сачувам од пропадања и да га груписана ставим на расположење писцу научно-стручног дјела о В. Дечанима“ (Нинковић, 1927: 9). Ипак, налазимо да је ова књига настала с још једним циљем, који је остао скривен, али је остварен, а садржао се у томе да краљ Александар I постане покровитељ и ктитор овог манастира, чиме би се прилике у самом манастиру значајно поправиле.

Архимандрит је већ у свом предговору скренуо пажњу на још један циљ ове књиге. Тај циљ је садржан уједно и у његовој потреби да је пише. Он је од свог доласка у В. Дечане и преузимања настојатељства 10. септембра 1919. године морао детаљно да упозна историју настанка манастира, а морао је да зна „борбе са околним Арнаутима око отетих манастирских земаља и борбе са мјештанима око увођења правог манастирског реда у Лаври“ (Нинковић 1927: 9).

У овом кратком цитату тек у назнакама дата је велика истина да манастир Високи Дечани није у српској историји постојао само као институција већ је кроз целокупну своју историју опстајао захваљујући свом братству. Борба је била велика јер се водила и на физичком и материјалном плану, где је братство Дечана морало да сачува манастирске поседе, али и на духовном плану, где је било неопходно изборити се да се манастирско монаштво влада према прописаним канонима.

Поред тога што је архимандрит као управитељ манастира морао да се упозна са свим његовим невољама кроз векове, морао је да се упозна и са свим лепотама и значајем који је манастир имао као институција у српском православном свету. То је чинио и како би „могао задовољити радознале посјетиоце при разгледању“ (Нинковић 1927: 9). Дакле, архимандрит је овом књигом задовољио низ потреба за унапређење живота овог манастира у новом 20. веку.

Скренуо је пажњу и на статутарни, правни положај манастира и његову самосталност коју је добио још при оснивању као царска црква повељом краља Стефана Дечанског, али и чланом 57 *Душановог законика*. Архимандрит у три тачке говори о самосталности и независности манастира Високи Дечани: Високи Дечани су велика Игуманија са потпуном самоуправом која је до најмањих ситница одређена у повељи; Високи Дечани су ставропигија која је била под непосредном јурисдикцијом српског цара и патријарха и Високи Дечани су за време српске владавине увек били ослобођени пореза (Нинковић 1927: 10).

На основу ових докумената архимандрит је решио да у обновљеној држави, формираној Краљевини СХС, поново тражи обнављање права Високих Дечана и покровитељство краља, што му је и пошло за руком. Краљ је постао и ктитор манастира, којем је приложио велике и вредне дарове. Пошто је поново остварио самосталност манастира, решио је да се позабави и турским документима, па је почео да проучава турску преведену архиву која се налазила у манастиру. Ту су била 42 фермана, 23 берате један емри-шериф турских царева од Бајазита II до Абдула Хамида. Било је ту још много документа разних турских управитеља: паша, мутесарифа, муфтија, кадија и ага. Проучавајући ова документа закључио је да су Дечани у време турске владавине били у повлашћеном положају. То је највише очувало манастир од страдања. Дечани у царским ферманима и бератима никад нису били записани као раја, па се нису ни односили према њима као према раји. Манастир је био уписан „као читлук саибија и царски спахија, а доцније до 1820. године као царски Хасан-шахин-кајаџија (соколар)“ (Нинковић 1927: 11).

Пошто су спахије и соколари били ослобођени свих пореза, тако су и Дечани били ослобођени. Поред тога, дечански игумани су имали право да носе оружје (као спахије и соколари), као и право на оружану пратњу. То је у смутним временима турске владавине пружало велику сигурност како игуманима, тако и самом манастиру и свим Србима који су били око манастира. На читавом простору где је било Срба Високи Дечани и Пећка патријаршија су представљали две слободне зоне у којима је Србима било много лакше. То је омогућило да Дечани, као и Патријаршија, могу да помажу колико-толико и српском народу који је на Косову и Метохији био у све горем положају како је Османско царство слабило јер су Арбанаси постајали све смелији и све су отвореније ударали на Србе, нарочито с ближењем ослобођења Косова и Метохије 1912. године.

Архимандрит Леонтије Нинковић истиче да је по ферману турских царева било забрањено:

1. полицијским чиновницима да улазе у манастир без писмене дозволе и кадије;
2. улазити у манастир са оружјем без дозволе игумана;
3. турским чиновницима и Турцима уопште да долазе у манастир на конак, да траже храну и бригу о својим коњима;

4. правити било какав вашар или бунтовни збор око манастира;
5. отимати манастирску земљу, нападати калуђере и друга лица у манастиру.

Игумани су имали право да узимају десетак од свих села која су повељом била приложена Дечанима.

Мада су Дечани увек били на удару, 1692. године Арбанаси и Турци покушали су да Дечане претворе у џамију, али се десило чудо које их је спречило у томе. Зато су од времена кад су Арнаути почели да се насељавају у непосредној близини Дечана турске власти прописале да у манастиру стално станује један од виђенијих, поштених и храбрих Арнаута из јачег фиса. Он је с једним или са двојицом својих рођака спавао у манастиру. Ту је био смештен и ту је ручао. Његова дужност је била да брани манастир са својим фисом. Главни представник се звао војвода и њега је манастир плаћао једну турску лиру.

Једно време је војвода постављан декретом. Последњих сто година, како каже архимандрит, војводе су из фиса Гаш. Ми знамо да су војводе бринуле о сигурности Дечана све до 1945. године јер су комунисти преузели „бригу“ о свему у држави. Тада је престао овај, по нама, веома користан обичај.

Сазнајемо и да је турска власт у Дечанима држала стражу с једним водом војника и једним млађим официром, с тим што је ту још увек био и војвода. Тај вод ће бити у Дечанима све до балканских ратова 1912. Они нису тражили ништа од манастира изузев смештаја. На основу свега изложеног, архимандрит закључује: „Ова историјска факта јасно доказују да су В. Дечани у турско доба били у повлашћеном положају и да су уживали наклоност турских царева, што други наши манастири нијесу имали“ (Нинковић 1927: 12).

Наишли смо и на један врло занимљив обичај који је описао архимандрит Нинковић. Манастир Дечани је поред своје главне, храмовне славе Спасовдана славио и ктиторску славу у чест престављања свог оснивача Светог Стефана, краља Дечанског 11. новембра. На ову славу су долазили на ручак сви домаћини из приложених села. Међутим, „када су Арнаути потисли Србе из ових села: поубијали их, рашћерали или потурчили, они су задржали овај српски обичај, и са Србима умјесто несталих Срба, Арнаути су долазили на славу у манастир. Ову су славу Арнаути назвали Оброк. Арнаути су се сваког дана умножавали а Срби умањивали, док су Срби у свим селима

ишчезли. Тада није могло више бити говора о слави са Арнаутима на дан преставленија Св. Краља. Ова је слава задржана за Лавру и Српски народ, а за Арнауте одређен је оброк једанпут годишње. Ради овога, оброка, сви домаћини, свакога села посебно долазили су по једанпут годишње у манастир. Последњи оброк дат је манастиру домаћинима села Љубуше. Љубушани, због претјераних захтјева у манастиру, дошли су до свађе са Синан Ибром – званим *Бијели* из села Дечана, који је тада био војвода у В. Дечанима. Ова је свађа изазвала битку. У битки је погинуо Синан Ибра и неколико Љубушана, зет породице Синан Ибра, са забоденим ножем у глави побјегао је у Љубушу и, када му је жена – Дечанка извадила забодену кутјелу, како Арнаути називају нож, одмах је умро. Послије овога догађаја, цар је наредио да се укине овај оброк“ (Нинковић 1927: 12–13).

Из овог цитата сазнајемо о једном обичају везаном за манастир В. Дечане. Видимо да око Дечана није било Арнаута. Зато је краљ Стефан Дечански ту и саградио В. Дечане. Они су долазили касније, како је Србија западала у веће ропство, тако су Арнаути заузима једно по једно село убијајући, протерујући и преводећи Србе у ислам. То нам доказује милитантну политику Арнаута од самих почетака њиховог насељавања Косова и Метохије. То само указује да је погром Срба на Косову и Метохији трајао одвајкада до данас.

Села која су заузели заправо јесу приватна имовина манастира Дечана, тако да и данас та села нису арнаутска, већ су приватна својина, коју су они на силу отели и користе је вековима (нека села дуже, нека краће). Право на приватну својину никад не истиче и то треба јасно рећи с највишег државног и црквеног нивоа.

Иако постојање арнаутских *војвода* делује идилично, то уопште није била идила. Препознавши дивљаштво у Арнаутима и њиховим фисовима, који су се више руководили својом бесом и крвном осветом но моралом сопствене религије, турска власт је декретом одредила њихово постојање. Да није било тако, не зна се како би се и колико В. Дечани и Пећка патријаршија одржали. Арнаутске војводе са својим фисовима су били плаћеници и тако их треба посматрати. Турске власти су намерно умешале цео фис јер су се тако Арнаути више колебали да нападну Дечане пошто су избегавали да се замерају једни другима.

Проучавајући заосталу, преведену турску архиву у Дечанима архимандрит пише: „Из ове турске архиве види се да је борба игумана и братије В. Дечана била непрекидна, неуморна и неустрашива: види се, да су В. Дечани, с времена на вријеме, имали за настојатеље велике мужеве, који су умјели и смјели достојанствено репрезентовати свој положај, бранити В. Дечане и њихова стечена права и са тијем импонирати и непријатељима и изазивати поштовање према себи и В. Дечанима, што је доста допринело да се Дечани сачувају“ (Нинковић 1927: 13).

Архимандрит Нинковић је у лику једног од првих игумана В. Дечана и једном од најзначајнији средњовековних писаца Григорија Цамблака пронашао идеалан повод да краља Александра Карађорђевића апострофира као великог ослободитеља, али и ктитора манастира: „За доба игумановања Григорија Цамблака, посјетила је В. Дечане Царица Милица. Пригодом ове посјете, благовјерна царица приложила је В. Дечанима: велик метални, богато позлаћени и умјетнички израђен полијелеј са натписом својим и својих синова; двије велике украшене свијеће са завјетом: да их запали Осветник Косова, ослободилац и ујединитељ српског народа. Овај завјет Царице Милице из XIV вијека испунио је Александар Карађорђевић, Краљ Срба, Хрвата и Словенаца 15/28. августа 1924. године када је свечано запалио свијеће Царице Милице, примио В. Дечане под своје покровитељство и постао велики ктитор В. Дечана – највиши после Царице Милице. Царица Милица је написала и дала В. Дечанима повељу, *којом је повратила Манастиру отета села* (подвукао С. Д): Село Чабић са засеоцима и међама: Дољанце, Брестовац. И засеоке: Ораховачки, Тромље, Орашац, Ејбуци, Бокорићи и Брестовцу: Смоницу и Поповце.[55]

Истом повељом Царица Милица, у име своје и својих синова: Стефана и Вука, приложила је В. Дечанима ова села и засеоке:

Село Батушу са свима међама и засеоцима: Рибницу, Добро, Чрнегојно, Планане, Поток, Ческово и Пут засеок с свима међама и село Днепоље са међама и заселцима“ (Нинковић 1927: 19–20).

[55] Важност овог дела исказа је очигледна јер се њиме непосредно доказује да су пљачке и отимачине на Косову и Метохији постојале и пре Косовске битке. То доказује да су Срби од турског надирања запали у тежак положај јер су се Турцима прикључивале арбанашке групе ради пљачке и протеривања Срба, а Турци нису бирали савезнике.

Ова повеља је веома важан доказ о приватној својини манастира. До нас је дошла у препису Гедеона Јуришића, јер је оригинал нестао 1850 године. Овим документом Српска православна црква доказује своје власништво над манастиром, а манастир своје власништво над околним селима.

Манастир В. Дечани као једна од најзначајнијих цквених установа у Србији, а вероватно и најзначајнија на Косову и Метохији, поред верског, духовног и културолошког значаја, имао је и има велики стратешки значај. Зато није изненађујуће што су се различите архиепископије отимале о овај манастир и тежиле његовом заузимању. Један од таквих тежих непосредних напада десио се у 20. веку.

Услед неопрезности са избором настојатеља В. Дечана настао је конфликт са Арбанасима. Наиме, неки калуђер из Србије је био постављен да руководи Дечанима, а да притом није имао ни стручну спрему, ни мудрост да руководи. Нинковић овако описује овог калуђера: „Послан је у Дечане неки Симеон из Србије, који није имао ни способности ни умјетности за овако велики положај, нити је познавао менталитет околног народа ни политичке мреже руских конзула из Старе Србије: Тухољке и Машкова, који су били разапели мрежу око Дечане, да их улове као у мутној води“ (Нинковић 1927:51).

Овај Симеон је, не познајући менталитет Арнаута, целом селу Дечана нехотице нанео тешку увреду. Увређени Арнаути су се подигли сви као један и окупирали Дечане, тако да ови нису могли ништа да предузму док су им Арнаути уништавали поља нагонећи стоку која је долазила до самих зидина манастира. Војска која је била у манастиру није се мешала јер су они били задужени за сам манастир и није их се тицало оно што се дешавало изван зидина манастира.

Тек четвртог дана су дошли органи власти из Пећи и ослободили Дечане, а Арнаутима запретили. Овај напад на манастир не само да се чуо у Пећи већ и широм Косова и Метохије, па и у Старој Србији. Цела политичка јавност је подигнута: српска влада у Београду, влада на Цетињу, митрополит у Приштини, руски конзул у Призрену и турски валија. Свима је предочено да су Дечани у великој опасности. Срби и Црногорци су гледали да се овај догађај што пре реши, Турцима је био неопходан мир, а руски конзули су гледали како да преузму манастир у своје руке.

Као своје изасланике који ће решити проблем митрополит Нићифор је послао Стеву Димитријевића и Гаврила Дожића, који је тада био јеромонах. Чим је сагледао корен проблема, Стева Димитријевић је приступио његовом решавању. Сазвао је неколико највиђенијих арнаутских домаћина и договорио сеса њима о надокнади штете коју су начинили својим поступцима, с тим што је морао да отера Симеона из Дечана.

Опасност од Арнаута је лако уклоњена, али тиме није престала опасност по Дечане јер руским конзулима уопште није одговарало измирење будући да су се надали великој награди од Русије уколико доведу руске калуђере у Дечане. Тако да је конзул Машаков (Виктор Фјодорович Машаков 1858–1932) уз помоћ русофилске партије из Пећи ширио пропаганду о несигурности Дечана. Писали су на све стране, уверавајући све политичке субјекте и народ да ће Дечани бити спасени само уколико дођу руски калуђери.

Има података да су ове проруске снаге у Пећи и саме организовале нападе на манастир, а приписивале их Арнаутима, или потплаћивале Арнауте да нападају, и то све са циљем да покажу да Срби нису у стању да се старају о својој светињи. Нинковић пише: „Радили су по плану пуном паром. Проносили су гласове, подносили извештаје, писали у новинама и агитовали у народу, да су Дечани у опасности од Арнаута и да им је једини спас да дођу у њих руски калуђери, да их спасу под заштитом велике Русије […]. Према причању Арнаута, било је случајева, да су подговарани и плаћани околни Арнаути, да ноћно пуцају на манастир, да пале ограде манастирских башти, само да се потврде гласови о опасности Дечана. Један Арнаутин, војвода манастирски, који је живео, као чувар манастира, са руским калуђерима, прича да су руски калуђери ноћно спремали своје момке преко Бистрице са наредбом да пуцају на манастир са циљем, да се проносе гласови, да су у опасности“ (Нинковић 1927: 53).

Владе Србије и Црне Горе нису имале никаква права да се мешају у ово питање. Једино су могле да интервенишу дипломатским путем код турске владе како би што боље заштитиле Дечане. Српска влада је свом конзулу Светиславу Симићу наложила да одреди неког виђенијег човека из редова цркве који би помогао у решавању кризе. Он је за тај посао одредио професора Богословије Платона, који је био добар избор, али је било касно јер је митрополит Нићифор већ потписао уговор с руским јеромонахом

Кирилом о настојатељству над В. Дечанима 1903. и тако ће остати све до ослобођења 1918. године.

Да бисмо сагледали колика је била отимачина око В. Дечана и каква је то била страшна афера, наводимо у целини писано сведочанство Леонтија Нинковића:

„Зао удес је удесио да би био виши скандал, да се уочи самога Христовог преображења нађу и сукобе у В. Дечанима: један српски Синђел са академском спремом и један руски мужик, аналфабета у мантији, да се, пред несвјесном руљом народа, отимају о старјешинство највише Лавре; да Срби, руски плаћеници, забране српском Синђелу служити св. Литургију у српској Лаври на Христово Преображење и да руски јеромонах, уз помоћ турских власти и Срба-русофила – истјера српског Синђела из српске Лавре!? Имало је разлога и смисла мислити, да Симић и Српска политичка Организација у Старој Србији нијесу знали, да је Митрополит Нићифор потписао овај уговор са Русима, па су, према томе и могли послати Платона у Дечане. Али учитељ Капетановић, бивши чиновник канцеларије Митрополита Нићифора, пишући о Митрополиту Нићифору и дечанском архимандриту Јоаникију (Српско Косово, 1925) тврди, да је у митрополитовој канцеларији у Приштини, својим очима гледао, када је Симић у заједници са Митрополитом Нићифором корегирао овај уговор. Ово је још жалосније! Јер мудрост и здрав разум налажу човјеку, када мора да бира од два зла једно, да узме мање, па према овоме, када су знали за уговор, нијесу требали слати Платона у Дечане, излагати га оваквом понижењу и са њим заједно претрпјети овакав пораз“ (Нинковић 1927: 54).

Долазак руских калуђера изазвао је велико незадовољство у српском народу, како на Косову и Метохији, тако и у Србији. Писане су књиге против њих, народ је бојкотовао манастир, тако да су сада у њега улазили само русофили. Дочекивани су уз звоњаву звона како би се истакао њихов долазак. Српски конзул Симић и митрополит Нићифор пали су у немилост јер је народ сматрао да су сувише лако предали Дечане. Иако су се многи надали да ће доћи до ослобођења Дечана после победе у Првом балканском рату 1912. године, до ослобођења није одмах дошло. До њега ће доћи тек 1918. године пошто је митрополит Гаврило Дожић после дужег оклевања дао пристанак да се руски калуђери интернирани 1916. године у Мађарску врате у Свету Гору. Будући да су Срби сматрали да уколико би вратили руске калуђере у Свету Гору, безразложно

су ратовали. Руским калуђерима је дат манастир Сухово код Пирота будући да нису хтели да се врате на Свету Гору.

Међутим, ни доношење вести о ослобођењу Дечана нису прошле безболно. Први гласници који су донели ову срећну вест, према Нинковићевом сведочењу, били су колонијалци. Они су у манастиру нашли велики број Арнаута који су пљачкали и растерали су их. „Колонијалци су са Арнаутима у почетку строго поступали, но пошто су Колонијалци већином били муслимани и знали турски језик, они су се убрзо спријатељили. Ово пријатељство ослободилаца са Арнаутима било је на штету В. Дечана, јер су Арнаути слободно пљачкали оно што је било остало. Колонијалци су пушкама сломили браву на црквеним вратима али тиме дали повода, да се црква опљачка. У цркви је било доста сандука и кофера, које су српске избеглице, при повлачењу, оставили. Поред овог, било је и манастирских собних ствари, које су калуђери при интернирању у цркву оставили“ (Нинковић 1927: 59).

Ови колонијалци су остали да „чувају“ манастир осам дана. Ред је уведен тек кад су српске снаге стигле до манастира. Са увођењем реда, живот у манастиру наставио је према канону архимандрит Леонтије Нинковић. Он овако описује тадашње Дечане: „При примању Управе Лавре, Дечани су били празни у свему. У њима није било: ни калуђера ни послужитеља, ни ништа за храну и пиће. Нашао се један пјетао са двије кокошке и једна мала кравица манастира патријаршије, коју је Митрополит Дожић био дао игуману Теофану. Осим овога, при инвентарисању црвених одежда, нашло се, случајно, у једном испресавијаном фелону у ормару у цркви, 344 динара у српским новчаницама и 800 француских франака. Ово је била сва готовина коју је Лавра тада имала. Ћелије до голих зидова и крова опљачкане и забатаљене: подови поломљени; врата поцијепана; прозори изломљени; башче разграђене; воће оштећено итд.“ (Нинковић 1927:63).

Сиромаштво није спречило архимандрита да под окриље манастира прими дванаест породица, војну посаду самовољних солунаца и школу за ратну сирочад. Манастир, и уопште црква, живели су како је живео и народ, не само после вековне окупације већ и после једног великог и страшног рата у којем је страдала трећина српског становништва. Али, већ за неколико година архимандриту Нинковићу ће поћи за руком да све оправи, уреди и огради и упркос трошковима манастир 1925. године и

располаже са 553 241 997 динара. У ову суму је урачуната и ратна одштета у обвезницама од 5 098 000, а 43 441 997 динара је уштедео од прихода манастира (Нинковић 1927:63).

Ове информације нам потврђују да нимало није било лако опстајање српских светиња на Косову и Метохији готово. Поред свакодневне борбе против материјалне беде, Нинковић је морао да се избори за монашки живот према канонима. Њему се на првом месту учинила значајном борба да више у Дечане не долазе на летовање министри и министарске породице јер се то негативно одражавало на мир и живот у манастиру. Вероватно се не би тако лако изборио да у краљу Александру није пронашао велику подршку. Ова победа такође представља значајно Нинковићево достигнуће.

4.2. Улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији за време Другог светског рата

Други светски рат донео је бурне промене у политичком, етичком, економском, социолошком и уопште духовном погледу у целој земљи, не само на Косову и Метохији. Поред поделе на окупационе делове од стране окупационих нацистичких снага Немачке и Италије и њихових нацистичких савезника Мађарске, Бугарске и Албаније, дошло је и до проглашења Независне државе Хрватске, где је Српска православна црква потпуно уништена.

Српска православна црква се нашла у безизлазном положају. Краљевина је капитулирала, а краљ с владом избегао у Лондон. Немачки окупатори нису веровали цркви сматрајући је кривцем за пуч 27. марта 1941. године. То је делимично тачно јер је црква од одбијања конкордата добила замах, а с друге стране никако се није мирила с капитулацијом. Поред окупационих немачких снага које су у цркви виделе отвореног и организованог непријатеља, црква није била заштићена ни изнутра. Зато је обезглављена, а патријарх Гаврило Дожић и епископи Иринеј Ђорђевић и Николај Велимировић су интернирани у концентрационе логоре. За то и пљачку цркве окупатори су кривили саму цркву.

Руковођена сопственим, егзистенцијалним опстанком, Српска православна црква је морала да сарађује с колаборационистичком владом Милана Недића јер је од ње примала новац за своје издржавање. Истина, та сарадња никад није била у оном облику и у оној мери у којој су то захтевали Недићева влада и немачки окупатори. Зато никад није постојало међусобно поверење. Црква се никад није могла ослонити на комунисте пошто је и сама била против њих. Међутим, у току рата није испољавала према њима негативан став будући да су се и они борили против окупатора.

У то време разлике између покрета Драгољуба Драже Михаиловића и Милана Недића „биле су више тактичке него суштинске“ (Слијепчевић, 2002/3:138). Црква је због своје зависности од државе морала с Недићем, али је сасвим сигурно да се никада није помирила с његовом колаборационистичком улогом.

Црква је била ближа Михаиловићевом покрету јер је он био једина, каква-таква, војна снага у окупираној држави династије Карађорђевића и Краљевине Југослвије. У окупираној Србији у организацији Михаиловићевог покрета било је свештеника само у позадини. Неки су се били организовали да држе службу, други семинаре. Поједини свештеници командовали су четничким одредима, као Радојица Перишић, Момчило Ђујић, Саво Божић и Владо Зечевић, а други су отворено подржавали четнички покрет, као митрополит црногорско-приморски Јоаникије Липовац. Међутим, ниједан од наведених свештеника није био из Србије. Своје акције су спроводили на подручју Гацка и Херцеговине (Радојица Перишић), у Далмацији (Ђујић), у Источној Босни (Божић), у Крупњу (Владо Зечевић, који се убрзо прикључио партизанима).

Мање се зна да је било много богослова и свештеника на страни партизана, на пример, Тодор Вујасиновић, Влајко Убавић, Никола Поповић-Крепо, Митар Папић, Блажо Зец, Душан Маровић. Било је чак и манастира у којима се одвијала активна обавештајна активност и лечени рањени партизани. То је случај с манастиром Липовцем код Алексинца, у којем је игуманија Параскева-Анка Димшић са својим сестринством од 1941. године активно помагала партизанима. Ова чињеница нам показује да је црква у много већој мери помагала партизане него што се о томе причало и писало. Изгледа да је искључиво ослободилачку борбу партизана подржавало стране свештенство, уз велике резерве према идеологији коју су пропагирали партизани.

Изгледа да је КПЈ много раније покушавала да уђе у систем цркве, већ преко богослова ученика, а потом и преко Православног богословског факултета, где су биле стваране ћелије за комунистичку пропаганду. Комунисти су, према речима Ђока Слијепчевића, били толико снажни, а можемо рећи и дрски, да су покушавали да продру у највеће српске светиње Пећку патријаршију и Високе Дечане: „У манастиру Пећке патријаршије живео је и радио монах Јован Зечевић, Херцеговац, млад и полетан човек, жељан знања. Чинио је напоре да стекне средњошколско образовање и то га је довело у везу са ученицима гимназије у Пећи, где је била врло јака комунистичка активност. Њихова предусретљивост везала га је за њих. Ја сам, године 1929, имао прилике да га упознам када је долазио код нас у Призренску богословију. Пала ми је, тада, у очи његова динамика и жеђ за знањем коју није могао да утоли на месту где се налазио. Отишао је у партизане и погинуо 1943. године“ (Слијепчевић, 2002/3:141–142).

Са становишта предмета докторске дисертације, нама је овде од значаја неколико чињеница. Прво, Јовановој жељи за знањем није могла да одговори манастирска средина. То нам говори да манастир још увек није био у стању да одговори савременим жељама младих монаха јер није имао кадар спреман на то. Друго, из цитата видимо да су грађани Пећи, Дечана и Истока били упућени на Патријаршију. Ту је постојала сарадња између појединих свештених лица и појединих кадрова КПЈ. Чланови КПЈ у Пећи имали су врло јаку и развијену организацију, која им није само помогла да дођу до Јована већ им је омогућила да се инфилтрирају у сам манастир. То нам потврђује чињеница да је Јован формирао чету од људи који су избегли у патријаршијски манастир. То нам само доказује да црква никако није била само пасивни посматрач догађаја, како широм Краљевине, тако и на Косову и Метохији.

На Косову и Метохији је ситуација била веома бременита и сложена. Поред постојећих тешкоћа и непријатеља, на Косову и Метохији су постојали и балисти.[56] То су Шиптари који су сарађивали са окупатором. Они су сад и жешће него раније ударали на православни живаљ, пљачкајући и убијајући све који су им стали на пут. Можемо само констатовати да се та не више само верска нетрпељивост већ рат из средњег века

[56] Термин балисти је појам који означава краћи назив за покрет Balli Kombëtar – Национални фронт настао 1939. године.

пренео кроз векове у 20. век. Поред балиста на Косову и Метохији су харали и вулнетари. Они су живели у својим кућама, а окупационе снаге су их ангажовале као плаћенике. Пријављивали су се у вулнетаре због „урођеног нагона за пљачком и отимачином, силовањима и убиствима“ (Целатовић, 2004:104). Карабињери и жандармерија су били мешавина Италијана и Арбанаса. Они су на своју руку пљачкали и убијали Србе и Црногорце. „… у Приштини су ухватили више од хиљаду људи. Из Пећи са околином, само у једном дану интернирали су с пролећа 1942. године 700 Срба и Црногораца, из Гњиланског среза 800. људи. Стрељали таоце. Палили су села“ (Целатовић, 2004:105). Постојала је и арбанашка фашистичка полиција која је формирана 1941. године у Призрену, а у Пећи, Приштини и Ђаковици 1943. године. У оквиру војних снага формиран је Косовски пук – регимент Косова. Њега су створили Немачки окупатори. „Формирање пука је отпочело 1943. године. Командант овог пука био је Бајазит Бољетини син озлоглашеног качака Исе. Бајазит је био официр у Краљевини Југославији и од првих дана окупације је постао командант жандармерије“ (Целатовић, 2004:106). Ова чињеница потпуно одговара стварности у деведесетим годинама прошлог века. Неопходно је у овом раду подсетити научну, стручну а и ширу јавност да је Агим Чеку такође био војни питомац и да се сепаратистима деведесетих прикључио као поручник ЈНА. Поред ових војних и окупаторских организација најстрашнија по својим злоделима је била 21. СС дивизија Скендербег, коју су, према Целатовићевим налазима, чинили Албанци с Косова и Метохије и западне Македоније (Целатовић 2004:108).

У вези са овом јединицом Целатовић истиче „да је априла 1943. године велики јерусалимски муфтија Мухамед Емин ел Хусеини посетио Загреб, Бања Луку и Сарајево. Док се налазио у Сарајеву делегација Арбанаса са Косова га је посетила и уручила му поклон. Свака чета у СС дивизијама које су сачињавали муслимани имала је по једног имама – муслиманског свештеник који су припремани у Берлину за ’Ханџар’ и ’Скендербег’ дивизију као и за муслиманске СС дивизије у исламским деловима Совјетског Савеза“ (Целатовић 2004:109). Налазимо да је овај навод од великог значаја јер се њиме непосредно доказује да је верски елемент у Другом светском рату био злоупотребљаван, нарочито против словенских народ, што је било посебно изражено на Косову и Метохији.

Најстрашнији однос према цркви и Србима имали су Хрвати, односно усташе, и Албанци на Косову. На Косову и Метохији су хапшени свештеници, а било је и убијања на своју руку, а очигледни пример за то био је Слободан Поповић у Ђаковици. Упркос немачкој окупацији и борби с домаћим издајницима, Православна црква је у складу са својим могућностима била уз српски народ на Косову и Метохији, чувајући цркве и манастире, обичаје и веру.

Познато је да је Призрен окупиран 9. априла 1941. године, а већ 17. априла Арнаути, градски стражари, преко ноћи су упали у Призренску богословију, протерали особље под претњом оружјем и опљачкали магацин с намирницама и другим потрепштинама. Школско имање отео је и присвојио муслиман Низија Аљушановић (Целатовић 2004:147). Пљачкање Богословије је било планирано и понављано јер су градске окупационе власти то дозвољавале. Познато је да је градски поглавар Шави Лауша из Призрена у Богословију плански слао Алијаза Алишанина, Ибишу Ибишевића и Ибраима Исмаиља да застрашују монахе и пљачкају и краду црквену имовину.

Како сазнајемо из докумената, ни Дечани нису боље прошли. Монашке школе у манастиру Високи Дечани биле су на удару непријатеља: немачке власти су дозволиле евакуацију монаха присутних у манастиру, али су сву имовину сматрали ратним пленом. Тако су Арнаути, рекли бисмо и косовскометохијски Шиптари, заузели сву манастирску земљу, секли шуму, по којој су биле настањене и качачке банде из Албаније. Одузете су и све манастирске зграде изван манастира. Познато је да је на челу ових банди био „Сали Руста тзв. арнаутски војвода, а био је кобајаги бранилац лавре, за турско време, имао је орден Светога Саве V реда и примао је пензију од Српске државе“ (Целатовић 2004:147). То само доказује да Шиптари према држави Србији, а још мање према православним Србима, никад нису били искрени. Своје ангажовање око српских манастира, посебно Дечана, иако је у време турских власти замишљено као заштита српских манастира, Шиптари су прихватили само ради поседничких интереса, јер су се са својим фисом борили да буду што ближе манастирској имовини како би је лакше опљачкали када се за то укаже прилика, што су чинили вековима.

Од Ђелатовића сазнајемо да је за време Другог светског рата уништено више цркава: Црква Свете Богородице у Кориши, све насељеничке цркве од Призрена ка Ђаковици, у Новом Чакатову, на су убили јеромонаха Дамаскина претходно му отевши 2000 динара. Манастир Грачница је често био на удару иако је њиме, према архиви Синода СПЦ, управљао јеромонах Гедеон, православни Албанац из Елбасана. Много је цркава порушено и у Бистражину, Шеремету, Доњем Ратишту, Пацају, Нецу, Поношевцу, Раставици, Дреници, Брњици, Ораховцу, Бањској, Липљану, Штимљу, Урошевцу, Сиги, Црколезу, Истоку, Помазетину, Вулнетари, Ибарском Колашану, Зупчу, Добром Потоку и многим другим местима. „Све злочине према људима, православној цркви и њеним објектима чинили су Шиптари, како католици тако и они муслиманске вере. У овом послу били су веома сложни, дрски и немилосрдни. За зло веће међу њима је било и њихових свештеника и једних и других“ (Ђелатовић, 2004:148). Нешто даље Ђелатовић истиче: „заједно са верницима и свештеници су били изложени убијањима, пљачкама и прогонила шиптарских квислинга“. То само доказује да Српска православна црква и њени представници увек делили судбину свога народа. Шта год да се десило, црква је остајала с народом и живела с њим, делећи и добро и зло. Зато је СПЦ и посебна не као институција већ као душа која је од народа нераскидива, није напуштала народ, али ни народ није напуштао њу. И кад људи ништа нису имали, знали су да одвоје за цркву, као за своју душу, знајући да је са опстанком Цркве везан и опстанак народа.

Већина свештеника није напустила окупирано Косово и Метохију. То су били ратници наоружани вером и љубављу према свом народу који су чврсто одлучили да остану уз њега и по цену живота, за разлику од готово свих наоружаних свакојако идеолошких декларисаних родољуба, који су углавном деловали ван Србије. Они су живели веома тешко. „Остали су без плата и других прихода, јер су се и преостали верници налазили у тешком материјалном положају“ (Ђелатовић 2004:149). Основни циљ окупационих власти и шиптарских снага било је прогонство заувек Српске православне цркве и српског народа с Косова јер су били свесни снаге цркве. Такав однос према цркви је и данас.

Црквени обреди су вршени претежно у већим градовима мада је и у мањим градовима било црквених обреда, док по селима готово уопште нису одржавани.

Свештеници су били на великом удару јер су практично представљали једини отпор окупаторским и квислиншким властима. Тако је познати и угледни свештеник Јосиф Спасић из Приштине претучен на улици. То се догодило и у Косовској Митровици са свештеником Анђелком Нешићем у поодмаклим годинама, који је од задобијених повреда убрзо умро. Свештеника Михајла Радојевића су шиптарски жандарми спроводили с групом српских ухапшеника и целим путем га физички злостављали и јахали.[57] Пошто је он био млад, снажан и поносан, стоички је подносио напоре. То су исто чинили и свештенику Живку Грујићу из Косовске Митровице, најстаријем међу ухапшенима.

Међу таоцима је увек било и свештеника, а постојао је списак оних које треба ухапсити. Из поузданих и проверљивих извора сазнајемо да је Крајскомандатура у Косовској Митровици објавила 23. новембра 1942. године списак талаца који ће бити стрељани уколико окупационе власти буду нападане или саботиране. Од тридесет талаца шесторица су били свештеници: Бојко Цветковић, Анђелко Шопић, Владимир Поповић, Момчило Нешић, Стојан Гроздић и Јеротије Чековић (Целатовић 2004:150–151). Кроз затвор у Косовској Митровици прошло је 14 православних свештеника, а стрељани су: Чедомир Бачанин, Тихомир Поповић, Петар Милкић, Момчило Нешић. Неки свештеници су страдали на прагу свог дома. Прота Андрија Поповић је убијен наочиглед породице. У дом свештеника Сталета Тијанића бачена је бомба, у Ранилугу је убијен свештеник Крста Поповић, у Подујеву Александар Петровић, јеромонах Јаниће Миловић је нестао, а убијен је и дечански монах Стефан Живковић, док је Тодор Живковић умро од последица експлозије бомбе подметнуте у Дечанима. Убијен је Стајко Поповић, као и старешина манастира Девич и игуман Дамаскин Бошковић (Целатовић, 2004:150–152).

Целатовић у својој књизи *Злочини Арбанаса на Србима* (2004) истиче „убиствима свештеника, осим мржње Муслимана према православљу, одржавала су се и настојања да се Срби и Црногорци што више заплаше и убрза њихов одлазак из овог краја. Није се само радило о злочинима над свештенством, већ и о уништавању богомоља и гробаља, што је представљало покушај да се уклоне материјални трагови живљења и културе

[57] Не треба заборавити да ће и у ослобођеној Србији ослободиоци после 1945. године то радити свештеницима и након педесетак година постати челни људи демократских партија и странака.

Срба и Црногораца. Већ априла 1941. године, истовремено са изгоном насељеника, у њиховом селу порушене су све цркве подигнуте после Првог светског рата. Чак су и темељи раскопавани, а гробови заравњивани и преорани. *Био је то беспримеран, на овим просторима и под турском влашћу непознат вандализам* (подвукао С. Д.)“ (Целатовић, 2004:152).

Српски народ на Косову и Метохији суочио се с низом изазова и потешкоћа, од којих издвајамо масовне злочине фашистичких завојевача и албанских бандита над цивилним становништвом, који су укључивали страдање свештенства и уништавање духовне баштине. Ни црква није била поштеђена крвавих сукоба и злочина. Окупационе су снаге брутално упале у зграду Српске патријаршије, намеравајући да је униште и онемогуће њен рад и рад централне црквене власт, односно да изврше засташулући утицај на Српску православну цркву и српски народ. Зграда Патријаршије је претворена у војну касарну, а сав намештај, библиотека, готов новац, драгоцености потпуно су опљачкани, а делом и уништен. Православна црква била је у тешком положају, а људи насилно терани са својих огњишта и убијани. Посебне тешкоће представљао је обрачун са идеолошким супарницима мада је црква ипак била за то да се у таквим и ратним околностима не окреће против „своје заблуделе деце“ или да распирује неслогу. Свештенство је подједнако страдало од окупатора као и од домаћих комуниста јер је већина свештеника била против комунистичке идеологије. Због тога су данас црквени архивски документи још увек недоступни, или су уништени. Тако имамо врло мало података о СПЦ у Другом светском рату, као да црква није ни постојала, а она је постојала и трпела као народна црква све недаће народа. Чини се да је због идеолошког неслагања с победницима не само искључена из победе већ и из самог постојања. Међутим, СПЦ је ипак је опстала и данас постоји као национална духовна институција којој се највише верује.

Игнорисање цркве, њеног утицаја у Другом светском рату у Србији њена страдања трајаће дуго. Многе државне архиве тек треба да се отворе и да буду доступне истраживачима. Ово је тек један мали покушај да се скрене пажња на ово подручје историјског проучавања. Не само да мало знамо о Српској православној цркви и њеном животу у Другом светском рату већ још мање знамо о Српској православној цркви на Косову и Метохији и њеној духовној и друштвеној улози у овом периоду.

4. 3. Улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији у од 1945. до 1999. године

Несумњиво да је период од 1945. до 1999. био динамичан и погубан по српски народ и Српску православну цркву, не само на Косову и Метохији, већ и много шире. Окончањем Другог светског рата Српској православној цркви није исплаћена ратна одштета. У овом периоду комунисти су цркву одвојили од државе и национализовали јој око 70 000 хектара земље и 1180 зграда. Настављено је неразумно понижавање и прогоњење свештеника и Српске православне завијено у демократске обланде нових социјалистичких власти. У претходном периоду је убијен велик број свештеника. Није испоштовано њихово страдање за време рата, а ако цркву посматрамо као значајну институцију савременог друштва, она је у Другом светском рату највише пострадала, а у институционалном погледу је пружала значајан отпор окупаторима и домаћим слугама, посебно на Косову и Метохији, где је српски живаљ за све време рата био угрожен и узнемираван. За време комунизма, а након Другог светског рата (1945) Српској православној цркви на Косову и Метохији национализована је имовина, а прогнаним Србима забрањен повратак на њихова вековна огњишта. Српска православна црква достојанствено се носила са овим и другим тешкоћама и континуирано борила за заштиту националних интереса Србије на овим просторима и очување идентитета српског народа, њихове хришћанске и православне вере.

У овом периоду посебно су страдале српске светиње Пећка патријаршија, манастир Грачаница, Високи Дечани, Богородица Љевишка и друге светиње на Косову и Метохији. У њима се окупљао српски народ, најчешће бежећи од албанских зулума, а касније и окорелих екстремиста и терориста. Заправо њихова голгота до данас није ни престајала. Њихово постојање је вековима обележено борбом за опстанак.

У послератном периоду догодио се велики број погрома над Србима на Косову и Метохији који су, истине ради, после 1945. године обуздани, али нису никада нестајали. Шиптарски сепаратисти никад нису дозволили Србима и Српској православној цркви на Косову и Метохији да се опусте. Све време су, заједно, руку под руку живели на опрезу чувајући вековна огњишта и своје светиње. Епистемиолошки

посматрано, о месту и улози Српске православне цркв у заштити националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији, у периоду 1945–1980. године, нема много записа и докумената. Стиче се утисак да до деведесетих година прошлог века друштвене науке нису биле много заинтересоване за цркву као феномен у животу српског народа и цркву као духовну институцију српског народа, утемељену у његово национално биће. То није ни мало било случајно јер је југословенско, а посебно српско било идеолошки друштво, под великим утицајем западних и источних сила. У прилог те чињенице говори податак да се на попису 1981. године као верници у Србији изјаснило свега 4% посто становништва, а у Црној Гори само 2%. У таквој систуацији сама црква, без помоћи државе, најчешће сатанизована од албанских комунистичких власти није смела дс предузима више акције од ширег значаја, нити је смела да устаје против нове власти победника јер би била окарекерисана да је против свог народа. Наравно то не значи да Црква на овом простору није имала никакве активности и да није била управљена према народу јер без народа би њено постојање било бесмислено. Отуда смо сагледавајући објективну ситуацију у којој се црква нашла, више склони да закључимо:

– Поучена примерима из прошлости, црква није смела да се преко законске мере оглашава, јер су свештени и црквени великодостојници у Другом светском рату готово подједнако страдали од окупатора и од комуниста. Отуда је црква морала водити рачуна о отворености и транспарентности својих акција;

– комунистичке власти су Српску православну цркву доживљавале не ретко као непријатељску институцију и све су чиниле да се углед Српске православне цркве, као важне друштвене институције у бившој Југославији, посебно у Србији, умањи. Зато је често агитовано против цркве и полујавно забрањивано народу да иде у цркву: „нове власти су Цркву одвојиле од државе и школу од Цркве, по искуству бољшевика у Русији“ (Поповић, 2021);

– уплашен репресалијама које је нова власт примењивала на вернике, народ је зазирао од цркве како би заштитио елементарну егзистенцију.

Црква није могла да очекује од државе никакве заштиту јер јој је сама држава конфисковала огромне поседе. Последица бројних погрешних одлука комунистичких власти била је и одлука о промени имена покрајине, 1968. године, када је из имена

покрајине уклоњен термин Метохија. Тако није одстрањено само право Српске православне цркве да тражи повраћај своје имовине у југословенској федерацији (СФРЈ) већ је генерацијама онемогућено сећање на то да је Метохија некада била црквена земља.[58] Практично, после толико векова гумицом је обрисано једно „историјско наслеђе поседа цркава и манастира на Косову и Метохији“ (Вукоњански 2013:190).

О реалном стању српског народа на Косову и Метохији у послератном добу најбоље нам показују извештаји епископа рашко-призренског Павла (1957/8–1990/1), једног од најзначајнијих српских патријараха. У тридесет и три године епископског службовања, епископ је оставио тридесет и три годишња извештаја Светом архијерејском сабору. „Ови извештаји представљају својеврсни љетопис, дневник у коме Епископ Павле, на њему својствен, једноставан и ненаметљив, али јасан и прегледан начин осликава, из године у годину, управо оно о чему извештава: религиозно стање и живот, не само Цркве, него и опис самих друштвених збивања на Косову и Метохији овог преломног историјског времена“ (Митрополит Амфилохије 2013:5).

Ови извештаји представљају значајно историјско сведочанство за Србију јер на оригиналан начин указују на процесе који су довели до овога што и данас Србија трпи од највећих светских моћника без икаквог повода и оправданог разлога. Ови извештаји „савршено јасно указују на стварне узроке свега онога што се догађало са Косовом и Метохијом до 1999. године, до бомбардовања НАТО пакта и устоличења шиптарских терориста на власт“ (Митрополит Амфилохије, 2013:14).

Ови извештаји су живи, писани доказ од стварном духовном, верском и друштвеном животу срба на Косову и Метохији, о страдању српског народа, страдању српске цркве на Косову и Метохији и пропадању једне слободарске, суверене и независне земље. О духовном стању српског народа, годину дана по ступању на дужност епископа, епископ Павле у свом првом извештају обавештава свети Синод Српске православне цркве: „… религиозно стање у епархији је стално у опадању. Све

[58] *Метох* (грчки: *μετοχή* [*metokhé*] = заједница; заједничко добро) или *метохија* (грчки: *μετόχια* [*metókhia*] – метохиа; *μετόχιον* [*metókhion*] – метохион), у средњовековној Србији било земљиште или посед неке цркве или манастира, било да је дар, било да је купљена земља.

једна по једна генерација старијих одлази, а долазе генерације младих, васпитаних у антирелигиозном духу. Истина мали број међу њима стварно антирелигиозних. Већина је равнодушних који гледају да осигурају што бољу егзистенцију и што више материјалних средстава за удобан и раскошан живот“ (Епископ Павле, 2013:43).

Из ових неколико очигледних аргумената из Извештаја епископа Павла јасно видљиво је да је наступило ново, материјалистичко доба, где је објективни, реални рацио надвладао духовни рацио. Човек се отуђује сам од себе. Млади услед погрешне идеолошке матрице су постали равнодушни према историји, култури и традицији. До осамдесетих година прошлог века, због бестијалног понашања Шиптара на Косову и Метохији, Срби су једино уточиште нашли у цркви и вери.

Епископ Павле примећује да „код многих старијих, који би свештеника радо примили, примећује се, поред свих закона о слободи, страх који им то не дозвољава“ (Епископ Павле 2013:43). Својствено својој природи, на јасан и недвосмислен начин, епископ Павле у својим извештајима сведочи о једној привидној и извештаченој слободи која само указује да су се Срби, као и други народи и народности у бившој Југославији, ослободили окупатора, али још увек нису били истински слободни. Да су били слободни, вршење верских обреда на Косову и Метохији би расло и неби опадало. Људи би често и масовно одлазили у цркву а не појединачно и само они дубоко верујући, посебно у време великих верских празника. Зато „наши верни стварно немају појма о својој вери, да се не знају прекрстити, не знају ни основне појмове о Исусу Христу, о тајнама, о загробном животу […]. Доказ за то је да што народ више долази на пусте рушевине него у дивне цркве где се свакодневно служи“ (Епископ Павле 2013:45). У таквом стању било је тешко деловати просветитељски на народ. С једне стране, требало га је сачувати и везати уз цркву уз све претње комуниста и страха који они изазивају, а с друге стране, едуковати их како треба да се понашају, што је одбијало народ. Због тога је црква морала бити са својим народом на Косову и Метохији у каквом год он био стању.

Отуда је епископ Павле као највећи недостатак на Косову и Метохији видео мањак „добрих, мудрих и одушевљених младих свештеника, готових на жртву за своју веру и свој народ“ (Епископ Павле, 2013:47). Млади епископ се нашао у незавидном положају. Требало је обезбедити образоване и младе свештенике за један врло

небезбедан посао, а то није било лако. Време је ту бојазан потврдило, па се сувише касно кренуло у обнављање духовности и подизање нових богомоља, како би се српски народ на Косову и Метохији имао за шта везати у свом крају.

Епископ Павле овако описује 1959. године религиозно стање верних: „Ако се процени религиозно стање у народу према вршењу обреда и учествовању на богослужењу, онда се може рећи да је стање рђаво и још се погоршава. Обичним недељама и празницима у цркви је врло мали број редовних посетилаца. Већем броју долазе само на неколико одређених празника. Сматрају да су тако дали 'Богу Божје'. При таквим посетама, највећи број омладине долази на игранку, па играју и за време богослужења" (Епископ Павле, 2013:61).

Колико год овакво стање било обесхрабрујуће, за нас је значајно најмање из два разлога, а има их и више. С једне стране, црква је играла практивну улогу у друштву и трудила се да је повећа. Водила је рачуна о својим верницима и трудила се на све начине да их окупи око својих богомоља. С друге стране, свештеници колико год да их је било, градили су активан однос према верницима, нарочито омладини, како бих их колико-толико окупили око цркве. Није то био увек најидеалнији однос, али ни друштвене прилике нису биле такве да су омогућавале бољи положај и активнији однос цркве, већ напротив.

Зато је епископ Павле и могао с дозом оптимизма да истакне: „Ипак се запажа да само незнатан број домова свештеника не прима (у једној парохији од 509 домова не прима њих 11 (2%), у другој од 460, не прима 27 (6%). У градовима је тај број несравњиво већи, али га је тешко утврдити" (Епископ Павле, 2013:61).

У односу на 19. век, овде видимо обрнуту ситуацију. У 19. веку у селима је било много теже одржавати верске обреде и држати активном цркву, док је у градовима, где је турска власт била активна и у непосредном додиру с црквеним објектом, било знатно лакше због сигурности коју су имали верници.

Већ 1959. године, епископ Павле бележи да државне власти нису наклоњене цркви довољно пажње: „У једном селу у Митровачком Колашину, за време окупације, Шиптари су демолирали сеоску капелу […]. На предлог архијерејског намесника, поставили смо Одбор од три лица за обнову ове капеле. Кад су почели радови, позвани су једно вече на сеоску конференцију где им је речено да сада није време да се

поправљају цркве, него дижу фабрике. Њихов одговор донео им је 30 дана затвора и 3000 динара новчане казне. Капела је остала непокривена“ (Епископ Павле, 2013:63). Овај случај, као и низ случајева где су неке црквене општине годинама водиле спор око имања, или бесправно узетог црквеног новца, само доказују да власти нису биле наклоњене цркви. Она је за њих представљала непријатељску установу, што нису крили.

Епископ Павле се и наредне године у свом извештају жалио на недостатак свештеника, нарочито у пећком крају. Мали број свештеника и недолазак нових на Косово и Метохију епископ Павле образлаже материјализмом који је узео маха међу народом у овом крају: „Особито тежак је положај у Пећком намесништву где је пре рата био 21 свештеник, да после тога тај број падне на 4, а ове године смрћу једног од њих на тројицу. Од њих тројице један је у државној служби и, што је још горе, ноторна пијаница, дакле, на свега двојицу. У томе крају насељени су Црногорци, међу којима је још пре рата материјализам ухватио врло јаког корена (одатле је већина виших руководилаца државних и партијских на Космету), па је у таквом крају проблем поставити свештеника, кадрог стићи и утећи, и кад би их имали на избор“ (Епископ Павле, 2013:79).

Из навода је јасно да је црква намерно подривана на сваком кораку. Намерно је онемогућавано не само остваривање њених права, већ и обнова, као и организација цркве на нивоу црквених општина. То потврђује да нове власти нису много мариле за Цркву, а у неки деловима Косова и Метохије су биле и против цркве. То објашњава и сам епископ Павле: „ … власти употребљавају сваку прилику да Цркви одузму оно мало имовине што јој је остало“ (Епископ Павле, 2013:81). Тако црква није могла да неометано организује свој рад. Она није имала простор да смести нове свештенике и нове богослове, а није имала ни средства да узме у закуп станове за свештенике итд. Велики број црквених имања није био укњижен, па су настали спорови око власништва, али држава је тражила пуни доказ о својини, за разлику од албанских потражилаца. Неретко су припадници службе безбедности (тзв. удбаши) за време летњег распуста пресретали богослове и убеђивали их да напусте богословију јер је то најгора школа у социјалистичком друштву: „Више богослова, из разних крајева, жалило ми се да су их преко ферија позвали чланови Удбе и наговарали да се испишу из богословије“

(Епископ Павле 2013:82). Бахатост је ишла дотле да су чувари у Грачаници и Сопоћанима проводили и мушке и женске посетиоце иза олтара, што дечански игуман није дозвољавао. Епископ се надао да ће тако поступити и сви игумани важнијих манастира. Било је и случајева да су свештеници који су вршили своју дужност по парохији због тога кажњавани затворским казнама (Епископ Павле 2013: 82, 99).

Од 1964. године као да се повећава притисак на Србе. Епископ бележи: „Други наводе да власти фаворизују Шиптаре, којих у органима власти има много, а који се узајамно помажу и све законске олакшице осигуравају за своје, док се на Србе сваљује сва тежина обавеза, и то увек у законској форми. У томе учествују и *Срби чланови партије* (подвукао С. Д.), да им се, ваљда не би пребацио, шовинизам и сл. Наш живаљ не може да издржи економски, *те се исељава* (подвукао С. Д.). Има ту, свакако, и других разлога – укључење у индустрију, боља прилика за школовање деце, итд. – који су разумљиви и оправдани, али су најглавнија прва два и забрињавајући обим исељавања, дубоко сам уверен, од њих потиче“ (Епископ Павле, 2013:83). Од ове године, па надаље, епископ Павле ће сваке године говорити о исељавању, чак и када је оно у мањој мери. И све више ће његов извештај прерастати у вапај Србима и властима, које су најчешће остајале неме.

Године 1964. епископ Павле у свом годишњем извештају пише: „и ове године, још интензивније је настављено исељавање нашег елемента, како насељеника, тако и староседелаца из свијух крајева Епархије. Из гњиланског намесништва у току године иселило се преко 200 домова (само из врбовачке парохије, која је иначе мала, иселило се 70 домова). Из околине Приштине, од лањске године, такође се нагло исељава. У селу Коморану после рата било је 40 српских домова, а сада их има 12, Ново Чикатово 48 – сада 22, Доњи Забел 18 – сада 4. Вел. Белаћевац 23 – сада 3. Из голешке парохије иселио се у току године 81 дом. То је друга главна невоља наша у оним крајевима. 1912. године био је проценат Срба према другим националностима на Косову и Метохији 35 до 40%. Данас је тај проценат свега 25%“ (Епископ Павле 2013:100–101).

Године 1965. епископ Павле за Подујевску парохију даје следеће податке о исељавању после рата: село Бело Поље од 42 куће иселило се 12, Главник од 43 куће иселило се 20, Батлава од 27 кућа исељено 13, Г. Сибовац од 48 кућа исељено 25, Трнова од 29 кућа исељено 23, Брадаш од 41 кућа исељено 40 и тако у свих тридесет

села у парохији, некад је било по педесет венчања, а сада (1965) само једно, некад је било по 300 крштења, а сада се та бројка преполовила, у пет месеци било је осам смртних случајева, а свештеник је позван само на четири“ (Епископ Павле 2013:135).

Ови извештаји су од великог историјског значаја јер нам доказују континуитет, у прогањању Цркве и православног народа. Сви ови извештаји захтевају дубље анализе, како теолошких, тако и међународних, моралних, социолошких, психолошких, историјских и демографских процеса који су се одигравали на Косову и Метохији. Ова сведочења су данас од интернационалног значаја јер доказују, као и бројни документи које смо у раду презентовали, незапамћеном егзодусу који је на Косову и Метохији вршен вековима, до, потпуног геноцидног истребљења срба са Косова и Метохије. Годишњи извештаји епископа Рашкопризренског на најнепосреднији начин потврђују да је црква све време од Другог светског рата била уз свој народ, али је то у партиској држави било скривано од јавности и тиме нанешена велика штета не само Српској православној цркви, него и Српској држави, што је потврдило време.

Значајно је да је епископ Павле у својим извештајима говори и о религиозно-моралном стању верника и констатује да је на Косову недолазак верника у цркву, на службе и не вршење верских обреда честа појава. То повезује са лабављењем породичних веза:

> „Ко у другим крајевима, код нас и поготово, због проређености наших верних и недостатка свештеника, процес хлађења према вери и Цркви наставља се и даље, особито у парохијама ближе градских и индустријских центара. Пресељење из села у град, одлучивање између фабрике и њиве, лабављење породичних веза, општи пад морала, отуђење деце од породичног дома и контроле родитеља и међу старијим изазива идејну и духовну дезоријентацију и индиферентизам. То исто, само у већој мери је и код млађих још и због двојности васпитања дома и цркве с једне, и друштва и школе с друге стране“ (Епископ Павле, 2013:146).

Ове речи је и данас у демократском друштву неолиберално капитализма, где је једино мерило ствари новац, могуће у потпуности пресликати. То се односи и на школство, где је, поред верског васпитања, односно веронауке, уведено и тзв. грађанско васпитање, тако да децу на самом почетку њуховог живота и увођења у друштвену и

националну и верску заједницу делимо на традиционалисте и некакве мондијалисте, грађане, као да они нису верници (што свакако не морају бити) и као да они који су верници нису грађани. На другој страни, овде видимо искрену забринутост, не за верника, већ за човека. Епископ Павле брине због моралног посрнућа и одраслих и младих, због осипања и пропадања породице, која је увек основни нуклеус сваког јаког друштва и државе, па на послетку, и верске заједнице.

Власт у то време није водила рачуна о цркви и њеним егзистенцијалним проблемима и есенцијалним правима. На сваком кораку чињени су погрешни потези усмерени да се осиромаши црква. Истовремено, власт је прећутно допуштала бестијално понашање екстремних албанаца према црквеној имовини. Неретко су у такво понашање били уплетени и локални челници на Косову и Метохији. Таквих примера има више, а за потребе ове дисертације наводимо неколико карактеристичних у којима се указује да је један локални партијац у делу порте Цркве Светог Врача у Призрену саградио своју приватну кућу (Епископ Павле, 2013:148). На другом месту, „око манастира Св. Марко немилосрдно тамане шуму околни Шиптари“ (Епископ Павле, 2013:149). Тако је било све док шума није продата. У Сопоћанима власти и надлежни не могу да се договоре о подизању мермерног иконостаса. Све је то рађено ради ометања обнављања најзначајнијих цркава и сакупљања народа око њих.

И после десет година, епископ Павле истиче: „за 10 година како сам на епархији, није се стање изменило. Што сам износио раније, у целости важи и сада“ (Епископ Павле, 2013:181). Из године у годину расла је потреба за младим паметним свештеницима спремни, да се ухвате у коштац с тешким невољама, као и страх од све чешћег исељавања српског народа са ових простора. Свештеницима се забрањује да држе беседе на опелу јер то ни хоће не раде, Србима власти забрањују шајкаче, српски споменици се руше, гробља раскопавају, учитељи бране деци да учествују на прославама Светог Саве, свештенике вређају, псују, пљују и називају погрдним именима (Епископ Павле, 2013: 224). И све се то трпи и траје.

У извештају за 1975. годину епископ Павле анализира промену демографског односу између српског и шиптарског становништва и показује то на конкретном примеру града Призрена и села Љубижди: „Пре рата је Призрен имао око 18 000 становника. Од тог броја трећина – 6000 – били су Срби. Сада Призрен има око 45 000

становника. Од тог броја, као пре рата, око 6000 Срба, што значи мање него седмина. У Љубижди пре рата је било само неколико албанских кућа. Сад их је око 200, двапут више него српских 100 кућа“ (Епископ Павле, 2013:277).

Већ у извештају из 1982. године осећа се, по први пут, песимизам у речима епископа павла: „Не само по градовима, него и селима материјалистички став је све присутнији. И старији, а камоли млађи свет, има осећање само за ствари овог света, према духовним потребама су индифирентни: ’Дај ти мени на овом свету за онај те не питам. Нико се оданде није вратио да каже има ли га и како је тамо!’ честа је реч и на селу“ (Епископ Павле, 2013:267). Народ је задржао обред крштења, али то чине „више по традицији, него осећању духовне потребе“ (Епископ Павле, 2013:267). Ту се завршавао сваки контакт с црквом, али и с духовном везом са својим исконским националним бићем.

Напади на српска гробља не јењавају. Штавише, све су чешћи и било их је у Бресју код Косова Поља, у Штимљу, Ђурђевику, Косовској Каменици, у Шипољу. У Урошевцу је црква каменована и двапут проваљивана, као и у селу Неродимљу. У Цркви Св. Марка у Призрену проваљена су гвоздена врата и уништено све по цркви, што се десило и с црквицом у селу Винарце код Т. Митровице, те с Црквом Св. Петке у селу Добрчане код Гњилана, а још увек није престало наношење штете манастирском и црквеном добру, као ни сеча шуме, пљачка летине и паљење сена и сламе. Тако се и осамдесетих година прошлог века Српска православна црква борила за свој голи опстанак. У таквом окружењу исељавање није могло престати. „У селу Петровцу од Гњилана, у турско доба и до овог рата чисто српском селу, сада се (1982 – примедба С. Д.) одселила и последња породица. Црква је остала са поразбијаним прозорима и црепом те прокишњава. Мораћемо иконе с иконостаса пренети некуд да не пропадну. Невоља је што није тако само у Петровцу“ (Епископ Павле, 2013:380).

Поред паљења сена, сламе и кукуруза учестала су силовања, чак и малолетница (Епископ Павле, 2013:402). Исти аутор истиче случај Ђорђа Мартиновића, који не коментарише, као и Недељковића из Мушутишта, коме су обе руке поломљене, и рањавање младића (Епископ Павле, 2013:414). Случај Ђорђа Мартиновића који је био иницијална каписла за конкретније протестовање српског народа на Косову и Метохији епископ не коментарише вероватно зато што је сам случај исполитизован и што је

партија с највишег врха одредила да се Мартиновић само повредио. Практично, Ђорђа Мартиновића је највиша власт жртвовала из идеолошких разлога.

Исељавање је узело маха и доведено је до крајњих граница: „кад сам пре 29 година дошао у Епархију, затекао сам у Подујеву два свештеника и две парохије са преко 1000 домова. Данас је остало 200 домова. Једна петина. У четири села подујевске парохије остао је по један православни дом; у три о два, у једном три, у два по четири, итд. у Подујеву двадесет и један дом“ (епископ Павле, 2013:414–415). Поред овог, рекли бисмо, нерешивог проблема, епископ је открио још један. Због његовог значаја и ради документарне вредности овог проблема у докторској дисертацији дајемо нешто дужи цитат епископа Павла:

„Крајем прошле и почетком ове године, нашли смо се у чуду од нове врсте невоље. У једном селу код Суве Реке, имали смо потребу за поседовним листом за цркву и порту и добивши га, видесмо да уместо црква пише *џамија*. Случај грешком – помислимо и потражисмо да се исправи. Међутим у поседовном листу за цркву у другом месту, нађе се да место црква пише *кућа*. Потражи смо поседовне листове за друге цркве и црквишта. Имали смо шта видети. Црква Св. Петра и Павла у самој Сувој Реци, седишту Скупштине општине, уведена је као *џамија*. Стара црква У Речанима, из 1370. године уведена исто тако. Чак у поседовном листу манастира Св. Тројице код Мушутишта пише: ’Добро манастира Св. Тројице, парцела 3665, бр. плаца 13/62, назив земље или потеса: Бела Рудина, двор. Џамија’. Црква Св. Николе у селу Дворане и црква Св. Николе у селу Поповљане води се у катастру као *кућа*, а црква Св. Уроша у селу Селогражде као *зграда*.

То нас побуди да потражимо извештај од пароха да виде како су уведене цркве у осталим местима на Косову и Метохији. У геодетској управи у Пећи, као џамије убележене су цркве у Витомирици, Сиги и Гораждевцу. Исто тако је уведена и наша црква у Ђаковици, Гњилану, Будриги, Пасјану, Кос. Каменици. У геодетској управи у Ораховцу све наше цркве уведене су или као кућа, или као зграда, чак и црква манастира Зочишта.

Црквишта порушених наших цркава у току II светског рата нису уопште регистрована као црквишта, него као општенародно добро. Црква у Брњачи код

Ораховца порушена током II светског рата , па обнављена после рата, није уписана ни као црква, ни као зграда, никако.

О овоме сам известио Свети Архијерејски Синод и Комисију за односе са верским заједницама у Приштини, рекавши: ‘Не треба много домишљања за закључак да ови поступци спадају у план заступника принципа етнички чистог Косова, да се и званичним актима покаже да на Косову нема ни Срба, ни њихових цркава, а оно што држе то су џамије које је власт у старој Југославији одузела насилно од муслимана и дала Српској цркви. Или да су овде дизане џамије још у XIV век, кад Турци нису ни били прешли на Балкан.’“ (Епископ Павле, 2013:428–429).

Тек овај део извештаја који је епископ Павле сматрао живим доказом поступања власти у дослуху са шиптарским сепаратистима чини се врло важним и за потврду наше тезе да је Српска православна црква била нераскидиви део српског народа. Евидентно је да није било довољно само протерати српски народ и узурпирати његову земљу. Било је потребно доказати да српски народ на тој земљи никад није постојао. Нису била довољна рушења и паљења цркава већ је требало српске богомоље избрисати не само са лица земље већ и из земљишних књига. То је најстрашнији геноцид за који до сада свет није чуо нити га је видео. Овим геноцидом се није уништавало постојање једног народа за будућност, већ се бескрупулозно брисала и његова прошлост, тако да га крвници у исто време два пута убијају.

Приликом обележавања 600 година од Косовске битке духовно и религиозно стање се нешто променило, што је последица распада бивше Југославије, „народ се приметно пробудио и национално и духовно“ (Епископ Павле, 2013:465). Али, епископ упозорава да „без дубљег упознавања своје вере то ће одушевљење брзи спласнути“ (Епископ Павле, исто). Тих година, заиста се српски народ пробудио из полувековног сна и постао свестан опасности која се надвила над целокупним српским народом. „Однос државних власти се према цркви променио готово у потпуности. Што је могло да се врати, вратило се, али је црква имала знатно мање препрека да обнавља, поправља и гради. Чак је и сарађивала с влашћу у име опстанка Срба на Косову и Метохији свуда где је била у прилици“ (Епископ Павле, 2013:466, 478). Али, то је у доброј мери било доцкан. „Српска власт се касно расвестила. Републици Србији се спремала нова мука, а свим Србима на територији СФРЈ претила нова опасност, која ће ескалирати већ 1992.

године, на Косову и Метохији 1999. године када ће Србију бесрамно бомбардовати НАТО само да би јој се одузела њена вековна баштина, Косово и Метохија, где је Србија и настала.

Најзаслужнији за ширење истине о Косову и Метохије, пре свих је тадашњи патријарх Павле, потом митрополит Амфилохије, епископ Артемије и епископ Атанасије. Они су о погрому на Косову и Метохији оставили највише докумената и личном жртвом и духовним и физичким прегалаштвом показали како се треба борити за Косово.

Епископ Атанасије у књизи *Од Косова до Јадовна* (2007) износи велики број докумената којима се доказује и аргументује низ чињеница.

Прву премису, у којој су садржане и све остале, најбоље је и сам описао: „Право стање на Косову се не може дознати само из изјава политичара. Јер осим познате тактике 'текуће политике', осим намерног или ненамерног 'завођења на Голеш планину', у јавност и не доспе све што се збива Српском народу широм Косова. Све да дознамо – ту могућност ми немамо. (А које има? И шта са детаљима, кад је главно познато? И шта вреди све писање кад се већа бука и повика диже око неког написа на Косову него око самих трагичних догађаја на Косову?

Не треба веровати политичарима јер су они са Косова, углавном Албанци били сви од реда окренути свом циљу – прогонству Срба са својих вековних огњишта, а ови у Београду су скривали истину јер није одговарала њиховом концепту братства и јединства.

Српска јавност у целини није била упућена у то шта се дешава на Косову и Метохији, често су и сами страдалници крили истину како не би дошли у још већу неприлику.

Србима је било и онемогућено да сазнају све јер су добијали половичне информације.

Више се водило рачуна о томе што се пише но о самим жртвама. Пребројавали су се негативни чланци, али жртве нису“ (Епископ Атанасије, 2007:14–15);.

Епископ поименично наводи оне који су претрпели тортуру, шикану или који су преживели трагедију. Наводи сестре Катарину, Десанку, Херувиму из Св. Тројице код

Мушутишта, паљење манастира, нападе на добро сеоских домаћина који су Срби, малтретирање учитељице од стране албанских ђака, службеника у јавним управама, паљење манастира и силовање старица и малолетница. Најчешће су те злочине чинили малолетници. Зато се епископ Атанасије и пита: „Окуд толика мржња и дивљаштво код те деце према Србима и свему што је на Косову српско?“ (Епископ Атанасије, 2007:16).

Сматрамо да је одговор једноставан. Садржан је у концепту кућног васпитања које су они добијали од рођења. Отуда је важно да Срби на Косову и Метохији и другде схвате да су данашње генерације Шиптара и све генерације Албанаца, као и оне пре њих, васпитаване на мржњи према Србима и Србији. Због тога их не треба мрзети, али их се треба пазити и са њима мудро на дужи рок поступати.

Једно од круцијалних питања везаних за Косову и у Метохији јесте зашто Срби не пружају отпор, зашто не устану у одбрану својих елементарних људских права, одакле толика пасивност. Епископ Атанасије одговара: „Можда зато што су бројни покушаји супротстављања насиљу и зулуму над личношћу и имовином, најчешће завршили крварењем, а често и губљењем живота. Можда је пред очима нека још свежа и незацељена рана: лична породична, комшијска, свенародна“ (Епископ Атанасије, 2007:18).

Срби на Косову нису само изгубили кураж већ и сами себе уходе, изгубивши поверење једни у друге. Они уходе једни друге и баве се тиме ко је где купио плац или кућу по Србији, уместо да збију редове и буду јединствени. Нажалост, епископ истиче да је сазнао да су и неки свештеници кришом купили плацеве или куће (Епископ Атанасије, *исто*). Исељавање срба са Косова и Метохије јесте погубно за државу и цркву, али је у највећем броју случајева било једини начин да срби с територије Косова и Метохије сачувају живу главу и буде свој на своме.Само на тај начин, без заштите државе, су могли да избегну судбину Данице Милинчић којој су убили супруга, а на њене очи и сина Данила; бранивши га, и сама је рањена у ногу и руку којом је бранила срце. Сличну судбину доживели су и Миломир Дељанин, Милош Радуловић, Миле Костић, јеромонах Јован Радосављевић, као и низ малолетних несрећница које су на њиховим имањима силовале комшије.

Епископ Атанасије Јевтић истиче и позитивне шиптарске примере, где су враћали куће Србима, као Али Зечај који је био против личних прогона са обеју страна. Алија

Даутај је говорио да „Срби и Црногорци немају притисак од нас, него од уличара и лопужа, а и њих као да брани неко из власти“ (Епископ Атанасије, 2007:24). Нажалост, данас сигурно знамо да су те сепаратисте дубоко у осамдесетим годинама прошлог века штитиле државне власти. Зато су били и тако осиони и смели. А данас српска влада с тим уличарима и лопужама мора да преговара око опстанка српског живља на Косову и Метохији и покушава да у било којем виду сачува своју вековну територију над којом данас нема готово никакав утицај.

Епископ Атанасије Јевтић наводи да је у *Православљу* од 15. маја 1982. године објављен тзв. Призив, апел двадесетак српских свештеника и монаха с Косова. Апел је у основи добро прихваћен. „Међутим, један део штампе је реаговао другачије, и у томе су особито предњачила два загребачка гласила (часопис *Данас* од 1. VI и дневни лист *Вијесник* од 29. V). Нешто пре тога је београдски новинар Милорад Вучелић (кратко у *Политици* од 15. V и опширније у НИН-у од 23. V) окарактерисао наш *Апел* као ’опасан корак’ и ’изазов национализма’, наравно српског, јер му се, ваљда, чини да је то главна опасност, чак кад је у питању трагедија Косова!“ (Епископ Атанасије, 2007:28–29).

Овај навод нам доказује да су само Косово и оно што бисмо могли назвати „борба за опстанак српског народа на Косову“ ометани, и то неретко, од самих Срба, од којих ће неки касније заузети врло високе положаје у државној управи, па чак ће и данас представљати патриоте од великог утицаја. Управо нам на то епископ Атанасије скреће пажњу рекавши да немамо све информације, а ми бисмо с наше стране додали и да врло лако и брзо заборављамо ко нас је чиме задужио.

Епископ с правом указао на чињеницу да су и медији у Хрватској, упркос реалној угрожености српског народа на Косову и Метохији, најмање пажње обратили, управо на ту угроженост, а више на шовинизам и национализам, обрушивши се без оправданог разлога на свештенике и монахе без икаквог разлога. Део одговара који је епископ објавио у *Православљу* од 15. јуна 1982. године, ради трајне документованости, цитирамо у овој докторској дисертацији:

> „Уместо изношења стварне трагедије на Косову, ови загребачки новинари придикују нам о ’осећањима за богату и поносну повијест’ народа коме припадамо, па нам З. Рунић спомиње Кадињачу и Крагујевац, као да смо их ми тобоже заборавили. Хвала им ипак што подсећају макар и на те наше

жртве, кад већ мимоилазе нове, данашње српске жртве са Косова. […] могли су поменути и оне најмасовније и најбројније, као што су Јасеновац и Јадовно, које ми, заједно са свим другима, и нисмо и не можемо заборавити. Не зато да бисмо било кога позвали на освету – Бог и наша хришћанска савест чувају нас од тога – него управо у име братске љубави и слоге не желимо да их заборавимо, да се не би поновиле.

Из нашег Апела о Косову јасно је, за свакога добронамерног човека, да нас боли страдање наше браће на Косову и ми се те састрадајуће бриге о њима нећемо никада одрећи. Неће нас уплашити разноразна етикетирања (названи смо 'националистима', 'великосрпским шовинистима', 'милитантима', 'агресивнима', 'политизованим', итд.), нити оптужба да се бавимо политиком – која испада, на овај начин, својеврсни монопол оваквих новинара – јер бранити живот и част своје браће, своју и њихову живу Цркву, то није политика, него животна нужда, то је вековна људска и Божија правда, како је говорио Марко Миљанов, цитиран у нашем Апелу као пример братског односа према Албанцима" (Епископ Атанасије, 2007:30).

Чињеница да је свака реакција цркве на страдање Срба на Косову могла бити исполитизована и да је цркву било могуће прозвати због „политичарења", што је цркву чинило уздржаном, али ниједног тренутка она није остала по страни, нити је свој народ занемарила. Зато је и страдала.

Али то није обесхрабрило епископа да истакне да се сваког месеца са Косова исели 400–500 Срба: „бежање се наставља истим темпом и ништа мање неголи у годинама од 1968. до 1981" (Епископ Атанасије, 2007:36). Отуда и збринутост шта ће бити с Косовом и Метохијом и за које ће време то остати етнички чиста некад српска земља, јер је 1983. на Видовдан на Косову било 666 насеља без иједног Србина, а у 147 насеља само их је било 3%. „Јасно је да се Велика Албанија шири, а Србија све више сужава, јер 1981. Васкрсава 1941. Мада како рече један српски сељак и ту има разлике. Јер смо се, вели он, после безумља и геноцида Велике Албаније из 1941, вратили опет на своја косовска вековна огњишта… А данас?" (Епископ Атанасије, 2007:36). То питање је и данас још актуелније и без одговора на њега и без могућности да се ишта

учини, не зато што су Шиптари или Албанци толико моћни, нити што су Срби слаби, већ зато што је америчко-натовска сила стала на страну зла, глува на вапаје пострадалих, а још и сама помаже у истребљењу Срба на Косову и Метохији.

У једном интервјуу епископ Атанасије овако говори о ангажовању Српске православне цркве на Косову и Метохији: „Право да вам кажем, мало је остављен владика Павле сам себи. Истина он шаље Синоду и Сабору своје извештаје, своје жалбе одоздо. Оне се констатују и копије се упућују државним комисијама, и на томе се заврши“ (Епископ Атанасије, 2007:86).

За предмет докторске дисертације је значајно из овог експлицитног исказа епископа Атанасија да су извештаји, поред Светог Синода, достављани и државних органа, због чега није могуће рећи да држава и њени надлежни органи и службе нису биле обавештени о стању на Косову и Метохији. Државни органи су све знали, а зашто нису поступали према сазнањима, остаје отворено питање за епистемиолошку анализу. Са ове временске дистанце од преко тридесет година ефеката самопроглашене државе Косово, може се закључити да се сво време радило о смишљеној и унапред планираној, континуираној завери против Србије и Срба, у којој су, свесно или несвесно, све једно је, учествовали и сами Срби из врха власти.

Епископ Атанасије Јевтић је написао низ докумената које су потписали најзначајнији представници Српске православне цркве. Први документ је *Апел за заштиту српског живља и његовог свештенства на Косову*, написан и разаслан 1982. године, а потписао га је двадесет и један свештеник. *Апел* је упућен Председништву СФРЈ, Председништву СР Србије, Скупштини СР Србије и Светом архијерејском синоду за Свети архијерејски сабор. Текст је достављен и свим већим београдским листовима и објављен у *Православљу*. То само потврђује нашу основну тезу да је црква увек била са својим народом. Овај апел је значајан из неколико разлога.

Први разлог је што се црква јасно и недвосмислено огласила поводом погрома који се спроводи над српским народом и Српском православном црквом на КиМ.

Други разлог је од изузетне важности и у њему црква јасно објашњава зашто је уз народ: „Црква, која је органски уткан у историјско духовно биће овог народа, пре Косова, за време Косова и после Косова све до дана данашњега, на чије се животно ткиво најпре спусти сваки ударац намењен Српском народу – зар се без ње и мимо ње

може решавати њена судбина и судбина њеног народа?“ (Епископ Атанасије Јевтић, 2007:115);

Трећи значај овог *Апела* јесте да доказује да понуђена решења проблема на Косову нису адекватна ономе што се на Косову стварно дешава.

Зато се поставља конкретно, логично питање: Како су то Срби опстали на Косову у рату за време Турака, а сада у миру, они масовно напуштају Косово и Мтохију?

Протеривање Срба с Косова јасно је названо *геноцид*! Што то и јесте, само власти из идеолошких разлога то нису хтеле да признају, нити да приступе решавању проблема.

Појављивањем овог *Апела* у јавности јасно се видело ко је противник решавања проблема на Косову и Метохији (о томе је било речи у и у претходним деловима дисертације).

Петицију грађана Косова из 1985. године покренуле су, између осталих, и црквене старешине. Ова петиција са својих 15 тачака спада у ред значајних докумената. Прва тачка ове петиције се залаже за остваривање основних људских права Срба и Црногораца, према Устава СФРЈ и међународним конвенцијама. У другој тачки се захтева да Социјалистичка Република Србија добије исти статус државности као и друге републике у Југославији. То би значило да Република Србија има пуну власт над својим аутономним покрајинама. Овим двема тачкама *Петиције* јасно је стављено до знања да се над Србима на Косову и Метохији врши терор на који Србија, као врховна законодавна инстанца, не може да одговори. Један од захтева је и да се сви купопродајни уговори пониште јер су у суштини склопљени под изнудом. Такође се захтева да се без одлагања спроведе повратак прогнаних и расељених Срба, као и да се реконструише више хиљада несталих судских предмета, и да се на Косову и Метохији као службени уведе српски језик.

Ова петиција је објављена у више јавних гласила. Једно од њих су и *Књижевне новине*. Петицију је потписало преко 80 000 потписника. Тек неки од захтева су узети у разматрање, али је већ тада било касно за њихово остваривање. Ова петиција је достављена свим законодавним савезним и републичким инстанцама, као и ЦК СКЈ и

ЦК СК Србије, удружењима као што су СУБНОР СФРЈ, ССРНЈ, ССРНС, САНУ, Удружење књижевника и неки појединци, Светозар Вукомановић Темпо и други.

Поред документа *Злочини Арбанаса извршени над Србима Косова и Метохије у овом рату (1941–45. г.)* који је од изузетног значаја за укупну историја страдања српског народа не само у Другом светском рату већ уопште, важан је и документ *Извод из Меморандума СПЦ о Косову и Метохији*, где је описано систематско уништавања српског народа на Косову и Метохији под комунистичком влашћу од 1945. до 1990. године. Мада постоји острашћеност на нивоу дескрипције и односа према комунистичкој власти, чињенице су у потпуности релевантне и проверљиве.

Из овог меморандума извлачимо три битна момента. Први се тиче односа Титове Југославије према Србима на Косову и Метохији: „Титова ФНРЈ Југославија забранила је званично на Скупштини од 6. марта 1945. године повратак Косовско-Метохијским Србима прогнаним од Шиптара за време рата и окупације. Потоњи Милошевићев неокомунистички режим, од 1990. године, био је директан наследник Титовог комунистичког режима. Он никада није укинуо ту безакону одлуку Титове Скупштине“ (Епископ Атанасије, 2007:249). Та одлука је практично рехабилитовала све шиптарске балисте и нацисте, као што је опростила, мада се може рећи и наградила, све њихове прогоне Срба, чиме је коначно нарушена етничка слика на Косову и Метохији у потпуности у корист Шиптара.

Други значајан момент је по ко зна који пут скренута пажња на исељавање од 1965. године до савремених дана, односно доласка КФОР-а и УНМИК-а на Косово и Метохију када се констатује да у већини места на Косову и Метохији Срба више нема.

Трећи моменат, можда и најзначајнији, јер говори о последњим моментима када је још било могуће да се макар мало поправи ситуација, говори о томе зашто на простору Косова и Метохије није могло доћи до промене политике и односа према исељавању. „Милошевић неокомунистички и недемократски режим, уместо да стварно државно-правно решава и реши Косовски проблем, својим у суштини једнопартијским неокомунистичким манипулацијама српском народном несрећом од ’Косова до Јадовна’ само је линијом обратног дејства и својом корумпираношћу, омогућио Шиптарима да својим потплаћивањем и лобирањем интернационализују своју пропаганду о наводној ’угрожености’ од ’великосрпског хегемонизма’ и тако су преко

ноћи од џелата постали жртве“ (Епископ Атанасије, 2007:253). *Меморандумом*, као и низом докумената, истиче се да су црквени великодостојници били јавно ангажовани, нису ћутали, чак су, може се рећи, и политичи деловали, или су покушали да делују на политичке институције како би се спасли Срби и Аутономна покрајина Косово и Метохија. Међутим, сви су били глуви и неми јер су због своје идеологије цркву доживљавали као непријатеља.

Добрица Ћосић се вероватно први пут добро упознао са епископом рашко-призренским Павлом и професором Богословије Атанасијем Јевтићем у Вашингтону 30. априла 1990. године, где су у Конгресу учествовали у „саслушању“ о стању на Косову и Метохији. Српску страну поред Ћосића, епископа Павла и Атанасија Јевтића заступали су и демократе Слободан Вучковић и Раде Стојановић. На челу албанске делегације били су Ибрахим Ругова и Рецеп Ћосја. Том приликом Ћосић записује: „У заступању својих права ми Срби, уверен сам, били смо убедљивији од Албанаца. Међутим они имају моћну америчку подршку, а ми само немоћну истину…“ (Ћосић, 2004:68).

То познанство је касније резултирало узајамним поверењем. Зато не изненађује што ће владика Иринеј с владикама Савом и Игњатијем доћи код Ћосића за савет с молбом „да им напише скицу саопштења“ (Ћосић, 2004:96). С њом ће они изаћи пред „тврдо крило“ владика јер је те 1998. године црква морала да заузме јасан став о одбрани сопственог интегритета, али и имовине и преживљавања на Косову и Метохији.

Патријарх Павле ће се 2. јуна 1999. године састати с групом академика којима предлаже да се иде код Милошевића, који би требало да попусти како би престало рушење и убијање Србије. Нешто касније патријарх Павле ће предложити Слободану Милошевићу да абдицира како би спасао државу. Међутим, уместо да буде похваљен за то, он је бескрупулозно нападнут, пре свих у *Политици*.

Поред тога што су црквене старешине веровале у Ћосићево промишљање ситуације и сам Ћосић је веровао њима, највише патријарху Павлу: „Зажелео сам да чујем истину о Косову од човека који међу мојим савременицима има највећу моћ за правду. Замолио сам патријарха Павла да ме прими и он ме је одмах позвао“ (Ћосић, 2004:163). Између осталог је записао и следеће: „После Кумановског споразума и

повлачења наше војске и полиције, прича патријарх Павле, граница са Албанијом не постоји. Из Албаније су навалиле банде убица, паликућа и пљачкаша, који убијају Србе, пале и руше српска села и цркве. КФОР даје извесна обезбеђења Србима али то је недовољно пред силином албанског насиља, у коме и деца учествују“ (Ћосић, 2004:163).

Од Ћосића сазнајемо да је 30. јула 1999. године канцелар Шредер категорички рекао патријарху Павлу: „Ми ћемо помоћи да се подигну албанске и српске куће. Али Србију, док се не демократизује, нећемо помагати.“ Такође, од Ћосића сазнајемо да патријарха посећују представници опозиције како би задобили његово поверење, док патријарх од Милошевића тражи да абдицира, па чак и оде у Хаг ако је потребно јер је неважно где полаже жртву за свој народ (Ћосић, 2004:163).

О Ћосићевом мишљењу о Косову и Метохији, као и Српској православној цркви и модификацији тог мишљења могла би се написати једна потпуно нова дисертација. Отуда, због ограниченог обима, о томе нећемо подробније говорити. Из ових и других аргумената уочљиво је да Ћосић потврђује активност највиших црквених старешина кад је посреди одбрана Косова и Метохије. Они нису имали моћ да одбране, али је њихова највећа и најжешћа одбрана чињеница да, иако је црква на Косову и Метохији жестоко разорена, она је ипак остала да чува оно мало српског народа што је остало.

Какав је био однос на терену према Србима, живим људима, још је гори било према српским културним добрима. Заштита националне, културне и духовне баштине препуштена је превасходно српским институцијама и државним установама, које су често биле усамљене и занемарене од стране међународних фактора и организација, није дала резултате. Овај временски период означава уништавање српских манастира и цркава на Косову и Метохији и озбиљно угрожавање хришћанске цивилизације, као и разни покушаји албанизације српске баштине и фалсификовања општепознатих историјских чињеница. Поводом тога Радомир Поповић истиче: „Српско становништво је већим делом напустило Косово и Метохију, спаљено је и порушено преко 80 цркава и манастира од којих су неки из 14. века, на простору Рашко-призренске епархије. Стара богословија из Призрена је премештена у Ниш, седиште Рашко-призренске епархије из Призрена је премештено у манастир Грачаницу. Још увек је неизвесна

судбина преосталих Срба на Косову и Метохији, преосталих манастира и цркава“ (Поповић, 2021).

Пошто је Српска православна црква током свих страдања била уз народ на Косову и Метохији, на овом простору су се и највећим делом очували верски православни обичаји. Присуство цркве на терену допринело је да се развије поверење између народа и цркве, што ће бити врло јасно у последњој деценији 20. века кад је и било најтеже и кад је било најпотребније задржати Србе на Косову и Метохији у било којој мери. Срби окупљени оку цркве остали су по енклавама и на северу Косова.

4.4. Улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на КиМ од доласка међународних снага УНМИК-а до 2004. године

Пошто је српска влада потписала споразум у Куманову 10. маја 1999. године и пошто је КФОР као део НАТО снаге дошао на Косово и Метохију и практично окупирао ову српску територију, коју нисмо изгубили у рату, већ у миру за преговарачким столом, српска војска се повукла с Косова и Метохије, а с њом и део становништва, око 30 000 становника. Од институција српског друштва, с преосталим становништвом на Косову и Метохији, остала је само Српска православна црква. Свештеници и монаси су апеловали на народ и својим примером доказивали да треба остати у својим кућама. Сазнајемо да је на Косову и Метохији остало целокупно монаштво, за разлику од полиције, војске, просветних радника и свих других државних институција. Везу са Епархијом призренском одржавали су радио-везом. У току истраживања наишли смо на белешку да су неки представници тадашње власти „први побегли из својих кућа са камионима пуним робе, не ретко опљачкане од Албанаца, а неки од њих су активно пропагирали да Срби треба да оду са Косова и Метохије, док се на државним медијима од фанфара ’победе’ (!?) једва чуо глас о све већим таласима избеглица из наше јужне покрајине“ (Епископ Атанасије, 2007:262–263).

Кумановски споразум је потписан 14. маја, а већ 16. септембра 1999. године одржана је промоција књиге *Распето Косово*, на којој је епископ рашко-призренски Артемије Радосављевић рекао: „Али најболније сазнање и осећање да је крст на коме је

Косово распето стесан овде, у престоном Београду да мајстори који су правили тај крст и Косово на њему то проглашавају победом и славе као велики успех. На Косову се десило оно што сви знамо или што смо на неки начин обавештени, али нико не зна пуну истину, чак ни ми, који на Косову живимо и они који су на Косову рођени, шта се то са нама догодило“ (https://www.rastko.rs/kosovo/raspeto/gov_artemije.html, посећено 15. 1. 2021).

Још једном се доказало да су Срби себи највећи непријатељи и да их не треба тражити изван њих самих. Већини тадашње српске елите на власти на Косову и Метохији руководила се ситнопоседничким интересима. Најстрашније су силина демагогије и снажна пропагандна машинерија коју су користили како би сакрили право стање ствари на терену. Са доласком КФОР-а 10. јуна на Косово из правца Албаније појавиле су се ОВК (UÇK) паравојне сецесионистичко-терористичке формације наоружане до зуба. Већ наредних дана су почели невиђени злочини над Србима, Црногорцима, Ромима, Горанцима и Бошњацима. Већ 12. јуна киднаповано је петоро Срба, из села Зочишта избегло је српско становништво, док је манастир Светих врача Козме и Дамјана из 14. века запаљен, а манастирска црква касније минирана, као и манастир Св. Тројице у Мушутишту, такође из 14. века. Четири дана касније терористичка ОВК киднаповала је монаха Харитона Лукића. Монаси и монахиње су углавном евакуисани у Грачаницу.

Предосећајући шта ће бити, премудри патријарх Павле је на промоцији књиге *Распето Косово* покушао да апелује на свест и савест Албанаца, па и свих присутних актера на Косову и Метохији од којих су зависили мир и безбедност: „Скромна ова публикација само је одјек наших вапаја, апел хришћанском и цивилизованом свету. Болно сазнање да се у години највећег хришћанског јубилеја, при завршетку две хиљаде година Хришћанства, и даље у Европи руше хришћанске цркве и то не у време рата, већ у току мира који гарантује међународна заједница. Надамо се да ће слике срушених и оскрнављених православних храмова да пробуде савест оних људи који могу да спрече злочин, да сви они који су устали против једне несреће и сами не остану само пасивни сведоци другог зла које се дешава пред њиховим очима. Апелујемо и на све косовске Албанце, који своју будућност разумно виде у заједничком животу са Србима, да се успротиве и да спрече недела безумника. Није победила ни хуманост, ни

правда, док царује још освета, и безакоње на Косову и Метохији. Нико нема морално право да спокојно слави победу ако зло замени друго, ако слобода једног почива на робовању другог“ (Патријарх Павле, https://www.rastko.rs/kosovo/raspeto/uvod-patrijarh.html, посећено 15. 1. 2021).

КФОР нити је могао, нити је хтео да заштити Србе. Све што су учинили за Србе јесте да су заштитили Саборни храм и Епископију у Призрену од надирања терористичке ОВК. Помоћи није било ниоткуда. Преостало српско становништво се евакуисало само захваљујући епископу захумско-херцеговачком Атанасију Јевтићу, који је у Призрен дошао с пет аутобуса и превезао преостале Србе до Грачанице. У тих неколико година свакодневно су стизале страшне вести из свих крајева Косова и Метохије. Нема места где Срби нису отимани и убијани, изложени шиканирању и пљачки. Није прошло много, а уништено је педесет црква и манастира и на стотине гробаља. Епископ Артемије и патријарх Павле писали су представке команди НАТО-а, али то није уродило плодом. Сам патријарх, посебно везан за Косово, често је на Косову боравио у најтежим временима, али није могао да умилостиви НАТО снаге и њихове команданте, а још мање је то могао да постигне било какав спразум са ОВК терористима.

Иако су поједини Срби били решени да остану и да се бране, то је било све теже. Читави градови су били већ напуштани. Урошевац је уз пратњу КФОР-а напустило 6000 Срба јер није било елементарних услова за останак и опстанак. Митрополит Амфилохије Радовић је са својим монасима дошао у Пећку патријаршију да се брине о Србима који су избегли у њу. Град Пећ је врло брзо остао без Срба. Из Приштине је за кратко време избегло око 40 000 Срба. Владика Артемије је разговарао са албанским вођама и издали су заједничко саопштење у којем се залажу за мир и толеранцију, али од тога није било много вајде, јер су се Шиптари, испуњени еуфоријом победе и адреналином неописиве мржње према Србима, једино руководили законом силе. Њихове вође не да нису заговарале толеранцију већ су подстицале екстремисте на злочине. Албанцима је остављено да свој бес над Србима задовоље бестијалним злочинима. КФОР и УНМИК нису могли никад у потпуности да затворе границу према Северној Македонији и Албанији. То нису ни желели јер нису хтели да уђу у оружане

сукобе са Албанцима, а за то време цветали су криминал, шверц, проституција, трговина дрогом, оружјем и људским органима.

Епископ Артемије је прешао у манастир Грачаницу и приступио организовању народа. Формирао је информативни центар у којем су прикупљани подаци о погромима над српским народом. То је низ драгоцених података сачуваних за историју јер истина мора изаћи на светлост дана. Не само из Грачанце већ и из пећког, ђаковичког и призренског краја иселили су се готово сви Срби. Остале су три енклаве: Ораховац и Велика Хоча код Призрена, Гораждевац код Пећи и села Суво Грло, Бања и Прколез код Истока. На северу Косова остали су северни део Косовске Митровице, Зубин Поток, Звечан и Лепосавић. Северно Косово се очувало и консолидовало.

Владика Артемије је чак био на челу Српског националног већа Косова и Метохије јер је било неопходно да се народ организује ради заштите, и да се српски народ у целини обавести о стварном стању на Косову и Метохији. Тако можемо рећи да је црква у тим пресудним тренуцима у правом смислу речи, кад је било најтеже, српском народу на Косову и Метохији била бедем одбране. Једна од најзначајнијих активности Српске православне цркве био је захтев изражен представницима КФОР-а и УНМИК-а да осигурају безбедан повратак прогнаних Срба, што се никад није догодило јер није било политичке воље за то.

Од 5. октобра 2000. године настале су крупне промене у Србији. Срушен је један режим, установљена тзв. демократска влада Зорана Ђинђића. И поред великих очекивања, па и обећања са стране, у суштини се ништа није променило за Србе на Косову и Метохији. Штавише, насиље се интензивирало, а један од најбескрупулознијих злочина догодио се 14. фебруара 2001. године, између Мердара и Подујева, када су албански терористи дигли у ваздух путнички аутобус са 56 Срба, који је путовао под пратњом шведског КФОР-а (Епископ Атанасије, 2007:283). У том подмуклом, бестијалном нападу од задобијених рана страдало је 14 Срба, од којих двоје деце, а остали су били теже или лакше повређени. Значајно је да је УНМИК прикрио тај број и смањио га на свега седморо људи, како би умањио значај овог терористичког напада и свео га на инцидент. Овај напад је допринео да се за нијансу промени став према косовским Албанцима, али он није промењен у целини. Објављени су подаци да

Косовом владају кланови петнаест најмоћнијих банди, али то није битно променило слику о Косову.

Ипак, Влади премијера Зорана Ђинђића је пошло за руком да 2001. године организује први успешан повратак Срба на Косово у село Осојане код Истока. Обнављање кућа и окућница, организовање живота наставило се и наредне године за нове повратнике. Неколико десетина повратника је било у оближњим селима Бича и Грабац, као и селу Тупеч код Клине. Међутим, у овим селима никад није завладала потпуна слобода. Она представљају српску енклаву која живи у потпуној изолацији и под заштитом шпанског и италијанског КФОР-а. Тако је до данашњих дана.

Српска црква је у лето 2002. године покренула акцију *Обновимо наше Светиње молитвом*. У разрушеном манастиру Зочишту, где је одржана служба, 19. јула 2002. године албански терористи су након вербалног злостављања свештенства за време службе запалили и преостале манастирске зграде. Тог дана је командант немачког КФОР-а јасно дао до знања да неће подржати обнављање српских светиња у деловима којима управља немачки КФОР. Није тајна да Немци и Американци на Косову и Метохији нису били наклоњени Србима. Сваки инцидент или напад на Србе њима је био додатни повод да малтретирају управо Србе. Кад су Шиптари дигли у ваздух неколико рубних српских кућа у селу Клокот, код Витине, кад су страдали један Србин и четири америчка војника, КФОР је претресао само српске куће. Тако је било и наредних година. Коришћен је сваки повод како би се извршио што већи притисак на српско становништво. На целокупној територији Косова и Метохије напади на Србе нису престајали иако је њихово присуство сведено на ниво статистичке грешке, изузев у енклавама и на северу Косова.

Ти напади су били толико дрски да су досадили самој администрацији УНМИК-а, па је њихов шеф Михаел Штајнер *Албанску националну армију*, коју је водио Агим Чеку, прогласили за терористичку. За нас је то значајно јер су тако коначно светски представници потврдили постојање албанског тероризма у овој покрајини. Међутим, до тога није довело то што су терористи претерали са својим тероризмом над Србима, већ због тога што су се оглушили од наређења УНМИК-а и преузимали акције супротне њиховим интересима. Такође, АНА није одговарала ни такозваној ослободилачкој

војсци Косова и Метохије (ОВК), па су на терену морали пронаћи неки начин да је обуздају и ставе под контролу.

У суштини за српски народ и српску цркву на Косову и Метохији није било мира. Координациони центар за Косово и Метохију обавестио је јавност да су од 10. јуна 1999. године до 10. јуна 2003. године извршена 6392 напада на Србе. Убијено је 1197 Срба, 1305 је повређено и 1138 киднаповано. Од киднапованих Срба 155 је после убијено, 13 је побегло, 95 пуштено, док је судбина 863 Срба још увек непозната.

Додатни погром над Србима догодио се 17–19. марта 2004. године, а према извештајима епископа Атанасија погром Срба трајао је дуже у појединим местима и догађао се и 21, 23. и 28. марта. Тих дана су убијени Златибор Трајковић (Косово Поље), Ненад Весић (Липљане), Бобан Перић (Гњилане), Боривоје Спасојевић (Косовска Митровица), Слободан Тањић (Косовска Митровица), Јана Тачев (Косовска Митровица), Драган Недељковић (Призрен), н. н жена (Призрен), Добри Столић (Драјковце – Штрпце), Борко Столић (Драјковце – Штрпце), Душанка Петровић (Урошевац) и још осморо оних до чијих имена нисмо дошли до завршетка рада на докторској дисертацији. На стотине српских манастира и цркава је уништено.

Уништено је преко 10 000 икона, преко 5000 сасуда и преко 10 000 других вредних свештеничких предмета. У многим градовима није остала ниједна црква. Протерано је 4000 Срба, 960 српских кућа је опљачкано и спаљено, седам села је уништено и спаљено је још 35 цркава и манастира за само неколико дана. Нажалост, све је рађено у присуству УНМИК-а и КФОР-а. Дакле, догодио се геноцид уз надгледање светских сила, које су практично својим присуство и нечињењем подржале овај незапамћени злочин који се догодио једном народу. „Као у доба Хитлера, у присуству КФОРА спаљено је више од 2 000 000 српских књига“ (Митрополит Амфилохије, 2011:75). Све то говори и показује да се на Косову и Метохији радило о надгледаном геноциду над Србима.

Нажалост, у људској историји било је много злочина геноцидне природе, који су вршени над различитим народима, али нигде није регистровано присуство војне армаде која је надгледала егзодус над једним голоруким народом од стране другог наоружаног народа, а да притом није учинила ништа.

Зато митрополит Амфилохије Радовић закључује: „Очито је да смо у очима постхришћанске Европе остали оно што смо били током читаве хришћанске епохе њених империјализама – балканска пашчад, презрено робље и служинчад, било српска, било грчка, турска,, циганска или шиптарска, у суштини је свеједно“ (Радовић, 2011: 230).

Поверење народа у цркву допринело је да се и после погрома 1999. године преостали српски народ окупи око цркве као свог јединог заштитника на терену. Од доласка међународних снага УНМИК-а на Косово и Метохију до 2004. године десили су се многи терористички напади, убиства, паљења и рушења цркава и имовине српског народа, као и кршења људских права, на шта се свет практично оглушио. Све то дешава се и данас на почетку треће деценије 21. века, и опет уз присуство и надгледање међународних снага које је Савет безбедности УН послао на Косово и Метохију да очувају мир и заштите српско становништво.

За све време од 1999. до 2004. године Српска православна црква није била пасивна, већ је у циљу заштите националних интереса предузимала бројне мере, акције и активности на заштити и очувању идентитета српског народа у његових светиња на Косову и Метохији. Уложено је преко 500 стотина жалби српског народа поводом убистава, отмица, паљења и прогона, али без икаквог опипљивог резултата. Долазак УНМИК-а у јужну српску покрајину је мисија формирана на основу Резолуције 1244 Уједињених нација, те је као таква требало да обезбеди мир и сигурност на тим просторима. Међутим, скоро ништа од тога није урађено, чак није расветљен злочин у Старом Грацку код Липљана, као ни убиство српских дечака на реци Бистрици код Гораждевца. И у тим најтежим тренуцима црква је била уз свој народ, редовно се оглашавајући и чинећи све што је у њеној моћи да заштити националне интересе и животе људи. Према писању дневног листа *Јединство* 2004. године, од доласка УНМИК-а и КФОР-а на Косову и Метохији је уништено више од 5000 српских надгробних споменика на гробљима, а многи су минирани и сравњени са земљом. Црква је о свему томе обавештавала јавност, указујући на зулуме, неправду и терор над српским живљем и имањима у јужној српској покрајини.

IV. СТАВОВИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПРЕМА КОНАЧНОМ РЕШЕЊУ СТАТУСА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Ставови Српске православне цркве према коначном решењу статуса Косова и Метохије у складу су с националним и државним интересима Републике Србије о очувању територијалне целовитости и интегритета јужне покрајине, а посебно у вези са заштитом преосталог српског живља, повратка исељених и прогнаних лица, црквених објеката и манастира, духовног и културног наслеђа. Истовремено, црква инсистира на заштити свештенства и монаштва, парохијана, манастира, цркава, црквишта и гробаља, као и целокупне покретне и непокретне имовине на Косову и Метохији.

Српска православна црква јединствено се залаже за очување Косова и Метохије као целине јер је та територија од суштинског значаја за православље, за Светосавље и српску цркву. Дакле, становиште Српске православне цркве је непромењено и она се залаже за очување суверенитета и територијалног интегритета Републике Србије с државном територијом Косова и Метохије. Црква доследно инсистира на међународној заштити српских светиња, заштити српског народа, а посебно на очувању територије у оквиру постојећих државних граница у складу с важећим и обавезујућим Уставом Републике Србије од 2006. године. Резултати истраживања у докторској дисертацији потврђују да је црква, попут осталих државних институција, једна од водећих у заштити националних интереса на Косову и Метохији.

Српска православна црква се више пута јасно одређивала о Косову и Метохији, што кроз своје саборске и синодске апеле, меморандуме, кроз изјаве црквених великодостојника. Став свих ставова Цркве је да Косово и Метохија јесу саставни и неотуђиви део Републике Србије са аутономијом и слободама које одређују републичке власти у договору с међународном заједницом, а према Резолуцији 1244.

Ставови Српске православне цркве према Косову и Метохији се могу најбоље сагледати из званичних беседа, посланица и говора изречених у различита времена од највиших црквених великодостојника.

Поред блаженопочившег патријарха Павла, митрополита Амфилохја Радовића и епископа Антанасија Јевтића који су се у новијем времену највише бавили Косовом и Метохијом а чије ставове смо у претходном делу дисертације саопштили, питањем Косова и Метохије није се ништа мање бавио ни патријарх Иринеј.

Однос патријарха Иринеја према статусу Косова и Метохије је садржан у његовим изјавама изреченим у различитим приликама. Из целине изјава блажено почившег патријарха Иринеја може се закључити да је за њега питање Косова и Метохије више од државног, али и од духовног, па и од националног питања. Патријарх Иринеј је у више наврата говорио о Косову и Метохији. После Видовданске литургје 2015. године, патријарх је експлицитно поручио: „Данас су очи, мисао, осећања свих Срба, не само у нашем отачанству, већ и Срба широм света, на свим континетима, са нама духовно овде. Нема веће жртве од жртве свога живота и тела, а том жртвом жртвовао се Кнез Лазар и безброј косовских јунака, који су га пратили на Косово поље и пролили крв и њоме залили ову свету земљу“[59] (Патријарх Иринеј). Тиме је јасно поручио свету да су, не само Срби православне вере, већ и сви Срби, духовно са Србима на Косову и Метохији, јер су сви Срби, без обзира на вероисповест живели са косовском истином од детињег доба до зрелости. Косовска истина је била на путу њиховог сазревања и зато су је свесни (без обзира да ли то данас, услед новонастале политичке ситуације признају). Оно што су Лазар и косовски хероји положили на олтар слободе, то је најсветија жртва коју један човек може да придодâ, а то нису учинили за себе или само за Србе овде, већ за све људе који трпе неправду. То је била жртва космичких размера за узвишене космичке циљеве светске свеслободе. Зато је тако велика и зато и данас траје и зато је се чак и велесиле попут САД и Велике Британије боје, јер се не усуђују да донесу једностране одлуке, већ испред себе гурају Албанце који то чини у њихово име.

Полазећи од те премисе, патријарх Иринеј закључује: „Шта је Србија без Косова и Метохије, то је мртвац без душе и срца. Само са Косовом и Метохијом јесте света

[59] http://www.pravoslavie.ru/srpska/ print80304.htm, посећено 16.8. 2020.).

Србија“[60] (Патријарх Иринеј). Иако ова изјава делује по мало песнички, па и дефитистички, она је истинита. У њој није казано да без Косова и Метохије нема Србије, њој је речено да та Србија више никад неће бити иста. То неће бити она Србија за коју су толики Срби жртвовали свој живот; то неће бити нити света, нити слободна Србија колико год се она економски слободном чинила, јер је најсветији део њеног бића поробљен и утамничен.

Надаље, патријарх Иринеј је 20. августа 2018., као велики градитељ, што је и био, подсетио да су наше светиње на Косову и Метохји угрожене, да је остало 1300 места где је некад било светих објеката, а данас их нема. Патријарх је подсетио да никако не смемо да предамо Косово и Метохију, а ко хоће нека ову свету земљу окупира, јер окупација никад није завршни чин. То је само тренутно стање које, по себи, тежи промени. Тежња слободи је увек била јача и догађајно остваривија и стабилнија кад се оствари, јер је историја показала да је свака окупација била кратког даха. За то је патријарх пронашао упориште у овоземљаској светској збиљи у историји Јевреја и нагласио: „Sila, kaže narod, uzme i zemlje i gradove, ako hoće da uzme neka ga okupiraju, uzmu, ali mi ne smemo nikako dati svoju svetu zemlju jer narod kaže: Ono što se silom uzme, na neki način se i vrati, a za to imamo dokaza kod naroda jevrejskog koji je 2000 godina čekao da se vrati u Jerusalim i vratio se“[61] (Патријарх Иринеј о Косову).

У наведеном цитату патријарх Иринеј је дао истовремено и став Цркве по питању Косова и Метохије, а са друге стране, дискретно је понудио стратегију политичог понашања поводом овог најтежег питања за српску државу. Саопштио је врло конкретну извесност решења. Показао је да има места оптимизму, али, такође дискретно је поручио да не треба журити и да свако инстант решење овог питања представља претњу за потпуни губитак Косова и Метохије.

У неколико наврата, посетивши Грачаницу и српске манастире на Косову и Метохији са патријархом антиохијским и свег целог истока Јованом Десетим, његова светост патријарх Српски Иринеј је поновио да нам „Косово могу отети и окупирати,

[60] http://www.pravoslavie.ru/srpska/print80304.htm, посећено 16.8. 2020).
[61] https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:745010-PATRIJARH-IRINEJ-O-KOSOVU-Ne-smemo-da-predamo-svetu-zemlju---neka-je-okupiraju-VIDEO).

али га не смемо продати“[62] (Патријарх Иринеј). Посебно је значајна његово упозорење „да нема поделе Косова и Метохије и ту смо и ту остајемо докле постојимо“[63] (Патријарх Иринеј). Тиме је патријарх Српски Иринеј свима јасно ставио на знање какав је став Цркве према могућности да се подели Косово и какав је став према напуштању, односно према предаји Косова.

Патријархову изјаву да остајемо докле постојимо треба разумети да се Срби неће одрећи Косова и Метохије док год постоје, јер је оно уткано у њихово национално биће и зато представља више од историјске чињенице или културолошке матрице. Косово и Метохија су српска реалност са којом се живело, са којом се живи и са којом ће се живети.

И његова светост патријарх антиохијски Јован Десети у свом обраћању је скренуо пажњу да религијску културу као и право на конфесију и демократско изјашњавање грађана које треба свима и свуда омогућити: „Манастир Грачаница, који носи име Богородице, мора бити поштован од свих религија, јер је поштивање између религија потврда вјере“[64] (Патријарх Јован). Тиме патријарх,, не само да је скренуо пажњу на универзалност свих веросиповести, па и првославља на Косову и Метохији, већ је скренуо пажњу свету на универзалност права, правде и истине, која је у овом делу света Србима ускраћена.

Није било Божићне беседе а да се патријарх Иринеј није у њој осврнуо на Косово и Метохију. У овом делу дисертације истичемо једну од његових беседа у којој је нагласио: „Посебно поздрављамо нашу браћу и сестре на нашем мученичком Косову и Метохији, у нашој духовној колевци. Молимо се Богомладенцу Христу да их духовно и божански, као Пророка Данила и Свете Младиће у Вавилону, охрабри и учврсти у опредељењу да буду и остану верни завету наших светих предака. Апелујемо на све прогнане и избегле са ове наше свете српске земље, као и све прогнане и избегле са својих вековних огњишта – из Далмације, Лике, Славоније, Барање, са Баније и Кордуна, као и из разних крајева Босне и Херцеговине – да учине све што до њих стоји

[62] https://svetosavlje.org/patrijarh-irinej-u-gracanici-srbi-da-ostanu-na-svojim-ognjistima/, посећено 25. 4. 2020.).
[63] https://svetosavlje.org/patrijarh-irinej-u-gracanici-srbi-da-ostanu-na-svojim-ognjistima/, посећено 25. 4. 2020.).
[64] https://svetosavlje.org/patrijarh-irinej-u-gracanici-srbi-da-ostanu-na-svojim-ognjistima/, посећено 25. 4. 2020.).

да се врате на своја вековна огњишта, да их обнове, унапреде и сачувају за покољења која ће доћи“[65] (Патријарх Иринеј). Свако његово обраћање Србима са Косова и Метохије било је и благослов и молитва и молба Србима, који су избегли са свих страна, да се врате у своје напуштене домове, јер дошала су таква времена да само док Срба има, док су присутни, они полажу право на своје домове. Ово је уједно и једно од начела савремене политке моћника према којима се одређује право припадања територији, али и културе и језика. Велесиле тако прекрајају историју и државе, привидно без директног учешћа у томе.[66]

Аутентични ставови Српске православне цркве у вези с Косовом и Метохијом могу се груписати у неколико група.

Прво, Српска православна црква прихвата Косово само у саставу Србије. „То је апсолутно став Цркве и ту се ништа није променило. Још ћемо да видимо у ком правцу иду преговори између српске и албанске стране, још увек се упознајемо са материјом“ (Патријарх Иринеј)[67].

Друго, СПЦ захтева да се свих 230 000 расељених лица врати на Косово и Метохију.

Треће, пронаћи сва лица нестала на Косову и Метохији од формирања ОВК до данас и утврдити њихове судбине.

Четврто, утврдити штету насталу на имовини Срба и надокнадити је у пропорционалној мери.

Пето, утврдити штету начињену Српској православној цркви рушењем манастира и цркава, паљењем и узурпирањем имовине и земљишта; вратити сву имовину и црквена земљишта цркви, а само изузетно, где то није могуће, надокнадити тржишну вредност.

---

[65] http://www.metokhia.org/poslanica-patrijarha-irineja-bozic-2015.html, посећено 14. 4. 2020.).

[66] Мада наша историја има толико снажних аргумената који показују да су све наше тапије оверене, исписане и потписане много постојанијом твари него што је мастило. То су пре свега, крв и сећање. Зато су се и велесиле, можда и по први пут усудиле да бомбардују једну државу у сред Европе, да подстакну рат, јер су само ратом могли да крену у прекрајање њених граница које су ту где јесу готово петнаест векова и не дају се избрисати никаквом правном регулативом.

[67] http://spc.rs/sr/izjava_patrijarha_srpskog_g_irineja_0, посећено 15. 1. 2022).

Шесто, обезбедити слободу кретања свим Србима и осталом неалбанском живљу и осигурати их и заштитити законом, а не страним силама у њиховим енклавама.

Седмо, прекинути прекрајање историје и присвајање културне баштине Срба како се не би продубљивала мржња међу људима, посебно оним млађима.

Осмо, помоћи да се Срби врате на своја огњишта, у урбане центре и у институције у којима ће имати моћ одлучивања, што подразумева децентрализацију покрајине.

Девето, зауставити етничку и верску дискриминацију српског православног народа, свих православаца и другог неалбанског живља без обзира на вероисповест.

Десето, преиспитати све купопродајне уговоре склопљени од 1998. до 2022. године, као и све оне уговоре склопљене под присилом, раскинути их и учинити ништавним.

Једанаесто, поништити досадашњу и онемогућити будућу присилну приватизацију предузећа у државном власништву и имовину власништву СПЦ и вратити држави Србији и Српској православној цркви присилно приватизовану и одузету имовину, зграде, куће, станове и друге ствари, као и њихово вековно добро.

Дванаесто, омогућити Српској православној цркви да пуноправно учествује у разговорима о статусу Косова и Метохије.

Српска православна црква је за све време погрома народа била уз Србе. Неретко су се и неке од црквених највиших старешина, попут митрополита Амфилохија Радовића, епископа Атанасија Јефтића и епископа Артемија обраћале протесним нотама командама КФОР-а і УНМИК-а, као и председницима Србије и привремених институција на КиМ. Епископ Артемије се у име верног и прогнаног народа обратио америчком председнику Билу Клинтону, следећим речима:

> „Мултиетничност на Косову која је преживела 10 година Милошевићеве репресије сада потпуно нестаје. Из Покрајине се прогоне не само Срби, него и Роми, Муслимани, Хрвати и Турци. Више од 80 православних цркава је потпуно уништено ли оштећено од јуна месеца. На жалост, све се ово дешава у присуству КФОР-а и УН. Косово све више постаје етнички чисто друштво, засновано на организованом криминалу и етничкој дискриминацији против неалбанаца. Две трећине предратног српског

становништва морало је да напусти Покрајину под притиском и прогоном, око 400 Срба је убијено,, а више од 460 киднаповано, што је пропорцијално веће страдање у време мира ного што су Албанци пострадали у време рата. […] Срби још век немају приступ болницама, Универзитету, јавним службама и фирмама. Незапослени су и ограничени на живот у енклавама изван којих немају слободу кретања. Од вас очекујемо да покажете исту одлучност у заштити Косовских Срба и других етничких група које сада страдају од Албанаца […], КФОР мора активније да сузбија насиље […]. Међународна заједница треба да изгради стратегију скорог повратка прогнаних косовских Срба својим домовима и осигура бољу безбедност […], приватна и црквена имовина мора бити враћена […]. Међународна заједница посебно САД, треба да Шиптарима јасно кажу да не могу да стварају етнички чисту државу под покровитељством западних демократских влада. Инвестиције и политичка подршка морају бити усклађене пуним поштовањем резолуције 1244 од стране албанских лидера“ (Митрополит Амфилохије, 2011: 245–246).

Из наведених порука и овог писма председнику САД јасно се виде ставови СПЦ, као и активност цркве, али и незаинтересованост западних сила, које је на Косову интересовало све само не Срби, људска права, правда, мир и сигурност грађана. Да их је то занимало, данас би и самим Шиптарима на Косову било много боље јер би били заштићени од корупције, шверца, трговине оружјем, људима и људским органима, не би били свакодневно на удару мафије.

V. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У истраживању *Улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији* доказана је премиса да Српска православна црква брине о очувању не само културног и сакралног наслеђа него и о правима Срба и других држављана Републике Србије на Косову и Метохији, у складу с правним поретком Републике Србије. Резултати истраживања у докторској дисертацији су ову премису експлицитно потврдили низом научних сазнања, применом јединственог интердисциплинарног научног захвата. Различите научне чињенице из историје Србије, историје СПЦ, историје политичкоправних теорија и посебно историје црквеног права, преко историјских, културолошких, уметничких и књижевних чињеница, применом хипотетичко-дедуктивне и компаративне методе доводили смо у интерактивне односе, како бисмо оно што је познато о савременим научним захтевима и чињеницама, синтетизовано представили у новом, оригиналном научном раду.

Црква се кроз своју историју потврдила као витална друштвена установа и самостална и независна организација. Али, она је много више од тог, јер је и сама изникла из народа, а може се рећи да је често била једини представник народа на Косову и Метохији.

Са становишта дефинисања категоријалних појмова у докторској дисертацији се под појмом Српска православна црква подразумева самостална, аутохтона и јединствена црквена организација код Срба која се разликује од других и сличних православних цркава. Она по свом пореклу, циљу, суштини и средствима којима долази до циља испољава своју суштину другачије од свих других институција савременог друштва (Перић 1999:18). Због тога смо у њеном дефинисању у докторској дисертацији наишли на бројне тешкоће.

Наиме, многи канонолози и теолози сматрају да дефиниција цркве није могућа и да превазилази људске границе разумевања. То је био довољан разлог да се на Првом и Другом васељенском сабору у Никеји (325) и Цариграду (381) црква дефинише као „Једна, Света, Саборна и Апостолска“ и да се сажето формулише 12 чланова и симбола исповедања православне вере.

Правилима (симболима) православне вере с теолошког аспекта не можемо ништа додати, али с политичког, социолошког, правног, па и са аспекта канонског права можемо. Српска православна црква је помесна и аутокефална црква, чије канонско подручје покрива територије свих држава на просторима бивше Југославије, а и широм света где год има православних Срба, сабраних у цркви, храму Божјем, где проповедају и исповедају своју православну веру.

Из социолошко-политиколошког угла, Српску православну цркву у овој докторској дисертацији схватамо у најширем значењу као црквену организацију верујућих грађана српског народа чије доктринарне, верске, социјалне и моралне ставове заступају њене највише црквене институције и званичници, пре свега, Архијерејски сабор, Архијерејски синод, патријарх, епископи и свештена лица.

Полазећи од епистемиолошког, секуларног становишта, црква је место где се слободно окупљају истоверни људи како би, у складу с верским потребама, своју веру проповедали, молили се и вршили верске обреде. Црква је самостална и организована заједница хришћана настала на основу њихове заједничке вере.

На основу историјских извора и расположиве научне и стручне литературе у докторској дисертацији описана је улога Православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији у време настанка српске државе, затим њена улога од половине 6. до краја 12. века, од 12. до 19. века и у 20. и у прве две деценије 21. века.

Будући да се ради о дугом периоду сагледавања улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији, резултате истраживања у закључним разматрањима докторске дисертације сажели смо у синтетичком облику према постављеним хипотезама истраживања, у циљу њиховог потврђивања и оповргавања.

1. У време настанка старе српске државе у данашњој Рашкој области Православна црква је била важан чинилац у њеном животу и формалноправном конституисању. Сталне борбе са завојевачима и несугласице око престола утицале су и на односе између државе и цркве, од прве српске династије Властимировића (780–862). Током Мутимирове владавине Срби званично примају хришћанство између 870. и 874. године. Међутим, доласком Часлава на власт (931), српска држава се уједињује и оснажује, у чему има заслуге и Православна црква. Стефан Немања је био „сакупљач изгубљених делова свога отечества“ од периода његове владавине. Иако је било мало доступних података о томе периоду, покушали смо да у овом делу дисертације прецизније осветлимо релевантне факторе, детаље и чињенице о улози Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији, на основу расположиве историјске литературе.

Апстрахујући бројне друге чињенице које нису у директној вези с предметом истраживања у докторској дисертацији, с правом констатујемо да је хришћанство заживело у нашим крајевима у другој половини 9. века, и то пре свега захваљујући Клименту и Науму и њиховим ученицима којих је било чак неколико хиљада. У прилог томе говоре и манастири и цркве из 9. века, као што су Петрова црква, манастир Свети Роман и други. То нас упућује на закључак да је улога Српске православне цркве међу Србима била изражена од самог почетка настанка српске државе. Њена улога у заштити српског народа је била израженија касније, од настанка Пећке патријаршије 1346. године, када је у Скопљу Српска архиепископија уздигнута на ниво патријаршије.

Из епистемиолошког угла посматрано, Српска православна црква је настала од јурисдикције Охридске архиепископије, када је Светог Саву 1219. године рукоположио патријарх Манојло I Цариградски у Никеји за „архиепископа српских и приморских земаља“, а српска црква добила аутокефалност и достојанство архиепископије. Од тада се српски архиепископ бирао и посвећивао у српској земљи. То је практично означило настанак Српске православне цркве која је, упркос свим искушењима и изазовима, опстала и прошла кроз исте голготе као и српски народ.

Резултати истраживања у докторској дисертацији су показали шта су све значиле Српска православна црква и њена аутокефалност за Србе, уз помоћ које и у којој су сви Срби кроз симболе вере добили и национално упориште и јасно национално обележје.

Тиме су у потпуности потврђени ставови обе појединачне хипотезе, као и прва посебна хипотезе истраживања у докторској дисертацији која је гласила: „Српска православна црква је од свог постанка до стицања аутокефалности (1217) одлучујуће утуцала на јединство православног народа, уједињење српских територија и стварање српске државе што је у том периоду био витални национални интерес српског народа“.

2. У каснијем веома дугом периоду, од половине 6. до краја 19. века, улога Православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији била је интензивнија. Њеним конкретним деловањем очувани су идентитет Срба, вера и традиција, као и духовно јединство целокупног српског народа.

2.1. Перод деловања српске цркве на заштити националних интереса Срба на Косову и Метохији од 6. до 12. века био је буран историјски период, црква је делила судбину свога народа кроз читаво његово историјско, културно и духовно трајање. У том периоду се оснива и успоставља династија Немањића. Православно свештенство почиње да јача с јачањем српске цркве, а утицај цркве се све више осећа у народу. Са црквом су се развијале и писменост, средњовековна култура, као и национална свест Срба. У том периоду Православна црква је имала значајну улогу у духовној и моралној обнови српске државности и народа, што је у складу с њеном хришћанском мисијом. У средњем веку Православна црква је заузимала важно место у животу не само сваког појединца – Србина већ и целокупне српске државе. Посебну и незаменљиву улогу на Косову и Метохији имали су изграђени манастири и свештеници.

2.2. Улога Српске православне цркве на заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији од 13. до 19. века сагледавана је кроз основну историјску дијахронију, пре свега, кроз анализу стања вере и развијања православља у том периоду; анализу стања и деловања Пећке патријаршије; анализу стања за време ропства под Турцима; укидања Пећке патријаршије 1766. године; оснивања Карловачке митрополије, и проглашења Патријаршије и Јосифа Рајачића за патријарха 1848. године итд.

Та етапа у деловању Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији је била најдужа. Црква је расла с државом и с њом и јачала. Изборила се за своју самосталност, а потом и за своју патријаршију. Од освајачког доласка Турака, црква се није бринула само за свој опстанак већ и за останак српског

народа, како на Косову и Метохији, тако и изван. Значајно место у том периоду на Косову и Метохији и целој Србији имала је Пећка патријаршија, а сам однос Српске православне цркве према Косову и Метохији је био однос према Србији. Однос је јасније успостављен по настанку Пећке патријаршије 1346. године али није био увек исти. Наиме, Пећка патријаршија је у Душановом царству, до патријарха Арсенија II (1346–1463), била једно, а сасвим друго у периоду 1577–1766, када је практично била под османском влашћу. У тим тешким историјским периодима кроз које је пролазио српски народ Пећка патријаршија је била надлежна за све Србе у Србији и изван ње. Тако је било све док Митрополија карловачка није преузела део надлежности за Војводину јер Аустроугарска монархија није пристајала да надлежност Пећке патријаршије, која је припадала турској управи, остане и на територији Војводином. Без обзира на простирање надлежности Пећке патријаршије, Српска православна црква је бринула о свом народу и практично била једина институционална, духовна и морална снага која је истински штитила националне интересе Србије на Косову и Метохији и све Србе који су живели на том простору. Отуда можемо рећи да је црква у том периоду имала чак државну функцију иако није била држава у правом смислу те речи. Колико је црква бринула о народу, толико је и народ, иако осиромашен, бринуо о својој цркви. Тако се у немогућим условима Српска православна црква носила са свим тешкоћама и упркос њима опстала, као и српски народ.

Такође, она је у том периоду на простору Косова и Метохије, посебно за време турске окупације, имала значајну просветитељску улогу у народу, пре свега, ширењем писмености, одржавањем традиције и чувањем културног блага, а сами српски патријарси и црквени људи су неретко стајали на челу народа и водили их у буне и устанке против турских освајача (Арсеније III, Арсеније IV).

С јачањем култа Светог Саве јачала је српска национална свест, али истовремено и српска држава и њена црква. Зато се 13. век означава веком великих промена у историјском и духовном животу српског народа јер тада Немањићи владају Србијом више од два века, реализујући велико проширење државних граница. Срби доживљавају свој врхунац и духовни препород, а захваљујући управо Немањићима градиле су се и подизале бројне цркве, манастири и задужбине на свим српским просторима, чиме се ојачава улога Православне цркве у заштити националних интереса

на Косову и Метохији, нарочито подизањем: Пећке патријаршије (1230); Богородице Љевишке (1306–1307); Грачанице (1315); Високих Дечана (1327–1335); Бањске (1312–1316); Светих архангела (1346) и других знаменитих светиња.

Изграђени и подигнути манастиру и цркве од 13. до 19. века имали су и практичну намену, учвршћујући веру у народу и штитећи његове интересе у сваком погледу. У том периоду долази и до распада српске државе – у време владавине последњег Немањића Стефана Уроша V Нејаког, чиме се мењају улога и значај Православне цркве не само на Косову и Метохији већ и шире, а посебно доласком Турске империје драстично се мења и опада улога Православне цркве у заштити националних интереса. Када је српска средњовековна држава потпала под турску власт (1455), изгубила се државна и црквена самосталност. Тек 100 година након тога долази до обнављања Пећке патријаршије (1557), као и многих цркава и манастира. Резултати истраживања у овој докторској дисертацији су потврдили ранија стечена сазнања да у време Стефана Немање и Стефана Првовенчаног није било никаквих сукоба између цркве и државе, као ни касније. Свети Сава је и пре него што је постао архиепископ био централна црквена личност којој је народ веровао јер све што је радио, радио је управљајући се према народу. Можда то најбоље показује и *Номоканон* (*Крмчија*), који је он превео и обликовао према потребама свог народа, што је доказао Сергије Троицки показујући у својој анализи *Номоканона* да је Свети Сава преузимао само оне законе који су у пракси одговарали потребама српског народа и српске државе. То је био „једини Законик који је регулисао правни живот цркве и државе и био у основи свих осталих правних аката који су били за то време издати“ (Троицки, 1953:186). Тај законик, поред тога што је однос државе и црве регулисао скоро век и по, и данас је укључен у сва могућа документа. Због религиозног опредељења Немањића држава је тежила да се развије правно и друштвено. „Пошто се средњовековна држава ограничавала на одржавање спољашњег и унутрашњег мира и још није била у стању да преузме на себе и социјално-политичке задатке, то је црква вршила те задатке. Брига о народном здрављу, о народној исхрани у време глади, потпомагање сиромаха и инвалида, бриге о удовицама и сирочади, и народна просвета – све је то у средњем веку спадало у надлежност цркве“ (Тарановски, 1931:96). Резултати истраживања у докторској дисертацији су потврдили ранија сазнања да је тако бивало увек када је

држава била спречена да брине о свом народу и њеним националним интересима. Зато је и у *Душановом законику* грађанима и становницима тадашњих градова предлагано да се суди пред градском влашћу и „црковним клирисом“. То само доказује у коликој мери је црква учествовала у целокупној средњовековној српској држави.

Резултати истраживања су, такође, потврдили сазнања других аутора о тешком положају Срба, посебно свештених лица и Српске православне цркве под Турцима, до укидања Пећка патријаршије и после тога. Неки подаци из доступне грађе указују да су Турци у 16. веку продавали српске свештенике и монахе као робље, а да су се они у очају од бесних Турака скривали по земуницама. Такви односи су били све до укидања Пећке патријаршије 1766. године. Од тада је у овом делу Пећке патријаршије који је ушао у састав Цариградске патријаршије однос према свештенству био нешто бољи јер је био одређен јасним правилима. У том периоду је православни народ имао велике и неиздрживе намете. Слобода српског народа и свештених лица била је привидна и ограничена све дотле док су се плаћали порези и бројни намети. Хришћанима који су желели да живе у заједници/задрузи то је дозвољавано али само уколико се нису смањивала давања тим уједињавањем. Због општег сиромаштва и беде дешавало се да су и сами патријарси и епископи одлазили у народ да скупљају дажбине како би могли да плате намете Турцима. Према сазнањима неких аутора, било је много примера који говоре да је народ добровољно прилагао Пећкој патријаршији и много више од расписаног пореза само да би опстао и био слободан (Слијепчевић 2002: 409–410).

У овом периоду Српска православна црква је имала и важну друштвену улогу. Значај те улоге на Косову и Метохији је још већи због тешке ситуације, односно борбе за опстанак коју су Срби водили у континуитету свог битисања на овом простору. Друштвена улога цркве није била формална. Она је у том периоду имала узвишену црквену и друштвену мисију, коју је остваривала из године у годину, из деценије у деценију, из века у век јер је тако стицајем историјских околности морало бити. Српска црква се налазила као медијатор и помиритељ између завађених Срба, Албанаца и Турака, па и између самих Срба, а била је и истински заштитник српских националних интереса и свих прогоњених Срба.

У остваривању своје верске и заштитничке друштвене улоге Српска православна црква је имала и значајну културолошку улогу на Косову и Метохији, у првом реду с

аспекта духовног и уметничког стваралаштва које долази из окриља цркве а тиче се верских служби, архитектуре, иконографије и средњовековне књижевности. Сва ова четири елемента не само да потврђују један народ кохерентне културе већ потврђују и дужину постојања тог народа на овој територији. Зато су Албанци (Шиптари) вековима упорно рушили српске манастире, цркве, гробља, културне споменике и спаљивали српске књиге. Они су покушавали на сваки начин да затру историјске и културолошке трагове битисања Срба на простору Косова и Метохије. Једина реална препрека на том путу, поред државе Србије, била им је СПЦ са својим континуитетом битисања на овом простору и културним остварењима која су постала део светске културне баштине и на јасан и очигледан начин потврђују да су српски народ и Српска православна црква били, да јесу и да ће бити у будућности неотуђиви део опште људске цивилизације на Косову и Метохији.

У овом периоду у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији Српска православна црква није имала својих пријатеља. Грци су на српску цркву гледали с подозрењем како би је и онако сиромашну још више искористили, римокатолици су гледали да је ослабе не би ли што лакше превели Србе у католичанство, што је била њихова вековна тежња. Турцима је одговарало да Српска православна црква буде слаба. Стефан Стратомировић ће се залагати крајем 18. и у првим деценијама 19. века да Српска православна црква оживи. Бројним мерама и активностима покушавао је да оживи унутрашњи живот цркве и подигне интелектуални ниво свештеника, од којих су многи били неписмени. Такође, залагао се и за подизање духовно-етичког нивоа свештенства који је био врло низак. „Добар зналац и световног и црквеног права, Стратимировић је будно чувао канонски ред у цркви и бдио над свим оним законским повластицама, које је црква још имала“ (Слијепчевић 2002/2: 94–95). То је умногоме допринело да Српска православна црква, по ослобођењу од Турака, буде снажан темељ на којем ће се градити модерна православна црква.

После српско-турских ратова (1876–1878) и Санстефанског мира, Турска је постала још гора према Србима. „Наш живаљ се нашао још тежем положају. Уништавали су га и Арнаути, и Турци, и Грци и Бугари, јер су само кроз уништавање Срба могли бити остварени њихови циљеви“ (Слијепчевић 2002/2: 437). Према речима

Стевана Димитријевића, на Косову и Метохији само је Призренска богословија остала на попришту те тешке борбе. Српски положај се незнатно поправљао тек од 1887. када је отворен српски конзулат у Приштини, мада су и така Срби живели под великим притиском Арнаута, о чему сведоче бројна писма српских конзула упућивана министрима иностраних дела Србије, која су описана и приложена уз ову докторску дисертацију

Сви наведени аргументи у дескрипцији и научном објашњењу улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији у периоду од 13. до 19. века у потпуности потврђују ставове појединачних хипотеза и став Друге посебне хипотезе истраживања које је гласила: „Српска православна црква је од 13. до краја 19. века, највећим делом под вођством Пећке патријаршије, делила судбину српског народа на Косову и Метохији и својим институционалним присуством несебично помагала свој народ, штитећи виталне националне и државне интересе Србије на овом простору“.

3. Улога Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији епистемиолошки је истраживана и у Првом и Другом светском рату, као и у периоду социјалистичке обнове, бомбардовања Србије од стране НАТО-а и за време протектората међународне заједнице. Цео овај период 20. века сагледаван је из херменеутичког угла 21. века о заштите националних интереса Србије на Косову и Метохији као државној потреби очувања српског народа у овој јужној српској покрајини у независној Републици Србији.

3.1. Победом Србије у балканским ратовима 1912. и 1913. у значајној мери се променио и положај српског народа на Балкану. Овом победом не само да се повратио мир и смирили Шиптари на Косову и Метохији већ је почео и процес враћања протераних Срба и досељавање нових досељеника из пасивних крајева и дошло до уједињења свих српских крајева.

Међутим, већ 1914. године Краљевини Србији је наметнут рат против Аустроугарске и других страних сила, који је трајао до коначне капитулације Аустроугарске 1918. године. То стање се и те како одразило на Православну цркву и српски народ на Косову и Метохији, о чему су егзактни подаци и епистемиолошки закључци изведени из њих саопштени у докторској дисертацији. За потребе

истраживања анализиране су бројне црквене и државне архиве, саопштени егзактни ставови о ратним материјалним разарањима и људским страдањима на Косову и Метохији, затим ставови о избеглиштву и окупацији, када су поједине цркве биле опустошене и препуштене на милост и немилост насилних хорди Арбанаса. У Првом светском рату црква се убраја међу највеће страдалнике. У Великом рату десеткован је српски живаљ, али је црква све време била уз народ и борила се за очување националног интереса Србије на Косову и Метохији, што је егзактно доказано низом оригиналних и за науку прихватљивих и проверљивих секундарних докумената.

Од 1918. године Српска православна црква је постала државна, али је држава, краљевина у којој се налазила Србија уз српско име додала још и хрватско и словеначко, што је већ био наговештај нестајања српског имена у називу државе, што се и десило наредних деценија. До тада су се српски владари вековима називали Србима, а српска црква је увек била народна, а од 1918. године први пут се се титула једног српског владара преименује у титулу краљ Југославије, а задржава се верска титула српски патријарх.

То је био кратак период када се Српска православна црква консолидовала и учврстила свој положај, али и први пут побунити против државе, јер није хтела да прихвати конкордат. Та одлучност потврдиће цркву као бескомпромисну институцију кад су у питању верске попустљивости и уступање остварених позиција. Њена непоклебљивост ће се још више показати уочи Другог светског рата, када се црква као институција јасно опредељује против пакта с нацистичком Немачком.

3.2. У Другом светском рату, од 1941. До 1945. године, СПЦ је била једини доследан противник окупационих снага ма где оне биле. Црква је подједнако помагала свима који су били против окупационих снага и унутрашњих непријатеља. Подједнако је водила рачуна о сопственом опстанку и опстанку народа који је највише био на удару окупатора. То је било време када су једину наду у опстанак давали црква и покрети отпора против сила Осовине.

Српска православна црква је на Косову и Метохији пролазила као и српско становништво. На том делу територије Србије било је још и теже јер је тамо било различитих окупатора и много више окупаторских помагача. Становништво је свуда подједнако страдало. Према српском православном народу нигде није било милости.

Други светски рат је донео бурне промене у политичком, етичком, економском, социолошком и духовном стању у целој земљи не само на Косову и Метохији. Поред поделе на окупационе делове од стране окупационих нацистичких снага Немачке и Италије и њихових савезника Мађарске, Бугарске и Албаније, дошло је и до проглашења Независне државе Хрватске, где је Српска православна црква уништена, па је црква тако потпуно растргнута и разбијена до нестајања. Најстрашнији однос према цркви и Србима имали су Хрвати, односно усташе, као и Албанци.

На Косову и Метохији су свештеници хапшени, али и убијани, као Слободан Поповић у Ђаковици. Упркос немачкој окупацији и борби с домаћим издајницима, Православна црква је у складу са својим могућностима била уз српски народ на Косову и Метохији, чувајући цркве и манастире, обичаје и веру.

У овом делу докторске дисертације посебно је осветљена улога Српске православне цркве у заштити националних интереса Србије на Косову и Метохији, која је заслугом Комунистичке партије била потпуно занемарена и потиснута у други план. Српски народ на Косову и Метохији суочио се с низом изазова и потешкоћа, од којих су у докторској дисертацији посебно анализирани, описани, класификовани и научно објашњени злочини фашистичких завојевача и албанских бандита над цивилним становништвом, који су укључивали страдање свештенства и уништавање духовне баштине. Ни црква није била поштеђена крвавих сукоба и злочина, о чему сведочи чињеница да су окупационе снаге заузеле зграду Српске патријаршије, чиме су хтеле да униште и онемогуће њен рад и централну црквену власт. Зграда Патријаршије је претворена у војну касарну, а сав намештај, библиотека, готов новац, драгоцености потпуно су опљачкани, а делом и уништени. Православна црква је била у тешком положају, а Срби насилно терани са својих вековних огњишта и убијани на кућном прагу. Посебне тешкоће представљао је обрачун са идеолошким противницима мада је црква ипак била за то да се у таквим и ратним околностима не окреће против „своје заблуделе деце“ или да распирује неслагања. Свештенство је подједнако страдало од окупатора и од домаћих комуниста јер је већина свештеника била против идеологије комуниста.

3.3. Период од 1945. године до 1999. године представљао је период од 55 година привидног мира. Несумњиво да је овај период био врло динамичан и значајан по српски

народ и Православну цркву не само на Косову и Метохији већ и много шире. По завршетку Другог светског рата Српској православној цркви није исплаћена ратна одштета, а комунисти су цркву одвојили од државе, одузели јој око 70 000 хектара земље и 1180 зграда. Понижавање и гоњење српске цркве настављено је под новим комунистичким режимом. Велики број свештеника је убијен. То се, наравно, односило и на Косово и Метохију, где је српски живаљ био угрожен и узнемирен. За време власти КПЈ, а након Другог светског рата, Српској православној цркви на Косову и Метохији одузета је, односно национализована имовина, а прогнаним Србима забрањен повратак на огњишта. Са овим и другим потешкоћама суочавала се наша црква, која се свим средствима борила за националне интересе, очување идентитета српског народа, његове, вера и религије. Посебна улогу и у овом периоду имали су Пећка патријаршија, манастири Грачаница, Високи Дечани, Богородица Љевишка и друге светиње на Косову и Метохији, где се верни српски народ окупљао у добру и злу, а највише бежећи од албанских зулума и терориста. Такође, заштита националне, културне и духовне баштине препуштена је превасходно српским институцијама, државним и верским установама, које су често биле усамљене и занемарене од стране међународних фактора и организација. Период од завршетка Другог светског рата до краја 20. века било је време уништавања српских манастира и цркава на Косову и Метохији и озбиљног угрожавања хришћанске цивилизације, као и разних покушаја албанизације српске баштине и фалсификовања општепознатих историјских чињеница.

Практично, до осамдесетих година 20. века држава је све чинила да ослаби цркву и остави је без верника. Иако је КПЈ својом идеолошком застрашћеношћу покушавала да удаљи српски народ од цркве, она никад није напустила свој народ на Косову и Метохији. Овај период комунистичке и касније социјалистичке владавине био је последњи час кад је нешто могло да се уради за Србе на Косову и Метохији, али је прокламовани идеолошки концепт братства и јединства који се, пре свега, базирао на непротивљењу Срба, довео до тога да Србе сматрају националистима и да их помоћу шиптарског елемента, под покровитељством једне накарадне идеологије, прогањају, исељавају и да они на сопственој земљи коју поседују вековима постану странци и доживе незапамћени егзодус у новијој историји европске и светске цивилизације.

Током целокупног тог периода, радећи у тешким условима, Српска православна црква је била уз свој народ, штитила националне интересе Србије на Косову и Метохији и највећим делом очувала верске православне обичаје, заштитила српско духовно и културно благо и спречила од масовног уништења велики број српских цркава, манастира и других верских објеката. То је у значајној мери допринело да се развије поверење између народа и цркве. Без обзира на то што је преостали српски народ имао поверење у своју цркву, то није народу уливало сигурност, па је велика већина Срба напуштила Косово зарад своје будућности. Тако је било све до 1999. године када су потпуно физички протерани, и то уз надгледање међународних организација које су основане да се старају о миру и безбедности свих људе на планети земљи.

3.4. Поверење народа у цркву допринело је да се и после масовног погрома Срба 1999. године, уз помоћ НАТО-а, преостали српски народ окупи око Српске православне цркве као свог јединог заштитника на терену. Од доласка међународних снага УНМИК-а на Косово и Метохију до 2019. године десили су се многи терористички напади, убиства, паљења и рушења цркава и имовине српског народа, као и кршења људских права, на шта се свет практично оглушио. Ни тада, међутим, Српска православна црква није била пасивна, већ је ради заштите националних интереса предузимала низ духовних и других мера и активности да помогне народу. Уложено је преко 500 жалби поводом убистава, отмица, паљења и прогона, али без видног резултата. Долазак УНМИК-а у јужну српску покрајину био је мисија Уједињених нација, формирана на основу Резолуције 1244, те је као таква требало да обезбеди мир и сигурност на тим просторима. Резултати истраживања у докторској дисертацији потврдили су да скоро ништа од тога није урађено. Штавише, није расветљен злочин у Старом Грацку код Липљана, као ни убиство српских дечака на реци Бистрици код Гораждевца, те бројна друга убиства, отмице, рушења сакралних српских гробаља, паљевине кућа, правне злоупотребе у присвајању имовине Срба и Српске православне цркве итд. И у тим најтежим тренуцима црква је била уз свој народ, редовно се оглашавајући и чинећи све што је у њеној моћи да заштити националне интересе и животе људи. Према писању дневног листа „Јединство“ из 2004. године, од доласка УНМИК-а и КФОР-а на Косову и Метохији је уништено више од 5000 српских надгробних споменика, а многи су

минирани и сравњени са земљом. Црква је о свему томе обавештавала јавност, указујући на зулуме, неправду и терор над српским живљем и имањима у јужној српској покрајини.

У овом за историју релативно кратком времену порушене су до темеља бројне цркве, црквишта, манастири и српска гробља. Монахиње и монаси су пребијани, мучени и убијани, али је црква једина институција која је после погрома остала на Косову и Метохији, на бранику отаџбине, светог образа српског, српске нације и српског духовног бића. Црква је остала са оно мало Срба, да их заштити, помогне и организује у сваком смислу. Српска православна црква с преосталом верском инфраструктуром, на челу са својим старешинама и бројним монасима је једина национална инстанца која данас духовно и институционално постоји на Косову и Метохији. То не чини ни из какве користи, већ из чистог вековног убеђења. Управо је то чини народном црквом, као мало коју другу духовну, верску и друштвену институцију, не само у Србији већ и у свету.

Српска православна црква данас уважава и поштује све напоре које чине надлежни државни органи Србије и међународне заједнице на очувању мира, стабилности и суживота између Срба, Албанаца и осталих народа који живе на Косову и Метохији. Али исто тока, Српска православна црква захтева да се поштују и њено место, улога и положај на Косову и Метохији и у српском друштву у целини у складу са саборском поруком Светог архијерејског сабора Српске православне цркве о Косову и Метохији (2018), у којој се између осталога каже: „Наша Црква као духовна мати нашега народа у целини и Србија као држава највећег дела српског народа, којој територија Косова и Метохије и припада, носе највеће бреме одговорности за очување те наше историјске покрајине у границама Србије и за будућност српског народа у њој”.

Полазећи од наведених, из резултата истраживања изведених синтетичких ставова којима се потврђују индикатори све четири појединачне хипотезе истраживања, можемо констатовати да је у потпуности потврђена и трећа посебна хипотеза истраживања у овој докторској дисертацији која је гласила: „Српска православна црква на Косову и Метохији је била духовна потпора и морална подршка српском народу у

првом и другом светском рату, као и у периоду социјалистичке обнове, бомбардовања Србије од стране НАТО алијанске и за време протектората међународне заједнице.“

4. Из наведених и бројних других ставова највиших црквених великодостојника у хијерархији Српске православне Цркве, историјских чињеница и објективних научних извора, могуће је индуктивно-дедуктивним путем идентификовати неколико епистемиолошких премиса:

1) Ставови Српске православне цркве према коначном решењу статуса Косова и Метохије су у потпуности усклађени с формалноправним, државним и националним интересима Републике Србије о очувању независности, територијалне целовитости и интегритета јужне српске покрајине, а посебно у вези са: опстанком и заштитом преосталог српског живља, повратка исељених и прогнаних Срба и осталог неалбанског становништва на своја вековна огњишта, заштитом црквених објеката и манастира, духовног и културног наслеђа на Косову и Метохији.

2) Истовремено, црква од надлежних државних органа Републике Србије и међународних институција инволвираних у решавање статуса Косова и Метохије захтева заштиту свештенства и монаштва, архијерејског намесништва, парохијана, црквишта и гробаља, као и целокупне покретне и непокретне имовине Српске православне цркве, друштвене, државне и приватне имовине свих Срба на Косову и Метохији.

3) Српска православна црква заступа бескомпромисни став о очувању Косова и Метохије у уставноправном системи Републике Србије јер је овај простор Србије много више од територије и од суштинског је значај за српску државу, православље, светосавље и Српску православну цркву.

4) У условима протектората међународне заједнице на Косову и Метохији, црква доследно инсистира на међународној заштити српског народа, српских светиња, посебно очувању територије косова и Метохије у оквиру постојећих државних граница, у складу с важећим и обавезујућим Уставом Републике Србије из 2006. и међународним правом.

5) Српска православна црква, заједно са Српским народом и легално изабраним државним органима је једна од примарних и водећих друштвених институција која се

перманентно кроз историју ставља у заштиту националних интереса Србије на Косову и Метохији.

6) Државну територију, имовину, културно и сакрално благо на Косову и Метохији, Српска православна црква третира као историјско право Србије, држећи се принципа и начела економије грађанског друштва којима тежимо: чија је фабрика, кућа, штала, њива, ливада, шума и рудник, чије је црквено земљиште, цркве, црквишта, манастири или гробља, тога је и држава. Епистемиолошки аргументи потврђују становиште за које се залаже и Српска православна црква, да сва имовина која има власника мора бити, кад-тад, враћена првобитним власницима.

7) Косово и Метохију могу велике и моћне силе привремено отети и окупирати, али га Српска држава не може, мимо већинске воље народа, никада продати или поделити, јер је Српски народ ту, на Косову и Метохији, и ту остају докле год постоји.

Полазећи од ових премиса, а у складу с добијеним резултатима истраживања у докторској дисертацији од непроцењиве је важности да држава донесе Закон о враћању имовине који ће уважити имовно стање од 1941. године, а на Косову и од 1999, односно од НАТО бомбардовања. Познато је да је поред грађана Српска православна црква највећи губитник имовине на Косову и Метохији. Национални интерес и државна потреба Србије јесу да се донесе овај закон и да се по његовим одредбама без даљег одлагања покрену судски спорови за повраћај одузете имовине. Тај процес ће трајати дуго и њега је неопходно водити организовано и смишљено уз свесрдну институционалну и материјалну помоћ државе. Ова правна борба се не може препустити појединцима власницима имовине. Они за то немају снаге ни материјално-финансијских средстава. Држава Србија има ту снагу и има правно утемељење да води судске спорове до њиховог правно ваљаног окончања.[68]

У управљању и вођењу ових судских процеса неопходно је придржавати се општеприхваћених демократски начела, принципа и процедура у складу са стандардима правне државе и владавине права. Притом је неопходно, у методолошком смислу, целокупни процес водити поступно, поштујући следећу методолошку и правну процедуру.

---

[68] Ненад Милеуснић, *Ко је власник земље на Космету?* Интервју (интервјуер Ивана Живковић), објављен у *Српској речи* августа 2004.

(1) Код грађана, државних органа, преко уније послодаваца, Рашко-призренске епископије Српске православне цркве, месних цркава и свештеника покренути најширу друштвену акцију прикупљања документације о земљишним и поседовним књигама и на основу тих књига покренути судске грађанске спорове. Све захтеве за набавку земљишних и поседовних листова неопходно је непосредно или преко адвоката, уз заштиту УНМИК-а, поднети привременим управним органима Косова. Већина грађана и црквених намесништава има примерке власничких листова и друге личне документације на основу које се могу водити аргументовани судски спорови. То ће захтевати формирање тимова адвоката и других стручних лица по територијалним јединицама Косова и Метохије, чије услуге би требале да иду на терет државе. Веома је значајно прикупити ваљану правно обрађену документацију. Спорове пред судовима треба да покрећу грађани који су изгубили имовину и држава која заступа интересе грађана[69].

(2) Све спорове неопходно је покренути пред грађанским судовима где се имовина налази, дакле пред судовима на Косову и Метохији[70].

(3) У случајевима добијања негативних судских пресуда, неопходно је поштовати поступност у правној процедури и у законском року поднети жалбе надлежном вишем судском органу. Када се исцрпе сви правни лекови у Србији, спорове је неопходно покренути пред Европским судом за људска права у Стразбуру и Међународним судом за људска права у Луксембургу. Судске спорове је могуће законито покренути јер је Србија потписала и ратификовала је Европску конвенцију о људским правима која омогућује да се спорови покрену пред тим судовима. Према одредбама Европске конвенције о људским правима, право на имовину је основно људско право и зато сва имовина одузета 1941. и 1999, у правном погледу, мора бити враћена њеним власницима. У повраћај имовине спада и имовина Српске православне цркве, која на Косову има 56 процената земљишта, 534 гробља, 113 манастира и манастириште, 48 испосница, 8 спомен-капела и спомен-костурница, 1181 цркву и црквишта, као и имовина задужбина. Национални интерес и државна потреба Србије је да њени грађани, привредни субјекти, државне институције, Српска православна црква

[69] *Ibidem.*
[70] *Ibidem.*

и задужбине у судским процесима не прихвате материјалну надокнаду или било какву другу нагодбу што Албанци желе, већ само повраћај имовине. У Закону о повраћају имовине пожељно је прописати да купац имовине не може бити Албанац.[71]

(4) Уколико је на земљишту које је предмет повраћаја изграђена зграда, село, фабрика или неки други објекат, онда ти власници морају судском пресудом, касније преточеном у Уговор, бити везани као закупци да плаћају закуп земљишта по тржишним условима. Ако се ради о грађевинским објектима код којих је то немогуће урадити, јер то више нису они објекти, неопходно је прорачунати учешће у капиталу старих објеката. У таквим случајевима то спада у деобни биланс капитала[72].

Према опште прихваћеним међународним и европским стандардима, посебно принципима на којима почивају правно уређене државе, приватна имовина је неприкосновена и на томе треба да се заснива заштита националних интереса и државних потреба Републике Србије на Косову и Метохији. Основни постулат правне државе и владавине права којег баштине све демократске земље на свету јесте да *право мора да буде јаче од политике* и зато Република Србија у заштити свог националног интереса треба организовано да води судске спорове, штитећи и постулате европских грађанских правних држава.

Полазећи од дедуктивно изведених закључака у последњој глави докторске дисертације можемо констатовати да је у потпуности потврђена и последња, четврта посебна хипотеза истраживања у докторској дисертацији која је гласила: „Ставови Српске православне цркве према коначном решењу статуса Косова и Метохије су принципијелни и непромењени, без обзира на притиске који долазе споља и изнутра“.

Собзиром да су потврђене појединачне хипотезе и са њима све четири посебне хипотезе, тиме је у потпуности потврђена и генерална хипотеза истраживања која је гласила: „Заштита националних интереса Републике Србије на Косову и Метохији кроз историју зависила је у значајној мери од функционалног и институционалног деловања Српске православне цркве на том простору“.

[71] *Ibidem.*
[72] *Ibidem.*

VI. ЛИТЕРАТУРА

А. Књиге, часописи и зборници радова с научних скупова

Avramovski, Ž., *Prilog* / Ž. Avramovski, *Prilog pitanju italijansko-albanske iredentističke propagande na Kosovu i Metohiji u vreme minhenske krize i okupacije Albanije, IG (1964) 2–3, 123–140.*

Анђелковић Зоран. (2006). *Година истине*. Београд: АС Медија, Истраживачко-издавачки центар, Центар за мир и толеранцију.

Антонић, С. (2005). „Независно Косово судбинска грешка“, *Нова политичка мисао*, бр. 5, 39–42. Београд.

Базић, М., Даниловић, Н. (2015). Нацрт научне замисли пројекта истраживања I део. *Megatrend Review,* Vo. 12 (2) 2015, стр. 17–32, Београд: Мегатренд универзитет.

Базић Миљојко, Даниловић Нађо. (2015). Нацрт научне замисли пројекта истраживања II део*, Megatrend Review,* Vo. 12 (3) 2015, стр. 5-28, Београд: Мегатренд универзитет.

Балабан Милован. (2018). *Конкордат 1937 – државно и црквено питање*. Kcns.org.rs/agora/ konkordat-1937-drzavno-i-crkveno-pitanje. Посећено 28. 12. 2020.

Батаковић, Д. (2000). *Нова историја српског народа*, Београд: Наш дом.

Benc Ernst. (1991). „Veličina i slabost pravoslavlja”, u: Đorđević B. Dragoljub (prir.) Pravoslavlje između neba i zemlje, Niš: Gradina.

Бергер, П. (2008). *Десекуларизација света*, Нови Сад: Арт принт.

Berger Peter. (1999). „The Desecularization of the World: A Global Overview“, in: Berger, Peter (ed.) The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics, Grand Rapids: William B. Eardmans Publishing Company.

Библија или Свето писмо, Еванђеље по Матеју – 16. поглавље, https://www.hacbg.org/biblijahac/biblija.php?K=40&G=16, Посећено 22.11.2021.

Blagojević Mirko. (2005). *Religija i crkva u transformacijama društva*, Beograd: IFDT, Filip Višnjić.

Blagojević Mirko. (2015). *Vitalnost religije u (de)sekularizovanom društvu*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Биговић, Р. (2006). *Црква у савременом свету*. Београд: Службени гласник.

Богдановић Димитрије. (1981). „Преображај српске цркве“ у: *Историја српског народа*, књ. 1, стр. 328–340. Београд: СКЗ.

Богдановић Димитрије. (1991). *Историја старе српске књижевности*. Београд: СКЗ.

Борозан Ђорђе. (1995). *Велика Албанија – порекло – идеје – пракса*. Београд: Војноисторијски институт Војске Југославије.

Васиљевић Јован Х. (1938). *Патријаршисти и егзархисти у Скопској епархији*, Београд.

Васић, Божидар. (2019). Црквено право између јавног и приватног права – мастер рад.pra.pr.ac.rs/wp-content/uploads/2019/06/, посећено 24. 12. 2019.

Велимировић Николај. (2001). *Агонија цркве*. Сабрана дела, књ. 4. Линц – Аустрија: Православна црквена општина ЛИНЦ.

Велимировић Николај. (2001). *Вера светих*. Сабрана дела, књ. 3, Линц – Аустрија: Православна црквена општина ЛИНЦ.

Византијски извори за историју југословенских народа, Том 1. (1955). Београд: САНУ, Издавачко предузеће

Војводић Васо. (1989). *Из књижевне историје и просвете*. Кикинда.

Војводић Михаило. (1990). *Срби и Албанци у XIX почетком XX века*. Београд: Научна књига.

Вукоњански Игор. (2013). „Правни статус поседа црква и манастира на Косову и Метохији после Другог светског рата“. *Баштина*, св. 35. Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу.

Вучковић Војислав. (1957). *Српска криза у Источном питању (1842–1843)*. Београд: САНУ.

Гавриловић Андра. (1900). *Свети Сава – преглед живота и рада*. Београд: Књижевна задужбина Д. Н. Беља.

Гелнер Ернест. (1997). *Нације и национализам*. Нови Сад: Матица српска.

Глишић В. (1991). *Албанизација Косова и Метохије 1941–1945*, Срби и Албанци у XX веку, САНУ, Научни скупови, Књига LXI, Одељење историјских наука, књига 20, стр. 277-291. Београд: САНУ.

Голијан Ведран. (2016). „Друштвена ангажованост Цркве у историјском, пастирском и мисиолошком контексту“. *Годишњак,* 15/2016, 52–73. Фоча: Православни богословски факултет Светог Василија Острошког Универзитета у Источном Сарајеву.

Гранић Филарет. (1946). „Византијска рестаурација у Цариграду 1261 и црквена унија у Лиону 1274“, *Гласник српске православне патријаршије. Шеста стогодишњица српске патријаршије*. Београд: (б.и.).

Грђић Ристо. (1971). „Општа обнова црквеног живота и устројства“. *СПЦ од 1920. до 1970*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Grodecki Louis. (1953). *Symbolisme cosmique et Monuments religieux*, Paris.

Grogorić Danilo. (1944). *So endete Jugoslawien*. Leipzig: Wilhelm Goldmann.

Грујић Радослав. (1924). „Топографија хиландарских Метохија у солунској и струмској области од XII до XIV века“. У: *Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу*. Београд: Државна штампарија.

Гвојић Љубишаљ. (2011). *Српска духовна Баштина на Косову и Метохији – Мапе и карте,* Београд: Вукотић Медија

Данилов ученик. (1989). „О постављењу трећега патријарха кир Јефрема, с благословом патријарха цариградскога и целога сабора“. У: *Данилов ученик и други настављачи Даниловог зборника*. Београд: СКЗ и Просвета.

Davy Marie-Madeleine. (1965). *Initiations a la symbolique romane*, Paris.

Dedijer, V., (1949). *Jugoslovensko-albanski odnosi* (1939–1948), Beograd: Борба

Димитријевић Стеван М. (1900). „Одношаји пећких патријараха са Русијом у XVII веку“, сепарат. *Глас Српске краљевске академије*, 58. Београд: Државна штампарија.

Димитријевић Стеван. (1923). Богословско-учитељска школа у Призрену. Београд: Братство друштва Светог Саве.

Доментијан. (1970). *Стара српска књижевност I.* Нови Сад и Београд: Матица српска и Српска књижевна задруга.

Драшковић Чедомир. (1970). *Црквене школе СПЦ, Српска православна црква 1920–1970*, Београд: Православни богословски факултет.

Дучић Нићифор. (2002). *Историја српске православне црве од првијех десетина VII в. до наших дана и други књижевни радови*. Београд: Друштво за очување баштине Доб.

Ђаковац, А. (2007): Црква, држава и политика, *Нова српска политичка мисао* – Црква и држава у Србији – посебно издање, *Нова српска политичка мисао,* стр. 89–116. Београд: Институт за политичке студије.

Ђорђевић Димитрије. (1983). „На почетку раздобља ратова“, у: *Историја српског народа. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918.* књ. 6, I том, 174–207: Београд: Филозофски факултет.

Ђорђевић др Владан. (2004). *Арнаути и велике силе*. Прњавор: Источник

Đorđević B. Dragoljub (prir.). (1991). *Pravoslavlje između neba i zemlje.* Niš: Gradina.

Đorđević B. Dragoljub i Đurović, Bogdan. (1994). „Sekularizacija i pravoslavlje: slučaj Srba”, u: Đorđević B. Dragoljub (ur.). *Povratak svetog?.* Niš: Gradina.

Đorđević, D. B., Stajić, P., Todorović, D. (2014). *Hrišćanstvo u 21. veku.* Novi Sad, Leskovac, Niš: Prometej, Leskovački kulturni centar, JUNIR.

Ђукић Далибор. (2012). „Закон о црквама и верским заједницама и улога полиције у заштити слободе вероисповести.“ *Наука, безбедност, полиција*, вол. 17, бр. 3, 121–130.

Ђурић Владимир. (2013). „Законско уређивање правног положаја цркава и верских зајединица у Републици Србији: од оспоравања до унапређивања“. *Свеске за јавно право*, вол. 4, бр. 13, 43–55. Бања Лука: правни факултет Апејрон универзитета.

Ђурић, Вељко Ђ. (1997). *Голгота Српске православне цркве 1941–1945.* Београд: Народна књига, Алфа.

Епископ Артемије. (2004). Савремени положај Православне цркве на Косову и Метохији, предавање одржано на XIV Богословској конференцији 2004. у Москви, *Свети кнез Лазар*, часопис епархије Рашко-призренске бр. 45 (1/2004). Призрен/Грачаница: Епархија Рашко–призренска.

Епископ Николај. (2001). *Сабрана дела*, књ. 3. Линц: Православна црквена општина Линц.

Ердељановић Јован. (1924). „Неколико етничких проблема код Јужних Словена“ у: *Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу*. Поводом тридесетопетогидишњег научног рада од пријатеља и сарадника. Београд: Државна штампарија.

Зборник правила, уредаба и наредаба архијерејскога сабора Српске цркве у краљевини Србији 1839–1900. (1900). Београд: Архијерејски Сабор Српске православне цркве.

Зеремски Иларион. (1931). *Из историје Пећке патријаршије*. Сремски Карловци: Епархија Сремскокарловачка.

Изјава Патријарха српског г. Иринеја (2020).

Spc.rs/sr/izjava_patrijarha_srpskog_g_irineja_0. Посећено 20. 12. 2020.

Janković, Dragomir. (2014). „Dvadeset i prvi vijek: mejnstrim i pseudopravoslavlje", u: Đorđević, D. B., Stajić, P., Todorović, D. (2014). *Hrišćanstvo u 21. veku,* Novi Sad: Prometej, Leskovac: Leskovački kulturni centar, Niš: JUNIR.

Јакшић Гргур, Вучковић Војислав. (1963). *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (Први Балкански савез)*. Београд: Историјски институт.

Јанчић Јелена, Лопичић. (2017). „Конзулат Краљевине Србије у Приштини 1889–1912. године", *Национални интерес*, год. III, вол. 30, бр. 3/2017, 261–278. Београд: Институт за политичке студије.

Janković Dragomir. (2014). „Dvadeset i prvi vijek: mejnstrim i pseudopravoslavlje", u:

Јастребов Иван С. (1929). *Подаци за историју српске цркве*. Београд.

Јастребов Иван С. (1995). *Стара Србија*. Приштина.

Јашовић Предраг. (2007). „Културна акција српског просветитеља Доситеја Обрадовића у Албанији", *Доситеј и (српска) школа* – зборник радова са научног скупа, стр. 167–179. Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић.

Јашовић Предраг. (2007). *Рецепција књижевног дела Доситеј Обрадовића*. Панчево: Мали Немо.

Јашовић Предраг. (2016). *Увод у доситејологију*. Београд: Bookland.

Јевтић Антанасије. (1987). *Задужбине Косова*. Призрен: Епархија рашко–призренска, Београд: Богословија.

Јевтић Епископ Атанасије. (2007). *Од Косова до Јадовна*, Врњци: Братство св. Симеона Мироточивог. Требиње: Манастир Тврдош.

Јевтић, М. (2009): *Политикологија религије*. Београд: Факултет политичких нука.

Јеротић, В. (1995): *Вера и нација*. Београд: Терсит.

Jireček, K. (1952). *Istorija Srba* (red. J. Radonić), Beograd.

Јиричек Константин. (1959). „Велики везир Мухамед Соколовић и српски патријарх Макарије и Антоније“. Зборник К. Јиричека, 1, Београд.

Јовановић Јован М. (1941). *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*. Београд.

Jovanović, V. (2018). *Kosovski čvor pomirenja, Mi u drugi* – Godišnjak Letnje škole interetničkog, interkulturalnog и interkonfesionalnog dijaloga, SID za 2018. Beograd: Forum za etničke odnose, стр. 101–110.

Катана Љупка Ж. (2019). „Утицај православља на државну политику: пример Србије Немањића и Русије Романових“. *Политичка ревија*, бр. 2/2019, год. (XXX) XX, вол. 60, 11–29.

Knežević, N., Pantelić, B. i Sremac, S. (prir). (2014). *Religija, odgovornost i tranziciona pravda,* Novi Sad, Beograd: Centar za istraživanje religije, politike i društva, Hrišćanski kulturni centar dr Radovan Bigović.

Kolarić Juraj. (1991). „Katoličko-pravoslavni odnosi (1965–1990)”, u: Đorđević, Dragoljub B. (prir.) *Pravoslavlje između neba i zemlje*, Niš: Gradina.

Kosovo nekad i danas. (1973). Beograd: Borba/Ekonomska plitika.

Kostić, P. (1928). *Crkveni život pravoslavnih Srba u Prizrenu i njegovoj okolini u XIX veku (sa uspomenama pisca),* Beograd.

Зборник радова са округлог стола. (2018). „Косово и Метохија: јуче, данас, сутра“, ур. Драган Станић, Нови Сад: Матица српска

Kosova u Srbiji. (1972). Glas 282 SANU, Odeljenje prirodno-matematičkih nauka 34, Beograd.

Крестић Василије, Љушић Радош. (1983). *Ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса*, књига I (1856–1866). Београд.

Крстић, Б. (1994). *Косово између историјског и етничког права*, Београд: ВИД.

Културна историја Срба. Београд,

Lazarević, M., *Srpsko-turski rat 1912.* / M Lazarević, *Naši ratovi za oslobođenje i ujedinjenje. Srpsko-turski rat 1912. godine* I, Beograd: SKZ (b. d.).

Lutovac, M., *Značaj Kosova* / M. Lutovac, *Geografski i političko geografski značaj Pokrajine*

Лукић Радомир. (1995). *Теорија државе и права*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Љушић Радош. (1993). *Књига о Начертанију. Национални и државни програм Кнежевине Србије (1844)*, Београд: БИГЗ

Marković Slobodan, G. (2005). „Srpska pravoslavna crkva u Srbiji i država: klerikalizacija ili cezaropapizam”, u: Sitarski Milan i Vučinić Marinko, *Vera, znanje, mir*, Beograd: BOŠ.

Marković, V. (1920). *Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjevekovnoj Srbiji*. Sremski Karlovci: Издање аутора.

Milošević, S. (1981). *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945 godine*, Beograd: Narodna knjiga и Institut za savremenu istoriju.

Маринковић Лука. (1890). Пов. бр. 60 – председнику владе и министру иностраних дела генералу Сави Грујићу, 30. IV/13. V1890.

Микић Ђорђе. (1988). *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века (од чифчијства до банкарства)*. Београд.

Милеуснић Ненад. (2004). *Ко је власник земље на Космету?* Интервју (интерјуер Ивана Живковић), објављен у „Српској речи“, августа 2004. Београд: Српска реч.

Милинковић Милан. (2004). „Необјављени рат Србији“, у: Др Владан Ђорђевић, *Арнаути и велике силе, стр.* 5–7. Прњавор: Источник.

Митрополит Амфилохије. (2013). „Предговор“ у: Епископ рашко-призренски Павле, *Извештаји са распетог Косова*, стр. 5–15. Београд: Издавачка фондација Архиепископије београдско-карловачке, Фондација птаријарха Павла.

Надовеза Бранко. (2018), „Конкордат 1935–1937 (за и против)“. *Баштина*, св. 44, 417–433. Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу.

Недељковић Славиша. (2015). „Српска црква на Косову и Метохији у националним плановима уставобранитеља (1842–1858),“ *Црквене студије*, 2015/12, 383–395. Ниш: Центар за црквене студије.

Николић, М. (2009). *Ставови Српске православне цркве везани за кризу у бившој Југославији и њен однос према европским интеграцијама, Црква у плуралистичком друштву,* стр. 89-116. Београд: Фондација Конрад Аденауер – Хришћански културни центар.

Нинковић Леонтије. (1926). *Братство лавре Дечана – Манастир Високи Дечани,* Нови Сад: Архив Леонтије.

Ničević Marjan Marino, Brčić Filip. (2016). Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije: konkordat iz 1935. godine, *Nova prisutnost*, XIV (2), 299–307. https://doi.org/10.31192/np.14.2.2.

Nikolić, R. (1914). *Širenje Arnauta u srpske zemlje*, Glasnik Srpskog Geografskog Društva 3 (1914) sv. 3–4, 110–127. Београд: University of Belgrade, Faculty of Geography.

Nopcsa Baron Franc. (1912). *Aus Schala und Klementi*. Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Vol.12, Wien.

Нови устави. (1948). *Нови устави. Збирка Устава донетих после Другог светског рата*, Београд: Архив за правне и друштвене науке.

Обрадовић Доситеј. (2007). *Писмо Харалампију. Живот и прукључења*. Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић.

Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019): историјско, богословско и културно наслеђе, Зборник радова са Међународног научног скупа 10–14. децембра 2018. године, уредници: проф. др Владислав Пузовић, проф. др Владан Таталовић. Православни богословски факултет, Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве и Православни богословски факултет.

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945 I. (1957). Beograd: Војноисторијски институт.

Острогорски Георгије. (1993). *Историја Византије*. Београд: Просвета.

Павле епископ рашко-призренски. (2013). *Извештаји са распетог Косова*, Београд: Издавачка фондација архиепископије београдско-карловачке, Фондација Патријарх Павле.

Павловић Трифун. (2001). *Косово у српским именима*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“.

Патријарх Иринеј. (2020). *Изјава патријарха српско г. Иринеја*. http://spc.rs/sr/izjava_patrijarha_srpskog_g_irineja_0, посећено 9. 11. 2020.

Патријарх Павле. (1999). *Уводна реч*. https://www.rastko.rs/kosovo/raspeto/uvod-patrijarh.html, посећено 20.02. 2019.

Pavlović, R. (1957). *Seobe Srba i Arbanasa* / R. Pavlović, *Seobe Srba i Arbanasa u ratovima 1876 i 1877-1878 godine*, GEI 4–6 (1955–1957, obj. 1957), 53–104.

Пелевић Борислав. (2007). *Распето Косово и Метохија: света српска земља*. Београд: Evro-Giunti.

Перић Димшо. (2002). „Сергеј Викторович Трицки и његово Црквено право“, *Анали Правног факултета*, бр. 1–2, 177–183, Београд: Правни факултет

Перић Димшо. (1999). *Црквено право*, Београд: Правни факултет у Београду.

Перуничић Бранко. (1985). *Писма српских конзула из Приштине 18800–1890*, Београд: Народна књига.

Попис становништва, домаћинстава и становништва. (1981). Београд: Републички Завод за статистику.

Поповић Васиљ. (1996). *Источно питање, историјски преглед борбе око опстанка османлијске царевине на Леванту и на Балкану*. Београд: Балканолошки институт, САНУ.

Поповић Душан. (1928). „О мартолозима у турској војсци“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. VIII (1928).

Поповић Радомир. (2021). *Кратак преглед српске цркве кроз историју*, Београд: СПЦ

Popov Nebojša (prir). (2002). *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju.* Deo I, Beograd: Samizdat B92.

Popović-Obradović, Olga. (2004): „Crkva, nacija, država – Srpska pravoslavna crkva i tranzicija u Srbiji”, u: Vujadinović, D., Veljak, L., Goati, V., Pavićević, V. (ur.), *Između autoritarizma i demokratije: Srbija, Crna Gora, Hrvatska – Civilno društvo i politička kultura,* Knjiga II. Beograd: CEDET.

Порфирогенит Константин. (1959). *Византијски извори за историју народа Југославије II*, обрадио Божидар Ферјанчић, уредник Георгије Острогорски. Београд: НТА.

Првуловић Владимир. (2018). *Српски национални интерес.* Нови Сад: Прометеј.

Пузовић, П. (2000). *Кратка историја Српске православне цркве* (1219–2000). Крагујевац: Каленић.

Раденић Андрија. (1964). *Светоандрејска скупштина*. Београд: САНУ.

Radić, Radmila. (1995). *Verom protiv vere (država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953),* Beograd: INIS.

Radić Radmila. (1996). „Crkva i „srpsko pitanje””, u: Popov, Nebojša (prir.). (2002). *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju.* Deo I. Beograd: Samizdat B92.

Radić Radmila. (2002). *Država i verske zajednice 1945–1970,* I–II. Beograd: INIS.

Radić Radmila. (2007). „Odnosi između Srpske pravoslavne crkve i Katoličke crkve u poslednjim decenijama pred raspad jugoslovenske države“, u: Bjelajac, Mile (ur.). *Pisati istoriju Jugoslavije: Viđenje srpskog faktora*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

Радић Радмила и Исић Момчило. (2014): *Српска црква у великом рату 1914–1918.* Београд: „Филип Вишњић“.

Радић Радмила. (2011). *Живот у временима: Патријарх Гаврило Дожић 1881–1950* (2. доп. изд.). Београд: Православни богословски факултет.

Радовановић Саша. (2009). „Слика суштине и њено повесно место“, *Баштина,* св. 27/2009. Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу.

Radovanović Saša. (2020). *Hajdegerovo aletiološko tumačenje umetnosti*. Kragujevac: FILUM.

Радовић Амфилохије, Војиновић Хризостом. (1970). *Обнова и развој нашег женског монаштва у СПЦ.* Београд: СПЦ.

Радосављевић Артемије. (1999). *Крст на коме је Косово распето стесан је у Београду*. https://www.rastko.rs/kosovo/raspeto/gov_artemije.html, посећено 20. 2. 2019.

Radulović Marijana. (2001). „Studija slučaja: religijska (ne)tolerancija u Glasu koncila i Pravoslavlju (1989-1991)“, *Nova srpska politička misao,* 1–4/2001. Beograd: Institut za političke studije.

Rama Fatmira. (2004). Komiteti Kosovës në bashëme organizatat e tjera politike (1925–1939), në: Komiteti „Mbrojtja Kombëtare e Kosovës“, 129–149, kademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë – Tiranë: Instituti i Prishtinë: Historisë

Радовић Амфилохије, митрополит. (2011). *Љетопис косовског распећа*. Београд–Цетиње: Светигора.

Радоњић Јован (1932). *Свети Сава* – Слике из историје књижевности. Београд: Државна штампарија.

Радосављевић Недељко. (2013). „Црквене прилике у Старој Србији од укидања Пећке патријаршије до Велике источне кризе“, *Зборник радова Историја и значај Призренске богословије*. Ниш: Филозофски факултет.

Ракитић Душан С. (2016). *Конкордат Краљевине Србије и пројекти Конкордата Краљевине СХС и Краљевине Југославије – правноисторијски аспекти односа цркве и државе*. nordus,mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/Disertacija/pdf? Посећено 28. 12. 2020.

Руварац Иларион. (1934). „О иноку, с којим је Растко побегао у Св. Гору“ у: *Зборник Ил. Руварца, Одабрани историјски радови*, књ. 1, Београд: Српска краљевска академија.

Slijepčević Đoko. (2002). *Istorija Srpske pravoslavne crkve II: Od početka XIX veka do kraja Drugog svetskog rata,* Beograd: JRJ.

Slijepčević Đoko. (2002a). *Istorija Srpske pravoslavne crkve III: Za vreme Drugog svetskog rata i posle njega,* Beograd: JRJ.

Словић Драгослав, (2010). *Српски национални интереси,* Београд: PLATO BOOKS, ФЕНИКС.

Соловјев Александар В. (2002). „Постанак и значај Душановог Законика“ у: *Душанов законик – Закон благоверног Цара Стефана*, Бистрички препис (приредила Старчевић Д). 9-34. Београд: ЕТХОС.

Stojančević V. (1971). *Južnoslovenski narodi u Osmanskom carstvu od Jedrenskog mira 1829 do Pariskog kongresa 1856 godine,* Beograd: Izdavačko-štamparsko preduzeće PTT.

Stojančević, V. (1963). *Prilike u zapadnoj polovini Kosovskog vilajeta prema izveštajima austrougarskog konzula u Skoplju 1900. i 1901. godine*, IČ 12–13 (1961–1962 obj. 1963) 287–317.

Stojančević, V. (1980). “Prvo oslobođenje Kosova od strane srpske vojske u ratu 1877–1878”, Naučni skup *Srbija u završnoj fazi Istočne krize 1877–1878 godine*. Zbornik radova, knj. 2, str. 459–474. Beograd: Istorijski institute.

Stulli, B. (1959). *Albansko pitanje (1875–1882),* Rad JAZU 318 (1959), 287–391. Zagreb: JAZU.

Свети Игњатије Брјанчанинов. (2008). *Енциклопедија православног духовног живота*, прев. Младен Станковић, Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског.

Светосавски зборник. (1939). *Светосавски зборник*, књ. 2. Извори. Београд: Српска краљевска академија.

Срећковић Пантелија. (1881). *Владике-фанариоти Рашко-призренске епархије 1818–1854. Године.* Београд: Центар за митолошке студије Србије.

Станић Миле. (2003). „Успомене на митрополите са којима сам радио, Михаила Г. Ристића“, *Вардарски зборник*, бр. 2, Београд.

Станојевић Станоје. (1926). *Историја српског народа*. Београд: (б.и.).

Станојевић Станоје. (1934). *Из наше прошлости,* књ. 1. Београд: Геца Кон.

Старчевић Дубаравка. (2002). „Предговор“ у: *Душанов законик – Закон благоверного Цара Стефана*, Бистрички препис (приредила Старчевић, Д.), стр. 5–8, Београд: ЕТХОС,

Степић, М. (1997). „Географске основе геополитичког положаја Косова и Метохије, изазови и одговор“, Зборник радова са округлог стола *Геополитичка судбина Косова и Метохије*, Београд, 24–25 јун 1997, стр. 229–247. Београд: Институт за геополитичке студије.

Стефан Првовенчани. (1970). *Живот Стефана Немање од краља Стефана Првовенчаног*. прев. Миливоје Башић. У: Стара српска књижевност I, уредник Живан Милисавац, ед. Српска књижевност у сто књига. Нови Сад: МС. Београд: СКЗ.

Стојановић Љубомир. (1903). *Стари српски записи и натписи*, књ. I. Београд: Српска краљевска академија.

Стојановић Драгољуб. (2000). *Увод у грађанско право*, Београд: ауторско издање.

Стојанчевић Владимир. (1990). „Обновљена српска држава и Арбанаси 1804–187“, Зборник радова *Србија и Албанци у XIX и почетком XX века*, научни скупови, књига LIII, стр. 5–34, Београд: Одељење историјских наука, САНУ.

Стојанчевић Владимир. (1991). *Устанак 1841. године у Југоисточној Србији,* Лесковац.

Стојанчевић Владимир. (1993). *Из српске националне прошлости,* Београд.

Страњаковић Драгослав. (1952). *Влада уставобранитеља 1842–1853,* Београд.

Страњаковић Драгослав. (1936). *Политичка пропаганда Србије у Југословенским покрајинама 1844–1858,* Београд.

Страњковић Драгослав. (1946). „Срби и Бугари у прошлости“, *Гласник српске православне цркве*, бр. 9 (1946). Београд: Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве.

Тарановски Теодор. (1931). *Историја српског права у Немањићкој држави*, I део. Београд: Геца Кон.

Тарановски Теодор Васиљевић. (2020). *Историја српског права у Немањичкој држави*, део I, *Историја Државног права*. Београд: Талија издаваштво.

Теодосије монах. (1970). *Живот Св. Саве од Теодосија монаха*, прев. Миливоје Башић.У: *Стара српска књижевност II*, уредник Живан Милисавац, ед. Српска књижевност у сто књига. Нови Сад: МС. Београд: СКЗ.

Todorović Dragan. (2014). „Srpska pravoslavna crkva na početku trećeg milenijuma", u:

Tomanić Milorad. (2001). *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*. Beograd: Medijska knjižara Krug.

Tomić, J. (1913). *O Arnautima u Staroj Srbiji i Sandžaku*. Beograd: Knjižara Gece Kona

Tričković, R. (1980). *Srpska crkva sredinom XVII veka*, Glas SANU 320 (2), стр. 61–164. Београд: САНУ, Odeljenje istorijskih nauka.

Tucović, D. (1914). *Srbija i Arbanija. Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije,* Beograd: Nova štamparija Save Radenkovića i brata.

Троицки, Виктор Сергејевич. (1953). *Црквено-политичка идеологија Светосавске Крмчије и Властарове Синтагме*, ГСА ССХII: Одељење друштвених наука, Нова серија, 2. Београд: САНУ.

Троицки, Виктор Сергејевич. (2011). *Црквено право*, Београд: Правни факултет.

Ћоровић Владимир. (1921). *Покрети и дела*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Ћоровић Владимир. (1993). Ћоровић, *Историја Срба,* Београд: Београдски издавачко-графички завод.

Ћоровић Владимир. (2020). *Историја Југославије*. Београд: Порталибрис: ЦЕТ.

Ћосић Добрица. (2004). *Косово*, приредила Ана Ћосић. Београд: Вечерње новости.

Урошевић Анастасије. (2006). *Косово*, поновљено издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства и Приштина: НУБ „Иво Андрић".

Урошевић Антанасије. (2001). *О Косову*, Учешће Српске академије наука и уметности у унутрашњем дијалогу о Косову и Метохији. Приштина: Универзитетска библиотека Иво Андрић.

Urošević, A. (1965). *Kosovo*, SEZ 78, Naselja i poreklo stanovništva, 39, Beograd.

Ћетинкај, Х. (2020). Изјава за агенцију „Анидол“, 2. 4. 2020, Истанбул: Агенција Анидол.

Velmans Tanja. (2007). *Čudesna povest ikone.* Prevela Nataša Ikodijević. Beograd: Klio.

Ver Timoti. (1991). „Pravoslavna crkva i ponovno ujedinjenje svih hrišćana”, u: Đorđević, Dragoljub B. (prir.) *Pravoslavlje između neba i zemlje,* Niš: Gradina.

Vratuša-Žunjić, Vera. (1995). *Razvoj, religija, rat,* Beograd: Institut za sociološka istraživanja.

Vratuša-Žunjić, Vera. (1996). Stanje religioznosti u bivšoj Jugoslaviji neposredno pred rat 1991, *Sociološki pregled,* br. 4. Beograd: Serbian Sociological Association.

Vrcan Srđan. (1986). *Od krize religije k religiji krize.* Zagreb: Školska knjiga.

Vukomanović Milan. (2000). „Religija, konflikt, identitet”, *Filozofija i društvo,* br. XVI.

Vukomanović Milan. (2004). „Uloga religije u jugoslovenskim sukobima”, u: Hadžić, Miroslav (prir.), *Nasilno rasturanje Jugoslavije: uzroci, dinamika, posledice.* Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.

Wood H. Charles. (1911). *La Turquie et voisins*. Paris: Gulmoto.

Фидас Василије. (2001). *Каноско право – богословска перспектива*, прев. Ивана Игњатовић. Београд: Богословски факултет СПЦ.

Константин Филозоф. (1989). *Повест о словима*. *Житије деспота Стефана Лазаревића*. Превели Гордана Јовановић и Лазар Марковић. Београд: СКЗ, Просвета.

Душанов Законик – Закон благоверног Цара Стефана. (2002). Бистрички препис, уредник и приређивач Дубравка Старчевић, Београд: Етхос.

Цвијић Јован. (1987). *Балканско полуострво*. Београд: САНУ, Књижевне новине, Завод за уџбенике и наставна средства.

Цвитковић Иван. (2009). *Речник религијских појмова*, Нови Сад: Прометеј.

Цисарж Бранко. (1970). *Црквено право*, књ. 1. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Чајкановић. (1994). *О врховном богу у старој српско религији*. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон.

Чубриловић Васа. (1958). *Историја политичке мисли у Србији XIX века.* Београд: Народна књига.

Џамбазовски Климент (1979). *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, том I, књига I (1820–1848).* Београд, Скопље: Климент Џамбазовски, Архив Србије, Архив Македоније.

Џелатовић Павле Иванов. (2004). *Злочини Арбанаса над Србима*, Београд: ИП „Обележја“.

Џомић Велибор. (2018). *СПЦ и тзв. спољашњи дијалог о Косову и Метохији од 2011. до 2018. године,* Београд: Светигора

Џомић Велибор, *Осврт на предлоге о регулисању статуса Српске Цркве на Косову и Метохији у политичкој платформи и Резолуцији Народне скупштине Србије*, 15. јануар 2013. https://dodjiividi.blogspot.com/2013/01/blog-post_5405.html, Посећено 22. 1. 2022.

Community Rights Assessment Report. (2015). *Misija na Kosovu Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju*, četvrto izdanje. Београд: OSCE.

Congar Yves. (1963). *Sainte Eglise etudes etappoches ecelésio logiques*. Paris: Editions de Cerf.

Cvitković Ivan. (2001). „Religije, religijske zajednice i politika(e) na Balkanu”, u: Vukomanović, Milan i Vučinić, Marinko (prir.), *Religije Balkana: susreti i prožimanja*. Beograd: BOŠ.

Cvitković, Ivan. (2001a) „Nacija, nacionalizam i religije Balkana”, u: Vukomanović Milan i Vučinić Marinko (prir.), *Religije Balkana: susreti i prožimanja*. Beograd: BOŠ.

Cvitković Ivan. (2003). „Religije i (ne)nasilje”, u: Vukomanović, Milan i Vučinić, Marinko (prir.), *Religijski dijalog: drama razumevanja*. Beograd: BOŠ.

Hadri, A. (1967). *Kosovo i Metohija u Kraljevini Jugoslaviji*, IG 1-2, 51-84.

Hadži-Vasiljević J. (1909). *Arbanaska liga (arnautska Kongra) i srpski narod u Turskom carstvu 1878–1882*. Dodatak „Ratniku” za januar 1909, Beograd.

Hadži-Vasiljević, J., *Južna Stara Srbija* / J. Hadži-Vasiljević, *Južna Stara Srbija, Istorijska etnografska i politička istraživanja* I. *Kumanovska oblast*, Beograd 1909, II. *Preševska oblast*, 1913. Београд: Nova štamparija „Davidović“.

Hahn dr Johann Georg. (1845). *Albanesische Studien*. Jena: Verlag Friedrich Mauke.

Hrabak, B., *Katol. Arbanasi* / B. Hrabak. (1978). Katolički Arbanasi za vreme istočne krize (1875–1878) *Istorijski zapisi,* knj. 35 (1978) 1–2, 5–59. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Istorijski institut.

http://www.spc.rs/sr/kratak_pregled_srpske_crkve_kroz_istoriju_protojerej_dr_radomir_popovic, посећено 21. 3. 2021.

Шијаковић Божидар. (2012). „Држава и црква у Србији данас“, у: *Држава и црква у Европској унији*, стр. 388- 405. Београд: Институт за теолошка истраживања.

Štobe, Hajnc-Ginter. (1999). „Religijske implikacije sukoba u Centralnoj i Istočnoj Evropi”, u: Kuburić, Zorica i Vukomanović, Milan (ur.), *Hrišćanstvo, društvo, politika*, JUNIR godišnjak VI, Niš: JUNIR.

Б. Правни извори

Закон о правном положају верских заједница, Службени гласник СРС, број, 44/77.

Закон о црквама и верским заједницама, Службени гласник РС, бр. 36/06.

Закон о забрани дискриминације, Службени гласник РС, бр. 22/09.

Закон о радиодифузији, Службени гласник РС, бр. 42/02, 97/04, 76/05, 79/05 - др. закон, 62/06, 85/06, 86/06 – испр. и 41/09.

Закон о здравственом осигурању, Службени гласник РС, бр. 107/05, 109/05 – испр., 57/11, 110/12 – одлука УС, 119/12, 99/14, 123/14, 126/14 - одлука УС, 106/15 и 10/16 – др. закон. Закон о основама система образовања и васпитања, Службени гласник РС, бр. 88/17, 27/18 – др. закони

Кривични законик, Службени гласник РС, бр. 85/05, 88/05 - испр., 107/05 - испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14 i 94/16.

Основни закон о правном положају верских заједница,, Службени лист СФРЈ, број 22/53. Устав ФНРЈ из 1946 године У: Устав ФНРЈ и устави народних република, Збирка закона ФНРЈ, бт. 22, Службени лист ФНРЈ, Београд, 1948 12.

Устав Краљевине Србије из 1903. године, у: Српски устави од 1835 до 1990. године, Београд, Граматик, 2004.

Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/06 14. Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије, Службени гласник РС.

В. Извештаји српских конзула с Косова

Аврамовић Сима. (1901). Пов. бр 238 – председнику владе и министру унутрашњих дела др Михаилу Грујићу, 30 VII/12 VIII 1901.

Аврамовић Сима. (1901). Пов. бр 240 – председнику ваде и министру унутрашњих дела др Михаилу Грујићу, 1/14 VIII 1901.
Аврамовић Сима. (1901). Пов. бр 258 – председнику ваде и министру унутрашњих дела др Михаилу Грујићу, 22 VIII 1901.
Аврамовић Сима. (1901). Пов. бр 275 – председнику ваде и министру унутрашњих дела др Михаилу Грујићу, 10/23 IX 1901.
Аврамовић Сима. (1902). Пов. бр 27 – председнику ваде и министру унутрашњих дела др Михаилу Грујићу, 15/28 VI 1902.
Аврамовић Сима. (1902). Пов. бр. 205, 1902
Аврамовић, Пов. бр. 165, 1/14, 1901.

Г. Архивска грађа

АС - Архив Србије, Лични фонд Илије Гарашинина, бр. 654; Предлози Томе Ковачевића, Београд 20. март 1850.
Лични фонд Илије Гарашинина, бр. 649, СП, No 39, Годишњи извештај Томе Ковачевића о вођењу политичке пропаганде у пределима славено-турским, Београд 25. мај 1850.
АС – Архив Србије, бр. 782, Марко Аврамовић – Илији Гарашанину, Пожега 24. 1851.
АС, ДС – Архив Србије, Државни Савет 1847, бр 251, в No 893, кнез Александар Карађорђевић – Совјету, Крагујевац 19. јуни.
АС, ДС – Архив Србије, Државни Савет 1850, р 21, в No 850, кнез Александар Карађорђевић – Совјету, Београд 8. Априла.
АС, ДС – Архив Србије, Државни Савет 1851, р 60, в No 311, кнез Александар Карађорђевић – Совјету, Београд 3. април.
АС ДС – Архив Србије, Државни Савет, 1854, бр. 80, в No 228, кнез Александар Карађорђевић – Совјету, Београд 14. март 1854.
АС, ДС - Архив Србије, Државни Савет,1857, р 523, No 872, Совјет – кнезу Александру Карађорђевићу, Београд 1. август.
АС МБ – Архив Србије, Митрополија Београдска, 1857, No 8, Никола Мусулин – Београдском митрополиту Петру, Призрен 14. децембар 1856.

АС, МБ – Архив Србије, Митрополија Београдска, 1854, бр 231, П No 225, Попечитељство просвете и црквених дела – београдском митрополиту, Београд 20. март 1854.

АС, МБ – Архив Србије, Митрополија Београдска,1847, бр. 515, Попечитељство просвете и црквених дела – Београдској Митрополији, ENo 576, Београд 1. август 1847.

АС, МБ – Архив Србије, Митрополија Београдска,1851, Е No 386, Митрополија Београдска – братству манастира Св. Марка код Призрена, Београд 21. јула 1851.

АС, МБ – Архив Србије, Митрополија Београдска,1852, бр. 455, в No 1030, Совјет-кнезу Александру Карађорђевићу, Београд 24. октобар 1852.

АС, МБ - Архив Србије, Митрополија Београдска,1854, бр. 231, П No 225, Лазар Арсенијевић–београдском митрополиту, Београд 20.

АС МИД-И – Архив Србије, Министарство иностраних дела – Иностранo одељење, 1845, Ф I, Р No 223, No 1283, Алексинац 13. август 1845.

АС, МИД-В - Архив Србије, Министарство иностраних дела – Влада 1847, Ф IV, р 135, в No 228, Крагујевац 19. јуни 1847.

АС, МИД-И Архив Србије, Министарство иностраних дела – Иностранo одељење,1853, ф I, р 48, П No 1691, Попечитељство просвете и црквених дела – Попечитељству иностраних дела, Београд 12. јануар 1853.

АС, МИД-И – Архив Србије, Министарство иностраних дела – Иностранo одељење,1855, ф I, р 113, в No 989, кнез Александар Карађорђевић – Совјету, Београд 28. октобар 1854.

АС – МИД ПО – Архив Србије, Министарство иностраних дела – Политичко одељење, I/9 – 1890 Краљевски српски консулат Nº 90. 18. јуна 1890.

АС, МПс-П, Архив Србије, Министраство просвете 1861, ф IV, р.835, в No 1190, кнез Александар Карађорђевић – Попечитељству просвете и црквених дела, Београд 29. новембар 1852.

АС, ФЉК - Фонд Љубомира Ковачевића, бр. 1637, Липљан, 2. јули 1834.

АКМ СЗ – Архив Косова и Метохије, збирка Стојана Зафировића (даље: СЗ), XXXVI, к1- 5-1851, Марко Аврамовић Цемовић – Друштву српске словесности, Пожега 24. август 1851.

Д. Интернет извори

https://www.hacbg.org/biblijahac/biblija.php?K=40&G=16

pra.pr.ac.rs/wp-content/uploads/2019/06/

https://www.rastko.rs/kosovo/raspeto/gov_artemije.html

Spc.rs/sr/izjava_patrijarha_srpskog_g_irineja_0

https://doi.org/10.31192/np.14.2.2

http://spc.rs/sr/izjava_

patrijarha_srpskog_g_irineja_0

Уводна реч. https://www.rastko.rs/kosovo/raspeto/uvod-patrijarh.html

nordus,mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/Disertacija/pdf

https://dodjiividi.blogspot.com/2013/01/blog-post_5405.html

http://www.spc.rs/sr/kratak_pregled_srpske_crkve_kroz_istoriju_protojerej_dr_radomir_popovic,

http://www.pravoslavie.ru/srpska/ print80304.htm

http://www.pravoslavie.ru/srpska/print80304.htm

https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:745010-PATRIJARH-IRINEJ-O-KOSOVU-Ne-smemo-da-predamo-svetu-zemlju---neka-je-okupiraju-VIDEO).

https://svetosavlje.org/patrijarh-irinej-u-gracanici-srbi-da-ostanu-na-svojim-ognjistima/

https://svetosavlje.org/patrijarh-irinej-u-gracanici-srbi-da-ostanu-na-svojim-ognjistima/

https://svetosavlje.org/patrijarh-irinej-u-gracanici-srbi-da-ostanu-na-svojim-ognjistima/

ПРИЛОЗИ

Биографија МСР Стефана Дамјановића

Дамјановић Д. Стефан, рођен је 20. јула. 1988. године у Приштини, на Косову и Метохији, Република Србија.

По завршетку осмогодишње школе, 2003. године, уписао је Богословију Светог Саве у Београду. Богословију је завршио 2007. године и уписао Факултет „Свети Сава“ у Либертивилу (САД), а дипломирао на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. По завршетку основних академских студија уписао је Мастер академске студије на Пословном и правном факултету Универзитета Унион „Никола Тесла“ у Београду, 2016. године, где је 2017. године одбранио завршни мастер рад из области права: „Утицај Православне цркве на спречавање кривичних дела”.

Свештеник је Српске православне цркве, при Епархији шумадијској. Отац је једног детета.

Прве литералне записе представио је наставницима српског језика кроз програме литерарне секције Основне школе „Стеван Дукић“ у Београду. Наставио је да пише литералне радове и у Богословији „Свети Сава“, где је добио неколико Светосавских награда.

После завршетка Богословије, као студент Факултета „Свети Сава“ у Либертивилу код Чикага у САД, почео је да се бави озбиљнијим истраживачким радом, да би по повратку у Београд, 2011. године, боравио на четрдесетодневном истраживачком путовању по Египту. Циљ истраживачког путовања по Египту било је прикупљање материјалних и историјских доказа о избегличком боравку, пре две хиљаде година, Пресвете Богородице, њеног Сина Господа Исуса Христа, праведног

Јосифа и његовог сина Јакова (касније апостола Јакова) у многим местима данашњег Египта.

По повратку са истраживачког путовања, Стефан Дамјановић је, заједно са својим оцем Драганом, снимио документарни филм *Пут Свете Породице кроз Мисир*. Филм је премијерно приказан у великој свечаној сали Коларчеве задужбине у присуству високих званица СПЦ, Дирекције за вере Владе Републике Србије, изабраних представника верног народа и медија, где су га филмски критичари и публика високо оценили.

Средином 2011. године у издању издавачке куће „Анастасија“ из Београда објавио је свој први роман *Свети Стефан – први српски краљ*. Исте године је објавио веома читану коауторску књигу (роман) *Тајна Тројице мудраца*. Друго издање ове коаторске књиге објавила је Издавачка кућа „Novomark” из Београда, 2014 године.

Почетком 2013. године издавачка кућа „Рад“ објавила му је роман *Анђео из картонске кутије,* који је исте године Московска православна кућа превела на руски језик. Крајем 2013. издавачка кућа „Анастасија“ из Београда објавила му је нови роман *Симеон – отац Православних Срба*, чији су најзначајнији делови преведени на грчки језик.

На двонедељном студијском путовању истраживао је пут иконе Богородице Тројеручице од манастира Студенице до Хиландара. По повратку са студијског путовања објавио је коауторски роман *Тројеручица – чудесни пут од Студенице до Хиландара*, који је доживео три издања од 2011. до 2015. године.

У припреми коауторског романа Како *је рођен Деда Мраз* боравио је на тромесечном студијском путовању (од почетка јуна до краја августа 2014) где је истраживао пут Светог Николе у Патари и Миру у Анталији, у Турској. Коауторски роман је објављен у издавачкој кући „Анастасија“ из Београда, 2015. године.

Радећи на књизи *Косово и Метохија – Света српска земља,* више недеља је истраживао историјску, архивску, духовну, географску и топографску грађу у бројним местима на Косову и Метохији.

Током 2014. године у недељнику „Svedok”, објавио је пет коауторских текстова, уз много илустрованих фотографија и назначених записа догађаја из области духовности, и све оне који се баве истраживањима фараонског Мисира и старог века у

Египту. У недељнику „Svedok” су објављивани истинити историјски и духовни записи о избегличном путу Свете Породице кроз Мисир, који су до тада били непознати научној, стручној и широј јавности.

За нека од објављених дела добио је и значајна признања.

За роман *Анђео из картонске кутије*, издавачко предузеће „Рад“ из Београда наградило га је посебним признањем за успешно литерарно дело у 2013. години. Те године је добио и Високо признање Академије „Иво Андрић“, за изузетан подухват у књижевном стварлаштву за 2013. годину. Посебно признање за истраживачки рад о Косову и Метохији добио је од Одбора за Косово и Метохију, 2019. године. Добитник је и епископске Грамте захалности Епархије шабачке.

МСР Стефан Дамјановић је члан Удружења Књижевника Србије од 2017. године, Удружења новинара Србије и Међународног удружења новинара од 2018. године.

УНИВЕРЗИТЕТ „МБ“ БЕОГРАД ОБРАЗАЦ – 5а

ПОСЛОВНИ И ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА[73]

Врста рада:	Докторска дисертација
Име и презиме аутора:	Стефан Дамјановић
Ментор (титула, име, презиме, звање, институција)	Проф. др Нађо Даниловић, редовни професор, Универзитет МБ, Пословни и правни факултет
Наслов рада:	**Улога Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији – Методоошки и политичкоправни аспекти**
Језик публикације (писмо):	**Српски (ћирилица)** или (навести ћирилица или латиница)
Физички опис рада:	Унети број: Страница 317 Поглавља 5 Референци 277 Табела 0 Слика 0 Графикона0 Прилога 6
Научна област:	Правне науке
Ужа научна област (научна дисциплина):	Јавноправна и теоријско правна
Кључне речи / предметна одредница:	Национални интереси, Српска православна црква, Косово и Метохија, национални и културни идентитет
Резиме на језику рада:	
Датум прихватања теме од стране надлежног већа:	28. 06. 2022.
Датум одбране: (Попуњава одговарајућа служба)	
Чланови комисије: (титула, име, презиме, звање, институција)	Председник: Проф. емеритус др Мирко Кулић, редовни професор, Привредна академија, Правни факултет, Нови Сад Члан: Проф. др Живанка Миладиновић Богавац, ванредовни професор, Универзитет МБ, Пословни и правни факултет Члан: Проф. др Нађо Даниловић, редовни професор, Универзитет МБ, Пословни и правни факултет
Напомена:	Кандидат је био уписан на СП ДАС Пословни менаџмент. По акредитацији СП ДАС Јавно право, преписан је на 3. годину СП ДАС Јавно право, где је положио све испите према студијском програму „Јавно право“.

[73] Аутор докторске дисертације потписао је и приложио следеће Обрасце:
5б – Изјава о ауторству;
5в – Изјава о истоветности штампане и електронске верзије и о личним подацима;
5г – Изјава о коришћењу.
Ове Изјаве се чувају на факултету у штампаном и електронском облику и не кориче се са тезом.

MB **UNIVERSITY OF BELGRADE**
FACULTY:

KEY WORD DOCUMENTATION[74]

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Stefan Damjanović
Supervisor (title, first name, last name, position, institution)	Prof. Neđo Danilović, Ph.D., full professor, University of MB, Faculty of Business and Law
Thesis title:	**The role of the Serbian Orthodox Church in the protection of national interests in Kosovo and Metohija - Methodological and political-legal aspects**
Language of text (script):	Serbian language (cirilic)
Physical description:	Унети број: Страница 317 Поглавља 5 Референци 277 Табела 0 Слика 0 Графикона 0 Прилога 6
Scientific field:	Legal sciences
Scientific subfield (scientific discipline):	Public legal and theoretical legal
Subject, Key words:	National interests, Serbian Orthodox Church, Kosovo and Metohija, national and cultural identity
Abstract in English language:	
Accepted on Scientific Board on:	28. 06. 2022.
Defended: (Filled by the faculty service)	
Thesis Defend Board: (title, first name, last name, position, institution)	President: Prof. Dr. Mirko Kulić, full professor, Praivredna Academy, Faculty of Law, Novi Sad Member: Prof. Živanka Miladinović Bogavac, PhD, Asociete professor, University of MB, Faculty of Business and Law Member: Prof. Neđo Danilović, Ph.D., full professor, University of MB, Faculty of Business and Law
Note:	The candidate was enrolled at SP DAS Business Law. According to SP DAS Public Law accreditation, he was enrolled in the 3rd year of SP DAS Public Law, where he passed all exams according to the "Public Law" study program.

[74] The author of doctoral dissertation has signed the following Statements:
5б – Statement on the authority,
5в – Statement that the printed and e-version of doctoral dissertation are identical and about personal data,
5г – Statement on copyright licenses.
The paper and e-versions of Statements are held at he faculty and are not included into the printed thesis.

ОБРАЗАЦ – 5б

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Потписани/а **Стефан Дамјановић**
(име и презиме кандидата)

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

УЛОГА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ – МЕТОДОЛОШКИ И ПОЛИТИЧКОПРАВНО АСПЕКТИ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис кандидата

МС Стефан дамјановић

У Београду,
Дана16. 9. 2022.

Образац – 5в

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКОГ РАДА И ДОЗВОЛА ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ ЛИЧНИХ ПОДАТАКА

Име и презиме аутора: **Стефан Дамјановић**

Студијски програм: **Јавно право**

Наслов рада: УЛОГА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ – МЕТОДОЛОШКИ И ПОЛИТИЧКОПРАВНО АСПЕКТИ

Ментор: **Проф. др Нађо Даниловић**

Потписани/а

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за постављање на увид јавности на порталу Дигитална библиотека дисертација Универзитета „МБ“ у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада. Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама Дигиталне библиотеке дисертација Универзитета „МБ“ у Београду, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета „МБ“ у Београду, као и у репозиторијуму НаРДуС.

Потпис кандидата

У Београду,

Дана 16. 9. 2022.

ОБРАЗАЦ – 5г

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Библиотеку Пословног и правног факултета и Централну библиотеку Универзитета „МБ“ да у Дигиталну библиотеку дисертација Универзитета „МБ“ у Београду унесу моју докторску дисертацију под насловом:

УЛОГА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ – МЕТОДОЛОШКИ И ПОЛИТИЧКОПРАВНО АСПЕКТИ

која ће потом бити преснимљена у Дигиталну библиотеку дисертација Универзитета „МБ“ у Београду и у Национални репозиторијум Дисертација Србије (НаРДуС-https://nardus.mpn.gov.rs/).

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталну библиотеку дисертација Универзитета „МБ“ у Београду и у Репозиторијум НаРДуС могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. **Ауторство – некомерцијално – без прераде**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа.)

Потпис кандидата

У Београду,
Дана16. 9. 2022.